

مناسک الحج مراجع

فتاویٰ حضرت امام علیه السلام
و جمعی از مراجع معظم تقلید

جلد دوم

علی عطایی

مناسک الحج مراجع

فتاویٰ حضرت امام علیه السلام
و جمعی از مراجع معظم تقلید

جلد دوّم

علی عطایی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ
وَلَعَنَةُ اللَّهِ عَلَى أَعْدَائِهِمْ إِلَى قِيَامِ يَوْمِ الدِّينِ.

قال الله تبارك و تعالی في كتابه الكريم :

﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ
عَنِ الْعَالَمِينَ﴾^١.

عن أبي جعفر عليه السلام قال : بُنِيَ الإسلام على خمسة أشياء على الصَّلَاةِ والزَّكَاةِ والحج
والصَّوْمِ والوَلَايَةِ.^٢

عن أبي جعفر عليه السلام قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله، الحاج ثلاثة: فأفضلهم نصيباً رجل غفر له
ذنبه ما تقدّم منه و ما تأخّر^٣، و وقاه الله عذاب القبر، وأمّا الذي يليه فرجل غفر له ذنبه ما
تقدّم منه، و يستأنف العمل فيما بقي من عمره، و أمّا الذي يليه فرجل حفظ في أهله
و ماله.^٤

عن أبي عبد الله عليه السلام قال: إنّ الله عزّوجلّ ليغفر للحاج و لأهل بيت الحاج، و لعشيرة
الحاجّ، و لمن يستغفر له الحاجّ بقية ذى الحجّة و المحرّم و صفر و شهر ربيع الأوّل و عشر
من شهر ربيع الآخر.^٥

عن زرارة قال: قلت لأبي عبد الله عليه السلام: جعلني الله فداك اسألك في الحجّ منذ أربعين
عاماً فتفتيني، فقال: يا زرارة بيت حجّ إليه قبل آدم بألفي عام تريد أن تفتي مسائله في

١. سورة آل عمران، آية ٩٧.

٢. وسائل الشيعة، ج ١، باب وجوب العبادات الخمس، ص ٧، باب ١، ح ٢.

٣. اي لا يعاقبه على ما صدر منه من ترك واجب او فعل محرّم تفضلاً منه تعالى بالنسبة الى الحاج، و هذا لا ينافي
وجوب قضاء ما فات منه و اداء ما وجب عليه من الدّيون المالي و حقوق الناس.

٤. وسائل الشيعة، ج ٨، ابواب وجوب الحج، ص ٧٠، باب ٣٨، ح ٢٣.

٥. وسائل الشيعة، ج ٨، ابواب وجوب الحج، ص ٧١، باب ٣٨، ح ٣١.

أربعين عاماً.^١

عن أمير المؤمنين علي عليه السلام قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من علامة قبول الحج إذا رجع الرجل رجع عمّا كان عليه من المعاصي، هذا علامة قبول الحج، و إن رجع من الحج، ثم إنهمك فيما كان عليه من زنا، أو خيانة، أو معصية، فقد ردّ عليه حجّه.^٢

عن أبي عبد الله عليه السلام قال: الحج والعمرة سوقان من أسواق الآخرة...^٣
عن أبي الحسن موسى بن جعفر عليه السلام أنه قال: إنّ أهل بيت حجّ ضرورتنا و مهور نساءنا و أكفاننا من طهور أموالنا.^٤

عن محمد بن علي بن الحسين قال: و روى إنّ درهماً في الحجّ خير من ألف درهم في غيره، و درهم يصل الى الإمام مثل ألف درهم في حج.^٥

عن الصادق عليه السلام قال: الحاج والمعتمر وفد الله، ان سأله أعطاهم، و ان دعوه أجابهم، و ان شفّعوا شفّعهم، و ان سكتوا بدأهم، و يعوّضون بالدرهم ألف درهم.^٦

عن محمد بن علي بن الحسين قال: روى عن الأئمة عليهم السلام أنّهم قالوا: من حجّ بمال حرام نودي عند التلبية: لا لبيك عبدى ولا سعديك.^٧

عن ابن اذينة قال: سألت أبا عبد الله عليه السلام عن قوله تعالى: «الحجّ الأكبر» ما يعنى بالحجّ الأكبر؟ فقال: الحجّ الأكبر الوقوف بعرفة و رمى الجمار، والحجّ الأصغر العمرة.^٨

عن أبي عبد الله عليه السلام قال: الحجّ حجّان، حجّ لله و حجّ للنّاس، فمن حجّ لله كان ثوابه على الله الجنة، و من حجّ للنّاس كان ثوابه على النّاس يوم القيامة.^٩

١. همان، ص ٧، باب ١، ح ١٢.

٢. مستدرک الوسائل، ج ١٠، ص ١٦٥، باب نوادر ما يتعلّق بأبواب العود الى منى، ح ٢.

٣. همان، ج ٨، ابواب وجوب الحج، باب ٤٥، ص ٨٧، ح ٢.

٤. همان، باب ٥٢، ص ١٠٢، ح ٢.

٥. همان، باب ٤٢، ص ٨٢، ح ١١.

٦. همان، باب ٣٨، ذیل ح ١٥.

٧. همان، باب ٥٢، از ابواب وجوب الحج، ص ١٠٢، ح ١.

٨. همان، باب ١، از ابواب وجوب الحج، ص ٣، ح ٢.

٩. همان، باب ٤٠، ص ٧٦، ح ١.

عن ابى جعفر عليه السلام قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله: من لبى في احرامه سبعين مرّة ايماناً و احتساباً اشهد الله له ألف ملك ببرائة من النار و براءة من النفاق.^١

عن الحضرمى قال: أمرني ابو عبد الله عليه السلام أن أكثِر الصلاة في مسجد رسول الله صلى الله عليه وآله ما استطعت، و قال: إنك لا تقدر عليه كُلماً شئت.^٢

عن ابى عبد الله عليه السلام قال: فأكثرُوا الصلاة في هذا المسجد ما استطعتم فإنه خير لكم، و أعلمُوا أن الرجل قد يكون كيساً في أمر الدنيا فيقال: ما أكيس فلاناً، فكيف من كيس في أمر آخرته.^٣

قال الباقر عليه السلام: «من ختم القرآن بمكة من جمعة إلى جمعة أو أقل من ذلك أو أكثر و ختمه في يوم جمعة كتب له من الأجر و الحسنات من أول جمعة كانت في الدنيا إلى آخر جمعة تكون فيها و إن ختمه في سائر الأيام فكذلك».^٤

الصلاة في المسجد الحرام تعدل الف الف صلاة (يك ميلليون)، و الصلاة في مسجد النبي صلى الله عليه وآله تعدل عشرة آلاف.^٥

امام صادق عليه السلام فرموده است:

إِذَا أَحْرَمْتَ فَعَلَيْكَ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَ ذِكْرِ اللَّهِ كَثِيراً وَ قِلَّةِ الْكَلَامِ إِلَّا بِخَيْرٍ، فَإِنَّ مِنْ تَمَامِ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ أَنْ يَحْفَظَ الْمَرْءُ لِسَانَهُ إِلَّا مِنْ خَيْرٍ...

وقتی محرم شدی، لازم است که تقوا را رعایت کنی و بسیار به یاد خدا باشی، و کم حرف بزنی، مگر حرف خیر، همانا از تمامیت حج و عمره این است که انسان زبانش را حفظ کند، مگر از سخن خیر.^٦

١. وسائل الشیعه، ج ٩، ص ٥٦، باب ١٤١، ابواب الاحرام، ح ١.

٢. وسائل الشیعه، ج ١٠، ابواب المزار، باب ٤، ص ٢٦٤، ح ٦.

٣. همان، ص ٢٧٤، باب ١١، ح ٢.

٤. اصول کافی، ج ٢، کتاب فضل القرآن، ص ٦١٢.

٥. العروة الوثقی، کتاب الصلاة، فصل: فی الأمکنة المکروهة، م ٤.

٦. کافی، ج ٤، ص ٣٣٨.

و امیرالمؤمنین علیه السلام، شخصی را که عازم سفر بود، این گونه موعظه فرمود:
إِنْ أَرَدْتَ الصَّاحِبَ! فَاللَّهُ يَكْفِيكَ وَإِنْ أَرَدْتَ الرَّفِيقَ! فَالْكَرَامُ الْكَاتِبُونَ
تَكْفِيكَ وَإِنْ أَرَدْتَ الْمُونِسَ! فَالْقُرْآنُ يَكْفِيكَ وَإِنْ أَرَدْتَ الْعِبْرَةَ! فَالدُّنْيَا
تَكْفِيكَ وَإِنْ أَرَدْتَ الْعَمَلَ! فَالْعِبَادَةُ تَكْفِيكَ وَإِنْ أَرَدْتَ الْوَعْظَ! فَالْمَوْتُ
يَكْفِيكَ وَإِنْ لَمْ يَكْفِكَ مَا ذَكَرْتُ فَالنَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تَكْفِيكَ.

اگر همراه و همسفر می خواهی، خداوند تو را بس است. اگر رفیق می خواهی، کرام الکاتبین تو را بس است. اگر مونس و همزبان می خواهی، قرآن تو را بس است. اگر پند و عبرت می خواهی، دنیا تو را بس است. اگر عمل می خواهی، عبادت تو را بس است. اگر موعظه و نصیحت می خواهی، مردن تو را بس است. و اگر این همه پند و اندرز تو را بس نباشد، پس آتش قیامت تو را بس است.^۱

دو تذکر:

الف - اکثر مسائل این کتاب از مناسک محشی حضرت امام علیه السلام، چاپ تابستان ۱۳۸۲ و پاییز ۱۳۸۵، و زمستان ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷ و مناسک مراجع عظامی است که نامشان برده شده است. و نظر بر اینکه برخی مسائل در مناسک آیات عظام نیامده و در حواشی مناسک امام آمده و از سویی، مناسک امام در چند نوبت و با جایجایی مسائل چاپ شده و حواشی مراجع در برخی از نسخه ها نیامده بود، لذا آنها را از چهار نسخه، که در بالا ذکر شده، آوردم و بعضی مراجع در برخی مسائل حاشیه نداشتند که در ذیل همان مسأله یادآور شده ام.

ب : در ابتدای هر مسأله اول نظر هر یک از مراجع را به طور خلاصه نقل کرده، سپس عین عبارت مناسک آنان را آورده ام تا اطمینان بیشتری حاصل شود.

و من الله التوفیق

اعمال بین عمره تمتع و حج

ابتدا برخی اعمال که نباید بین عمره تمتع و حج انجام داد و برخی فروع عمره مفرده که در حج مورد ابتلا واقع می شود آوردیم.

خروج از مکه بعد از عمره تمتع و قبل از حج

مسأله ۱- در جواز یا عدم جواز خروج از شهر مکه، بعد از عمره تمتع و قبل از حج، اختلاف نظر وجود دارد.

حضرت امام و آیات عظام خویی، شبیری و صافی جایز نمی دانند.

آیات عظام خامنه ای، سیستانی و فیاض فرموده اند: اگر مطمئن است که به موقع برمی گردد و حج او فوت نمی شود، خروج مانعی ندارد.

[عبارت مناسبها چنین است:]

حضرت امام: بعد از عمره تمتع بنا بر احتیاط واجب، خروج از مکه جایز نیست مگر برای حاجت که در این صورت بنا بر احتیاط واجب، جهت خروج، باید برای حج محرم شود و با همان احرام، برای اعمال حج برگردد.^۱

بعد از عمره تمتع و قبل از حج، خروج از مکه، ضرر به حج و نیابت نمی زند، ولی در صورت امکان باید علی الاحوط با احرام حج از مکه خارج شود.^۲

۲. مناسک محشی (ص ۴۲۵) م ۹۳۲.

۱. مناسک محشی، چاپ ۱۳۸۷، م ۹۱۹.

آیه الله خامنه‌ای: خروج از مکه مکرمه بعد از عمره تمتع و قبل از اعمال حج برای کسی که مطمئن است که می‌تواند برای انجام حج تمتع به مکه برگردد جایز است. هر چند احتیاط مستحب آن است که از مکه مکرمه خارج نشود مگر برای نیاز و کار ضروری، کما اینکه در این صورت بنا بر احتیاط باید ابتدا در مکه برای حج محرم شود و بعد خارج شود. و اگر محرم شدن برای او مشقت داشته باشد، جایز است برای انجام کار خود بدون احرام خارج شود. و افرادی که قصد عمل به این احتیاط را دارند و ناچار هستند یک یا چند مرتبه به مکه وارد و از آن خارج شوند مانند خدمه کاروان‌ها، می‌توانند برای ورود به مکه مکرمه، اول عمره مفرده انجام دهند و عمره تمتع را به تأخیر بیندازند تا زمانی که بتوانند در آن وقت عمره تمتع را قبل از اعمال حج بجا آورند، در این صورت باید از میقات برای عمره تمتع محرم شوند و هنگامی که از عمره تمتع فارغ شدند از مکه برای حج محرم شوند.^۱

آیه الله خویی: همین که شخص اعمال عمره تمتع را بجا آورد، جایز نیست برای کاری غیر از اعمال حج از مکه بیرون برود، مگر آن که خروج وی برای حاجتی باشد، که در این صورت واجب است برای حج خود از مکه احرام حج بسته و از مکه بیرون برود...^۲

آیه الله سیستانی: بعد از اعمال عمره تمتع، بنا بر احتیاط جایز نیست برای کاری غیر از اعمال حج از مکه خارج شود. مگر آنکه بیرون رفتنش جهت انجام کاری باشد اگر چه آن کار غیر ضروری باشد و ترس فوت حجش رانداشته باشد که در این صورت، اگر بدانند که می‌تواند به مکه برگردد و برای حج احرام ببندد، اظهر جواز بیرون رفتنش از مکه بدون احرام است.^۳

آیه الله شبیری: بیرون رفتن از شهر مکه در اثناء عمره تمتع اشکال ندارد ولی بعد از اتمام عمره تمتع و قبل از احرام حج خروج از مکه و اطراف نزدیک آن، جایز نیست، مگر در

۲. مناسک. ص ۹۸، م ۱۵۱.

۱. مناسک، ص ۵۳، م ۹۱.

۳. مناسک، ص ۱۰۷، م ۱۵۱.

صورت نیاز و در این صورت نیز باید به حج تمتع محرم شود و با احرام حج خارج گردد؛ بلی اگر خروج با احرام برای او با مشقت شدید همراه باشد، می تواند بدون احرام بیرون رود. در فاصله بین اتمام عمره تمتع و احرام حج تمتع اگر کسی بدون نیاز و بدون عذر از مکه خارج شود، عمره تمتعش باطل می شود و اگر ندانسته یا از روی اشتباه یا ناچاری از مکه خارج گردد، به عمره تمتع و حج او لطمه ای وارد نمی شود.^۱

آیه الله صافی: خروج از مکه بعد از عمره تمتع جایز نیست علی الأحوط، مگر در مورد ضرورت که در این صورت هم باید محرم شوند به احرام حج، و خارج شوند، و اگر با احرام بودن برای شخص حرجی باشد، بدون احرام نیز می تواند خارج شود.^۲

آیه الله فیاض: ۵- مکلف پس از اتمام اعمال عمره تمتع و قبل از احرام حج، می تواند از مکه خارج شود و به مناطق نزدیک مانند جدّه و طائف و امثال آنها برود به شرط آنکه مطمئن باشد که می تواند به مکه بازگشته و حج را درک نماید بلکه بعید نیست رفتن به مناطق دور نیز با همان شرط جایز باشد. البته، شخصی که از مکه برای کار و یا غیر آن خارج می شود، اولی و احوط آن است که ابتدا احرام حج را ببندد و سپس خارج شود.^۳

خروج از مکه بعد از عمره تمتع و رجوع در ماه بعد

و بطلان یا عدم بطلان عمره

مسئله ۲- اگر کسی بعد از عمره تمتع از مکه خارج شود و در ماه بعد برگردد، آیا حج او با همان عمره صحیح است یا عمره باطل می شود و عمره مجدد لازم است؟
حضرت امام و آیت الله صافی فرموده اند: حج او با همان عمره ای که انجام داده، صحیح است.

۱. مناسک، ص ۱۷۹، م ۴۴۳ و ۴۴۴.

۲. استفتاءات حج (هزار مسأله)، ص ۱۹۵، پرسش و پاسخ ۶۴۶.

۳. مناسک حج؛ ص ۷۳ و مناسک الحج، ص ۹۱، پاورقی ۱.

آیات عظام خامنه‌ای، خوئی، سیستانی و فیاض فرموده‌اند: عمره تمتع باطل می‌شود و عمره مجدداً لازم است.

آیه‌الله شبیری تفصیل داده است.

[عبارت مناسک‌ها]

حضرت امام: «الأحوط أن لا يخرج من مكة بعد الاحلال عن عمره التمتع بلا حاجة، و لو عرضته حاجة فالأحوط أن يحرم للحج من مكة و يخرج لحاجته، و يرجع محرماً لأعمال الحج، لكن لو خرج من غير حاجة و من غير احرام، ثم رجع و أحرم و حج صح حجه»^۱.

نیز در «العروة الوثقی» (کتاب الحج، فصل، صورة حج التمتع، ذیل مسأله ۲) مسأله «خروج از مکه بعد از عمره تمتع و رجوع در ماه بعد» این فرع مطرح شده و صاحب «العروة» در پایان فرموده است: «و علی ای حال اذا ترک الاحرام مع الدخول فی شهر آخر و لو قلنا بحرمة لا يكون موجبا لبطلان عمرته السابقة فيصح حجه بعدها»، (و علی ای حال اگر احرام را ترک کرد و در ماه بعد داخل شد، هر چند قائل به حرمت آن بشویم، موجب بطلان عمره سابق او نمی‌شود، پس حج او باهمان عمره سابق صحیح است).

حضرت امام بر این عبارت «العروة» حاشیه ندارد و قول صاحب «العروة» را قبول فرموده است.

بر این اساس، باتوجه به عبارت «تحریرالوسیله» و «العروة» معلوم می‌شود که نظر حضرت امام این است که اگر بعد از عمره تمتع از مکه خارج بشوند و در ماه بعد برگردند، عمره سابقشان باطل نمی‌شود و حج تمتع صحیح است.

نیز حضرت امام فرموده است:

بنابر احتیاط واجب بعد از عمره تمتع بدون حاجت از مکه خارج نشود، و اگر حاجت بود، احتیاط واجب آن است که برای حج از مکه محرم بشود و برای حاجتش خارج بشود و برای انجام اعمال حج محرم برگردد.

۱. تحریرالوسیله، کتاب الحج، القول فی صورة حج التمتع، مسأله ۲.

اگر بدون حاجت و بدون احرام از مکه خارج شد و برگشت و احرام بست و حش را بجا آورد، حج او صحیح است.^۱

پرسش از آیه الله خامنه ای: اگر شخصی که عمره تمتع را انجام داده است، بدون احرام از مکه خارج شود و در ماه دیگر بدون احرام برگردد، آیا عمره سابق او باطل می شود؟

پاسخ: اگر بعد از انجام عمره تمتع از شهر مکه بدون احرام خارج شد، پس اگر در همان ماهی که عمره انجام داده به مکه برگردد، نیاز به تجدید احرام برای ورود به شهر مکه ندارد، ولی اگر در ماه بعد از ماه انجام عمره به مکه برگردد، مثل اینکه عمره رادر ذی القعدة انجام دهد و خارج شود، و در ماه ذی الحجه به مکه برگردد واجب است با احرام جدید برای عمره جهت دخول مکه محرم شود، و عمره تمتع وی که متصل به حج می شود همین عمره تمتع دوم خواهد بود.^۲ و اگر عمره تمتع جدید را به جا نیاورد حج تمتع وی صحیح نمی باشد.

آیه الله خویی: هرگاه پس از انجام عمره بدون احرام از مکه بیرون رفت و از میقاتها گذشت، دو صورت دارد:

اول: آنکه بازگشتش به مکه پیش از گذشتن یک ماه از انجام عمره است که در این صورت لازم است بدون احرام به مکه برگشته، و از مکه احرام بسته و به سوی عرفات برود.

دوم: آنکه بازگشت وی به مکه پس از گذشتن یک ماه باشد، در این صورت لازم است عمره را دوباره انجام دهد.^۳

و قال ﷺ: العمرة الأولى لاغية ولا تكون عمرة التمتع وإنما التمتع بالعمرة الثانية.^۴

۱. مناسک محشی، م ۹۴۳ و ۹۴۴. ۲. مناسک، ص ۵۴، م ۹۳ و «استفتاء».

۳. مناسک، ص ۱۰۰، م ۱۵۴، و معتمد، ج ۲۸، ص ۱۹۸.

۴. «العروة الوثقی»، چاپ جامعه مدرسین، ج ۴، کتاب الحج، فصل: صورة حج التمتع، ذیل مسأله ۲، (ص ۶۲۱)

إذا خرج من مكة بعد الفراغ من اعمال العمرة من دون إحرام و تجاوز المواقيت ففيه صورتان:

الأولى: أن يكون رجوعه قبل مضي شهر عمرته، ففي هذه الصورة يلزمه الرجوع الى مكة بدون إحرام، فيحرم منها للحج، و يخرج الى عرفات.

الثانية: أن يكون رجوعه بعد مضي شهر عمرته، ففي هذه الصورة تلزمه إعادة العمرة، و الله العالم.^۱

آية الله سيستانی: اگر در همان ماه که عمره را بجا آورده است برگردد، باید بدون احرام برگردد و برای حج محرم شود و به عرفات برود، و اگر در ماه بعد برگردد، در این صورت عمره تمتع او باطل شده و طواف نساء لازم نیست، و باید برای رجوع به مکّه محرم شود به عمره تمتع.^۲

إذا فرغ من اعمال عمره التمتع فوجد ان المنزل المعين له في مكة يقع خارج الحرم فهل له ان يسكنه؟

→ عبارت «العروة» چنین است:

«و على ائ حال اذا ترك الاحرام مع الدخول في شهر آخر و لو قلنا بحرمة لا يكون موجبا لبطلان عمرته السابقة فيصح حجه بعدها».

مؤلف: در این چاپ از «العروة» پانزده حاشیه از آیات عظام آمده است و آنان عبارتند از:

- ۱- مرحوم بروجردي، ۲- آل یاسین، ۳- حکیم، ۴- خوانساری، (سید احمد) ۵- امام خمینی، ۶- اصفهانی، (سید ابوالحسن) ۷- حائری (شیخ عبدالکریم)، ۸- خویی، ۹- شیرازی (سید عبدالهادی) ۱۰- گلپایگانی، ۱۱- آقا ضیاء، ۱۲- کاشف الغطاء، ۱۳- نائینی، ۱۴- فیروز آبادی، ۱۵- جواهری.

یادآوری: بر این قسمت از عبارت «العروة» (چاپ یاد شده، ص ۶۲۱) فقهای نام برده موافق صاحب «العروة» هستند و فقط آیه الله خویی حاشیه دارد، و آن چنین است: «تقدم ان الاولى لا تكفي حينئذ للتمتع» و در دو صفحه قبل از این (ص ۶۱۹) حاشیه همین مسأله فرموده است: «العمره الأولى لاغية و لا تكون عمره التمتع و انما التمتع بالعمره الثانية».

۱. صراط النجاة؛ ج ۳، ص ۱۵۴.

۲. مناسک الحج و ملحقاتها، ملحق مسأله ۱۵۴.

لا مانع منه اذا كان من محلات مکه ....^۱

آیه الله شبیری: در فاصله بین اتمام عمره تمتع و احرام حج تمتع اگر کسی بدون نیاز و بدون عذر از مکه خارج شود، عمره تمتعش باطل می شود، و اگر ندانسته یا از روی اشتباه یا ناچاری از مکه خارج گردد، به عمره تمتع و حج لطمه ای وارد نمی شود.^۲

آیه الله صافی: کسی که بعد از عمره تمتع بدون احرام از مکه خارج شده و پس از گذشت یک ماه و یا بیشتر عصیاناً و یا جهلاً یا نسیاناً بدون احرام وارد مکه شده همان عمره اولی که انجام داده عمره تمتع محسوب است و کافی است.^۳

آیه الله فیاض: وجوب الاحرام لعمره جدیده منوط بتجاوزه عن المیقات؛ فاذا خرج عن مکه و تجاوز احد المواقیت المشهوره فحینئذ اذا رجع فیشهر آخر و جب علیه ان یحرم من المیقات بعمره التمتع و الا فلا، و اما اذا لم یتجاوز احد المواقیت فلا یجب علیه الاحرام و ان رجع فی شهر آخر؛ و بذلک یظهر الجواب عن الجمیع.^۴

احرام از ادنی الحل برای عمره تمتع

مسأله ۳- بنا بر قول به بطلان عمره تمتع - چنانچه بخواهد مجدداً عمره تمتع بجا آورد، و یا شخصی که در مکه است و بخواهد عمره تمتع بجا آورد و نتواند به میقات عمره تمتع برود، از کجا مُحرم شود؟

حضرت امام: اگر شخص در مکه باشد و بخواهد عمره تمتع بجا آورد و به عللی از رفتن به میقات عمره تمتع معذور باشد لازم است به خارج حرم برود و از آنجا مُحرم شود و از ادنی الحل کافی است.^۵

آیه الله سیستانی: این مسأله دو صورت دارد:

۱. مناسک الحج و ملحقاتها، مسأله ۱۵۳، حاشیه سؤال ۳.

۲. مناسک زائر، ص ۱۷۹، م ۴۴۴.

۳. استفتائات حج (هزار مسأله) (ص ۱۹۷) ذیل پاسخ سؤال ۶۵۱ و آراء المراجع، جلد اول، ص ۴۵۷.

۴. مناسک الحج، ص ۹۲، پاورقی سؤال ۲. ۵. مناسک محشی، چاپ تابستان ۱۳۸۲، مسأله ۲۲۷.

صورت اول- چنانچه کسی عمره تمتع را بجا آورد، و از مکه و حرم خارج شد، و ماه بعد برگشت، عمره تمتع او باطل می شود و احتیاط واجب است که به یکی از میقاتهای پنجگانه -ذوالحلیفه، جحفه، عقیق، قرن المنازل، یلملم- برود و از آنجا به عمره تمتع مُحرم شود. و اگر نمی تواند به آن میقاتها برود، از ادنی الحل - تنعیم، حدیبیه، جعرانه - محرم به عمره مفرده شود و عمره مفرده بجا آورد، و در مکه به قصد انجام حج تمتع بماند، روز هشتم ذی حجه، عمره مفرده او منقلب به عمره تمتع می شود، و حج تمتع او صحیح است، و اگر نایب است، عمره مفرده را به نیابت از منوب عنه خود بجا آورد، و حج تمتع او را انجام دهد، صحیح و مجزی است.

در این صورت اگر طواف نساء عمره مفرده را بجا نیاورد و محرم به احرام حج تمتع شود اشکال ندارد، و لازم هم نیست بعد از حج آن را بجا آورد و ساقط است.

صورت دوم- چنانچه به خاطر عذر- مثل فراموشی یا جهل به حکم، یا جهل به میقات، و یا بی هوشی و عذرهای دیگر - از میقاتهای پنجگانه بدون احرام عبور کرده، و داخل مکه شده است، یا پیش از میقات یا بعد از میقات، از روی جهل و یا فراموشی، محرم شده است، باید به یکی از میقاتهای پنجگانه برود و اگر تمکن از رفتن ندارد، یا رفتن به میقات حرجی باشد از ادنی الحل محرم به عمره تمتع شود، و عمره تمتع و حج بجا آورد و کفایت می کند.^۱

و در مناسک الحج و ملحقاتها (چاپ قم، ۱۴۳۰ هـ) در مواقیت احرام ۹، ادنی الحل، ص ۹۶ سؤال ۴ چنین است:

السؤال ۴: اذا اتى بعمرة التمتع في شهر ذي القعدة ثم خرج من مكة لحاجة واراد العود في شهر ذي الحجة فهل يتعين عليه الذهاب الى الميقات لاحرام عمرة التمتع ام يكفي الاحرام من أدنى الحل، وكيف لو لم يتمكن من الذهاب إلى الميقات؟

الجواب: لا يجزى أن يحرم لعمرة التمتع من أدنى الحل -على الأحوط وجوباً- حتى و

۱. مناسک الحج، چاپ قم، ۱۴۳۰ هـ.ق. ص ۸۱، مسأله ۱۵۱، ملحق ۷ و ص ۶۷، مسأله ۱۳۷، ملحق ۲، و ص ۵۱، مسأله ۱۱۱، ملحق ۱۰.

ان لم يكن متمكناً من الذهاب إلى أحد المواقيت، نعم يمكنه ان يحرم للعمرة المفردة من أدنى الحل فيبقى إلى يوم التروية في مكة قاصداً الحج فتكون متعة فيأتي بحج التمتع.

نیز در شرایط نیابت، ص ۵۰، م ۱۱۱ سؤال ۱۰ چنین است :

السؤال ۱۰: من ورد مكة بعمره مفردة و هو الان يريد أن يأتي بحج التمتع نيابة عن أبيه

فهل يمكنه ذلك و من اين يحرم؟

الجواب: يجوز ذلك والاحوط وجوباً أن يذهب الى أحد المواقيت فيحرم منه ولا يحرم من أدنى الحل، نعم لو احرم من أدنى الحل للعمرة المفردة عن أبيه، ثم بقى الى يوم التروية بمكة انقلبت عمرته متعة فيأتي بحج التمتع عنه.

آية الله صافی: واجب است به خارج حرم رفته و هر مقدار ممکن است به طرف میقات

برود و محرم شود.^۱

آية الله فياض: سؤال: اگر مکلف از روی علم و عمد احرام از میقات و یا نقطه موازی آن را ترک کند، چنانچه بتواند به میقات و یا موازات آن برگردد باید این کار را انجام دهد چه داخل حرم شده و یا نشده باشد. اما اگر امکان رجوع نباشد، آیا احرام از نزدیکترین نقطه خارج از حرم برای وی کافی است بدین گونه که از حرم خارج گشته و از آنجا محرم شود، و یا اینکه لازم است در صورتی که هنوز به حرم نرسیده باشد از همان محل خود احرام ببندد، و یا حتی اگر به حرم رسیده ولی مراجعت به نزدیکترین نقطه خارج از حرم غیر ممکن باشد باز از همان محل خود احرام ببندد؟

جواب: بعید نیست که در تمام فرضها احرام صحیح باشد، گرچه احوط اولی آن است

که سال آینده، حج را اعاده کند.^۲

مؤلف: مقتضای عبارت سید در کتاب شریف «العروة الوثقی» فصل فی اقسام الحج، آخر مسأله ۴ و حاشیه مرحوم آیه الله خوئی رحمته الله این است که هر کس در مکه باشد و بخواهد عمره تمتع بجا آورد و از رفتن به میقات معذور باشد، می تواند از ادنی الحل محرم به عمره

تمتع شود و حج تمتع بجا آورد، هر چند حج مستحبی باشد. و ظاهر اطلاق عبارات آن است که حج تمتع نیابتی نیز می تواند بجا آورد و مجزی است.

میزان برای احرام جدید شروع در اعمال است یا پایان؟

مسئله ۴ - در این مسأله که فرموده اند: «اگر در همان ماه که عمره را بجا آورده است برگردد، احرام مجدد لازم نیست...» آیا معیار شروع و بستن احرام است، یا پایان اعمال؟ [مثلاً شخصی روز آخر ذی قعدة، قبل از غروب شرعی، محرم به عمره تمتع شده است ولی اعمال را در ماه ذی حجه انجام می دهد. آیا این عمره به حساب ماه ذی قعدة لحاظ می شود، که اگر در ماه ذی حجه از مکه خارج شد، برای مراجعت احرام مجدد لازم باشد، یا به حساب ذی حجه لحاظ می شود، و اگر خارج شد احرام مجدد لازم نباشد؟]

آیه الله خویی: ملاک احلال و فارغ شدن از اعمال است، نه اهلال و شروع در اعمال.^۱

آیه الله سیستانی: به حساب ماهی که در آن ماه محرم شده، لحاظ می شود.^۲

آیه الله صافی: اگر قبل از غروب شرعی مغرب محرم به احرام شده، عمره همان ماهی که هنوز آفتاب روز آخر آن غروب نکرده بوده حساب می شود، و اگر بعد از غروب شرعی محرم شده عمره ماه بعد محسوب می شود.^۳

آیه الله فیاض: الثامنة: انه اذا دخل في مكة في آخر يوم من ذى الحجة، و لكنه لا يتمكن من الاتيان بالطواف إلا في أول شهر محرم، فهل يجب عليه أن يحرم حينما دخل في مكة؟ و الجواب: لا يجب عليه ذلك.^۴

مؤلف: اصل مسأله در کتاب شریف «العروة الوثقى» مسائل حج تمتع «فصل: صورة حج التمتع، مسأله ۲»، بطور اشاره، آمده است.

۲. مناسک الحج، مسأله ۱۵۱، ملحق ۷.

۱. المعتمد، ج ۲۷، ص ۲۱۶.

۴. مناسک الحج؛ ص ۱۷۳.

۳. همان.

رفتن به غار حِرا و اطراف مکه، یا خارج حرم

مسئله ۵- قبلاً بیان شد که برخی از مراجع عظام فرمودند: بعد از عمره تمتع خروج از شهر مکه جایز نیست، و برخی از آنان فرمودند؛ اگر خارج شدند، در بعضی صور عمره تمتع باطل می‌شود.

در این مسئله پرسش از جواز یا عدم جواز رفتن به غار حِرا و اطراف مکه است.

حضرت امام: [نظر حضرت امام عدم جواز خروج از مکه است مطلقاً، ولی فرمودند: چنانچه به هر جهت خارج شدند و برگشتند لطمه به اعمال و حجشان نمی‌خورد،] و در خصوص غار حِرا سؤال شده است که پاسخ فرموده‌اند: [«باید از اهل محل تحقیق شود»^۱ (یعنی سؤال کنند، اگر خارج شهر مکه است، نروند و الا مانعی ندارد)].

[پرسش از مراجع عظام]

کسی که در ماه ذی القعدة عمره تمتع به جا می‌آورد و در ماه ذی الحجه به منی می‌آید (فرض این که منی خارج مکه است)، یا به جای دیگر خارج از مکه می‌رود ولی از حرم خارج نمی‌شود، آیا برای بازگشت به مکه باید محرم شود؟ اگر باید محرم شود، از کجا باید محرم شود؟ باید به یکی از مواقیت عمره تمتع یا ادنی‌الجل برود؟ و ثانیاً به چه نیتی محرم شود؟ عمره تمتع؟ عمره مفرده؟ عمره مافی‌الذمه؟

پاسخ آیه الله خامنه‌ای: رفتن به غار حِرا و امثال آن از مناطق نزدیک ضرری ندارد، خواه جزء مکه باشد یا نه.^۲

پاسخ آیه الله خویی: بیرون رفتن از مکه بعد از عمره یا در اثنای آن که حرام شده، بیرون رفتن به جای دیگر است، و اما رفتن به اطراف و نواحی تابع مکه عیبی ندارد. پس کسی که منزلش بیرون مکه است، می‌تواند در اثنا یا بعد از فراغت از اعمال عمره به منزل خود برگردد.^۳

۱. مناسک، م ۹۲۷.

۲. مناسک حضرت امام، ص ۴۲۳، حاشیه م ۹۲۷.

۳. مناسک، ص ۱۰۰، م ۱۵۳.

پاسخ آیه الله سیستانی: به احتیاط واجب نباید خارج شود و این احتیاط شامل غار حرا و منی نیز می شود.^۱

نیز فرموده است: اگر حاجی بعد از انجام اعمال عمره تمتع متوجه شود که محل سکونتش خارج حرم است - مثلاً بعد از تنعیم است - رفت و برگشت او مانعی ندارد، ولی اگر عمره تمتع را در ذی قعدة بجا آورده است، خروجش از حرم - و رفتنش به محل سکونتش که مثلاً بعد از تنعیم است - موجب بطلان عمره تمتع او می شود، و این جایز نیست و اگر چنین شد باید عمره مجدد بجا آورد.^۲ و می تواند از ادنی الحل - جعرانه، یا حدیبیه، و یا تنعیم - محرم به عمره مفرده شود و پس از انجام عمره مفرده در مکه بماند تا هشتم ذی حجه، که در این صورت عمره مفرده او منقلب به عمره تمتع می شود و حج تمتع صحیح است و فرقی بین حج واجب و مستحبی، و اصلی یا نیابتی نیست، ولی اگر نیابتی است باید عمره مفرده را به نیابت از منوب عنه خود بجا آورد.^۳

پاسخ آیه الله شبیری: خروج از مکه به توابع آن اختیاراً جایز است و ظاهراً خروج مزبور - خروج قهری، یا بدون توجه، و خروج بعد از گذشتن ماهی که عمره تمتع را انجام داده است - موجب بطلان عمل نمی شود و احتیاج به احرام مجدد نیست.^۴

۱. مناسک الحج و ملحقاتها، ص ۱۱۵، فروع مسأله ۱۵۳، سؤال ۳ و ۴.

۲. مناسک الحج و ملحقاتها، ص ۱۱۵، فروع مسأله ۱۵۳.

۳. مناسک الحج، مسأله ۱۵۳، ملحق ۱.

تنعیم میقات کسی است که در شهر مکه است

یاد آوری: کسی که در شهر مکه است می تواند برای عمره مفرده از تنعیم، یا جعرانه، و یا حدیبیه محرم شود، ولی کسی که خارج شهر مکه است هر چند در حرم باشد - مثلاً در مشعرالحرام باشد - برای احرام عمره مفرده، نمی تواند از تنعیم محرم شود، چون در حال حاضر، تنعیم داخل شهر مکه واقع است و ورود به شهر مکه بدون احرام جایز نیست، هر چند اگر بدون احرام وارد شهر شد و از تنعیم محرم شد، احرامش صحیح است اگر چه در صورت علم و عمد مرتکب گناه شده است.

بلی آیه الله سیستانی فرموده است: چنانچه کسی عصباناً بدون احرام وارد شهر مکه شد نمی تواند برای عمره مفرده از تنعیم محرم شود و صحیح نیست و باید به جعرانه یا حدیبیه، و یا مواقیت دیگر برود. (مناسک الحج و ملحقاتها، مسأله ۱۶۳)، (ادنی الحل، ملحق ۶)

۴. آراء المراجع ج ۲، ص ۱۹۲

پاسخ آیه الله صافی: در فرض سؤال عمره و حجش صحیح است لکن در صورت توجه نباید خارج شود و اگر مضطر به خروج باشد و محرم شدن برای حج برایش حرجی باشد با توجه هم می تواند خارج شود، و در این صورت اگر از عمره اولی سی روز گذشته باشد باید در صورت ممکن به طرف میقات برود و اگر آن هم میسر نیست از ادنی الحل برای عمره تمتع محرم شود و عمره اولی مفرده می شود و اگر فاصله کمتر از سی روز باشد و در غیر آن ماهی که عمره اولی را به جا آورده وارد نشود به احتیاط واجب در میقات محرم به احرام عمره تمتع شود و بعد از انجام عمره تمتع محرم به احرام حج تمتع شود، و کسی که بعد از عمره تمتع بدون احرام از مکه خارج شده و پس از گذشت یک ماه یا بیشتر عصباناً و یا جهلاً و یا نسیاناً بدون احرام وارد مکه شده همان عمره اولی که انجام داده عمره تمتع محسوب می شود و کافی است.^۱

آیه الله فیاض: وجوب الاحرام لعمره جدیده منوط بتجاوز عن المیقات؛ فاذا خرج عن مکه و تجاوز احد المواقیت المشهوره فحینئذ اذا رجع فی شهر آخر و جب علیه ان یحرم من المیقات بمعرفة التمتع والا فلا، و اما اذا لم يتجاوز احد المواقیت فلا یجب علیه الاحرام و ان رجع فی شهر آخر.^۲

خروج اجباری، یا قهری و یا جهلاً

مسأله ۶- گاهی خدمه کاروانها برای تهیه مایحتاج زائران، مجبورند، حدود یک کیلومتر بعد از مسجد تنعیم، خارج حرم، رفت و آمد کنند، یا منزل حجاج از مکه خارج است، یا از حرم خارج است و بعد از تنعیم واقع است، یا راننده، حجاج را از طریق خارج حرم و خارج مکه به منزل می رساند، مثلاً آنان را از طریق مشعرالحرام می آورد. یا از جهت جهل به مسأله - که خروج از مکه و حرم جایز نیست - خارج می شوند، و این در صورتی است که عده ای از آنان عمره تمتع خود را در ذی القعدة انجام داده اند، و این رفت و آمد، در ماه ذی الحجّه واقع شود،

۱. آراء المراجع، ج ۲، ص ۱۹۲

۲. مناسک الحج، ص ۹۲، پاورقی سؤال ۲.

گاهی هم نایب هستند، وظیفه آنها چیست؟

حضرت امام: اگر احرام برای آنان حرجی باشد و رفتن به بیرون مکه مانند عرفات و منی، بر آنان ضرورت دارد می‌توانند بدون احرام بروند،^۱ و ضرر به حج و نیابت نمی‌زند.^۲ هر چند رفت و بازگشت در ماه بعد باشد.^۳
از آیه الله خامنه‌ای سؤال شده است :

برخی از رانندگان برای رهایی از ازدحام و شلوغی خیابان‌های مکه، جاده‌ها و تونل‌های احداث شده برای رفتن به منی و مشعر را به عنوان راه‌های داخل مکه استفاده می‌کنند و برای رفتن از محله‌ای به محله‌ی دیگر در داخل مکه، راه‌هایی را انتخاب می‌کنند که از منی می‌گذرد. آیا این کار خروج از مکه به شمار می‌آید؟

در پاسخ فرموده است: بنا بر ظاهر، ممنوع بودن خروج از مکه، چنین مواردی را شامل نمی‌شود، و به هر حال این امر به صحت عمره و حج خللی وارد نمی‌کند.^۴

آیه الله خویی: رفتن به اطراف و نواحی تابع مکه عیبی ندارد، پس کسی که منزلش بیرون مکه است می‌تواند در اثنا یا بعد از فراغت از اعمال عمره به منزل خود برگردد.^۵

آیه الله سیستانی: السؤال: جماعة أتوا بأعمال عمرة التمتع في ذي القعدة و في شهر ذي الحجة ركبوا سيارة للرجوع إلى البيت فخرجت بهم من مكة اشتباها ثم عادت إليها فهل تبطل عمرتهم؟

الجواب: إذا لم تخرج بهم السيارة من حوالي مكة و توابعها لم تبطل عمرتهم.^۶

السؤال: إذا فرغ من أعمال عمرة التمتع فوجد أن المنزل المعين له في مكة يقع خارج الحرم فهل له أن يسكنه أم لا؟

الجواب: لا مانع منه إذا كان من محلات مكة، نعم إذا كان احرامه لعمرة التمتع في شهر

۱. مناسک، م ۹۲۲. ۲. همان، ص ۴۲۵، ف م ۹۳۲.

۳. «العروة الوثقی» فصل: صورة حج التمتع، ذیل م ۲.

۴. مناسک، ص ۱۴۶، مسائل متفرقه، شماره ۱۰. ۵. مناسک، ص ۱۰۰، م ۱۵۳.

۶. مناسک الحج، ص ۸۰، مسأله ۱۵۱، ملحق ۶.

سابق فان خروجه من الحرم موجب لبطلان عمرته وهذا غير جائز، ولو فعله كان عليه الإحرام لعمرة اخرى لدخول الحرم كما مرّ نظيره.^۱
الا انه لو فعل ذلك جهلاً او نسياناً او لغير ذلك لم يلزمه شيء ما دام في الشهر الذي تمتع فيه.^۲

آیه الله شبیری: در فاصله بین اتمام عمره تمتع و احرام حج تمتع اگر کسی بدون نیاز و بدون عذر از مکه خارج شود، عمره تمتعش باطل می شود، و اگر ندانسته یا از روی اشتباه یا ناچاری از مکه خارج گردد، به عمره تمتع او لطمه ای وارد نمی شود.^۳
(و درباره حججی که منزلشان از مکه، بلکه از حرم خارج است یا اینکه راننده از طریق خارج مکه آنان را به مقصد می رساند، مثلاً از طریق مشعر به مکه می آورد، و این خروج بعد از ماهی است که عمره تمتع را بجا آورده اند، فرموده است.)
خروج از مکه به توابع آن اختیاراً جایز است و ظاهراً خروج مزبور موجب بطلان نمی شود و در فرض سؤال احتیاج به احرام مجدد نیست.^۴
آیه الله صافی: در فرض مسأله چنانچه محل مذکور از توابع مکه محسوب باشد تردد اشکال ندارد. و در هر حال ضرری به عمره یا حج نمی زند و تفاوت بین حج اصلی و نیایی نیست...^۵

(و در مورد حججی که خروجشان قهری است و منزلشان از مکه، بلکه از حرم خارج است یا راننده از طریق خارج مکه مثلاً از طریق مشعر به مکه می آورد، و این خروج بعد از گذشت ماه قمری است، فرموده است)
در فرض سؤال عمره و حجشان صحیح است لکن در صورت توجه نباید خارج شوند و اگر مضطر به خروج باشند و محرم شدن برای حج، برایشان حرجی باشد با توجه هم می توانند خارج شوند... (تا آنکه فرموده است) و کسی که بعد از عمره تمتع بدون احرام از

۱. مناسک الحج، ص ۸۳، مسأله ۱۵۳، ملحق ۱.

۲. مناسک الحج و ملحقاتها، ص ۱۳۰، پاورقی ۶.

۳. مناسک زائر، ص ۱۷۹، م ۴۴۴.

۴. آراء المراجع، ج ۲، ص ۱۹۲.

۵. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۲۶.

مکه خارج شده و پس از گذشت یک ماه و یا بیشتر عصباناً و یا جهلاً و یا نسیاناً بدون احرام وارد مکه شده همان عمره اولی که انجام داده عمره تمتع محسوب می شود و کافی است.^۱

آیه الله فیاض: سؤال ۱: هل يلغى الخروج من مكة اشتباها في ذي الحجة عمره التمتع في شهر ذي القعدة و يحتاج الحاج الى اعادةها و لو بالاتيان بالعمرة المفردة من ادنى الحل و انقلابها متعه في يوم الترويه؟

الجواب: اذا لم تتجاوز السيارة بهم احد المواقيت فلا تبطل العمرة و لا تتدارك العمرة في فرض البطالان الا بالاحرام لها من احد المواقيت دون ادنى الحل و لا تنقلب العمرة المفردة في مفروض السؤال.^۲

سؤال: ما حکم من أدى عمرة التمتع و خرج عن حدود مكة من غير اختياره أو باختياره؟

الجواب: ليس عليه شيء إذا لم يفت عنه الموقف و الله العالم.^۳

خروج خدمة كاروانها به عرفات

از مسأله قبل حکم خروج خدمه که به منی و عرفات می روند معلوم شد، ولی چون وظیفه آنان بیشتر و گاهی خروجشان ضروری و مورد سؤال قرار می گیرد، لذا آنرا به طور جداگانه آوردم. بطور کلی اگر بعد از عمره تمتع خارج شوند دو صورت دارد، اول آن که در همان ماهی که عمره تمتع بجا آورده اند برای کارهای ضروری بروند و در همان ماه برگردند در این صورت به اتفاق همه مراجع، عمره تمتع آنان باطل نمی شود و حجتشان با همان عمره صحیح است، دوم آن که در ماه بعد برگردند، - مثلاً عمره تمتع را در ذی قعدة بجا آورده و در ماه ذی حجه رفته و برگشته اند، در این صورت حضرت امام و آیات عظام شبیری و صافی فرموده اند: عمره تمتع آنان باطل نمی شود، آیات عظام خامنه ای، خوئی و سیستانی حکم به بطلان عمره تمتع آنان کرده اند.

۲. مناسک الحج فیض ص ۹۴ پاورقی ۱.

۱. آراء المراجع، ج ۲، ص ۱۹۲.

۳. المسائل المستحدثة، ص ۱۵۶.

عبارتها چنین است :

حضرت امام: خدمه کاروان و امثال ایشان، بنا بر احتیاط واجب نمی توانند از مکه خارج شوند مگر در مورد ضرورت و با احرام برای حج، ولی اگر احرام برای آنان حرجی باشد و رفتن به بیرون مکه مانند عرفات و منی بر آنان ضرورت دارد، می توانند بدون احرام به آنجا بروند.^۱ هر چند رفت و آمد در ماه بعد باشد.^۲

آیه الله خامنه ای: اگر در ماه بعد برگردند عمره تمتع آنان باطل می شود. (استفتاء)

آیه الله خوئی: عمره اول لغو است و عمره تمتع دوم صحیح است.^۳

آیه الله سیستانی: اگر در ماه بعد برگردد عمره تمتع او باطل شده و طواف نساء لازم نیست.^۴ [تمام عبارت در مسأله ۲ گذشت.]

السؤال: الذین یقومون بخدمة الحجّاج ویدخلون مکه المکرمة باحرام عمره التمتع هل یجوز لهم بعد الاحلال من احرامها الخروج إلى منی و عرفات والمزدلفة للقیام بواجباتهم فیها من دون ان یحرموا للحجّ فان الإحرام یقیدهم کثیراً؟
الجواب: یجوز لهم ذلك مع الاطمئنان بتمکنهم من العود إلى مکه للاحرام منها لحجّ التمتع.

(المقصود: ما إذا كان الدخول والخروج عن مکه فی الشهر الذی اعتمر فیہ عمره التمتع).^۵

آیه الله شبیری: خدمه کاروان که مثلاً بیست و پنج ذی قعدة، عمره تمتع بجا آورده و در ماه ذی حجه ضرورت دارد بروند عرفات و احرام برای آنان حرجی است، می توانند بدون احرام به آنجا بروند، و عمره تمتعشان باطل نمی شود و اگر نایب باشند نیابتشان صحیح است.^۶

۱. مناسک، م ۹۲۲.

۲. العروة الوثقی، فصل صورة حج التمتع، حاشیه مسأله ۲.

۳. العروة الوثقی، فصل: فی صورة حج التمتع، حاشیه مسأله ۲.

۴. مناسک الحج و ملحقاتها، ص ۱۱۶، فرع مسأله ۱۵۴.

۵. مناسک الحج، ص ۸۱، ملحق ۵.

۶. مستفاد از «مناسک الحج» ص ۲۰۲، م ۵۹۹، و تأیید فرزندشان.

آیه الله صافی: کسی که بعد از عمره تمتع بدون احرام از مکه خارج شده و پس از گذشت یک ماه و یا بیشتر عصیاناً و یا جهلاً یا نسیاناً بدون احرام وارد مکه شده همان عمره اولی که انجام داده عمره تمتع محسوب است و کافی است.^۱

اگر در ماه بعد بدون احرام برگردد عمره تمتع سابقش باطل نمی شود و حج تمتع او صحیح است.^۲

آیه الله فیاض: رفتن خدمه به عرفات مانعی ندارد و عمره تمتع آنها باطل نمی شود؛ هر چند در ذی القعدة انجام داده باشند.

و اذا لم يتجاوز احد المواقيت فلا يجب عليه الاحرام و ان رجع فی شهر اخر.^۳

احرام برای عمره تمتع با احتمال خروج از مکه

مسأله ۷ - شخصی در میقات احتمال می دهد که به علت بیماری، یا دستگیر شدن، یا مأموریت شغلی، بعد از عمره تمتع از مکه خارج شود، آیا وقت احرام می تواند به نیت عمره تمتع محرم شود؟

آیه الله خامنه ای: می تواند نیت عمره تمتع کند.^۴

آیه الله سیستانی: می تواند بلکه اگر قصد خروج ندارد باید نیت تمتع کند و خارج شدن برای کاری، هر چند غیر ضروری، اشکال ندارد در صورتی که مطمئن باشد حج را درک می کند.^۵

آیه الله صافی: بلی می تواند.^۶

۱. استفتاآت حج (هزار مسأله) ص ۱۹۷، ذیل پاسخ ۶۵۱.
 ۲. العروة الوثقی، فصل: صورة حج التمتع، ذیل م ۲ و حاشیه آن.
 ۳. مناسک الحج ص ۹۲ پاورقی مسأله ۴.
 ۴. مناسک حضرت امام، مسأله ۹۲۳.
 ۵ و ۶. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۲۳.

تراشیدن، یا ماشین کردن سر و صورت - بین عمره تمتع و حج تمتع -

مسئله ۸ - در جواز یا عدم جواز تراشیدن سر بین عمره تمتع و حج اختلاف وجود دارد، حضرت امام و آیت الله خامنه‌ای مطلقاً جایز ندانسته ولی کفاره ندارد. آیه الله صافی: مطلقاً جایز نیست و کفاره دارد. آیه الله خویی و فیاض: حلق بعد از عمره تمتع در ماههای ذی القعدة و ذی الحجه جایز نیست و اگر عمدتاً باشد، یک گوسفند کفاره دارد. آیه الله سیستانی و شبیری فرموده‌اند: حرام نیست.

حضرت امام: بین عمره تمتع و حج تمتع، ماشین کردن سر مانع ندارد، ولی نباید حلق کند و از ماشین کردنی که مثل حلق است، باید بنا بر احتیاط - اجتناب شود. و حلق هر چند جایز نیست، ولی کفاره برای آن ثابت نیست، تراشیدن صورت هم بعد از عمره تمتع و قبل از احرام حج غیر از حکم تراشیدن ریش حکم خاصی ندارد.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [یر مناسک حضرت امام حاشیه ندارد].^۲

آیه الله خویی: همین که محرم در عمره تمتع تقصیر نمود، آنچه بجهت احرام بر وی حرام شده بود حلال می شود بجز تراشیدن سر. و اما تراشیدن تفصیلی دارد که از این قرار است: هرگاه عمره تمتع در ماه شوال بجا آورده شود، سر تراشیدن تا سی روز از عید فطر گذشته جایز است، و اما بعد از آن احتیاط این است که سر تراشیده نشود و چنانچه تراشیده شد و از روی علم و عمد بود، احتیاط این است که یک گوسفند کفاره داده شود.^۳

آیه الله سیستانی: پس از کوتاه کردن مو در عمره تمتع، تمام چیزهایی که به علت احرام حرام شده بودند حلال می شوند، و بنا بر اظهر سر تراشیدن نیز حلال می شود، اگر چه احوط ترک آن است پس از گذشت سی روز از عید فطر، و احوط و اولی این است که در صورت انجام آن از روی عمد و با دانستن حکم شرعی یک قربانی کفاره بدهد.^۴

آیه الله شبیری: پس از تقصیر عمره تمتع، احتیاط مؤکد مستحب در آن است که مردان

۱. مناسک، م ۹۲۹، ۹۳۰، و ۹۳۱.

۲. مناسک حضرت امام، م ۹۲۹.

۳. مناسک، ص ۲۲۸، م ۳۶۰.

۴. مناسک الحج، ص ۲۲۶، مسئله ۲۵۶.

سرشان را نتراشند.^۱

آیه الله صافی: بعد از تقصیر در عمره تمتع تراشیدن سر جایز نیست، و اگر سر بتراشد باید یک گوسفند کفاره بدهد بنا بر احتیاط، هر چند جاهل یا ناسی باشد.^۲

آیه الله فیاض: پس از آنکه محرم - زن باشد یا مرد - در عمره تمتع تقصیر کرد، تمام چیزهایی که به سبب احرام بر او حرام شده بود - جز تراشیدن سر - حلال می شود. اگر عمره تمتع را در ماه شوال انجام داده باشد تا سی روز بعد از عید سعید فطر می تواند سر را بتراشد. اما اگر در ماه ذی القعدة و بعد آن به جای آورده باشد، نباید سر را بتراشد، و اگر عمدا و از روی توجه سر را تراشید، باید یک گوسفند کفاره دهد. اما اگر به خاطر ندانستن حکم سر را بتراشد، کفاره بر او نیست.^۳

طواف مستحبی بعد از احرام حج و پیش از رفتن به عرفات

مسأله ۹- در جواز یا عدم جواز طواف مستحبی بعد از احرام حج، اختلاف وجود دارد، بعضی جایز دانسته و برخی احتیاط کرده اند و بعضی فرموده اند جایز نیست و اگر انجام داد تلبیه را از نو بگوید.

حضرت امام: پس از محرم شدن به احرام حج تمتع و قبل از رفتن به عرفات، احوط ترک طواف مستحبی است، ولی به عمره و حج ضرر نمی زند.^۴

آیه الله خامنه ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: احوط این است شخصی که احرام حج تمتع بسته، پس از احرام و پیش از رفتن به عرفات طواف مستحبی ننماید، و چنانچه طواف نمود بنا بر احتیاط بعد از طواف تلبیه را تجدید کند.^۵

۲. مناسک، ص ۱۲۵، م ۱۳۲.

۴. مناسک، م ۷۸۴.

۱. مناسک، ص ۱۷۸، م ۴۳۹.

۳. مناسک حج، ص ۱۶۹، مسأله ۴۲۶.

۵. مناسک، ص ۲۳۲، م ۳۶۸.

آیه الله سیستانی: احتیاط واجب این است کسی که احرام حج تمتع بسته است قبل از بیرون رفتن برای عرفات طواف مستحبی انجام ندهد، و اگر طواف نمود بنا بر احوط و اولی تلبیه را از نو بگوید.^۱

آیه الله شبیری: کسی که طواف حج تمتع برعهده او است نمی تواند طواف مستحب بجا آورد، و اگر طواف مستحب بجا آورد، به حج ضرر نمی زند.^۲

آیه الله صافی: اقوی جواز و احوط ترک آن است.^۳

آیه الله فیاض: الأحوط أن لا يطوف المتمتع بعد احرام الحج قبل الخروج الى عرفات طوافاً مندوباً فلو طاف جدد التلبية بعد الطواف على الأحوط.^۴

انجام عمره مفرده بین عمره تمتع و حج تمتع

مسأله ۱۰ - درجواز یا عدم جواز عمره مفرده بین عمره تمتع و حج تمتع اختلاف وجود دارد.

حضرت امام، آیات عظام خامنه‌ای و صافی فرموده‌اند: جایز نیست ولی موجب بطلان عمره تمتع نمی شود. آیه الله خویی فرموداند: جایز نیست.

آیه الله سیستانی و آیه الله شبیری و فیاض فرموده‌اند: موجب بطلان عمره تمتع می شود.

[عبارت مناسبها چنین است:]

حضرت امام: بعد از انجام عمره تمتع و قبل از حج نباید عمره مفرده بجا آورده شود و اگر بجا آوردند صحت عمره مفرده محل اشکال است ولی برای عمره و حج تمتع اشکالی ایجاد نمی شود.^۵

آیه الله خامنه‌ای: بنا بر احتیاط واجب نباید بعد از انجام عمره تمتع و قبل از حج تمتع،

۱. مناسک الحج، ص ۲۲۴، مسأله ۳۶۴. ۲. مناسک، ص ۱۴۲، م ۳۵۸، (مسأله تلخیص شد)

۳. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۷۸۴.

۴. تعالیک مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۴۲۸، مسأله ۳۶۴.

۵. مناسک، م ۹۱۸.

عمره مفرده بجا آورد. ولی اگر بجا آورد، به صحت عمره و حج تمتع او خللی وارد نمی‌کند.^۱

آیه الله خویی: بجا آوردن عمره مفرده بین عمره تمتع و حج تمتع جایز نیست.^۲
آیه الله سیستانی: بجا آوردن عمره مفرده بین عمره تمتع و حج، ظاهر این است که موجب بطلان عمره تمتع خواهد شد، و لازم است که آن را اعاده نماید.
 بلی اگر در مکه بماند تا روز ترویبه، یعنی هشتم ماه ذی الحجه، به قصد انجام حج، در این صورت عمره مفرده که انجام داده عمره تمتع به حساب می‌آید، و بعد از آن باید حج تمتع بجا آورد.^۳

فرع - المستطیع للحج اذا اعتمر عن امه عمره مفرده بعد إتيانه بعمره التمتع لنفسه. تبطل عمره تمتعه فإمّا ان يذهب الى احد المواقيت و يحرم ثانية لعمره التمتع او يأتي بعمره مفرده لنفسه و يحرم لها من ادنى الحل ثم يبقى الى يوم التروية فتقلب الى عمره التمتع. (مناسک الحج: ص ۶۷، مسأله ۱۳۷، ملحق ۱)

فرع - اذا احل من احرام عمره التمتع فاحرم للعمره المفرده. فعليه أن يتم عمرته المفرده و تبطل عمرته الأولى و يعيدها بعد ذلك، نعم اذا بقى فى مكة الى يوم التروية قاصداً للحج كانت عمرته المفرده متعته فيأتى بالحج. (همان، ملحق ۲)

وأمّا الإتيان بالعمره المفرده بين عمره التمتع والحج فالظاهر أنه يوجب بطلان عمره التمتع، فتلزم إعادتها. نعم، إذا بقى فى مكة إلى يوم التروية قاصداً للحج كانت العمره المفرده متعته فيأتى بحج التمتع بعدها.^۴

آیه الله شبیری: بین عمره تمتع و حج تمتع نباید عمره مفرده بجا آورد و اگر کسی بجا آورد، عمره تمتع او باطل می‌شود.^۵

۲. مناسک، ص ۸۳، م ۱۳۷.

۱. مناسک، ص ۵۴، م ۹۴.

۴. مناسک الحج، ص ۶۷، مسأله ۱۳۷.

۳. مناسک، ص ۹۳، م ۱۳۷.

۵. مناسک، ص ۱۷۸، م ۴۴۱.

مؤلف: نظر ایشان در مسأله ۵ که تفصیل داده است ملاحظه شود.

آیه الله صافی: جایز نیست بعد از عمره تمتع و قبل از حج، عمره مفرده بجا آورد. اگر جهلاً عمره مفرده را بعد از عمره تمتع و قبل از حج بجا آورد باید حج تمتع را بجا آورد و حج او صحیح است.^۱

آیه الله فیاض: لایعتبر الفصل بشهر هلالی بین العمرة المفردة و عمرة التمتع، فیجوز الاتیان بعمرة مفردة فی أول شهر ذی الحجة، ثم بعمرة التمتع فیہ، كما یجوز الاتیان بعمرة مفردة بعد اعمال الحج، و الفراغ منها، نعم لا یجوز الاتیان بالعمرة المفردة بین عمرة التمتع و الحج.^۲

الثانیة: قد تسأل ان من خرج عن مكة بعد العمرة عامدا و ملتفتا بدون احرام، ثم رجع فی الشهر الآخر و أحرم ناویا احرام العمرة المفردة فهل تبطل عمرة التمتع أو تبطل العمرة المفردة؟ و الجواب: تبطل عمرة التمتع، لأن صحتها مشروطة بكونها موصولة بالحج، بأن لا تفصل بینها و بینہ بعمرة و لا موجب لبطلان العمرة المفردة، لعدم الدلیل علی أن صحتها مشروطة بأن لا تقع بعد عمرة التمتع و قبل الحج، بل قد مر ان صحتها مشروطة برجوعه فی الشهر الذی تمتع فیہ و الأ بطلت.^۳

انجام عمره مفرده قبل از عمره تمتع

مسأله ۱۱ - آیا قبل از عمره تمتع می توان عمره مفرده انجام داد؟

مراجع عظام اجازه داده اند ولی **آیه الله سیستانی** احتیاط کرده است.

[عبارت مناسبها]

حضرت امام علیه السلام: انجام عمره مفرده در ماه های حج، پیش از عمره تمتع جایز است.^۴

آیه الله سیستانی: احوط آن است که این دو عمره در یک ماه قمری نباشد.^۵

۱. استفتاءات حج (هزار مسأله) ص ۲۰۰، پاسخ سؤال، ۶۵۹، و ۶۶۰.

۲. مناسک الحج؛ ص ۶۹، مسأله ۸.

۳. تعالیک مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۹، ص ۱۳۷.

۴. مناسک محشی، چاپ تابستان ۱۳۸۲، م ۱۹۱. ۵. مناسک الحج، ص ۶۷، مسأله ۱۳۷.

آیه الله صافی: برای کسی که نایب در حج بلدی نباشد و بر خودش حج واجب نشده باشد، یا حج واجب خود را انجام داده باشد، اشکال ندارد.^۱

آیه الله فیاض: لا يعتبر الفصل بشهر هلالی بین العمرة المفردة و عمرة التمتع، فيجوز الاتيان بعمرة مفردة في أول شهر ذى الحجة، ثم بعمرة التمتع فيه، كما يجوز الاتيان بعمرة مفردة بعد اعمال الحج، و الفراغ منها، نعم لا يجوز الاتيان بالعمرة المفردة بين عمرة التمتع و الحج.^۲

سایر مراجع بر این مسأله حاشیه ندارند.

انجام عمره مفرده قبل از عمره تمتع ولو با کمتر از فاصله یک ماه،

و بعد از عمره تمتع

مسأله ۱۲ - حضرت امام علیه السلام: انجام عمره مفرده، قبل از عمره تمتع ولو با کمتر از فاصله شدن یک ماه، جایز است. ولی بعد از عمره تمتع با کمتر از یک ماه فاصله، به قصد رجاء انجام شود.^۳

آیه الله خامنه‌ای: بنا بر احتیاط واجب بین عمره تمتع و حج، عمره مفرده انجام ندهد، لیکن بعد از اتمام حج مانع ندارد و قصد رجاء لازم نیست.^۴

آیه الله خویی: بعد از اعمال حج مانع ندارد و قصد رجاء لازم نیست.^۵

آیه الله سیستانی: وفي اعتبار ما ذكر من الفصل بين العمرة المفردة و عمرة التمتع إشكال، فالأحوط وجوباً لمن اعتمر عمرة التمتع في ذى الحجة وأراد الاتيان بالعمرة المفردة بعد أعمال الحج أن يؤخرها إلى محرم، ولمن أتى بعمرة مفردة في شوال مثلاً وأراد الاتيان بعمرة التمتع بعدها أن لا يأتي بها في نفس الشهر.^۶

۲. مناسک الحج؛ ص ۶۹، مسأله ۸.

۱. مناسک محشی، ص ۱۹۱.

۴. حاشیه همان.

۳. مناسک محشی، چاپ تابستان ۱۳۸۲، م ۱۹۴.

۶. مناسک الحج، ص ۶۷، مسأله ۱۳۷.

۵. همان و مناسک م ۱۳۷.

آیه الله شبیری: می تواند قبل از عمره تمتع، یا بعد حج تمتع و گذشتن روز سیزدهم، عمره مفرده بجا آورد و بین این عمره و اعمال حج یا عمره فاصله معتبر نیست، ولی انجام عمره مفرده بین عمره تمتع و حج جایز نیست.^۱

آیه الله صافی: اگر هر دو را برای خود انجام می دهد، در عمره مفرده قصد رجاء نماید.^۲

آیه الله فیاض: ... یجوز الاتیان بعمره مفرده بعد اعمال الحج، و الفراغ منها، نعم لا یجوز الاتیان بالعمره المفردة بین عمره التمتع و الحج.^۳

مقصود از فاصله نو شدن ماه قمری است یا ۳۰ روز؟

مسأله ۱۳ - حضرت امام علیه السلام: مقصود ۳۰ روز است.^۴

آیات عظام: خامنه ای، خویی، صافی و فیاض: در هر ماه قمری می توان یک عمره انجام داد، پس اگر یک عمره را در اواخر ماه انجام دهد و عمره دیگر را در اول ماه بعد، مانعی ندارد.^۵

آیه الله سیستانی: یتحب الاتیان بالعمره المفردة فی کل شهر من شهور العام، ولا یتعبر الفصل بین عمره و أخرى بثلاثین يوماً، فیجوز الاتیان بعمره فی شهر و إن کان فی آخره و بعمره أخرى فی شهر آخر و ان کان فی أوله.^۶

آیه الله شبیری: فاصله معتبر نیست.^۷

آیه الله فیاض: ان المراد منه الشهر الهلالی، دون ثلاثین يوماً.^۸

فاصله بین دو عمره

مسأله ۱۴ - مقدار فاصله بین دو عمره

حضرت امام علیه السلام: در فصل بین دو عمره، در کمتر از یک ماه رجاء بجا آورند.

۱. مناسک الحج ایشان، م ۹۶.	۲. مناسک محشی، حاشیه م ۱۹۴.
۳. مناسک الحج؛ ص ۶۹، مسأله ۸.	۴. مناسک محشی، همان چاپ، م ۱۸۷.
۵. مناسک محشی، حاشیه همان.	۶. مناسک الحج و ملحقاتها، م ۱۳۷.
۷. مناسک الحج، م ۹۵.	۸. تعالیق مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۹، ص ۱۳۷.

آیات عظام: خویی، سیستانی، صافی و فیاض: در هر ماه قمری می‌توانند یک عمره بجا آورند.
آیه الله خامنه‌ای، شبیری: فاصله شرط نیست.

[عبارت مناسک‌ها:]

حضرت امام رحمته الله: مستحب است بعد از اعمال حج، عمره مفرده بجا آورده شود و در اعتبار فاصله بین این عمره و عمره سابق خلاف است، و احتیاط در این است که در فصل کمتر از یک ماه به قصد رجاء بجا آورد.^۱

آیات عظام: خویی، سیستانی، صافی: (با اختلاف در تعبیر) فاصله یک ماه شرط نیست، بلکه در هر ماه قمری می‌توانند یک عمره انجام دهند، مثلاً یک عمره در آخر ماه رجب و عمره دوم در اول ماه شعبان.^۲

آیه الله خامنه‌ای: فاصله شرط نیست ولی بنا بر احتیاط در هر ماه فقط یک عمره برای خود می‌تواند بجا آورد، ولی آوردن عمره برای غیر خود، هر نفر یک عمره جایز است.^۳
آیه الله خویی: مستحب است عمره مفرده را مکرراً بجا آورد و اولی این است که هر ماه به جا آورده شود. و اظهر این است که اگر عمره در ماهی به به جا آورد اگر چه در آخر آن باشد و عمره د یگر در ماه بعدی اگر چه در اول آن باشد مانعی ندارد، و دو عمره در یک نمی‌تواند به جا آورد در صورتی که دو عمره برای به جا آورنده باشد. بلی عمره دوم را رجاء بجا آورد عیبی ندارد و چنانچه خواسته باشد یک عمره برای خود یک عمره برای دیگری به جا آورد در یک ماه جایز است و همچنین است اگر هر دو عمره برای دیگری باشد. همچنان که عمره تمتع و عمره مفرده و بالعکس در یک ماه جایز است یعنی کسی که عمره مفرده را به جا آورده، در همان ماه خواسته باشد عمره تمتع به جا آورد یا عمره تمتع را به جا آورده و حج رفته، در همان ماه عمره مفرده را به جا آورد مانعی ندارد، ولی به جا آوردن عمره مفرده بین عمره تمتع و حج جایز نیست.^۴

۱. مناسک محشی، چاپ تابستان ۱۳۸۲، م ۱۷۳.

۲. همان.

۳. مناسک الحج، ص ۶۶، مساله ۱۳۷.

۴. حاشیه همان.

آیه الله سیستانی: به جا آوردن عمره مفرده در هر ماه قمری مستحب است و لازم نیست بین دو عمره سی روز فاصله باشد، بلکه می‌تواند در یک ماه هر چند آخر ماه باشد، عمره‌ای و در ماه بعد - هر چند اول آن - عمره دیگری به جا آورد.

به جا آوردن دو عمره مفرده در یک ماه در صورتی که هر دو عمره برای خودش باشد یا هر دو به نیابت یک نفر باشد جایز نیست. آری می‌تواند عمره دوم را به قصد رجاء به جا آورد، اما اگر یکی از آنها را برای خود و دومی به نیابت از دیگری باشد، یا هر دو به نیابت از دو نفر جدا باشد اشکال ندارد.

در اینکه بین عمره تمتع و عمره مفرده فاصله‌ای شرط باشد اشکال است، لذا اگر در ماه ذی حجه عمره تمتع را انجام داده باشد و بخواهد پس از اعمال حج، عمره مفرده انجام دهد، بنا بر احتیاط واجب باید تا مها محرم تأخیر بیندازد، یا کسی که مثلاً در ماه شوال عمره مفرده انجام داده باشد و بخواهد پس از آن عمره تمتع به جا آورد بنا بر احتیاط واجب در همان ماه انجام ندهد.^۱

آیه الله شبیری: بین دو عمره مفرده فاصله شرط نیست و می‌تواند هر روز چندین عمره برای خود، یا غیر بجا آورد.^۲

آیه الله فیاض: الاقوی هو اعتبار الفصل بین العمرتین بشهر و عدم ثبوت مشروعیتها فی کل یوم.^۳

کسی که عمره مفرده انجام داده است، آیا می‌تواند در فاصله

کمتر از ۳۰ روز برای دیگری عمره مفرده انجام دهد؟

مسئله ۱۵ - حضرت امام علیه السلام: در فاصله بین دو عمره در کمتر از یک ماه - باید عمره دوم به قصد رجاء آورده شود و فرقی بین عمره از طرف خود و دیگری نیست.^۴

۱. مناسک الحج، ص ۶۶، مساله ۱۳۷.

۲. مناسک الحج ایشان، م ۹۵.

۳. تعالیق مبسوطة علی العروة الوثقی؛ ج ۹، ص ۵۹.

۴. مناسک محشی، م ۱۸۵.

آیه الله خامنه‌ای: بین دو عمره وجود فاصله معین شرط نیست، ولی بنا بر احتیاط در هر ماه فقط یک عمره برای خود می‌تواند بجا آورد و اگر دو عمره برای افراد دیگر انجام دهد، یا یک عمره برای خود و یک عمره هم برای دیگری به جا آورد، فاصله مذکور شرط نیست.^۱

آیات عظام خوبی، سیستانی^۲ و صافی: در یک ماه قمری نمی‌تواند دو عمره برای خود و یا یک نفر دیگر انجام دهد، ولی انجام دو عمره یکی برای خود و یکی برای دیگری و یا دو عمره برای دو نفر متفاوت جایز است.^۳

آیه الله فیاض: ان المستفاد من الروایات ان اعتبار هذا الفصل انما هو بین عمرتین مفردتین لشخص واحد، و لا يعتبر اذا كانت احدهما لشخص و الأخرى لآخر، و علی هذا لا مانع من أن یأتی شخص واحد بعمره مفردة لنفسه فی شهر، و بعمره مفردة أخرى عن شخص آخر نیابة أو تبرعا فی نفس ذلك الشهر، و بعمره مفردة ثالثة عن ثالث كذلك، و هكذا.^۴

خروج از مکه بعد از عمره مفرده و بازگشت در ماه بعد

مسئله ۱۶ - کسی که بعد از اتمام عمره مفرده از مکه به عرفات و یا جده می‌رود، آیا در بازگشت به مکه باید محرم شود؟

حضرت امام و آیه الله شبیری فرموده‌اند: اگر یک ماه (سی روز) فاصله نشده، احرام واجب نیست.

سایر مراجع فرموده‌اند: اگر در همان ماهی که عمره بجا آورده است برگردد، احرام واجب نیست.

۱. مناسک محشی، حاشیه م ۱۸۴.

۲. مناسک الحج، ص ۶۶، مسألة ۱۳۷.

۳. حاشیه همان، م ۱۸۵.

۴. تعالیق مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۸۴.

[عبارتها به طور خلاصه چنین است:]

حضرت امام: اگر بعد از انجام عمره مفرده از مکه خارج شوند [و مثلاً به عرفات، یا مشعر و یا جده بروند] برای بازگشت به مکه احرام واجب نیست، چون یک ماه فاصله نشده است.^۱

حضرت امام: خدمه و افرادی که عمره مفرده انجام داده‌اند می‌توانند از مکه خارج شوند، و در صورت خارج شدن، اگر به جده بروند برای بازگشت به مکه در مرتبه دوم و سوم و بعد از آن، احرام واجب نیست ولی اگر به مدینه بروند و از آنجا بخواهند به مکه بازگردند باید در مسجده شجره محرم شوند، برای عمره مفرده دیگر. و چون بین این عمره و عمره اول یک ماه فاصله نشده، عمره دوم را رجاء به جا آورند.^۲

سؤال از حضرت امام: فرق رفتن به جده و یا به مدینه چیست؟ که در اول احرام واجب نیست و در دوم واجب است؟

جواب: فارق عبور از میقات و عدم عبور است.^۳

آیت‌الله خامنه‌ای: کسانی که پس از عمره مفرده از مکه خارج شده و می‌خواهند در همان ماه انجام عمره دوباره وارد مکه شوند واجب نیست با احرام وارد شوند.^۴

آیت‌الله خویی: کسی که بعد از اتمام اعمال عمره مفرده از مکه خارج شده، می‌تواند در همان ماهی که اعمالش را بجا آورده است، بدون احرام برگردد. [من خرج من مكة بعد اتمامه اعمال الحج او العمرة المفردة يجوز له العود اليها من دون احرام قبل مضى الشهر الذى ادى نسكه فيه].^۵

آیت‌الله سیستانی: کسی که بعد از عمره مفرده از مکه خارج شده می‌تواند پیش از گذشتن ماهی که عمره خود را در آن انجام داده بدون احرام وارد مکه شود.^۶

۱. مناسک، م ۲۰۱.

۲. مناسک محشی، چاپ تابستان ۱۳۸۲، ص ۱۲۷، ذیل م ۲۲۹.

۳. همان، م ۲۳۷. ۴. همان، حاشیه م ۱۹۹/۲. (تلخیص شد).

۵. مناسک الحج، ص ۶۳ م ۱۴۱. ۶. مناسک الحج ص ۷۱، مسأله ۱۴۱.

[و این در صورتی است که عمره مفرده را برای خودش انجام داده است، اما] اگر عمره مفرده را به نیابت از دیگران بجا آورده‌اند، بنابر احتیاط واجب برای دخول در مکه یا حرم دوبرتبه محرم شوند.^۱

آیت‌الله شبیری: کسانی که عمره مفرده انجام می‌دهند می‌توانند در اثنای عمره یا بعد از آن از مکه خارج شوند و در بازگشت نیز احتیاج به احرام مجدد ندارند مگر آن که بعد از اتمام عمره خارج شده و هنگام بازگشت به حرم یا مکه یک ماه از احرام قبلی شان گذشته باشد، بنابراین کسانی که به عمره مفرده می‌روند و به عرفات و مشعر می‌روند و قبل از فاصله شدن یک ماه بازمی‌گردند، لازم نیست مجدداً محرم شوند هر چند احرام عمره مفرده آنها در ماه گذشته باشد.^۲

آیت‌الله صافی: کسانی که در همان ماه که عمره را بجا آورده‌اند خارج شده و سپس در همان ماه داخل می‌شوند احرام و عمره مجدد واجب نیست.^۳

آیه‌الله فیاض: إن دخل قبل شهرها لم يجب عليه الاحرام، و جاز له الدخول بدونه، و إن كان بعده وجب الإحرام لأن دخول مكة غير جائز بعد الشهر بدون احرام، و لا فرق في ذلك بين عمرة التمتع و العمرة المفردة.^۴

مسائل حج

زمان احرام حج

مسئله ۱۷ - افضل اوقات احرام حج روز ترویه (روز هشتم ذی‌الحجه) است. اما تقدیم آن تا چند روز جایز است؟

حضرت امام و برخی دیگر از مراجع عظام فرموده‌اند: جایز است بعد از اعمال عمره تمتع -

۱. مناسک الحج، ص ۷۱، مسألة ۱۴۱، ملحق ۳.

۲. مناسک زائر، ص ۴۶، م ۹۸.

۳. مناسک محشی، حاشیه م ۱۹۹/۲.

۴. تعالیک مبسوطه علی العروة الوثقی؛ ج ۹، ص ۱۴۰.

هر زمان که باشد - محرم شوند، ولی برخی از مراجع فرموده‌اند: تقدیم - برای غیر ذوی‌الاعذار - تا سه روز پیش از روز ترویبه جایز نیست.

حضرت امام: زمان احرام حج، بعد از عمره تمتع آغاز، و تأخیر آن تا زمان امکان ادراک وقوف اختیاری^۱ عرفه جایز است. و محرم شدن در روز ترویبه مستحب، بلکه احوط است.^۲

آیه الله خامنه‌ای: بهترین زمان احرام بستن، هنگام زوال (ظهر) روز ترویبه (هشتم ذی‌حجه) است و محرم شدن پیش از آن نیز جایز است، به خصوص برای کهن سالان و بیمارانی که از ازدحام و شلوغی هراسانند، چنان که پیش‌تر گفتیم، کسانی که می‌خواهند پس از انجام عمره بنا بر ضرورت از مکه خارج شوند نیز می‌توانند پیش از موعد مذکور محرم شوند.^۳

آیه الله خویی: بهترین وقت احرام روز ترویبه (هشتم ذی‌الحجه) است. و سه روز پیشتر از آن هم جایز است، خصوصاً برای پیر مردان و بیماران در صورتی که از ازدحام بترسند. این دو دسته احرام بسته و پیش از بیرون رفتن مردم از مکه بیرون می‌روند، و در گذشته گفته شد که بیرون رفتن از مکه با احرام حج برای ضرورت بعد از فراغ از عمره هر وقت باشد جایز است.^۴

آیه الله سیستانی: بهترین وقت بستن احرام ظهر روز هشتم ذی‌الحجه است، و برای اشخاص پیر و مریض که از فشار جمعیت بترسند، جایز است قبل از آن وقت نیز احرام ببندند و قبل از دیگران از مکه خارج شوند، و همچنین جایز است برای کسی که شرعاً می‌تواند طواف حج را قبل از وقوف در عرفات و مشعر انجام دهد، مانند زنی که ترس از پیش آمدن عادت ماهانه دارد، آن را بر وقت یاد شده تقدیم کند.^۵

و در مسائل گذشته بیان نمودیم کسی که از عمره تمتع فارغ شده و در بیرون مکه کاری دارد می‌تواند در هر وقتی احرام حج را ببندد و جهت انجام کارش از مکه بیرون رود، و در

۱. وقوف اختیاری عرفه از ظهر روز نهم تا غروب شرعی است.

۲. مناسک، م ۹۳۹ و ۹۴۰.

۳. مناسک، ص ۱۲۰، م ۳۲۵.

۴. مناسک، ص ۲۲۹، ذیل م ۳۶۱، (احرام حج) ۵. مناسک الحج ص ۲۲۳، قبل از مسأله ۳۵۸.

غیر این موارد نیز بنابر اظهر جایز است احرام حج را سه روز بلکه بیشتر پیش از وقت یاد شده ببندند.^۱

آیه الله شبیری: زمان احرام حج، بعد از اعمال عمره تمتع است، تا وقتی که بتواند پیش از غروب روز نهم به وقوف در عرفات برسد و بهترین وقت آن روز هشتم ذی حجه است.^۲

آیه الله صافی: پیش از روز ترویبه (هشتم ذی حجه) احرام بستن جایز است، و احتیاط آن است که بیشتر از سه روز پیش از ترویبه احرام نبندد چنان که احتیاط آن است که اگر محرم شد پیش از روز ترویبه از مکه خارج نشود، و مستحب آن است که در روز ترویبه محرم شود.^۳

آیه الله فیاض: يجب على الحاج أن يحرم قبل زوال اليوم التاسع من ذى الحجة على نحو يتمكن من ادراك الوقوف الواجب بعرفات، ولا يجوز التأخير عن ذلك، والأفضل أن يحرم فى اليوم الثامن، ويمكنه أن يحرم قبل اليوم الثامن بيوم أو يومين أو ثلاثة أيام دون أكثر منها على الأظهر عامداً وملتفتاً، ولا فرق فى ذلك بين الصحيح والمريض والشيخ الكبير، ولا بين الرجل والمرأة.^۴

آخرین زمان بستن احرام حج

مسأله ۱۸- اکثر مراجع فرموده‌اند: تأخیر احرام حج تا زمان ادراک اختیاری عرفه - که از ظهر تا غروب است - جایز است، آیه الله شبیری و فیاض فرموده‌اند: تأخیر تا زمانی که بتواند پیش از غروب روز نهم به وقوف در عرفات برسد جایز است.

عبارت مناسک‌ها چنین است :

حضرت امام: تأخیر احرام حج تا زمان ادراک اختیاری عرفه جایز است.^۵

آیه الله خامنه‌ای: لازم است مکه پیش از زوال روز نهم ذی الحجه محرم شود، به گونه‌ای که بتواند وقوف اختیاری در عرفات را درک کند.^۶

۱. مناسک الحج ص ۲۲۳، قبل از مسأله ۳۵۸.
 ۲. مناسک، ص ۱۸۳، م ۴۴۸.
 ۳. مناسک، ص ۱۳۰، م ۱۳۸.
 ۴. مناسک الحج؛ ص ۱۹۴.
 ۵. مناسک، ص ۴۳۱، م ۹۳۹.
 ۶. مناسک، ص ۱۱۹، م ۳۲۵.

آیه الله خویی: وقت احرام در صورتی تنگ می شود که تأخیرش باعث نرسیدن به وقوف در عرفات روز عرفه شود.^۱

آیه الله سیستانی: کسی که می تواند تمام وقت وقوف اختیاری روز عرفه را در عرفات درک کند، جایز نیست احرام را آنقدر تأخیر اندازد که وقوف در تمام وقت ذکر شده را درک نکند.^۲

آیه الله شبیری: زمان احرام حج، بعد از اعمال عمره تمتع است، تا وقتی که بتواند پیش از غروب روز نهم به وقوف در عرفات برسد.^۳

آیه الله صافی: در صورتی که تأخیر انداختن احرام حج موجب شود که به وقوف واجب عرفات در روز عرفه نرسد، واجب است فوراً احرام ببندد.^۴

آیه الله فیاض: يجب على الحاج أن يحرم قبل زوال اليوم التاسع من ذى الحجة على نحو يتمكن من ادراك الوقوف الواجب بعرفات.^۵
ان المعيار فى ضيق الوقت انما هو بخوف فوت الركن من الوقوف.^۶

محل احرام حج تمتع

مسأله ۱۹ - در محل احرام حج تمتع اختلاف وجود دارد. حضرت امام و آیات عظام خامنه ای، شبیری و فیاض فرموده اند:

محل احرام حج تمتع تمام شهر مکه - حتی محله های نوساز - است.

آیه الله سیستانی فرموده اند: شهر مکه است، مگر محله هایی که از حرم بیرون است - مانند محله هایی که بعد از مسجد تنعیم است - .

آیه الله خویی فرموده اند: شهر قدیم مکه است. و آیه الله صافی: احتیاط کرده است.

۱. مناسک، ص ۲۳۰، م ۳۶۳.	۲. مناسک الحج، ص ۲۲۳، مسأله ۳۵۹.
۳. مناسک، ص ۱۸۳، م ۴۴۸.	۴. مناسک، ص ۱۳۰، م ۱۳۷.
۵. مناسک الحج؛ ص ۱۹۴.	۶. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج، ص ۴۲۲.

عبارت مناسکها چنین است :

حضرت امام: محل احرام حج شهر مکه است و در تمام نقاط آن - حتی محله‌های تازه ساز - کفایت می‌کند، ولی مستحب است در مقام ابراهیم یا حجر اسماعیل انجام شود. محله‌های جدید که جزو مکه محسوب می‌شوند، احرام در آنها مانع ندارد، ولی اگر جزو آن محسوب نمی‌شوند، یا مورد شک است، کفایت نمی‌کند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: میقات احرام حج تمتع، مکه‌ی مکرمه است، و بهتر آن است که برای حج تمتع از مسجدالحرام محرم شود، و محرم شدن در همه جای مکه حتی بافت جدید شهر، صحیح است، اما احوط آن است که در مناطق قدیمی آن محرم شود، و در صورتی که شک کند که محلی جزء شهر است یا نه، محرم شدن در آن محل صحیح نیست.^۲

آیه الله خویی: می‌تواند از هر جای شهر مکه قدیم برای حج احرام ببندد و مستحب است احرام حج از مسجدالحرام در مقام ابراهیم یا حجر اسماعیل باشد.^۳

آیه الله سیستانی: جای احرام بستن حج مکه مکرمه، است و بهترین جای آن مسجدالحرام است، و مستحب است آن را پس از خواندن دو رکعت نماز در مقام حضرت ابراهیم و یا در حجر حضرت اسماعیل علیه السلام ببندند.^۴

مکه میقات حج تمتع است، و احوط و اولی احرام بستن از مکه قدیم است که در زمان رسول الله صلی الله علیه و آله بوده است، اگرچه اظهر جواز احرام بستن از قسمتهای جدید شهر است، مگر قسمتهایی که بیرون حرم باشد. (مثل محله‌هایی که بعد از تنعیم واقع است)^۵

احرام بستن از محله‌های جدید مکه مانند شیشه، عزیزیه، شارع ستین و امثال اینها که در عصر حاضر، جزء مکه مکرمه محسوب می‌شوند، جایز است، مگر محله‌هایی که از حرم خارج و بیرون حرم باشد.^۶

۱. مناسک، م ۹۴۱ و ۹۴۲.

۲. مناسک، ص ۱۱۹، م ۳۲۴.

۳. مناسک، ص ۲۳۱، م ۳۶۵.

۴. مناسک الحج، ص ۹۴، فرع ۷.

۵. مناسک الحج، ص ۹۴، فرع ۷، ملحق ۲.

۶. مناسک الحج و ملحقاتها، ص ۱۳۳، ذیل مسأله ۱۶۳.

آیه الله شبیری: مکان احرام حج تمتع، شهر مکه معظمه است از هر کجای آن باشد، هر چند مستحب است در مسجد الحرام محرم شود، و بهترین نقطه مسجد برای محرم شدن، کنار مقام ابراهیم و پس از آن داخل حجر اسماعیل است. در احرام از مکه، فرقی بین مکه قدیم و جدید نیست، بلکه احرام از مناطق جدید شهر مکه که اخیراً احداث شده نیز صحیح است.^۱

آیه الله صافی: محل احرام بستن برای حج تمتع، مکه است و بنا بر احتیاط واجب تا می تواند از مکه قدیم محرم شود.^۲

آیه الله فیاض: ان الأظهر جواز الاحرام من أي موضع من مواضع مكة شاء، بدون فرق بین المحلات القديمة والحديثة و احيائها الجديدة.^۳

میقات حج افراد

مسئله ۲۰ - حضرت امام، و آیات عظام خامنه‌ای، خویی و صافی فرموده‌اند: میقات حج افراد، میقاتهای پنجگانه (۱- ذوالحلیفه، ۲- عقیق، ۳- قرن المنازل، ۴- حجه، ۵- یلملم) است. سایر مراجع تفصیل داده و در برخی صور فرموده‌اند: برای حج افراد مستحبی، از مکه نیز می توان احرام بست.

عبارت مناسکها:

پرسش: برخی افراد مانند مدیر و خدمه کاروانها که حج واجب بر عهده ندارند و در مکه هستند، می خواهند حج افراد بجا آورند، از کجا محرم شوند؟

پاسخ حضرت امام: میقات حج افراد، مواقیت معروفه است.^۴

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: احرام حج افراد باید از یکی از جاهایی که گفته خواهد شد (مواقیت

۱. مناسک، ص ۱۸۳، م ۴۴۹ و ۴۵۰.

۲. مناسک، ص ۱۳۱، م ۱۴۰.

۳. تعالیک مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۴۲۴.

۴. مناسک، ذیل مسأله ۲۱۴.

پنجگانه) باشد.^۱

آیه الله سیستانی: مکه میقات حج تمتع است و همچنین میقات حج قران و افراد است. برای اهل مکه و کسانی که در آنجا مقیمند... و واجب نیست اهل مکه و اقامت کنندگان در آنجا برای احرام حج قران و یا افراد به یکی از میقاتها بروند.^۲

شخصی که اهل مکه و مقیم در مکه نیست. در ذی الحجّه عمره مفرده انجام داده است و پس از آن از مکه خارج شده و مجدداً به مکه برگشته است، اگر قصد کند حج افراد مستحبی بجا آورد، جایز است از مکه احرام حج افراد ببندد، گرچه بهتر است به برخی میقاتها برود و از آنجا محرم شود.^۳

چنانچه کسی حج تمتع خود را در سالهای قبل انجام داده است و در سال جاری، قبل از ماههای حج - قبل از ماه شوال - با احرام عمره مفرده، وارد مکه شده و پس از انجام عمره مفرده، در مکه مانده است، می تواند از خود مکه برای حج افراد احرام ببندد، اما اگر در شهر حج - شوال، ذی القعدة، یا ذی الحجّه - عمره مفرده انجام داده است و تا روز هشتم ذی الحجّه در مکه مانده است اگر بخواهد حج بجا آورد، عمره مفرده او منقلب به عمره تمتع می شود و حج تمتع انجام دهد، و جایز نیست حج افراد انجام دهد، بلی اگر قبل از ایام حج، از مکه خارج شود، جایز است برای احرام حج افراد، به یکی از میقاتها برود.^۴

آیه الله شبیری: میقات حج افراد، برای غیر اهل مکه و کسی که به حکم اهل مکه است (مقیم مکه است)، یکی از مواقیت معروفه است.^۵

آیه الله صافی: مکلف (برای حج افراد) باید از میقاتهای معروفه محرم شود و به عرفات برود.^۶

آیه الله فیاض: و موضع احرام حج الافراد أحد المواقیت التي یحرم منها لعمرة التمتع، أو

۱. مناسک، ص ۱۰۵، م ۱۵۸، و مناسک الحج، م ۱۵۸.

۲. مناسک الحج، ص ۹۴، فرع ۷.

۳. مناسک الحج، ص ۹۴، فرع ۷، ملحق ۲.

۴. مناسک الحج، ص ۹۴، فرع ۷، ملحق ۲.

۵. مناسک الحج، ص ۴۵ (قبل از م ۹۴).

۶. مناسک، ص ۱۲ (حج افراد، قبل از م ۵).

من محاذاتها.^۱

تذکر: میقات حج افراد، برای اشخاصی که اهل مکه، یا مقیم مکه نیستند میقاتهای پنجگانه است، که اگر، بخواهند حج افراد بجا آورند، باید از یکی از آن میقاتها محرم شوند، ولی در چند صورت می توانند از جعرانه، یا حدیبیه و یا در خود مکه احرام حج افراد ببندند.

الف: شخصی که قبل از ماه های حج (قبل از شوال) عمره مفرده انجام داده و تا ایام حج در مکه مانده است (اصلاً از مکه خارج نشده و تا هشتم ذی الحجه در مکه است) می تواند از ادنی الحل، جعرانه یا حدیبیه، برای حج افراد احرام ببندد و اگر نتواند به آنجا برود، در خود مکه محرم به حج افراد شود و حکم مجاور را دارد.

ب: اگر کسی در ذی الحجه محرم به عمره مفرده شده و بعد از انجام اعمال آن، از مکه بیرون برود، و تا روز هشتم ذی الحجه به مکه برگردد، می تواند از خود مکه احرام حج افراد ببندد هر چند بهتر است در صورت امکان به جعرانه یا حدیبیه برود و از آنجا محرم شود.

ج: کسی که در ماه های حج (ماه شوال و ذی القعدة و ذی الحجه) عمره مفرده انجام داده و در همان ماهی که عمره بجا آورده است، از مکه خارج شده و در همان ماه برگشته است. مثلاً در ذی القعدة عمره مفرده انجام داده و از مکه خارج شده و به عرفات یا جای دیگر رفته است، و در همان ماه ذی القعدة برگشته است، اگر پس از مراجعت به مکه بخواهد حج افراد انجام دهد می تواند از مکه احرام ببندد و حج افراد او صحیح است، هر چند در همین فرض هم اگر برود به جعرانه یا حدیبیه و از آنجا محرم شود بهتر است.

بلی چنانکه فردی در ماه های حج عمره مفرده انجام داد و تا روز ترویبه از مکه خارج نشد و قصد انجام حج کرد، عمره مفرده او منقلب به عمره تمتع می شود و باید حج تمتع بجا آورد، و نمی تواند حج افراد انجام دهد.

فروعی که ما در اینجا آوردیم، در مناسکها نیامده است، و تنها در «ملحق مناسک الحج»

حضرت آیه الله سیستانی (ص ۱۳۵) و «مناسک الحج وملحقاتها» (فروع مسأله ۱۶۳) با مختصر تفاوتی آمده است.

حج افراد و اعمال آن

مسأله ۲۱- حج افراد وظیفه اهل مکه، و مقیم در مکه و کسی که فاصله منزلش و مکه کمتر از شانزده فرسخ است، می باشد.

کسی که حج واجبش را بجا آورده است، می تواند حج تمتع مستحبی، یا حج افراد بجا آورد، خواه اهل مکه باشد و خواه اهل غیر مکه - مثل ایرانیان و دیگران - :
حج افراد با حج تمتع در اعمال مشترکند، در عین حال چند فرق دارند، برخی از فرقها عبارتند از :

- ۱- در حج تمتع قربانی کردن واجب است، ولی در حج افراد قربانی کردن مستحب است.
  - ۲- در حج تمتع تقدیم طواف و سعی حج، بر وقوفین جایز نیست (مگر برای معذورین) و در حج افراد مقدّم نمودن طواف و سعی بر وقوفین جایز است.
  - ۳- میقات حج تمتع مکه است، ولی میقات حج افراد برای اهل مکه و کسی که مقیم در مکه است، مکه مکرمه است. و برای غیر آنها - مثل ایرانیان - میقاتهای پنجگانه است، مگر در چند مورد که می توانند در مکه محرم به احرام حج شوند، به شرحی که در مسأله قبل، از مناسک الحج و ملحقاتها آیه الله سیستانی در فروع مسأله ۱۶۳ آمده است.
- ضمناً کسانی که اهل مکه و مقیم در مکه نیستند ولی فاصله وطنشان و مکه کمتر از شانزده فرسخ است، میقاتشان برای حج افراد منزلشان می باشد به شرحی که در کتابهای مربوطه بیان شده است.

آیه الله فیاض: و هو وظیفه من یكون موطنه و مسکنه دون ستة عشر فرسخاً من المسجد الحرام، و هو واجب مستقل لا یرتبط بالعمرة، المقارنة بین حج التمتع و حج الإفراد فی الأعمال التالیة:

- ۱- الاحرام. ۲- الوقوف بعرفات و فی المزدلفة. ۳- رمی جمرة العقبة. ۴- الحلق أو

التقصير للرجال، و التقصير فقط للنساء. ٥- الطواف حول البيت الشريف و صلاة الطواف. ٦- السعى بين الصفا و المروة. ٧- طواف النساء و صلاته. ٨- المبيت فى منى ليلة الحادى عشر و الثانى عشر. ٩- رمى الجمرات الثلاث فى اليوم الحادى عشر و الثانى عشر. و أما الذبح أو النحر فهو لا يجب فى حج الافراد اذا لم يصحب المؤدى له هدياً معه وقت الاحرام، وإلا وجب ذبحه أو نحره فى منى.

المفارقة بين الحجّتين فى الأمور التّالية:

١- ترتبط صحة حج التمتع بكونه مسبقاً بعمرة التمتع بصورة صحيحة، بينما لا ترتبط صحة حج الافراد بذلك. ٢- يجب فى حج التمتع الذبح أو النحر فى منى، و لا يجب ذلك فى حج الافراد إلا اذا صحب المؤدى له هدياً معه فى وقت الإحرام، و ساق كما مر. ٣- موضع احرام حج التمتع مكة المكرمة، و موضع احرام حج الافراد أحد المواقيت التى يحرم منها لعمرة التمتع، أو من محاذاتها. ٤ لا يجوز تقديم طواف الحج و السعى بين الصفا و المروة فى حج التمتع على الوقوف بالموقفين اختياراً، و يجوز ذلك فى حج الإفراد.^١

طريق احتياط كسى كه شك دارد وظيفه اش تمتع است يا افراد

آية الله العظمى خوئى رحمته الله عليه براى احتياط سه طريق بيان فرموده است :

الأول: أن يحرم من الميقات قاصداً للجامع بين العمرة والحج فيدخل مكة ويأتي بأعمال العمرة ثم يحرم للحج احتياطاً، فإن كان حجّة التمتع فقد أتى بأعماله، وإن كان حجّه الإفراد فقد أتى بالإحرام الأول و يكون الإحرام الثانى للحج ملغى، ثم يأتي بعمرة مفردة بعد الحج، فحينئذ تفرغ ذمته سواء كان عليه التمتع أو الإفراد.

يبقى الكلام فى التقصير لعدم جوازه له بناءً على الإفراد و وجوبه عليه بناءً على التمتع، فالتقصير أمره دائر بين المحذورين لأنه إما واجب أو حرام، والحكم فيه التخيير و لكن لأجل الاحتياط فى المقام يختار التقصير، فلو كان حجّه تمتعاً فقد أتى بما وجب عليه و إن

كان إفراداً فلا يترتب على تقصيره سوى الكفّاره لا فساد الحج.

الطريق الثاني: أن ينوي باحرامه من الميقات عمرة التمتع التي تتقدم على الحج فيأتي بأعمال العمرة وبعدها الفراغ يحرم لحج التمتع من مكة ثم يخرج من مكة إلى أحد المواقيت، فإن الخروج من مكة وإن لم يكن جائزاً لأنه محتبس ومرتتهن بالحج لكن يجوز له الخروج لحاجة، ولا ريب أن الخروج لأجل تحصيل الجزم بالالتيان و تفرغ الذمة على وجه اليقين من أوضح الحاجات، فيحرم ثانياً للحج، فإن كانت وظيفته التمتع فقد أتى بجميع ما يعتبر و يكون الإحرام الثاني للحج ملغى، وإن كانت الإفراد فقد أتى بالإحرام الثاني للحج و تكون عمرته للتمتع لغواً ثم يأتي بعمرة مفردة، و بذلك يحصل الجزم بالفراغ، و هذا الوجه أوجه من الأول و لعله متعين.

الطريق الثالث: أنه بناءً على جواز تقديم العمرة على الحج حتى في الحج الإفرادي يمكن الاحتياط بوجه آخر، و هو أن يأتي بالعمرة أولاً بقصد الجامع بين عمرة التمتع والإفراد، و يأتي بطواف النساء بعد أعمال العمرة لاحتمال كون عمرته مفردة، ثم يأتي بإحرام الحج، فإن كانت وظيفته التمتع فقد أتى بأعماله من العمرة والحج، وإن كانت وظيفته الإفراد فقد أتى بعمرة مفردة و طواف النساء و بأعمال الحج لأن المفروض جواز تقديم العمرة على الحج الإفرادي، فلا حاجة إلى إتيان العمرة المفردة بعد الفراغ من أعمال الحج كما ذكرنا في طريق الثاني.^١

ترك احرام حج از روى جهل يا فراموشى

مسألة ٢٢ - چنانچه كسى از روى جهل به حكم، يا بخاطر فراموشى، احرام حج نبندد - مثلاً تلبیه نگوید، یا در غير ميقات تلبیه بگوید - و در عرفات متوجه شود، در صورت امکان باید برگردد و محرم شود، و الا در همان عرفات تلبیه بگوید و محرم شود و اگر در مشعر، یا در منا و قبل از حلق یا تقصیر متوجه شود، در همان جا محرم شود، اما اگر تا پایان اعمال منا

١. شرح العروة، ج ٢٧، ص ١٥٤، ضمن فصل في أقسام الحج.

متوجه نشود، یا حکم را نداند، حج او صحیح است.

این مسأله مورد اتفاق مراجع عظام است، و تنها در برخی جزئیات و تعبیرها اختلاف وجود دارد که عبارت آنان را عیناً می‌آوریم:

حضرت امام: اگر احرام را فراموش کند، یا از روی جهل به حکم احرام نبیند و در عرفات متذکر شود، واجب است به مکه برگردد و احرام ببندد، و اگر به جهت تنگی وقت یا عذر دیگر، بازگشت ممکن نشود، در همان جا محرم شود، و اگر تا بعد از تمامی اعمال، یادش نیاید، یا حکم را نداند، ظاهراً حشش صحیح است، و احتیاط مستحب آن است که اگر بعد از وقوف به عرفات و مشعر، قبل از فارغ شدن از اعمال، یادش آمد یا حکم را دانست، حج را تمام و در سال بعد اعاده کند، و همچنین است حکم، اگر تلبیه را فراموش کند، یا از روی جهل به حکم نگوید.^۱

آیه الله خامنه‌ای: اگر احرام بستن را فراموش کند و به منی و عرفات برود واجب است که به مکه می‌مکرمه بازگردد و در آنجا محرم شود، و در صورتی که به سبب تنگی وقت یا عذر دیگر، این کار ممکن نباشد، می‌تواند در همان محلی که یادش آمده محرم شود و حج او صحیح است. حکم کسی که مسأله را نمی‌داند نیز چنین است.

کسی که احرام بستن را فراموش کند و اعمال حج را به پایان ببرد، حج او صحیح است. کسی که حکم مسأله را نمی‌داند نیز چنین است، و احتیاط مستحب آن است که در صورت ندانستن مسأله یا فراموش کردن آن، در سال بعد حج را اعاده کند.^۲

آیه الله خویی: کسی که احرام حج را از روی فراموشی یا جهل به حکم ترک نموده و از مکه بیرون رفته سپس یادش بیاید یا علم به حکم پیدا کند، واجب است به مکه برگردد هر چند از عرفات باشد و از مکه محرم شود و چنانچه به جهت تنگی وقت یا عذر دیگری نتواند به مکه برگردد، از همان جایی که هست محرم شود. و همچنین است اگر بعد از

۱. مناسک، مسأله ۹۴۶ و ۹۴۷.

۲. مناسک، ص ۱۲۰، مسأله ۳۲۶ و ۳۲۷.

وقوف به عرفات یادش بیاید یا حکم را یاد بگیرد باید از جایی که هست احرام ببندد، هر چند متمکن از بازگشت به مکه و احرام از مکه باشد، و چنانچه اصلاً یادش نیاید و حکم را ندانست تا از اعمال حج فارغ شد حجش صحیح است.^۱

آیه الله سیستانی: کسی که احرام را به علت فراموشی و یا ندانستن حکم شرعی تا پس از بیرون رفتن از مکه، نبندد و سپس یادش بیاید و یا حکم را بفهمد، واجب است اگر چه از عرفات به مکه برگردد، و از آنجا احرام ببندد، و اگر نتواند برگردد، به علت کمبود وقت و یا به علت دیگری، از همان جایی که هست احرام ببندد.

و همچنین است اگر پس از وقوف در عرفات یادش بیاید و یا حکم را بفهمد، اگر چه بتواند به مکه برگردد و از آنجا احرام ببندد.

و در صورتی که یادش نیاید و حکم را نداند تا بعد از فارغ شدن از اعمال حج، حجش صحیح است.^۲

آیه الله شبیری: اگر احرام حج را فراموش کند یا به جهت ندانستن مسأله بدون احرام از مکه خارج شود مسأله چهار صورت پیدا می‌کند:

اول: قبل از عرفات متوجه شود؛ که باید به مکه برگردد و محرم شود و اگر نتواند همانجا که هست محرم می‌شود.

دوم: در عرفات متوجه شود؛ که همان جا محرم می‌شود و برای محرم شدن علاوه بر تلبیه می‌گوید: «اللهم علی کتابک و سنة نبیک».

سوم: بعد از عرفات و قبل از حلق یا تقصیر متوجه شود، در این صورت همانجا محرم می‌شود و برای محرم شدن بنا بر احتیاط علاوه بر تلبیه، ذکر سابق را بگوید.

چهارم: بعد از حلق یا تقصیر متوجه شود، که چیزی بر عهده او نیست.

در تمام چهار صورت این حج صحیح است و کفایت از حجة الاسلام می‌کند.^۳

۲. مناسک الحج ص ۲۲۳، مسأله ۳۶۲.

۱. مناسک، ص ۲۳۱، مسأله ۳۶۶.

۳. مناسک، ص ۱۸۵، م ۴۵۷.

آیه الله صافی: اگر کسی از روی فراموشی یا ندانستن مسأله محرم نشود، تا برود به منی یا عرفات، و قبل از اعمال ملتفت شود، باید به مکه برگردد، و محرم شود، و با احرام، اعمال را بجا آورد، و اگر برای تنگی وقت یا عذر دیگر نتواند برگردد، احتیاط آن است که هر قدر می تواند برگردد، و اگر نتوانست برگردد، واجب است از همانجائی که ملتفت شده محرم شود.

اگر از روی فراموشی یا ندانستن مسأله محرم نشود و بعد از تمام کردن اعمال حج ملتفت شود، حجش صحیح است ولی اگر بعد از گذشتن وقت و قوف به عرفات و مشعرالحرام، و یا پیش از تمام شدن سایر اعمال حج بفهمد که محرم نشده، واجب است فوراً همانجا محرم شود و حج را تمام کند، و احتیاط آن است که سال آینده دوباره بجا آورد، و اگرچه بعید نیست جواز اکتفا به حج اول.^۱

آیه الله فیاض: اگر سهواً و یا به خاطر ندانستن حکم احرام نبندد و از مکه بیرون رود، و پیش از رسیدن به عرفات متوجه شود، باید برگردد و در مکه احرام ببندد. اما اگر به خاطر کمی وقت و یا عذر دیگر نتواند برگردد، در همان جا احرام ببندد، و اگر پس از رسیدن به عرفات متوجه شود که می تواند برگردد، واجب نیست به مکه برگردد، بلکه همانجا احرام می بندد. گرچه بهتر است که در این صورت هم برگردد و در مکه احرام ببندد و دوباره به عرفات بازگردد.

اگر پس از مدتی توقف در عرفات متوجه شود، یا حکم را بداند، لازم نیست برگردد، هر چند که می تواند به مکه برگردد، بلکه در همان جا احرام می بندد، و اگر تا پایان اعمال حج یادش نیامد، یا حکم را ندانست، حج او صحیح است و کفاره هم ندارد.^۲

۱. مناسک، ص ۱۳۱، م ۱۴۱ و ۱۴۲.

۲. مناسک حج؛ ص ۱۷۱.

مسائل و قوف در عرفات

ثبوت هلال نزد قاضی عامه

مسأله ۲۳- در لزوم تبعیت از حکم قاضی عامه، در صورت عدم علم به خلاف یا حتی با علم به خلاف، و در صحت یا عدم صحت حج، اختلاف نظر وجود دارد. مراجع عظام حضرت امام، آیه الله خامنه ای و صافی (بامتخصر اختلافی در جزئیات) فرموده اند: تبعیت، ولو با علم به خلاف لازم است و حج صحیح است. آیات عظام: خوبی، شبیری و فیاض تفصیل داده و فرموده اند: اگر احتمال برود که حکم قاضی عامه مطابق با واقع است متابعت کنند و حج صحیح است و اگر علم به خلاف فرض شود کفایت نمی کند. (ملاک علم به خلاف و عدم علم به خلاف است). آیه الله سیستانی احتیاط کرده که حتی با احتمال مطابق بودن حکم قاضی عامه با واقع، صحت حج محل اشکال است. [البته احتیاط و قابل رجوع به غیر است].^۱ عبارتها چنین است:

حضرت امام: لو ثبت هلال ذی الحجة عند القاضی من العامة و حکم به و لم یشیت عندنا، فان أمکن العمل علی طبق المذهب الحق، بلا تقیة و خوف، و جب، و الا وجبت التبعية عنهم و صح الحج لو لم تتبین المخالفة للواقع، بل لا یبعد الصحة مع العلم بالمخالفة و لا تجوز المخالفة. بل فی صحة الحج مع مخالفة التقیة اشکال و لما کان أفق الحجاز والنجد مخالفا لآفاقنا، سیما أفق ایران، فلا یحصل العلم بالمخالفة الا نادرا.^۲ و فرموده است: در فرض حکم قاضی مکه به عید بودن روزی، باید تبعیت شود و احتیاط لازم نیست ولو با علم به خلاف.^۳

۱. مناسک الحج ص ۲۲۶، مسأله ۳۷۱.

۲. تحریر الوسیله، کتاب الحج: القول فی الوقوف بعرفات. م ۷.

۳. مناسک محشی، م ۱۳۷۷.

سؤال از حضرت امام: اگر موقف، دو روز اختلاف داشته باشد، وظیفه چیست؟

جواب: فرقی بین یک روز اختلاف و دو روز در حکم مسأله نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: سؤال: حج کسی که به سبب اختلاف در رؤیت هلال، در انجام

وقوف‌ها و روز عید شک کند چه حکمی دارد؟

جواب: اگر مطابق با نظر و حکم مفتی اهل سنت در خصوص اثبات رؤیت هلال

ذی حجه عمل کند کافی است، پس هرگاه وقوف‌ها را همراه با دیگر مردم درک نماید، حج

را درک کرده و مجزی است.^۲

آیه الله خویی: اگر ماه نزد قاضی اهل سنت ثابت شد و بر طبق آن حکم نمود و نزد شیعه

ثابت نشد. دو صورت دارد:

اول: آن که احتمال برود که حکم او مطابق واقع است، که در این صورت پیروی از آنها

و وقوف با آنها و ترتیب جمیع آثار ثبوت ماه که راجع به اعمال حج است واجب می‌شود. و

بنا بر اظهر همین مقدار در حج کافی است و کسی که مخالفت تقیه نموده و بگوید احتیاط

در مخالفت آنها است فعل حرام بجا آورده و وقوفش فاسد خواهد بود. و خلاصه آن که

پیروی از حاکم سنی به جهت تقیه واجب است و با تقیه حج صحیح است. و احتیاط در

این جا مشروعیت ندارد، بخصوص که بیم تلف نفس و مانند آن باشد که در زمان ما این

اتفاق می‌افتد.

دوم: آن که علم به خلاف فرض شود، که انسان بداند روزی که به حکم قاضی روز عرفه

(نهم) است، واقعاً روز ترویبه و هشتم باشد، که در این صورت وقوف با آنها کافی نخواهد

بود. و در این حال اگر مکلف تمکن از عمل به وظیفه را داشته باشد اول به وقوف اضطراری

در مزدلفه بدون محذور حتی محذور مخالفت تقیه، باید عمل به وظیفه نماید، و در غیر این

صورت حجش بدل به عمره مفرده شده و حجی نخواهد داشت. و چنانچه استطاعتش

از همین سال بوده و برای سالهای بعد باقی نخواهد ماند، و جوب حج از او ساقط خواهد

۲. مناسک، مسائل متفرقه، ص ۱۴۵: ۸.

۱. مناسک محشی، ص ۵۲۷، سؤال ۱۳۶۰.

بود، مگر این که استطاعت تازه‌ای پیدا کند که در این صورت دوباره حج نماید.^۱
مؤلف: همان گونه که گذشت، از حضرت امام سؤال شده که: اگر موقوف دو روز اختلاف داشته باشد، وظیفه چیست؟

حضرت امام پاسخ داده که فرقی بین یک روز اختلاف و دو روز در حکم مسأله نیست. و آیه الله خوبی بر پاسخ امام حاشیه زده و فرموده‌اند:
 بلکه فارق علم به خلاف و عدم علم به خلاف است که در صورت عدم علم به خلاف تبعیت لازم و مجزی است ولی در صورت علم به خلاف مجزی نیست.

آیه الله سیستانی: از آنجا که برخی از واجبات حج، مانند وقوف در عرفات و مشعر و رمی جمرات و شب ماندن در منی، باید در روزها و شبهای بخصوصی از ماه ذی الحجّة الحرام بجا آورده شوند، بنابر این بر مکلف واجب است که راجع به دیدن هلال این ماه تحقیق کند، تا اینکه بتواند مناسک حج خود را در وقتهایش انجام دهد.

و در صورتی که هلال نزد قاضی اماکن مقدسه ثابت شود و بر طبق آن حکم کند، ولی بر طبق ضوابط شرعی نباشد، در این صورت بعضی فرموده‌اند: اگر مکلف احتمال مطابقت حکم را با واقع بدهد، حکم او در حق چنین مکلفی حجت است، و باید از او متابعت کند و آثار ثبوت شرعی هلال را در آنچه که مربوط به حجش می‌شود، مانند وقوف در عرفات و مشعر و غیر این دو، جاری و عمل کند، پس اگر عمل کرد حجش صحیح و اگر نه باطل خواهد بود.

بلکه بعضی فرمودند: پیروی از حکم او حتی در صورت یقین به عدم مطابقت نیز کفایت می‌کند، در صورتی که تقیه اقتضای پیروی از حکم او را داشته باشد.

ولی هر دو فرمایش در نهایت اشکال است و بنا بر این اگر برای مکلف ممکن شود که اعمال حج را در اوقات مخصوص خود بر طبق ضوابط شرعی در باب ثبوت هلال بجا آورد، و آنها را به همین صورت بجا آورد، بنابر اظهر حجش صحیح است در تمام

صورت‌های مسأله، و اگر آنها را به صورت یاد شده بجانیاورد، اگرچه به علت عذری باشد، پس اگر از نظر و حکم قاضی نیز در وقوف در عرفات و مشعر پیروی نکرد، شکی در باطل بودن حجش نیست ولی اگر از او پیروی کند صحت حج او مورد اشکال است.^۱ و ما در این مسأله احتیاط می‌کنیم و مقلدین ما می‌توانند به مجتهد دیگر با رعایت الاعلم فالاعلم رجوع کنند.^۲

آیه الله شبیری: هرگاه قاضی عامه ثبوت هلال ماه ذی‌الحجه را اعلام نمود، تا زمانی که خلاف آن برای حاجی ثابت نشده باشد، باید تبعیت کند.^۳

آیه الله صافی: هرگاه در پیش قاضی، اول ماه ذی‌حجه ثابت شود و برای شیعه شرعاً ثابت نشده باشد، و به این جهت روز نهم ذی‌حجه در نزد آنها روز هشتم در پیش شیعه باشد، احتیاط واجب آن است که اگر ممکن است وقوف اختیاری عرفات را در روزی که پیش شیعه نهم است انجام دهد و اگر ممکن نشد اضطراری آن را درک کند، و به مشعر رفته و وقوف در آن جا را نیز درک کند، و اعمال روز عید را در منی بجا آورد، و اگر درک اضطراری عرفات هم ممکن نشد درک اختیاری مشعر کافی است، و حجش صحیح است و درک اضطراری عرفه و اضطراری مشعر نیز چنانچه گفته خواهد شد بنابر اقوی کفایت می‌کند، و اگر درک هیچ یک از این مواقع میسر نشود حکم آن، در مسأله بعد ذکر خواهد شد. [و آن این است].

هرگاه هلال، نزد قاضی عامه ثابت شود و نزد شیعه ثابت نشده باشد، لیکن از جهت تقیه ناچار به متابعت باشند و از عمل به وظیفه خود خائف باشند، اقوی صحت و کفایت همین حج است از حجة الاسلام، هرچند عالم به خلاف باشند و اگر بدون خوف متمکن از عمل به وظیفه باشند احوط آن است که با آنها رجاء متابعت کنند، و بعد واجب است عمل به وظیفه خود نمایند، حتی با عدم علم به خلاف.^۴

۲. مناسک الحج، ص ۲۲۷، مسأله ۳۷۱، ملحق ۳.

۱. مناسک، ص ۲۷۰، م ۳۷۱.

۴. مناسک، ص ۱۴۰، ۱۵۴ و ۱۵۵.

۳. مناسک، ص ۱۹۲، م ۴۷۱.

آیه الله فیاض: اگر برای قاضی اهل سنت اول ماه ذی الحجّه ثابت شود، و به اول ماه حکم نماید، ولی نزد شیعه ثابت نشود؛ این مسأله چند صورت دارد که به ترتیب زیر بیان می شود:

۱- احتمال دهد حکم او مطابق واقع باشد، که در این صورت متابعت از او واجب است، و باید همراه برادران اهل سنت به عرفات برود، هر چند مورد تقیه هم نباشد، نباید با آنها مخالفت نماید. اگر با آنها مخالفت نموده و روز بعد به عرفات رفت، وقوف او اشکال دارد. زیرا وظیفه واقعی او وقوف با برادران اهل سنت بوده است، نه در روز بعد که آن نیز مشکوک است.

۲- اگر بداند که حکم او مطابق واقع نیست و به خاطر تقیه نمی تواند مخالفت نماید، واجب است از آنها متابعت نموده و با آنها به عرفات برود، و بعید نیست که این وقوف در عرفات برای حج کافی باشد، هر چند احوط آن است که سال آینده آن را اعاده کند.

۳- اگر تقیه نباشد و بدون ترس و احساس خطر و به صورت عادی می تواند روز بعد وقوف را به جای آورد، احتیاط واجب آن است که - اگر می تواند - بین وقوف با اهل سنت و وقوف روز بعد جمع نماید. و اگر نمی تواند جمع کند، با اهل سنت وقوف را انجام دهد و از باب احتیاط و جوبی - در صورت فراهم شدن شرایط - سال آینده حج را اعاده کند.

۴- اگر وقوف مخالف تقیه باشد، مبعوض است. و تقرب به خداوند با آن ممکن نیست. بنابراین نباید مخالف اهل سنت عمل کرد.^۱

زمان وقوف اختیاری و اضطراری عرفات

مسأله ۲۴- برای وقوف (بودن) در عرفات دو وقت است، اختیاری - که بعد از ظهر روز نهم ذی الحجّه است - و اضطراری - که مقداری از شب عید است برای معذورین - و اگر کسی عمداً آنها را ترک کند حجتش باطل است.

۱. مناسک حج، ص ۱۷۶، مسأله ۴۳۸.

مقدار رکنی وقوف در عرفات مسمای وقوف است، ولی آیا واجب است از اول ظهر در عرفات حضور داشته باشند، یا اختیاراً هم جایز است کمی قبل از غروب خود را به عرفات برسانند و نیت کنند؟

اکثر مراجع [ولو احتیاطاً] فرموده‌اند: واجب است از ظهر تا غروب در عرفات حضور داشته باشند. و آیه‌الله شبیری فرموده است: اختیاراً هم می‌توانند کمی قبل از غروب خود را به عرفات برسانند و نیت کنند.

عبارت مناسکها چنین است :

حضرت امام: بودن در عرفات از زوال روز نهم تا غروب شرعی - که وقت نماز مغرب است - بنابر احتیاط واجب لازم است، ولی تمام آن رکن نیست که به ترک آن، حج باطل شود، پس اگر کسی بعد از زوال، کمی توقف کند و برود، یا طرف عصر بیاید، حج او صحیح است اگر چه عمداً باشد.^۱

وقوف اضطراری عرفه، شب عید است، و مراد از شب، تا طلوع فجر است.^۲

آیه‌الله خامنه‌ای: احوط آن است که از لحظه زوال روز نهم تا غروب شرعی (وقت نماز مغرب) همان روز در عرفات حضور داشته باشد، هر چند بعید نیست که به تأخیر انداختن آغاز وقوف از لحظه زوال به اندازه‌ی ادای نماز ظهر و عصر (به صورت جمع) به همراه مقدمات آن، جایز باشد.

وقوف مذکور از ظهر روز عرفه تا وقت نماز مغرب واجب است، اما بخشی از آنکه رکن حج به شمار می‌آید، به اندازه‌ای است که تعبیر وقوف بر آن صدق کند، هر چند یک یا دو دقیقه باشد، بنابراین اگر عمداً و با اختیار خود، مصداق وقوف را بجانی‌آورد، حج او باطل است.^۳

آیه‌الله خویی: وقوف در عرفات برای شخص مختار بنابر احتیاط، از اول ظهر روز نهم ذی‌الحجه تا غروب است. و اظهر این است که می‌تواند تا یک ساعت بعد از ظهر وقوف را

۲. همان، م ۹۵۷.

۱. مناسک، م ۹۵۵.

۳. مناسک، ص ۱۲۲، م ۳۳۲ و ۳۳۳.

تأخیر نماید یعنی از یک بعد از ظهر و قوف نماید. و قوف در تمام این وقت هر چند واجب است و ترکش گناه است، ولی از ارکان حج نیست به این معنی که اگر کسی مقداری از این وقت را و قوف نکند حجش فاسد نخواهد شد. بلی اگر و قوف را اصلاً از روی اختیار ترک نماید حجش فاسد خواهد بود. و آنچه رکن است و قوف فی الجملة است.^۱

کسی که به جهت فراموشی یا نادانی یا عذر موجه دیگر و قوف اختیاری (از ظهر تا غروب) را درک ننماید و قوف اضطراری (مقداری از شب عید) بر او لازم است و با این و قوف حجش صحیح خواهد بود. و اگر این و قوف را عمداً ترک نماید حجش فاسد می شود.^۲

آیه الله سیستانی: واجب است روز نهم ذی الحجّه از اوّل ظهر تا غروب در عرفات باشد، ولی واجب بودن و قوف از اوّل ظهر مبنی بر احتیاط است، و اظهر این است که جایز است آن را از اوّل ظهر به مقدار انجام یک غسل و خواندن نماز ظهر و عصر پشت سر هم به تأخیر اندازد.

و قوف در تمام وقت یاد شده اگرچه واجب است و کسی که آن را اختیاراً ترک کند گناهکار است، ولی جزء ارکان نیست، یعنی این که اگر و قوف را در مقداری از وقت ذکر شده بجا نیاورد حجش باطل نمی شود.

آری اگر از روی اختیار و قوف را به طور کامل ترک نماید حجش باطل می شود، بنابر این رکن از قوف عبارت است از مختصری و قوف.

کسی که و قوف اختیاری عرفات را درک نکند، - یعنی و قوف در روز - به علت فراموشی باشد و یا ندانستن حکم شرعی، اگر کوتاهی در یاد گرفتن آن نداشته، و یا عذر دیگری، واجب است و قوف اضطراری را انجام دهد یعنی و قوف در مقداری از شب عید و در صورت درک و قوف اضطراری حج صحیح خواهد بود، ولی اگر آن را عمداً ترک کند حج باطل خواهد شد.

این در صورتی است که بتواند و قوف اضطراری را بگونه‌ای انجام دهد که بتواند قبل از

۱. مناسک، ص ۲۳۴، م ۳۷۲.

۲. مناسک، ص ۲۳۴، م ۳۷۳.

طلوع آفتاب در مشعر باشد، ولی اگر ترس آن داشته باشد که به علت وقوف اضطراری به وقوف مشعر در وقت ذکر شده نرسد، واجب است به وقوف در مشعر اکتفاء کند، و حجتش صحیح است.^۱

آیه الله شبیری: زمان اصلی وقوف در عرفات، از ظهر تا مغرب روز نهم ذی الحجه است. لازم نیست حاجی از ابتدای ظهر نهم در عرفات باشد، بلکه تأخیر آن تا نزدیک غروب اشکال ندارد، بنابراین می تواند کمی قبل از مغرب خود را به عرفات برساند و نیت وقوف نماید. اگر کسی به جهت عذری - مانند بیماری یا ماندن در راهندان - تا مغرب روز عرفه موفق به وقوف در عرفات نشد، واجب است مقداری از شب عید تا طلوع فجر را - هرچند کم باشد - در آنجا وقوف کند.^۲

آیه الله صافی: واجب است بر کسی که حج بجای آورد ماندن در عرفات، و بنابر احتیاط واجب وقت آن از ظهر روز عرفه (نهم ذیحجه) است تا مغرب، پس باید در تمام وقت در آنجا بماند، و از حدود عرفات از ظهر تا مغرب خارج نشود، و این وقت، وقت اختیاری عرفه است.^۳

اگر بواسطه تنگی وقت یا عذر دیگر، نتواند هیچ مقداری از ظهر تا مغرب روز عرفه را در عرفات بماند، باید مقداری از شب عید را تا فجر طالع نشده هرچند کم باشد در عرفات بماند و این زمان را وقت اضطراری عرفه می گویند.^۴

آیه الله فیاض: زمان وقوف اختیاری در عرفات از زوال روز نهم ذی الحجه تا غروب همان روز است. وقوف در تمام این مدت واجب است، و اگر آن را ترک کند، و تنها مدت کوتاهی را در عرفات بماند، گناه کرده است، ولی حج او درست است. البته اگر وقوف در عرفات را حتی در مدت کوتاهی از روی عمد و توجه و یا به خاطر ندانستن حکم که در آن

۱. مناسک الحج ص ۲۲۵، مسألة ۳۶۸ و مسألة ۳۶۹.

۲. مناسک، ص ۱۸۹، م ۴۶۱، و م ۴۶۲، و ص ۱۹۰، م ۴۶۵.

۳. مناسک، ص ۱۳۶، م ۱۴۵.

۴. همان، ص ۱۳۹، م ۱۵۲.

معذور نیست ترک کند، حج او باطل است.^۱
 کسی که به هر دلیل موجه وقوف اختیاری در عرفات را نتواند درک کند، واجب است
 وقوف اضطراری را به جای آورد. یعنی قسمتی از شب عید قربان را در عرفات توقف کند.
 در این صورت حج او صحیح است و کفاره ندارد.^۲

جایز نیست پیش از غروب از عرفات خارج شوند

مسئله ۲۵ - خروج از عرفات قبل از مغرب جایز نیست و اگر کسی خارج شد باید برگردد، هر
 چند اگر برنگشت حش باطل نیست ولی باید یک شتر کفاره بدهد و اگر نمی‌تواند باید ۱۸
 روز روزه بگیرد.

بلی، بیماری که از ماندن تا مغرب معذورند و همراهان آنها که لازم است همراه آنان
 باشند، می‌توانند پیش از مغرب کوچ کنند و چیزی بر آنها نیست.

عبارت مناسکها چنین است :

حضرت امام: اگر وقوف کننده عمداً، پیش از غروب شرعی، از عرفات کوچ کند و از
 حدود آن بیرون رود، چنانچه نادم شود و برگردد و تا غروب توقف کند، بنابر اقوی، چیزی
 بر او نیست، لکن احتیاط در کفاره به یک شتر است؛ و همچنین اگر بدون پشیمان شدن،
 برای حاجتی بازگردد ولی بعد از رسیدن، با قصد قربت توقف کند، چیزی بر او نیست.
 و اگر بعد از کوچ، مراجعت نکند، کفاره آن یک شتر است که باید آن را در راه خداوند
 در هر جا که بخواهد، قربانی کند، و احتیاط مستحب آن است که در مکه قربانی کند؛ و اگر
 متمکن از قربانی نباشد، هیجده روز روزه بگیرد؛ و احتیاط مستحب آن است که هیجده
 روز پشت سر هم باشد.^۳

اگر وقوف کننده سهواً از عرفات خارج شود سپس متذکر شود، باید مراجعت کند؛ و

۲. مناسک حج؛ ص ۱۷۵، مسئله ۴۳۷.

۱. مناسک حج؛ ص ۱۷۴، مسئله ۴۳۴.

۳. مناسک، م ۹۶۲.

اگر مراجعت نکرد، گناهکار است، ولی بنا بر اقوی کفاره ندارد گرچه احوط است؛ و اگر یادش نیامد، چیزی بر او نیست.

حکم خروج با جهل به مسأله با خروج سهوی یکسان است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: خارج شدن از عرفات پیش از غروب، حرام است و اگر عمداً پیش از غروب خارج شود، یا از محدوده‌ی آن بیرون رود و بازنگردد، معصیت کرده و باید یک شتر کفاره بدهد، اما حج او صحیح است، و اگر از دادن قربانی ناتوان باشد، هجده روز روزه بگیرد. بنا بر احتیاط باید قربانی را در روز عید قربان در منی ذبح کند، هرچند عدم وجوب ذبح کفاره در خصوص منی نیز بعید نیست. و اگر پیش از غروب به عرفات بازگردد، کفاره‌ای بر او واجب نمی‌شود.

اگر بر اثر فراموشی یا نا آگاهی از مسأله، پیش از غروب از عرفات بیرون رود، در صورتی که قبل از پایان وقت وقوف به یاد آورد، واجب است برگردد و اگر بازنگردد معصیت کرده، اما کفاره بر عهده‌اش نیست، و اگر پس از پایان وقت متوجه شود، چیزی بر او واجب نیست.^۲

آیه الله خویی: کوچ کردن از عرفات پیش از غروب آفتاب با علم و عمد، حرام است. ولی حج را فاسد نمی‌کند، و کسی که کوچ کرد و پشیمان شده و برگشت چیزی بر او نیست، و اگر برگشت باید یک شتر کفاره بدهد و در منی آن را بکشد و چنانچه نتواند یک شتر کفاره بدهد باید هجده روز روزه بگیرد و بنا بر احتیاط پی در پی و متوالی باشد، و این حکم نسبت به کسی که از روی فراموشی یا ندانستن حکم، کوچ کند نیز جاری است یعنی اگر یادش آمد یا حکم را دانست، باید برگردد که اگر برگشت بنا بر احتیاط باید یک شتر کفاره بدهد و اگر نتوانست هجده روز روزه بگیرد.^۳

آیه الله سیستانی: بیرون رفتن از عرفات قبل از غروب آفتاب از روی عمد و با دانستن حکم آن حرام است، ولی حج را باطل نمی‌کند، و در صورتی که دوباره برگردد به عرفات

۲. مناسک، ص ۱۲۲، م ۳۳۴، و ص ۱۲۳، م ۳۳۵.

۱. مناسک حج، ص ۴۴۵، م ۹۶۳، و ۹۶۴.

۳. مناسک، ص ۲۳۵، م ۳۷۴.

چیزی بر او واجب نیست، ولی اگر برنگردد باید یک شتر کفاره بدهد و آن را روز عید قربان بکشد، و احوط این است که آن را در منی بکشد نه مکه، و اگر نتواند این کفاره را بدهد باید هجده روز روزه بگیرد، یا در مکه و یا در راه برگشتن و یا نزد اهل و عیالش، و احوط و اولی این است که آنها را پشت سر هم بگیرد.

و این حکم در مورد کسی که از روی فراموشی و یا ندانستن حکم از عرفات بیرون رفته، نیز جاری است، بنابراین پس از دانستن حکم، و یا به یاد آمدن باید برگردد، و اگر در این دو صورت برنگردد، بنا بر احتیاط باید کفاره بدهد.^۱

السؤال: هل يجوز للضعيف والمريض و من يتولى شؤونهما الإفاضة من عرفات قبل غروب الشمس؟

الجواب: لا يجوز لهم ذلك إلا عن عذر شرعي كالاضطرار ويثبت عليهم حينئذ كفارة بدنة على الأحوط الأولى.^۲

آیه الله شبیری: حاجی وقتی عرفات را در زمان وقوف درک کرد، تا مغرب نشده نباید از آنجا کوچ کند و اگر بدون عذر قبل از مغرب خارج شود و دیگر برنگردد، گناه کرده و باید یک شتر کفاره بدهد و اگر نتواند باید هجده روز روزه بگیرد.^۳

آیه الله صافی: جایز نیست پیش از مغرب از عرفات خارج شود، و اگر کسی عمداً پیش از مغرب از عرفات بیرون برود، و در همان روز برنگردد، بر او واجب است قربانی کردن یک شتر، که در راه خدا در روز عید در منی نحر کند، و اگر نتواند، هیجده روز پی در پی روزه بگیرد، و بر او واجب است در صورت توانایی، برگشتن به عرفات و ماندن در آنجا تا غروب، و اگر پشیمان شد و در همان روز به عرفات برگشت نیز بنا بر احتیاط مستحب کفاره از او ساقط نمی شود.

اگر کسی از روی فراموشی یا ندانستن مسأله پیش از مغرب از عرفات بیرون رفت، پس

۱. مناسک الحج ص ۲۲۶، مسأله ۳۷۰، ملحق ۱.

۲. مناسک الحج ص ۲۲۶، مسأله ۳۷۰.

۳. مناسک، ص ۱۹۰، م ۴۶۴.

اگر در همان روز ملتفت شد، باید برگردد و اگر برنگردد معصیت کرده است، و بنا بر احتیاط، کفاره بدهد و اگر بعد از مغرب ملتفت شد چیزی بر او نیست.^۱

آیه الله فیاض: جایز نیست که حاجی عمداً و از روی توجه پیش از غروب آفتاب از عرفات کوچ کند. و اگر کوچ کرد، حج او باطل نمی‌شود، ولی گناه کرده و باید یک شتر پنج‌ساله کفاره دهد که در روز عید آن را در منی نحر کند، و اگر نمی‌تواند، هجده روز روزه بگیرد، و فرق ندارد در مکه روزه بگیرد یا در راه و یا در شهر خود، و موالات در آن شرط نیست، و اگر از کوچ کردن پشیمان شد و برگشت، کفاره ندارد و اگر سهواً یا به خاطر ندانستن حکم پیش از غروب آفتاب کوچ کرد، هر وقت متوجه شد، یا حکم را فهمید و می‌توانست برگردد، باید برگردد، چنانچه برگشت، ظاهراً کفاره ندارد و حج او صحیح است، و اگر نتوانست برگردد، حج او درست و کفاره ندارد. و اگر پیش از غروب آفتاب، نه به قصد کوچ کردن، از عرفات بیرون رود و قصد و اطمینان داشته باشد که پیش از غروب آفتاب برمی‌گردد، رفتن اشکال دارد.^۲

مقدار رکنی و قوف در عرفات

مسألة ۲۶- مقدار رکنی و قوف در عرفات مسمای و قوف است، یعنی مقداری است که عرفاً صدق و قوف کند، و اگر کسی همین مقدار را درک کند حجتش صحیح است.

حضرت امام: بودن در مجموع بعد از ظهر تا مغرب گرچه واجب است، لکن تمام آن رکن نیست که حج به ترک آن باطل شود، پس اگر مقدار کمی توقف کند و برود یا طرف عصر بیاید و توقف کند حج او صحیح است اگر چه توقف نکردن از روی عمد و علم باشد.

آنچه در قوف رکن است مسمای و قوف است به این معنی که گفته شود قدری در عرفات بوده، هر چند خیلی کم باشد مثل یک دقیقه یا دو دقیقه، پس اگر هیچ به عرفات نرود رکن را ترک کرده است.^۳

۱. مناسک، ص ۱۳۸، م ۱۵۰.

۲. مناسک حج، ص ۱۷۵، مسألة ۴۳۶.

۳. مناسک، م ۹۶۱، و م ۹۶۲.

آیه الله خامنه‌ای: وقوف از ظهر تا وقت نماز مغرب واجب است، اما بخشی از آن که تعبیر وقوف بر آن صدق کند، هر چند یک یا دو دقیقه باشد، رکن است.^۱

آیه الله خویی: وقوف در تمام وقت هر چند واجب است ولی آنچه رکن است وقوف فی الجملة است.^۲

آیه الله سیستانی: واجب است از اول ظهر تا غروب در عرفات باشد. رکن از وقوف عبارت است از مختصری وقوف.^۳

آیه الله شبیری: الوقوف بعرفات من ارکان الحج، والمعتبر فی رکنیته مسمّاه.^۴

آیه الله صافی: بودن در عرفات از ظهر تا مغرب اگر چه بنا بر احتیاط واجب است، ولی آن مقداری که رکن است این است که بین ظهر تا مغرب به قدری در عرفات بماند که عرفاً بگویند در آنجا توقف کرده است.^۵

آیه الله فیاض: ان الوقوف بعرفات واجب بعد الزوال بساعة الى الغروب، و لكن الرکن منه الذی يبطل الحج بترکه متعمدا هو الوقوف فی فترة قصيرة خلال هذا الوقت، و أما الزائد علیه فهو واجب، و لكن لا يبطل الحج بترکه كذلك.^۶

مسائل وقوف در مشعر الحرام

آیا واجب است شب عید در مشعر بمانند؟

مسئله ۲۷- آیا واجب است شب عید از عرفات به مشعر الحرام بیایند و در آنجا بیتوته کنند، یا جایز است بروند مکه، یا منی، یا در عرفات بمانند و برای وقوف بین الطلوعین وارد مشعر الحرام شوند؟

۱. مناسک، ص ۱۲۲، م ۳۳۳.	۲. مناسک، ص ۲۳۴، م ۳۷۲.
۳. مناسک الحج ص ۲۲۵، مسئله ۳۶۸.	۴. مناسک الحج، ص ۲۱۴، م ۶۲۱.
۵. مناسک، ص ۱۳۷، م ۱۴۷.	۶. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۴۵۰.

حضرت امام و آیت الله صافی بیتوته در مشعر را واجب دانسته‌اند، سایر مراجع واجب ندانسته‌اند. عبارتها چنین است:

حضرت امام: بودن شب دهم تا طلوع صبح در مشعر الحرام - بنا بر احتیاط واجب - لازم است و باید این وقوف با نیت اطاعت خداوند متعال انجام شود.^۱
آیه الله خامنه‌ای: زمان وقوف واجب از طلوع فجر تا طلوع آفتاب روز عید قربان است و لازم نیست مستقیم به مشعر الحرام بروید، می‌تواند چند ساعتی به مکه مکرمه یا جای دیگر بروید و پیش از طلوع فجر خود را به مشعر برساند.^۲

آیه الله خویی: هرگاه حاجی از عرفات کوچ کرد احتیاط این است که شب عید را در مزدلفه بیتوته کند، هر چند وجوب بیتوته ثابت نشده است.^۳

آیه الله سیستانی: لا تجب الإفاضة من عرفات الى المشعر مباشرة فيجوز الخروج الى مكان آخر - سواء في ذلك مكة وغيرها - ثم المجئ الى المشعر قبل الفجر والوقوف فيه شرطاً من الليل الى الصبح بل إلى طلوع الشمس على الأحوط.^۴

آیه الله شبیری: بنا بر احتیاط مؤکد مستحب حاجی شب عید را در مشعر الحرام «بیتوته» کند، یعنی بانیت خالص برای خداوند متعال شب را تا طلوع فجر در آنجا بگذراند.^۵
آیه الله صافی: و واجب است شب در آن جا بماند و احتیاط آن است که در مشعر ذکر خدا را ترک نکند.^۶

آیه الله فیاض: قد تسأل: ان من أفاض من عرفات متجهاً نحو المشعر الحرام، هل يجب عليه أن يبيت ليلة العيد فيه؟
 و الجواب: ان ذلك و إن كان مشهوراً بين العلماء، و لكنه لا يخلو عن اشكال بل منع، و الأظهر عدم وجوب ذلك فان الواجب هو تواجده فيه بين الطلوع عين.^۷

۱. مناسک، م ۹۷۱.

۲. مناسک محشی، مسأله ۹۷۳.

۳. مناسک، ص ۲۳۸، م ۳۷۶.

۴. مناسک الحج و ملحقاتها، مسأله ۳۷۲، ملحق ۲.

۵. مناسک، ص ۲۰۱، م ۴۷۳.

۶. مناسک، ص ۱۵۲، م ۱۵۶.

۷. مناسک الحج؛ ص ۲۰۶، مسأله ۲۰۲.

وقوف اختیاری و رکنی مشعرالحرام

مسأله ۲۸ - واجب است در حال اختیار از اذان صبح تا طلوع آفتاب در مشعرالحرام بمانند ولی مسمای آن رکن است که ترک عمدی آن موجب بطلان حج است. اکثر مراجع عظام فرموده‌اند: بودن در مشعرالحرام از طلوع فجر تا طلوع آفتاب واجب است، و وقوف مختصری از آن رکن است که ترک عمدی آن موجب بطلان حج است. بلی، آیه الله سیستانی فرموده است: واجب است مقداری از شب عید را تا صبح در مشعرالحرام بماند. [نه خصوص بین الطلوعین را به شرحی که در عبارتشان می‌آید]. و آیه الله شبیری فرموده است: وقوف در مشعر از بین غروب شب دهم تا طلوع آفتاب از ارکان حج است، و لازم نیست از ابتدای طلوع فجر در مشعرالحرام توقف کند، بلکه می‌تواند کمی قبل از طلوع آفتاب خود را به مشعر برساند و نیت وقوف کند.

عبارت مناسکها این گونه است:

حضرت امام: وقوف از طلوع صبح تا کمی قبل از طلوع آفتاب، واجب است، ولی تمام آن، رکن نیست؛ بلکه رکن، وقوف مقداری از بین الطلوعین است و اگر چه به اندازه یک دقیقه باشد؛ پس اگر کسی وقوف رکنی را ترک کند - به تفصیلی که می‌آید - حج او باطل می‌شود.^۱ **آیه الله خامنه‌ای:** زمان وقوف واجب از طلوع فجر تا طلوع آفتاب روز عید قربان است، و بنا بر احتیاط باید هنگام ورود به مشعر پس از کوچ کردن از عرفات، برای وقوف نیت کند.^۲

آیه الله خویی: وقوف در مزدلفه از طلوع فجر تا طلوع آفتاب روز عید قربان واجب است، ولی آنچه رکن است، وقوف مختصر است که اگر مقداری بین الطلوعین وقوف نموده و عمداً کوچ کند حشش صحیح است، اگر چه فعل حرامی بجا آورده است.^۳

۲. مناسک، ص ۱۲۳، م ۳۳۷.

۱. مناسک، م ۹۷۰.

۳. مناسک، ص ۲۳۸، م ۳۷۷.

آیه الله سیستانی: واجب است بر کسی که مشغول انجام مناسک حج است پس از حرکت از عرفات مقداری از شب عید راتا صبح در مشعرالحرام بماند، و احتیاط این است که تا طلوع آفتاب در آنجا بماند، اگر چه اظهر این است که جایز است کمی پیش از طلوع آفتاب از آنجا بطرف (وادی محسر) حرکت کند.^۱

آیه الله شبیری: وقوف در مشعرالحرام از بین غروب شب دهم تا طلوع آفتاب از ارکان حج است.

وقت اصلی وقوف در مشعر، از طلوع فجر تا طلوع آفتاب روز عید قربان است. لازم نیست از ابتدای طلوع فجر در مشعرالحرام توقف کند، بلکه می تواند کمی قبل از طلوع آفتاب خود رابه آن صحرا برساند و نیت وقوف نماید.^۲

آیه الله صافی: ماندن در مشعرالحرام از طلوع فجر تا طلوع آفتاب بمقداری که عرفاً بگویند در آنجا توقف کرده است رکن می باشد، پس اگر کسی عمداً آن را ترک کند حجش باطل است، مگر آن که مقداری از شب را در مشعر توقف کرده باشد، که در این صورت حج او صحیح است لیکن گناه کرده است، و به کفاره که یک گوسفند است جبران می شود.^۳

آیه الله فیاض: الوقوف بالمشعر الحرام بمعنی التواجد فیه من طلوع الفجر من یوم العید، و هو الیوم العاشر من ذی الحجة الی طلوع شمس ذلک الیوم واجب، إلا أن الحج لا یختل بالاخلال بالوقوف فی بعض هذه المدة، اذ یکفی لصحة الحج أن یقف برهة من الزمن بین الطلوعین و لو لم یتوعب تمام المدة، و یرسمی الوقوف بین الطلوعین بالوقوف الاختیاری.^۴

۱. مناسک الحج ص ۲۳۱، مسألة ۳۷۲.

۲. مناسک، ص ۲۰۱، م ۴۷۴، و ۴۷۵.

۳. مناسک، ص ۱۵۴، م ۱۵۸.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۰۶، مسألة ۲۰۴.

زمان نیت و قوف واجب (وقوف بین الطلوعین)

مسأله ۲۹- وقوف در مشعر الحرام از اعمال حج و عبادت است و باید نیت و قصد قربت کنند، و وقت نیت هنگام اذان صبح است.

حضرت امام: وقت نیت و قوف، هنگام طلوع صبح است، حج گزار در این زمان نیت می کند از طلوع صبح تا طلوع آفتاب در مشعر به سر برد.^۱

مؤلف: مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسأله حاشیه ندارند، تنها آیه الله سیستانی حاشیه دارد و آن چنین است.

وقوف اختیاری مشعر مقداری از شب است و وقوف بین الطلوعین.^۲

آیه الله سیستانی: الوقوف فی تمام الوقت المذكور وإن كان واجباً فی حال الاختیار إلا أن الرکن منه هو الوقوف فی الجملة فإذا وقف بالمزدلفة مقداراً من لیلة العید ثم أفاض قبل طلوع الفجر صحَّ حجّه علی الأظهر وعلیه کفارة شاة إن كان عالماً، وإن كان جاهلاً فلا شیء علیه. وإذا وقف مقداراً ممّا بین الطلوعین ولم یقف الباقی ولو متعمداً صحَّ حجّه أيضاً ولا کفارة علیه وإن كان آثماً.^۳

آیه الله شبیری [نیز فرموده است:] وقوف در مشعر الحرام از بین غروب شب دهم تا طلوع آفتاب از ارکان حج است و لازم نیست از ابتدای طلوع فجر در مشعر الحرام توقف کند، بلکه می تواند کمی قبل از طلوع آفتاب خود را به آن صحرا برساند و نیت و قوف نماید.^۴

آیه الله فیاض: برای وقوف در مشعر الحرام نیت کامل و واضح با قصد قربت معتبر است، مثلاً اگر نیت کند: توقف می کنم در مشعر الحرام از طلوع فجر تا طلوع آفتاب برای حج تمتع از حجة الاسلام قرینه الی الله. کفایت می کند.^۵

۱. مناسک، ص ۴۵۴، م ۹۷۲.

۲. همان

۳. مناسک الحج، ص ۲۳۲، مسأله ۳۷۳.

۴. مناسک زائر، ص ۲۰۲، م ۴۷۷ و ص ۲۰۱، م ۴۷۵.

۵. مناسک حج؛ ص ۱۷۹، مسأله ۴۴۱.

وقوف در حال خواب یا بیهوشی

مسئله ۳۰- وقوف در عرفات و مشعر الحرام از اعمال حج و عبادت است که با نیت و قصد قربت محقق می‌شود، لذا اگر کسی در تمام وقت، خواب یا بیهوش باشد، چون نیت وقوف نداشته است، وقوف از او محقق نشده و باید با وقوف اضطراری آنرا تدارک کند.

بلی آیات عظام سیستانی، شبیری و صافی، فرموده‌اند:

اگر قبل از زمان وقوف حضور پیدا کرده و نیت وقوف داشته است و پس از آن بیهوش شده، یا خواب رفته است، کفایت می‌کند.

عبارت مناسکها، با اختلاف در تعابیر و قیود، چنین است:

حضرت امام: اگر در تمام وقت بیهوش یا خواب باشد، وقوف باطل است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: (حاشیه ندارد و موافق حضرت امام است.)

آیه الله خویی: وقوف در عرفات بایستی از روی اختیار باشد، پس اگر در مجموع وقت خواب یا بیهوش باشد وقوفی نکرده است.^۲

آیه الله سیستانی: وقوف باید از روی قصد و اراده باشد، و اگر در اول وقت وقوف مثلاً، آن را قصد کند و بعد از آن بخوابد یا بیهوش شود تا آخر وقت، کفایت می‌کند، و اگر بدون اینکه قصد وقوف کرده باشد در تمام وقت در حال خواب یا بیهوش باشد، وقوف از او حاصل نشده است، و اما اگر قصد وقوف کرده ولی در تمام وقت خواب و یا بیهوش باشد، کفایت این وقوف مورد اشکال است.^۳

السؤال : إذا وقف الحاج في عرفات ثم أغمي عليه ولم يفق إلى الزوال من يوم العيد فما هو حكمه؟

الجواب : يبطل حجه و ينقلب إلى العمرة المفردة فيأتي بمناسكها و يحل من إحرامه.^۴

۱. مناسک، م ۹۵۴.

۲. مناسک، ص ۲۴۳، م ۳۷۱.

۳. مناسک الحج، ص ۲۲۵، مسألة ۳۶۷.

۴. مناسک الحج و ملحقاتها، م ۳۷۶، ص ۲۳۴، سؤال ۳.

آیه الله شبیری: خوابیدن در زمان وقوف مانعی ندارد و اگر کسی نیت وقوف کند و بخوابد، وقوف او صحیح است، هر چند در تمام وقت خواب باشد.^۱

آیه الله صافی: يجب الوقوف بعرفة... نعم اذا نام، او اصابه الجنون، او غشى عليه، او كان سكرانا في جميع الوقت المذكور فحينئذ يبطل وقوفه.

لكن اذا كان قبل الوقت في عرفة و نام بقصد الوقوف فيها فلا يبعد صحة وقوفه و ان كان نائماً في تمام الوقت و كذلك في المشعر.^۲

آیه الله فیاض: اگر در تمام این مدت در عرفات، خواب، بیهوش و یا دیوانه باشد، وقوف در عرفات محقق نمی شود.^۳

برای وقوف در مشعر الحرام دو نیت لازم است؟

مسأله ۳۱- بنا بر اینکه وقوف و بیتوته شب عید در مشعر الحرام - ولو بنا بر احتیاط - واجب است، و وقوف بین الطلوعین واجب رکنی است، اما آیا برای هر دو وقوف، یک نیت کافی است یا برای وقوف شب تا طلوع فجر یک نیت و برای وقوف بین الطلوعین نیت دیگر لازم است؟ ظاهر عبارت تحریر الوسیلة و مناسک حضرت امام و عبارت برخی مناسکها این است که هر یک، نیت جداگانه لازم دارد، برخی از مراجع تصریح کرده اند که یک نیت برای هر دو کفایت می کند، و بعضی متعرض نشده اند. ولی از مناسکشان می توان استفاده کرد که دو نیت لازم نیست.

حضرت امام: الاحوط و جوب الوقوف فيه (فی المشعر) بالنية الخالصة ليلة العيد بعد الافاضة من عرفات الى طلوع الفجر، ثم ينوي الوقوف بين الطلوعين.^۴

بودن شب دهم تا طلوع صبح در مشعر الحرام بنا بر احتیاط، واجب است و باید این وقوف با نیت اطاعت خداوند متعال انجام شود.^۵

۱. مناسک، ص ۱۹۱، م ۴۶۸.

۲. مناسک الحج، ص ۱۳۲، الثاني من افعال الحج الوقوف بعرفات.

۳. مناسک حج؛ ص ۱۷۴.

۴. تحریر الوسیلة، القول فی الوقوف بالمشعر الحرام.

۵. مناسک، م ۹۷۱.

وقت نیت و قوف، هنگام طلوع صبح است، حج گزار در این زمان نیت می کند از طلوع صبح تا طلوع آفتاب در مشعر به سر برد.^۱

آیات عظام خوئی و شبیری: خصوص این مسأله را متعرض نشده اند، ولی از مناسک آیه الله خوئی (مسأله ۳۷۶) و مناسک الحج آیه الله سیستانی (مسأله ۳۷۲) و مناسک الحج آیه الله شبیری (مسأله ۶۴۰) استفاده می شود که برای وقوف در مشعر الحرام دو نیت لازم نیست. **آیه الله سیستانی:** يجب على الحاج بعد الإفاضة من عرفات، أن يبيت شرطاً من ليلة العيد بمزدلفة حتى يصبح بها، والأحوط أن يبقى فيها إلى طلوع الشمس، و إن كان الأظهر جواز الإفاضة منها إلى وادي محسر قبل الطلوع بقليل. نعم، لا يجوز تجاوز الوادي إلى منى قبل أن تطلع الشمس.^۲

آیه الله صافی: واجب است شب را در مشعر بماند، و باید نیت کند که برای اطاعت فرمان خدا شب را تا صبح در مشعر الحرام می مانم... و چون فجر طالع شود دوباره جهت بین الطلوعین نیت و قوف کند. و ممکن است که از ابتدا قصد کند شب را تا طلوع فجر و از طلوع فجر تا اول آفتاب می مانم و به همان قصد باقی باشد.^۳

آیه الله فیاض: (با توجه به اینکه ایشان مبیت را لازم نمی داند دونیت را هم لازم نمی داند).

وقوف رکنی مشعرالحرام و زمان آن

مسأله ۳۲ - اکثر مراجع فرموده اند: وقوف رکنی مشعرالحرام مقدار کمی از طلوع فجر تا طلوع آفتاب است، ولی آیات عظام سیستانی و شبیری وقوف رکنی مشعر را مقداری از بین غروب شب عید تا طلوع آفتاب دانسته اند.

عبارت مناسکها این گونه است :

حضرت امام: واجب است از طلوع صبح تا کمی قبل از طلوع آفتاب در مشعر بماند،

۲. مناسک الحج و ملحقاتها، م ۳۷۲.

۱. همان، مسأله ۹۷۲.

۳. مناسک، ص ۱۵۲، م ۱۵۶.

لکن تمام آن رکن نیست بلکه رکن وقوف کمی از بین الطلوعین است اگرچه به قدر یک دقیقه باشد، پس اگر کسی وقوف بین الطلوعین را یکسره ترک کند به تفصیلی که می‌آید حج او باطل خواهد شد.^۱

آیه الله خامنه‌ای: ماندن در مشعر از سپیده دم تا طلوع آفتاب، واجب است، اما آنچه رکن به شمار می‌آید، تحقق مصداق وقوف است، هرچند یک یا دو دقیقه باشد، و اگر فقط به اندازه مصداق وقوف توقف کند و بقیه مدت را عمداً توقف ننماید، حج او صحیح است، اما فعل حرام مرتکب شده، اما اگر از روی اختیار به اندازه مصداق وقوف نیز توقف نکند حجش باطل است.^۲

آیه الله خویی: وقوف در مزدلفه از طلوع فجر تا طلوع آفتاب است ولی آنچه رکن است، وقوف مختصر است که اگر مقداری بین الطلوعین وقوف نموده و عمداً کوچ کند حجش صحیح است، اگر چه فعل حرامی بجا آورده است.^۳

آیه الله سیستانی: واجب است مقداری از شب عید را تاصیح در مشعرالحرام بمانند و احتیاط این است که تا طلوع آفتاب در آنجا بمانند.

وقوف در تمام وقت یاد شده اگرچه واجب است در حال اختیار، ولی مقدار رکن آن وقوف در مقداری از وقت است، بنابراین اگر مقداری از شب عید را در آنجا ماند و قبل از طلوع فجر از آن جا حرکت کرد، بنابر اظهار حجش صحیح می‌باشد، و باید در صورتی که با آگاهی از حکم شرعی این کار را کرده باشد. یک گوسفند کفاره بدهد، و در صورتی که حکم شرعی را نمی‌دانسته کفاره‌ای واجب نیست.^۴

آیه الله شبیری: وقوف در مشعرالحرام از بین غروب شب دهم تا طلوع آفتاب از ارکان حج است و اگر حاجی از روی عمد و اختیار هیچ مقداری از شب عید تا طلوع آفتاب روز عید را وقوف نکند، حجش باطل می‌شود، خواه بداند که وقوف واجب است یا نداند و در

۱. مناسک، م ۹۷۰.

۲. مناسک، ص ۱۲۴، م ۳۳۸.

۳. مناسک، ص ۲۳۸، م ۳۷۷.

۴. مناسک الحج، ص ۲۳۱، مسألة ۳۷۲ و ۳۷۳.

این صورت و قوف بعد از طلوع آفتاب کفایت نمی‌کند.^۱

آیه الله صافی: ماندن در مشعر الحرام از طلوع فجر تا طلوع آفتاب بمقداری که عرفا بگویند در آنجا توقف کرده است رکن می‌باشد، پس اگر کسی عمداً آن را ترک کند، حجش باطل می‌شود مگر آن که مقداری از شب را در مشعر توقف کرده باشد، که در این صورت حج او صحیح است لیکن گناه کرده است، و به کفاره که یک گوسفند جبران می‌شود.^۲

آیه الله فیاض: و قوف در مشعر الحرام از طلوع فجر روز دهم ذی الحجة تا طلوع آفتاب همان روز واجب است. این و قوف را و قوف اختیاری می‌گویند. اگر قسمتی از این مدت را توقف کند حج او صحیح است و اشکال ندارد. و اگر مدت کمی از شب دهم ذی الحجة را در مشعر بماند، و قوف ما بین الطلوعین را عمداً و با دانستن مسأله ترک کند، گناه کرده است و باید یک شتر نر کفاره دهد، و بنا بر اقرب حج او صحیح است. و اگر حکم را نمی‌داند، باید یک گوسفند کفاره دهد، و اگر مدت کوتاهی بعد از طلوع فجر در مشعر بماند و عمداً پیش از طلوع آفتاب خارج شود، چنانچه حکم را نداند، اشکال ندارد، هر چند که اگر جهل به خاطر کوتاهی بوده گناه کرده است. و اگر حکم را می‌داند، باید یک گوسفند کفاره دهد.^۳

کوچ شبانه از مشعر، برای زنان، بیماران و همراهان

مسأله ۳۳- زن‌ها، بیماران، افراد ضعیف و پرستاران آنها، و حتی خدمه‌ای که مسؤول تدارکات حجاج در منا هستند، می‌توانند پس از مقداری وقوف به منا بروند. ولی به نظر آیات عظام خوئی، شبیری، صافی و فیاض [با اختلاف در تعبیر] خدمه و پرستاران، برای درک وقوف بین الطلوعین باید برگردند. [عبارتها:]

حضرت امام: جایز است برای کسانی که عذری دارند قدری که شب در مشعر توقف

۱. مناسک، ص ۲۰۲، م ۴۷۷.

۲. مناسک، ص ۱۵۴، م ۱۵۸.

۳. مناسک حج؛ ص ۱۸۰، مسأله ۴۴۴.

کردند کوچ کنند به منی مثل زن‌ها و بچه‌ها و بیماران و اشخاص ضعیف و اشخاصی که برای پرستاری یا راهنمایی آن‌ها لازم است همراه باشند. و احتیاط واجب آن است که پیش از نصف شب حرکت نکنند، بنابراین برای این اشخاص و قوف بین الطلوعین لازم نیست، و احتیاط مستحب آن است که اگر توقف مشکل نباشد تخلف نکنند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: زنان، ناتوانان، کودکان و سالمندانی که عذری همچون ترس (از ازدحام) یا بیماری دارند؛ و نیز کسانی که آنان را مراقبت و همراهی می‌کنند، مانند پرستار و خدمتکار، می‌توانند در شب عید قربان و پس از اندکی وقوف در مشعر، به منی کوچ کنند.^۲

آیه الله خویی: کسی که وقوف بین الطلوعین مزدلفه را اصلاً ترک نماید، حشش باطل و فاسد خواهد بود. و زنان و کودکان و اشخاص ضعیف مانند پیرمردان و بیماران و شخصی که از دشمن می‌ترسد، از این حکم مستثنی هستند و برای این‌ها جایز است شب عید مقداری وقوف نموده و قبل از طلوع فجر به سوی منی کوچ کنند.^۳

آیه الله سیستانی: از وقوف مقداری از شب عید تا صبح در مشعر الحرام بلکه بنا بر احتیاط تا طلوع آفتاب، عده‌ای استثناء می‌شوند، و آن‌ها عبارتند از: کسی که ترس دارد [که اگر تا صبح بماند دستگیر و زندانی شود، یا با ضرر جانی، یا ناموسی، یا مالی و امثال اینها مواجه شود] و بچه‌ها و زن‌ها و افراد ضعیف و ناتوان - مانند پیران و مریض‌ها - و کسانی که سرپرستی امور این‌ها را دارند، بنابراین برای این‌ها جایز است، به توقف شب عید در آنجا و حرکت کردن قبل از طلوع فجر به طرف منی اکتفا کنند.^۴

در شب عید، مسما‌ی وقوف برای زنان کفایت می‌کند.

السؤال: هل یکفی للنساء فی المشعر المکث بما یصدق علیه الوقوف ولو قليلاً؟

جواب: نعم یکفی للنساء مسمى الوقوف فی المزدلفة لیلة العید.^۵

۱. مناسک، م ۹۷۴.

۲. مناسک، ص ۱۲۴، م ۳۳۹.

۳. مناسک، ص ۲۳۹، م ۳۷۸.

۴. مناسک الحج ص ۲۳۲، مسألة ۳۷۴، ملحق ۱.

۵. مناسک الحج ص ۲۳۲، مسألة ۳۷۴، ملحق ۱.

آیه الله شبیری: برای چند گروه وقوف شبانه مشعر جایز است: ۱- زنان مطلقاً، ۲- کودکان مطلقاً، ۳- افراد ضعیف مانند سالمندان، اگر وقوف اختیاری برایشان مشقت دارد، ۴- کسی که وقوف بین الطلوعین برایش حرجی است، ۵- همراهان این گروه‌ها در صورتی که باید همراه آنها باشند و از همراهی آنان بی نیاز نیستند. ۶- خدمه‌ای که باید قبل از حجاج به منا بروند، برای تأمین و آماده کردن نیازمندی‌های حجاج. برای این گروه‌ها جایز است مقداری از شب عید وقوف کنند و بروند به منا، هر چند بهتر است پیش از نصف شب کوچ نکنند.^۱

آیه الله صافی: کسانی که کار ضروری داشته باشند و پیرمردها و زنها و بیماران که اگر تا صبح در مشعر بمانند به واسطه ازدحام و زیادی جمعیت در زحمت می‌افتند، اگر شب را در مشعر به قصد وقوف مانده باشند می‌توانند پیش از طلوع فجر از مشعر به منی بروند.^۲ برای مضطر و خائف و صاحب عذر و زنان افاضه از مشعر به منی در شب جایز است، هر چند قبل از نصف شب باشد.^۳

آیه الله فیاض: السؤال: هل يجب لهؤلاء المرافقين العودة إلى المشعر قبل الفجر؟
الجواب: نعم يجب عليهم ذلك إذا كان بإمكانهم الرجوع قبل الفجر و الوصول إلى المشعر و إدراك الوقوف بين الطلوعين فيه بل يجب عليهم ذلك إذا كانوا متمكنين من إدراك الوقوف بينهما في الجملة أي في برهة من الزمن .. والله العالم.^۴

کوچ از مشعر برای زنان و معذورین قبل یا بعد از نصف شب؟

مسئله ۳۴ - زنان و معذورین و همراهان آنها که می‌توانند پس از مقداری وقوف، از مشعر به منا بروند، آیا جایز است قبل از نصف شب حرکت کنند؟
حضرت امام: احتیاط واجب آن است که پیش از نصف شب حرکت نکنند.^۵

۱. مناسک الحج، م ۶۴۷، (با تلخیص).

۲. مناسک، ص ۱۵۴، م ۱۵۹.

۳. استفتائات حج - هزارمسئله - ص ۲۰۸، پاسخ سؤال ۶۸۱، و ص ۲۰۹، پرسش و پاسخ ۶۸۲ و ۶۸۴.

۴. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۴۷.

۵. مناسک، م ۹۷۴.

آیه الله خامنه‌ای: (گروه‌هایی که در مسأله قبل بیان شد) می‌توانند در شب عید قربان و پس از اندکی وقوف در مشعر، به منی کوچ کنند.^۱

آیه الله خویی: برای این‌ها جایز است شب عید مقداری وقوف نموده و قبل از طلوع فجر به سوی منی کوچ کنند.^۲

آیه الله سیستانی: در شب عید مسمای وقوف برای زنان کفایت می‌کند.^۳
اشخاصی که برای پرستاری یا راهنمایی معذورین لازم است همراه باشند، می‌توانند به وقوف شب عید اکتفا نمایند.^۴

آیه الله شبیری: احتیاط مؤکد مستحب در آن است که قبل از نیمه شب از مشعر خارج نشوند.^۵
آیه الله صافی: برای مضطر و خائف و صاحب عذر و زنان افاضه از مشعر به منی در شب جایز است، هر چند قبل از نصف شب باشد.^۶

آیه الله فیاض: سؤال: هل يجوز للنساء الإفاضة قبل منتصف الليل من المشعر الحرام؟ و ما هي المدة المطلوبة؟
الجواب: نعم يكفي الوقوف والتواجد في المزدلفة إلى منتصف الليل بل قد مر انه يكفي التواجد فيها بمقدار ساعة.^۷

تشخیص عذر و معذور بودن با خود شخص است

مسأله ۳۵ - تشخیص معذور بودن و وجود عذر با خود شخص و اطمینان او است، از هر طریقی که حاصل شود، ظاهراً در این مسأله اختلاف نظر نباشد.

حضرت امام: در تشخیص معذور بودن جهت وقوف لیلی مشعر، اگر به نظر خود شخص عذر حاصل شد، کفایت می‌کند.^۸

۱. مناسک، ص ۱۲۴، م ۳۳۹. ۲. مناسک، ص ۲۳۹، م ۳۷۸.

۳ و ۴. مناسک الحج، ص ۲۳۲، مسأله ۳۷۴، ملحق ۲.

۵. مناسک، ص ۲۰۳، م ۴۸۳. ۶. استفتائات حج - هزار مسأله - ص ۲۰۸ سؤال ۲۸۱.

۷. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۴۶. ۸. مناسک، م ۹۷۸.

آیه الله صافی: اگر از گفته مدیر گروه که می‌گوید درک و قوف اختیاری مشعر برای او مشکل است، اطمینان به وجود عذر حاصل شده، درک و قوف اضطراری کفایت می‌کند.^۱

لزوم یا عدم لزوم بازگشت به مشعر بر خدمه و همراهان معذورین

مسئله ۳۶ - خدمه کاروان‌ها و افرادی که همراه معذورین، قبل از طلوع فجر از مشعر به منی می‌روند، اگر بتوانند، آیا باید برای درک و قوف بین الطلوعین به مشعر برگردند؟

عبارت مناسب‌ها چنین است:

حضرت امام: (نظر ایشان از مسئله ۳۳ روشن می‌شود و مستقلاً متعرض نشده است).
آیه الله خامنه‌ای: اگر اکتفا به قوف اضطراری مشعر به خاطر عذر بوده و بعداً کشف شده که عذر ندارد باید با بودن وقت، قوف اختیاری مشعر الحرام را درک کند.^۲

آیه الله خویی: کسانی که ناچارند همراه معذورین باشند، اگر بتوانند ولو یک لحظه قبل از طلوع آفتاب به مشعر برگردند و در فرض عجز، اگر بتوانند قبل از ظهر روز عید به آنجا برگردند باید برگردند.^۳

آیه الله سیستانی: کسانی که سرپرستی افراد ناتوان و کودکان و بانوان را بعهده دارند در صورتی می‌توانند و قوف بعد از اذان صبح را انجام ندهند که به همراهی آنان نیاز داشته باشند، لذا وقتی آنها را به مناساندند، اگر به وجود همراهان نیاز نباشد و بتوانند به مشعر برگردند، باید برگردند.^۴

آیه الله شبیری: اگر مشقت شدید نداشته باشد، باید قبل از طلوع آفتاب خود را به مشعر الحرام برسانند و نیت و قوف نمایند و اگر نایب باشند نیابتشان صحیح است.^۵
آیه الله صافی: بلی واجب است برای درک و قوف اختیاری مشعر در صورت تمکن، برگردند.^۶

۱. استفتاآت حج، (هزار مسئله) ص ۲۰۶، م ۶۷۵.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۷۷.

۳. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۷۴.

۴. مناسک الحج، ص ۲۳۲، مسئله ۳۷۴، ملحق ۵ و ۶.

۵. مناسک، ص ۲۰۵، م ۴۸۴.

۶. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۷۷.

آیه الله فیاض : السؤال : هل يجب لهؤلاء المرافقين العودة إلى المشعر قبل الفجر؟
 الجواب : نعم يجب عليهم ذلك إذا كان بإمكانهم الرجوع قبل الفجر و الوصول إلى المشعر و إدراك الوقوف بين الطلوعين فيه بل يجب عليهم ذلك إذا كانوا متمكنين من إدراك الوقوف بينهما في الجملة أى في برهة من الزمن .. والله العالم.^۱

نیابت خدمه و افرادی که همراه زنان و بیماران به منی می روند

مسأله ۳۷- قبلاً بیان شد که خدمه و همراهان معذورین می توانند با معذورین کوچ کنند، حال اگر این افراد نایب باشند آیا نیابتشان صحیح است یا خیر؟ و آیا بین زن و مرد و عذر طاری و غیر طاری فرقی وجود دارد؟

حضرت امام و آیه الله خامنه ای فرموده اند: نیابتشان صحیح نیست و فرقی بین عذر طاری و غیر طاری نگذاشته اند، بلی نیابت زن را مطلقاً صحیح دانسته اند.

آیه الله سیستانی نیابت آنان را مطلقاً صحیح دانسته اند.

سایر مراجع عذر طاری و نیابت زنان را صحیح دانسته و غیر آنان را صحیح ندانسته، یا احتیاط کرده اند. عبارتها چنین است :

حضرت امام: کسانی که باید همراه عجزه، و قوف اضطراری انجام دهند، حج خودشان صحیح است، ولی اگر نایب هستند نیابتشان درست نیست.

خدمه ای که وقوف اختیاری مشعر را درک نکرده اند، و از روی جهل به مسأله اجیر شده اند و همچنین سایر معذورین، نیابت ایشان صحیح نیست و کفایت از منوب عنه نمی کند، و باید پول را برگردانند، و خودشان با فرض عدم عذر نسبت به درک اختیاری مشعر، باید با انجام عمره مفرده از احرام خارج شوند.

خدمه ای که باید نیمه شب به منی بروند، نیابت آنان صحیح نیست و اگر قبل از استخدام، اجیر شده اند، باید با درک وقوف اختیاری، حج نیابی را به جا آورند.^۲

۲. مناسک، م ۱۳۰، ۱۳۱ و ۱۳۲.

۱. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۴۷.

اگر نایب در وقت عقد اجاره، معذور نباشد، ولی بعد از انجام حج متوجه شود که در مشعرالحرام با غفلت از مسأله با زن‌ها و مریض‌ها وقوف اضطراری کرده، عمل او مجزی از حج نیابی نیست، و از جهت اجرت، باید به اجیرکننده مراجعه نماید، و یا در صورتی که اجاره، موقت به زمان خاصی که منقضی شده نباشد، خود ش حج نیابی صحیح به جا آورد.^۱ زن‌ها هر چند مجاز هستند در شب عید قربان، بعد از درک اضطراری مشعر، به منی بروند، و رمی در شب برای آن‌ها جایز است، ولی می‌توانند نایب شوند، اما نیابت در سایر ذوی الأعدار صحیح نیست.^۲

آیه الله خامنه‌ای: کسانی که باید همراه عجزه وقوف اضطراری انجام دهند، اگر نایب هستند نیابتشان درست نیست.^۳

خدمه‌ای که وقوف اختیاری مشعر را درک نکرده‌اند، و از روی جهل به مسأله اجیر شده‌اند نیابتشان صحیح نیست و کفایت از منوب عنه نمی‌کند و باید پول را برگردانند...^۴ خدمه‌ای که باید نیمه شب به منی بروند، نیابت آنان صحیح نیست و اگر قبل از استخدام، اجیر شده‌اند، باید درک وقوف اختیاری، حج نیابی را به جا آورند.^۵

اگر نایب در وقت عقد اجاره، معذور نباشد، ولی بعد از انجام حج متوجه شود که به وظیفه معذورین عمل کرده و در مشعرالحرام با زن‌ها، با غفلت از مسأله، وقوف اضطراری کرده، عمل او مجزی از حج نیابی نیست...^۶ زن‌ها هر چند مجاز هستند در شب عید قربان، بعد از درک اضطراری مشعر بروند، می‌توانند نایب شوند.^۷

سؤال از آیه الله خامنه‌ای: با توجه به دشواری‌ها و مقررات عبور و مرور که از سوی نیروهای امنیتی اجرا می‌شود، آیا کسانی که در شب عید قربان و پس از درک مصداق

۱. همان، م ۱۳۳.

۲. همان، م ۱۲۳.

۳. همان، م ۱۳۰. (موافق است)

۴. همان، م ۱۳۱. (موافق است، تا آخر مسأله)

۵. همان، م ۱۳۲. (موافق است)

۶. همان، م ۱۳۳.

۷. همان، م ۱۲۳. (موافق است)

وقوف در مشعر، زنان و بیماران را به مکه می‌برند، واجب است که پیش از طلوع فجر به مشعر بازگردند، یا این که به همان وقوف بین الطلوعین اکتفا کنند و یا درک مصداق وقوف برای آنان کافی است؟ و آیا کسی که حج نیابی به جا می‌آورد. در این مورد با دیگران تفاوت دارد؟

پاسخ ایشان: وقوف بین الطلوعین برای کسانی که همراهی و سرپرستی معذورین را به عهده دارند، واجب نیست و می‌توانند به وقوف اضطراری شبانه اکتفا کنند، اما این کار برای کسی که حج نیابی به جا می‌آورد، جایز نیست و چنین کسی باید اعمال اختیاری را انجام دهد.^۱ همچنین از آیه الله خامنه‌ای سؤال شده است که:

خدمه‌ی کاروان‌ها که شب عید قربان به همراه زنان و ناتوانان از مشعر الحرام حرکت می‌کنند و پیش از سپیده دم [به منی می‌رسند] اگر بتوانند قبل از طلوع فجر به مشعر بازگردند و وقوف اختیاری را درک نمایند، آیا باید چنین کنند؟

و اگر بازگشتن به جمره‌ی اولی در روز برای رمی جمره‌ی عقبه برایشان ممکن باشد، آیا رمی کردن آنان در شب به همراه زنان و از پا افتادگان کفایت می‌کند، یا این که باید در روز رمی کنند؟

به فرض بازگشت برای وقوف اختیاری، آیا امکان نایب شدن برای آنان وجود دارد یا این که بیرون رفتن از مشعر در شب، موجب می‌شود که همانند معذورین، نایب شدن برای آنها نیز جایز نباشد؟

و پاسخ ایشان چنین است:

۱- اگر برای همراهی زنان و ناتوانان پس از درک مسمی وقوف خارج شدند واجب نیست که برای درک وقوف اختیاری بازگردند.

۲- رمی شبانه برای آنان کفایت نمی‌کند، مگر آن که از انجام رمی در روز معذور باشند.

۳- بنا بر احتیاط واجب، نایب نباید شب از مشعر الحرام خارج شود، هر چند بتواند برای

وقوف اختیاری به مشعرالحرام بازگردد. اما اگر معذور نباشد و بدون اختیار خود از مشعر خارج نشده باشد، در صورتی که بازگردد و وقوف اختیاری و تمام وقوف واجب را درک کند، نایب شدن او اشکال ندارد.^۱

آیه الله خویی: خدمه‌ای که باید نیمه شب به منی بروند نیابت آنان محل اشکال است مگر این که بتوانند برای درک مسمی وقوف اختیاری به مشعر برگردند.^۲
در عذر طاری نیابت معذور صحیح است و حج او از منوب عنه کافی است و در اجرت با مستأجر خود تراضی کنند.

نیابت زنان و ضعفاء که می‌توانند به وقوف در شب، در مشعر اکتفا کنند مانعی ندارد.^۳
آیه الله سیستانی: خدمه‌ای که برای کارهای ضروری ناچارند نیمه شب از مشعر به منی بروند، صحت نیابتشان بعید نیست.^۴

خدمه‌ای که وقوف شبانه مشعر را درک می‌کنند و باید همراه عجزه، نیمه شب به منی بروند، نیابتشان صحیح است، چون وقوف رکنی مشعر را (که مقداری از شب عید است) درک می‌کنند و کفایت می‌کند، هر چند از ابتدا معلوم باشد.^۵
در فرض قبل، اگر پیش از قبول نیابت بدانند که باید نیمه شب از مشعر به منی بروند، می‌توانند برای حج واجب، یا مستحب، نیابت قبول کنند، و نیز می‌توانند حج تبرعی به نیابت از غیر انجام دهند و صحیح است.^۶ (البته در مسأله ۳۶ گذشت که اگر بتوانند باید برای وقوف به مشعر برگردند)

آیه الله شبیری: کسانی که لازم است همراه بانوان یا بیماران باشند، می‌توانند شبانه نیت وقوف کنند و به منا بروند، ولی اگر مشقت شدید نداشته باشد، باید قبل از طلوع آفتاب خود را به مشعرالحرام برسانند و نیت وقوف نمایند و اگر نایب باشند نیابتشان هم صحیح است.^۷

۱. مناسک، ص ۱۴۶، مسائل متفرقه، ۱۱.

۲. همان، ص ۸۶، حاشیه م ۱۳۲.

۳. همان، ص ۸۱، حاشیه م ۱۲۳.

۴. مناسک الحج ص ۵۳، مسأله ۱۱۳، ملحق ۲.

۵. مناسک الحج، ص ۵۴، مسأله ۱۱۳، ملحق ۶.

۶. همان، حاشیه م ۱۳۲، و ملحق مناسک، ص ۶۳، فرع ۲.

۷. مناسک، ص ۲۰۴، م ۴۸۴.

آیه الله صافی: اگر نایب در وقت عقد اجاره معذور نباشد ولی بعد از انجام حج متوجه شود که به وظیفه معذورین عمل کرده و در مشعرالحرام با زنها با غفلت از مسأله وقوف اضطراری کرده، حج نیابی او صحیح است و مبرء ذمه منوب عنه است و نسبت به اجرت رضایت مستأجر را تحصیل نماید.^۱

نیابی که بیتوته در مشعر و منی را انجام نداده، و یا نتوانسته انجام دهد، اگر عذرش طاری بوده حج او صحیح است و مجزی از منوب عنه است و در غیر این صورت نیابت او محل اشکال است.^۲

زنان که در شب عید قربان بعد از درک اضطراری مشعر به منی بروند نیابتشان - ولو تبرعاً - اشکال ندارد.^۳

سؤال: افرادی که به عنوان آشپز یا خدمه کاروان به مکه می‌روند و شب عید از مشعرالحرام نصف شب به منی می‌روند جایز است که آنها را اجیر کنند یعنی پول بدهند که به نیابت کسی عمل حج را انجام دهند یا نه چون شب از مشعرالحرام خارج می‌شوند؟
جواب: در فرض سؤال، نیابت اشخاص مذکور را مشهور صحیح نمی‌دانند.^۴

سؤال: یکی از خدمه کاروان نایب شده که حج تمتع انجام دهد و مدیر کاروان به او می‌گوید زنها را ببر در مشعر وقوف اضطراری بده و به منی ببر و او هم بُرد و قتی خواست برگردد که خود را به مشعر برساند برای وقوف تا طلوع آفتاب اذان صبح را گفتند و یا بعد از اذان صبح به مشعرالحرام رسید آیا حج نایب درست است؟

جواب: در مورد سؤال، اگر در موقع قبول نیابت می‌دانسته که برنامه همین است که باید زنها را ببرد مستحق اجرت نیست ولی حجی که به جا آورده مبرء ذمه منوب عنه است همچنین اگر بعد از قبول نیابت این برنامه به او پیشنهاد شده باشد در اینکه استحقاق اجرت داشته باشد اشکال است ولی حجی که نایب به جا آورده مبرء ذمه از منوب عنه است.

۱. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۳۳.

۲. استفتات حج، (هزار مسأله) ص ۵۶، سؤال ۱۴۲.

۳. همان، ص ۵۴، پرسش و پاسخ ۱۳۷.

۴. همان، ص ۵۷، پاسخ س ۱۴۶ (تلخیص شد).

سؤال : خدمه کاروانها و افرادی که به جهتی دیگر، شب عید قربان را در مشعرالحرام نمی‌مانند و تنها برای انجام و قوف، از اذان صبح تا طلوع آفتاب به مشعر می‌آیند و یا و قوف اضطراری مشعر را به جا می‌آورند می‌توانند در حج نایب شوند یا نه؟

جواب : نیابت آنها مبرء ذمه منوب عنه می‌شود ولی در صورتی استحقاق اجرت دارند که آن‌ها را با علم به این حال اجیر کرده باشند.

سؤال : خدمه‌ای که از روی جهل به مسأله اجیر شده‌اند، و وقوف اختیاری مشعر را درک نکرده‌اند، فعلاً تکلیفشان چیست، و هم چنین سایر معذورینی که حج ناقص از این قبیل انجام داده‌اند - تبرعاً یا با اجرت -؟

جواب : اگر عذر آنان طاری نبوده، صحّت حج و کفایت آن از منوب عنه محل اشکال است.^۱

قصد و قوف در حال عبور

مسأله ۳۸ - اگر ماشینی که معذورین را از عرفات به مشعر و منی می‌برد، در مشعرالحرام توقف نکند، یا خود شخص بدون توقف در مشعر به منی برود، آیا مرور از مشعر کفایت می‌کند؟ آیات عظام سیستانی، صافی، فرموده‌اند: اگر هنگام عبور نیت وقوف کرده، یا ذکر گفته‌اند، کفایت می‌کند.

سایر مراجع نیز عباراتی دارند که عیناً همه را می‌آوریم:

حضرت امام: اگر کسی بدون توقف در مشعر به منی رفته، و در خارج منی حلق کرده - بنا بر احتیاط واجب باید قربانی و حلق و اعمال مکه را اعاده کند و عمره مفرده بجا آورد و حج را اعاده کند و تا حلق و اعمال بعد از آن انجام نگرفته و عمره مفرده را انجام نداده در احرام باقی است.^۲

۱. استفتاءات حج، (هزار مسأله) ص ۵۵، پرسش و پاسخ ۱۳۸ و ۱۳۹ و ۱۴۰.
 ۲. مناسک، م ۹۸۴. و تحریر الوسيله، فی جواز الافاضة فی اللیل للضعفاء، م ۱.

و در تحرير الوسيله فرموده است: «يجوز الافاضة من المشعر ليلة العيد بعد وقوف مقدار منها للضعفاء و من له عذر».^١

آية الله خامنه‌ای: [ير مناسك حضرت امام حاشيه ندارند]

آية الله خويي: سؤال: اذا أفاض الحاج من عرفات بعد الغروب من اليوم التاسع ولم يدرك الوقوف في المزدلفة بين الطلوعين لآزدحام الطرقات، فما هو حكمه؟
جواب: ان لم يتمكن من ادراك الوقوف الاختياري في المشعر لمانع من الموانع فان تمكن من ادراك الوقوف الاضطراري و أدركه صح حجه والافسد، الا ان يكون جاهلا وقد صار عبوره من المزدلفة، سيما اذا ذكر الله تعالى فيها عند عبوره منها، فحينئذ يصح حجه، والله العالم.^٢

آية الله سيستاني: اگر حج گزار بدون توقف در مشعر به منی رفته، اگر هنگام مرور از مزدلفه قصد وقوف کرده باشد حجش صحیح است و اگر قصد نکرده باشد از روی جهل به مسأله ولی ذکر خدا را در حال مرور گفته باشد باز هم حجش صحیح است...^٣

السؤال ١: يكتفى للنساء بالوقوف ليلة العيد في المزدلفة فترة وجيزة فهل يكفي أن ينوين الوقوف حال سير السيارة في المزدلفة خارجة منها؟

الجواب: يكفي.^٤

السؤال ٢: هل يجتزی بالوقوف في المزدلفة داخل الباصات التي تنقل الحجاج من عرفات إلى منى أي أنه إذا وصل الباص المخصص لنقل الحجاج إلى المزدلفة في طريقه إلى منى فنوى الحاج الوقوف فيها من غير أن يتوقف الباص عن الحركة هل يتحقق بذلك الوقوف الركني؟

الجواب: نعم يتحقق به الوقوف الركني وإن أفاض قبل طلوع الفجر.^٥

١. مناسك، م ٩٨٤. و تحرير الوسيله، في جواز الافاضة في الليل للضعفاء، م ١.

٢. صراط النجاة، ج ١، ص ٥٤٥، س ١٩٣٧. ٣. مناسك الحج، ص ٢٣٢، مسألة ٣٧٤، ملحق ١ و ٢.

٤. ملحق المناسك، ص ٣١٤، سؤال ١. ٥. همان، ص ٣٢٧، سؤال ١.

آیه الله صافی: سؤال: در مراسم حج تمتع سال جاری پس از وقوف در عرفات عده‌ای از برادران و خواهران واجد شرایط با علم و نیت وقوف اضطراری از عرفات به سوی مشعر الحرام حرکت نموده و مسئول کاروان آن‌ها را بدون توقف در مشعر الحرام و جمع آوری سنگ مستقیماً شبانه به چادرهای منی برده و فردای آن روز همراه با سایر افراد کاروان به طور اختیاری رمی جمره نموده‌اند توضیح اینکه سنگ‌های آن‌ها به وسیله سایر زوار جمع آوری شده بود. خواهشمند است در پاسخ مرقوم فرمائید حج این افراد صحیح است یا خیر؟

جواب: در فرض سؤال، چنانچه وقوف اضطراری وظیفه آن‌ها بوده و انجام شده حج آن‌ها صحیح است و مراد از وقوف، بودن حاج در مشعر است ولو در حال حرکت باشد و سنگها را لازم نیست خود شخص جمع کرده باشد.

(در پاسخ پرسش دیگر فرموده است)

اگر موقعی که از مشعر عبور می‌نموده قصد وقوف نموده همان وقوف در حال عبور کافی است و حشش صحیح است...^۱

آیه الله فیاض: سؤال: هل يعتبر الوقوف بالمشعر داخل السيارة (الباص) وقوفاً اضطرارياً؟
الجواب: لا يعتبر ذلك وقوفاً اضطرارياً بل هو وقوف اختیاری فان معنی الوقوف فی المشعر هو التواجد فيه سواء أكان فی السيارة أم فی الغرفة أو الأرض الخالية.^۲
یادآوری: اگر وقوف مشعر ترک شود، حکم آن در مسائل بعد بیان می‌شود که برخی فرموده‌اند: اگر وقوف اختیاری عرفه را درک کرد حج صحیح است.

خروج از مشعر پیش از طلوع فجر

مسأله ۳۹- حج گزار نباید پیش از طلوع فجر از مشعر خارج شود - مگر از معذورین باشد که قبلاً متذکر شدیم - و چنانچه کسی بدون عذر خارج شود، به نظر آیه الله خوئی، حشش باطل

۱. استفتاآت حج، (هزار مسأله) ص ۲۰۷، س ۶۷۹، و س ۶۸۰.

۲. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۴۷.

است و حضرت امام، و آیت الله خامنه‌ای، احتیاط کرده‌اند، و سایر مراجع در بعضی صور حکم به صحت حج نموده، ولی فرموده‌اند: علاوه بر معصیت، یک گوسفند هم کفاره دارد.

[عبارت‌ها چنین است:]

حضرت امام: کسی که شب یا بعض آن را در مشعر بوده است اگر قبل از طلوع صبح عمداً بدون عذر از مشعر بیرون رود و تا طلوع آفتاب برنگردد، در صورتی که وقوف عرفه از او فوت نشده است، بنابر مشهور حج او صحیح است، و باید یک گوسفند کفاره بدهد، لکن احتیاط بر خلاف آن است؛ یعنی بعد از اتمام حج لازم است در سال دیگر حجش را اعاده کند و این احتیاط ترک نشود.^۱

آیه الله خامنه‌ای: (بر مناسک محشی حاشیه ندارد.)

آیه الله خویی: حجش باطل است و تبدیل به عمره مفرده می‌شود، بلی اگر جاهل به حکم بوده و پس از علم ممکن نباشد ولو تا قبل از ظهر روز عید به مشعر برگردد حجش صحیح است و می‌بایست یک گوسفند قربانی کند.^۲

آیه الله سیستانی: بنابر اظهر حجش صحیح می‌باشد و باید در صورتی که با آگاهی از حکم شرعی، این کار را کرده باشد یک گوسفند کفاره بدهد.^۳

آیه الله شبیری: من وقف فی النصف الاول من الليل ونفر قبل طلوع الفجر من دون عذر ولم يعد فعلیه دم شاة.^۴

آیه الله صافی: (در فرض مسأله، حج او صحیح است و باید یک گوسفند کفاره بدهد و) احتیاط لازم نیست، (لازم نیست بعد از اتمام حج، در سال دیگر آن را اعاده کند).^۵

۲. همان.

۱. مناسک حضرت امام، م ۹۷۹.

۴. مناسک الحج، م ۶۴۸.

۳. مناسک الحج، ص ۲۳۲، مسأله ۳۷۳.

۵. مناسک حضرت امام، م ۹۷۹.

اوقات وقوف‌های اختیاری و اضطراری عرفات و مشعر

مسأله ۴۰ - وقوف در عرفات و مشعر دو قسم است: ۱- اختیاری، ۲- اضطراری. وقوف اختیاری عرفات از ظهر روز نهم ذی حجه تا غروب شرعی شب عید است. وقوف اضطراری عرفات مقداری - ولو کم - از شب عید است.

در وقوف اختیاری و اضطراری مشعر الحرام اختلاف نظر وجود دارد، اکثر مراجع عظام فرموده‌اند: برای وقوف در مشعر یک وقت اختیاری هست، و آن از اذان صبح تا طلوع آفتاب است، و دو وقت اضطراری هست که اول مقداری از شب عید تا اذان صبح است (برای معذورین) و دوم از طلوع آفتاب روز عید تا ظهر است، اما به نظر آیه الله سیستانی و آیه الله شبیری، برای وقوف در مشعر فقط دو وقت و دو قسم است، اول اختیاری و آن مقداری از بین غروب شب عید تا طلوع آفتاب است، دوم اضطراری و آن مقداری از طلوع آفتاب تا ظهر روز عید است. البته ثمره این دو نظر در برخی فروع ظاهر می‌شود که بعداً متعرض می‌شویم، ان شاء الله. اکنون عبارت مناسبها:

حضرت امام: برای وقوف عرفات دو وقت است، اول وقت اختیاری و آن از ظهر روز عرفه تا غروب شرعی است، دوم وقت اضطراری و آن شب عید است، برای شخص معذور. برای وقوف مشعر سه وقت است، وقت اختیاری، و آن از طلوع فجر تا طلوع آفتاب است، و دو وقت اضطراری، اول شب عید است برای معذورین - مثل زنها و سالمندان و بیماران - دوم از طلوع آفتاب روز عید است تا ظهر.^۱

آیه الله خامنه‌ای فرموده است: تذکر: در خصوص ترک یکی از دو موقف (مشعر و عرفات) یا هر دوی آنها از روی اختیار یا اضطرار، عمداً یا سهواً یا از روی فراموشی و...، حالات متعددی از نظر صحت و فساد حج وجود دارد، که بیان تفصیل آن را به کتب دیگر موکول می‌کنیم.^۲

۱. ترجمه تحریر الوسيلة، القول فی الوقوف بالمشعر الحرام، م ۴.

۲. مناسک، ص ۱۲۴، م ۳۳۹.

آیه الله خویی: وقوف اختیاری عرفات از ظهر تا غروب است.
 وقوف اضطراری عرفات مقداری از شب عید است.^۱
 وقوف اختیاری مشعرالحرام بین الطلوعین است.
 وقوف اضطراری مشعرالحرام بودن مختصری بعد از طلوع آفتاب تا ظهر روز عید است.^۲
آیه الله سیستانی: وقوف اختیاری عرفات از اول ظهر روز نهم ذی الحجة تا غروب است.
 وقوف اضطراری عرفات، وقوف مقداری از شب عید است.^۳
 وقوف اختیاری مشعرالحرام مقداری وقوف در شب عید و بین طلوع فجر و آفتاب است.
 وقوف اضطراری مشعر مقداری از فاصله بین طلوع آفتاب روز عید تا ظهر است.^۴
آیه الله شبیری: وقوف اختیاری عرفات از ظهر تا مغرب روز عرفه است.
 وقوف اضطراری عرفات مقداری از شب عید تا طلوع فجر است.^۵
 وقوف در مشعرالحرام از بین غروب شب دهم تا طلوع آفتاب از ارکان حج است.
 وقوف اضطراری مشعر مقداری از طلوع آفتاب تا ظهر است.^۶
آیه الله صافی: وقت وقوف اختیاری عرفات از ظهر روز عرفه تا مغرب است.
 وقت اضطراری وقوف عرفات مقداری از شب عید است تا فجر طالع نشده، هر چند کم باشد.^۷
 وقوف در مشعر سه قسم است، دو قسم آن وقوف اضطراری مشعر است اول وقوف شب عید است برای معذورین (زنان، بیماران،...) دوم وقوف در روز عید تا پیش از ظهر... و یک قسم آن وقوف اختیاری مشعر است و آن از اذان صبح تا اول آفتاب روز عید است.^۸
آیه الله فیاض: قد ظهر مما تقدم أن لكل من الوقوفین فی عرفات أو فی المزدلفة وقتین، أحدهما الوقت الاختیاری، و الآخر الوقت الاضطراری. فالوقت الاختیاری للوقوف بعرفات

۱. مناسک، ص ۲۳۴، م ۳۷۲، و م ۳۷۳.
 ۲. مناسک، ص ۲۳۸، م ۳۷۷، و ۳۸۰.
 ۳. مناسک، ص ۲۶۷، م ۳۶۸، و ص ۲۶۸، م ۳۶۹.
 ۴. همان، ص ۲۷۴، م ۳۷۶.
 ۵. مناسک، ص ۱۹۰، م ۴۶۳، و ۴۶۵.
 ۶. مناسک، ص ۲۰۲، م ۴۷۷، و ۴۷۸.
 ۷. مناسک، ص ۱۳۶، م ۱۴۵.
 ۸. همان، ص ۱۵۶، م ۱۶۱.

ی‌متد من زوال يوم التاسع من شهر ذی الحجة الى الغروب، و الوقت الاضطراری له ی‌متد من لیلة العید العاشر من ذی الحجة الى الفجر، و الوقت الاختیاری للوقوف بالمزدلفة ی‌متد من طلوع الفجر من يوم العید الى طلوع الشمس، و الوقت الاضطراری له ی‌متد من طلوع الشمس من يوم العید الى الزوال.^۱

درک وقوف‌های اختیاری و اضطراری و صور آن

مسأله ۴۱ - در مسأله قبل معلوم شد که وقوف در عرفات و مشعر اختیاری و اضطراری دارد، و درک یا ترک وقوفها دارای صور گوناگون و برای هر یک از جهت صحت یا بطلان حج احکام مختلفی وجود دارد. برخی از آن صور مورد اتفاق و برخی محل خلاف است، در اینجا عبارت مناسکها را در رابطه با صور محل ابتلا می‌آوریم.

درک هر دو موقف در وقت اختیاری

صورت اول - چنانچه حاج هر دو موقف را در وقت اختیاری درک کند، حج او صحیح است بالاتفاق، و نیاز به آوردن عبارت مناسکها نیست، ولی از باب نمونه، فقط عبارت مناسک حضرت امام را می‌آوریم.

حضرت امام: درک هر دو موقف در وقت اختیاری که در این صورت قطعاً حج صحیح است.^۲

آیه الله فیاض: حج صحیح است اما متعرض نشده.

عدم درک هیچ یک از وقوفها

صورت دوم - چنانچه کسی هیچ وقوفی - نه اضطراری و نه اختیاری - را درک نکند حجتش قطعاً باطل است و باید با همان احرام عمره مفرده به جا آورد.

[عبارت مناسکها در رابطه با صورت دوم چنین است:]

۲. مناسک، م ۹۸۶.

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۰۸، مسأله ۲۰۷.

حضرت امام: دوم - عدم درک هیچ وقوفی، که در این صورت قطعاً حج باطل است، و باید با همان احرام، عمره مفرده به جا آورد، و اگر ترک وقوفها از روی عذر بوده، با دارا بودن شرایط استطاعت، در سال بعد، حج به جا آورد.

و در این صورت اگر عدم درک وقوفها از روی تقصیر بوده، حج بر او مستقر می شود و باید سال دیگر - چه شرایط را دارا باشد یا نباشد - حج به جا آورد.

و برای خروج از احرام، باید عمره مفرده به جا آورد و بنابر احتیاط مستحب نیت عدول به عمره مفرده کند و اعمال آن را انجام دهد.^۱

آیه الله خامنه ای: [در مناسک خودشان متعرض نشده و بیان آن را به کتب دیگر موکول کرده اند].^۲

آیه الله خویی: هر گاه مکلف وقوف اختیاری هر یک را درک نماید عملش صحیح است، و در صورتی که درک نکند چند صورت دارد:

اول: آن که هیچ یک از وقوفهای اختیاری و اضطراری را درک نکند، که در این صورت حجش باطل، و لازم است با همان احرام حج، عمره مفرده به جا آورد. و واجب است در صورتی که استطاعتش باقی یا حج از سالهای پیش بر ذمه اش مستقر باشد، سال بعد حج نماید.^۳

آیه الله سیستانی: اگر مکلف به هر دو وقوف اختیاری برسد اشکالی نیست، و اگر به هر دو اختیاری به علت عذری نرسد، صورتهایی دارد:

اول: آنکه هیچ یک از وقوف اختیاری و اضطراری عرفات و مشعر را درک نکند، و در این صورت حج باطل است، و واجب است یک عمره مفرده با همان احرام حج به جا آورد. و اگر حج او حجة الاسلام باشد، واجب است حج را در سالهای بعد انجام دهد، در صورتی که استطاعت تا سال بعد باقی بماند و یا حج از قبل در ذمه شخص مستقر شده باشد.^۴

۱. مناسک، م ۹۸۶، م ۹۸۷، و م ۹۸۸.

۲. مناسک، ص ۱۲۴، م ۳۳۹.

۳. مناسک، ص ۲۰۴ (درک وقوفین) ادامه م ۳۸۰.

۴. مناسک، ص ۲۷۵، (درک وقوف عرفات و مشعر) ادامه م ۳۷۶.

آیه الله شبیری: تقدّم أنّ الوقوف بعرفات ينقسم إلى اختیاری و اضطراری، و الوقوف بالمزدلفة ينقسم إلى اختیاری و اضطراری لیلی و اضطراری نهاری، فإذا أدرك المتمتع الإختیاری من الوقوفین کلّیهما فلا إشکال، وإلاّ فله صور:

الأولی: ان لا یدرک شیئاً من الوقوفین الإختیاری منهما و الاضطراری أصلاً، ففي هذه الصورة یبطل حجّه بلا إشکال، و إن کان ذلك لنسیان أو جهلٍ أو اضطرارٍ.

المسألة - من فسد حجّه یجب علیه الاتیان بأعمال العمرة المفردة بنفس إحرام الحج - و من دون حاجةٍ إلى إحرامٍ جدیدٍ - فإذا حلق أو قصّر و طاف طواف النساء یتحلّل و یرجّح من الإحرام، و یجب علیه إعادة الحج فی العام المقبل أيضاً لو کان حجّه حجّة الاسلام، و کذا لو کان حجّاً واجباً آخر کالحج الواجب بالندز، و أمّا فی الحج النبوی ففيه تفصیل فإن کان قد اشترط فی إحرامه علی ربّه أن یحلّه حیث حبسه لا یجب علیه الإعادة من قابل، و إن لم یکن قد اشترط فعلیه الإعادة.^۱

آیه الله صافی: دوم - آن که هیچ یک از اختیاری و اضطراری دو وقوف را درک نکنند، که در این صورت حج او فوت شده است، پس به همان احرام حج، عمره مفرده که عبارت است از طواف و نماز و سعی و تقصیر و طواف نساء و نماز آن باشد به جا می‌آورد، و بعد از این اعمال از احرام بیرون می‌رود، و اگر حج بر او مستقر بوده باید در سال آینده به حج برود، و اگر حج بر او مستقر نشده ولی سال بعد مستطیع شود باید حج کند.^۲

آیه الله فیاض: ففي هذه الصورة لا حج له، و تنقلب وظيفته الى العمرة المفردة.^۳

درک اختیاری عرفات با اضطراری نهاری مشعر

صورت سوم: اگر اختیاری عرفات را با اضطراری مشعر در روز - یعنی اضطراری نهاری مشعر را - درک کرد، پس اگر ترک اختیاری مشعر عمدی نبوده حجتش صحیح است، اما اگر ترک اختیاری مشعر - بین الطلوعین - عمدی بوده، به نظر حضرت امام و برخی دیگر از مراجع،

۱. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱ و ۶۵۲.

۲. مناسک، ص ۱۵۶، م ۱۶۱.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۰۸.

حجش باطل است ولی به نظر آیه الله سیستانی حجش صحیح است لکن باید یک گوسفند کفاره بدهد. [عبارت مناسکها چنین است:]

حضرت امام: سوم - درک اختیاری عرفه با اضطراری مشعر در روز؛ یعنی اضطراری نهاری مشعر، که اگر ترک اختیاری مشعر، عمدی بوده، حج او باطل؛ و گرنه صحیح است.^۱
آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: دوم: آنکه وقوف اختیاری عرفات و اضطراری مشعر را درک نماید، که حجش صحیح است.^۲

آیه الله سیستانی: دوم: آنکه وقوف اختیاری عرفات و اضطراری مشعر را درک نماید، که حجش بی اشکال صحیح است.^۳

- چون اختیاری مشعر بخشی از شب است تا طلوع آفتاب، اگر بین الطلوعین را عمداً هم ترک کند حجش صحیح است ولی در صورت عمد و علم یک گوسفند کفاره واجب است.^۴

آیه الله شبیری: الثامنة: أن یدرک الاختیاری بعرفات، و الاضطراری النهاری بالمزدلفة. ففي هذه الصورة یصحّ حجّه علی الأطهر، وإن كان الأحوط استحباً أعادته من قابل.^۵
آیه الله صافی: سوم - آن که اختیاری عرفه را با اضطراری مشعر درک کند، که در این صورت حجش صحیح است.^۶

آیه الله فیاض: الثالثة: انه مدرک للوقوف فی الوقت الاختیاری بعرفات، و الاضطراری بالمشعر، ففي هذه الصورة صح حجّه و لا شیء علیه، و كذلك اذا كان مدرکاً للوقوف فی الوقت الاختیاری بالمشعر و الاضطراری بعرفات.^۷

۲. مناسک، ص ۲۴۰، م ۳۸۰.

۴. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۸۸. (سوم).

۶. مناسک، ص ۱۵۶، م ۱۶۱.

۱. مناسک، م ۹۸۸ (سوم).

۳. مناسک، ص ۲۷۵، ادامه م ۳۷۶.

۵. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.

۷. مناسک الحج؛ ص ۲۰۹.

درک اختیاری مشعر با اضطراری عرفات

صورت چهارم: چنانچه اختیاری مشعر را با اضطراری عرفات درک کند و ترک اختیاری عرفه عمدی نباشد، حجش صحیح است.

حضرت امام: چهارم - درک اختیاری مشعر با اضطراری عرفات، پس اگر ترک اختیاری عرفه عمدی بوده، حج او باطل و گرنه صحیح است.^۱
آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: سوم: آن که وقوف اضطراری عرفات و اختیاری مزدلفه را درک نماید، که در این صورت حجش بی اشکال صحیح است.^۲

آیه الله سیستانی: سوم: آن که وقوف اضطراری عرفات و اختیاری مشعر را درک کند، که حج بی اشکال صحیح است.^۳

آیه الله شبیری: الخامسة: أن یدرک الوقوف الاضطراری بعرفات و الاختیاری بالمزدلفة. ففی هذه الصورة یصح حجّه بلا اشکال.^۴

آیه الله صافی: چهارم - آن که اختیاری مشعر و اضطراری عرفات را درک کند، که در این صورت نیز حجش صحیح است.^۵

آیه الله فیاض: الثالثة: انه مدرک للوقوف فی الوقت الاختیاری بعرفات، و الاضطراری بالمشعر، ففی هذه الصورة صح حجّه و لا شیء علیه، و كذلك اذا کان مدرکاً للوقوف فی الوقت الاختیاری بالمشعر و الاضطراری بعرفات.^۶

درک اختیاری عرفه با اضطراری شب مشعر

صورت پنجم: کسی که اختیاری عرفه را با اضطراری شب مشعر درک کرده و قبل از طلوع فجر از مشعر خارج شده است، اگر از معذورین بوده، حج او صحیح است بالاتفاق، اما اگر معذور

۱. مناسک، م ۹۸۸، (چهارم).

۲. مناسک، ص ۲۰۴، م ۳۸۰.

۳. مناسک، ص ۲۷۵، ادامه م ۳۷۶.

۴. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.

۵. مناسک، ص ۱۵۶، م ۱۶۱.

۶. مناسک الحج: ص ۲۰۹.

نبوده (مثلاً از زنان، بیماران، پرستاران آنها نبوده) و وقوف بین الطلوعین را ترک کرده است. طبق نظر حضرت امام و برخی دیگر از مراجع عظام، حش - بنا بر احتیاط - باطل است، ولی به نظر آیه الله سیستانی، حش باطل نیست ولی باید یک گوسفند کفاره بدهد، و به نظر برخی دیگر در صورت جهل به حکم، حج صحیح است.

عبارت مناسکها و حواشی چنین است :

حضرت امام: پنجم - درک اختیاری عرفه با اضطراری شب مشعر؛ یعنی قبل از طلوع صبح، که اگر ترک اختیاری مشعر با عذر بوده، حج او صحیح و گرنه بنا بر احتیاط واجب باطل است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: هفتم: آنکه فقط وقوف اختیاری عرفات را درک نماید، که اظهر در این صورت باطل بودن حج و انقلاب آن به عمره مفرده است مگر آن که شب، وقوف در مزدلفه بنماید و از روی جهل به مسأله قبل از فجر از آنجا افاضه (کوچ) کند چنانکه قبلاً گذشت؛ ولی در صورت امکان بازگشت، اگر چه تا ظهر روز عید باشد واجب است برگردد و قدری در مزدلفه توقف نماید، و چنانچه ممکن نباشد حج او صحیح است و می‌بایست یک گوسفند قربانی کند.^۲

آیه الله سیستانی: دوم: وقوف اختیاری عرفات و اضطراری مشعر را درک کند، حج صحیح است.^۳

آیه الله شبیری: الثانية والثالثة: أن یدرک الوقوف الإختیاری فی عرفات فقط، أو یدرک الوقوف الاضطراری فیها فقط، ففی هاتین الصور تین یبطل حجّه.

ویستثنی من ذلك ما إذا كان قد تجاوز المزدلفة، ولم ینو الوقوف جهلاً منه بالحکم، ولكنه دعا فیها (ولو فی قنوت صلاته)، و لا یمکنه الرجوع إلى المزدلفة (ولو إلى زوال

۲. مناسک، ص ۲۴۰ - درک وقوفین - ادامه م ۳۸۰.

۱. مناسک، م ۹۸۸ (پنجم).

۳. مناسک، م ۶۰۴.

الشمس من يوم العيد) ففي هذه الصورة يصح حجّه، و الأحوط استحباباً التکفير بشاة.^۱
آية الله صافی: سوم: آن که اختیاری عرفه را با اضطراری مشعر درک کند، که در این صورت حجش صحیح است.^۲

[ایشان فرموده است در صورت درک اختیاری عرفه با اضطراری مشعر، چه لیلی باشد چه نهاری، حج صحیح است، به مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۷۹، مراجعه شود. (که امام فرموده است: احتیاط در اعاده حج است و حاشیه ایشان این است که: این احتیاط لازم نیست).]

آية الله فیاض: (ایشان تفصیلی بین اضطراری لیلی و نهاری ندارد و حج را مطلقاً صحیح می داند).

الثالثة: انه مدرک للوقوف فی الوقت الاختیاری بعرفات، و الاضطراری بالمشعر، ففي هذه الصورة صح حجّه و لا شیء علیه، و كذلك اذا كان مدرکاً للوقوف فی الوقت الاختیاری بالمشعر و الاضطراری بعرفات.^۳

درک اضطراری شب مشعر و اضطراری عرفه

صورت ششم: چنانچه کسی وقوف اضطراری شبانه مشعر و اضطراری عرفات را درک کند، و ترک اختیاری عرفه عمدی نباشد، حجش صحیح است، و ظاهراً این صورت محل خلاف نیست. [عبارت‌ها چنین است:]

حضرت امام: ششم - درک اضطراری لیلی مشعر و اضطراری عرفه که در این صورت، اگر ترک اختیاری عرفه، عمدی نبوده، ظاهراً حج او صحیح است؛ و اگر اختیاری یکی را عمداً ترک کرده باشد، حجش بنا بر اقوای در ترک عرفات و بنا بر احتیاط در ترک مشعر باطل است؛ و اگر عمدی نباشد، احتیاط واجب در بطلان است.^۴

۲. مناسک، ص ۱۵۷ - ادامه م ۱۶۱. (سوم)

۴. مناسک، م ۹۸۸. (ششم)

۱. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۰۹.

آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: چهارم: آن که وقوف اضطراری هر یک از عرفات و مزدلفه را درک نماید، که اظهر در این صورت این است که حجش صحیح باشد، گر چه احوط در صورتی که شرایط وجوب حج باقی یا حج قبلاً بر ذمه اش مستقر شده باشد، در سال آینده حج به جا آورد.^۱

آیه الله سیستانی: چهارم: آنکه اضطراری عرفات و مشعر را درک کند، و اظهر در این صورت صحت حج است، اگر چه احوط این است که حج را دوباره به جا آورد، همچنانکه در صورت اول گذشت.^۲

آیه الله شبیری: التاسعة: آن یدرک الاضطراری بعرفات، و الاضطراری اللیلی بالمزدلفة. ففی هذه الصورة یصح حجه.^۳

آیه الله صافی: پنجم - آن که اضطراری هر دو وقوف را درک کند، که اقوی در این صورت هم صحت حج است، اگر چه احتیاط مستحب است که در سال آینده با بقاء شرایط وجوب، اعاده نماید.^۴

آیه الله فیاض: الأولى: انه مدرک للوقوف فی الوقت الاضطراری فی کلا الموقفین معاً، ففی هذه الصورة یصح حجه و لا شیء علیه. نعم اذا کان عدم ادراکه الوقوف فی الوقت الاختیاری مستنداً الی سوء اختیاره و تسامحه و اهماله بطل حجه و لم یعوض ادراکه الوقوف فی الوقت الاضطراری عن ذلك، و علیه الإثم و الحج فی العام القادم.^۵

درک اضطراری عرفه و اضطراری یومی مشعر

صورت هفتم: چنانچه کسی اضطراری عرفات و اضطراری روز مشعر را درک کند و ترک وقوفهای اختیاری عمدی و بدون عذر نباشد، حجش صحیح است. این صورت نیز مورد اتفاق است و اگر احتیاط کرده‌اند، احتیاط استحبایی است.

۲. مناسک، ص ۲۷۵، ادامه م ۳۷۶.

۴. مناسک، ص ۱۶۶، م ۱۶۱.

۱. مناسک، ص ۱۵۲، م ۳۸۰.

۳. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۰۸.

حضرت امام: هفتم - درک اضطراری عرفه و اضطراری یومی مشعر که اگر ترک یکی از دو اختیاری، عمدی باشد، حج او باطل و گرنه صحت، بعید نیست، گرچه احتیاط با دارا بودن شرایط وجوب، اعاده در سال بعد است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: چهارم - آن که وقوف اضطراری هر یک از عرفات و مزدلفه را درک کند، که اظهر در این صورت این است که حجّش صحیح باشد.^۲
[ایشان نیز بین وقوف اضطراری لیلی یا نهاری مشعر فرق نگذاشته و حکم هر دو صورت یکی است].

آیه الله سیستانی: چهارم - آن که اضطراری عرفات و مشعر را درک کند و اظهر در این صورت صحّت حج است...^۳
[ایشان نیز بین وقوف اضطراری شبانه یا روزانه مشعر فرق نگذاشته و حکم هر دو صورت یکی است].

آیه الله شبیری: التاسعة: أن یدرک الاضطراری بعرفات، و الاضطراری النهاری بالمزدلفة، ففی هذه الصورة یصح حجه.^۴
آیه الله صافی: پنجم - آن که اضطراری هر دو وقوف را درک کند، که اقوی در این صورت هم صحت حج است...^۵ [ایشان نیز فرقی بین اضطراری لیلی و نهاری مشعر نگذاشته و حکم هر دو صورت را یکی دانسته است].

آیه الله فیاض: (ایشان تفصیلی بین اضطراری لیلی و نهاری ندارد و حج را مطلقاً صحیح می داند).

الأولی: انه مدرک للوقوف فی الوقت الاضطراری فی کلا الموقفین معاً، ففی هذه الصورة یصح حجه و لا شیء علیه. نعم اذا کان عدم ادراکه الوقوف فی الوقت الاختیاری مستنداً الی

۲. مناسک، ص ۲۴۰، ادامه م ۳۸۰.

۴. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.

۱. مناسک، م ۹۸۸. (هفتم)

۳. مناسک، ص ۲۷۶، ادامه م ۳۷۶.

۵. مناسک، ص ۱۵۸، ادامه م ۱۶۱.

سوء اختیاره و تسامحه و اهماله بطل حجه و لم يعوض ادراكه الوقوف فى الوقت الاضطرارى عن ذلك، و عليه الاثم و الحج فى العام القادم.^۱

درک اختیاری عرفه به تنهایی

صورت هشتم: اگر کسی فقط وقوف اختیاری عرفات را درک کرده، و وقوف مشعر را بطور کلی درک نکرده است، پس اگر ترک وقوف مشعر عمدی باشد حش باطل است قطعاً، اما اگر عمدی نباشد، در صحت یا عدم صحت حج او اختلاف نظر وجود دارد. حضرت امام، و آیت الله صافی فرموده‌اند: احتیاط در اتمام و اعاده حج است. آیات عظام خویی، سیستانی و شبیری فرموده‌اند: حج او باطل است. و تنها آیت الله فیاض حج را صحیح می‌داند.

عبارت مناسکها چنین است:

حضرت امام: هشتم - درک اختیاری عرفه به تنهایی؛ و احتیاط واجب در این صورت، اگر ترک اختیاری مشعر عمدی نبوده، اتمام و اعاده است؛ و گرنه حج باطل است.^۲

آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: هفتم: آنکه فقط وقوف اختیاری عرفات را درک نماید، که اظهر در این صورت باطل بودن حج و انقلاب آن به عمره مفرده است^۳ مگر آن که شب، وقوف در مزدلفه بنماید و از روی جهل به مسأله قبل از فجر از آنجا افاضه (کوچ) کند چنانکه قبلاً گذشت؛ ولی در صورت امکان بازگشت، اگر چه تا ظهر روز عید باشد واجب است برگردد و قدری در مزدلفه توقف نماید، و چنانچه ممکن نباشد حج او صحیح است و می‌بایست

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۰۸.

۲. مناسک، م ۹۸۸. (هشتم)

۳. یادآوری: از آیه الله خویی سؤال شده که: من ادرك الوقوف الاختياري في عرفات فقط، و لم يدرك شيئاً من المشعر الحرام، و استمر في عمله باعتقاد صحته، و لم ينو العمرة المفردة، هل تصح اعماله بعنوان العمرة كي يخرج بذلك عن احرامه تماماً و تحل له النساء ام لا؟
پاسخ فرموده است: نعم تصح اعماله كذلك، و يخرج بها عن احرامه. (صراط النجاة، القسم الاول، ص ۲۳۵، س ۶۳۷).

یک گوسفند قربانی کند.^۱

آیه الله سیستانی: هفتم: آنکه اختیاری عرفات را فقط درک کند، و اظهر در این صورت باطل بودن حج و تحول آن به عمره مفرده است.^۲ (مگر از مشعر عبور کرده باشد. به مسأله ۳۰ همین کتاب مراجعه شود).

آیه الله شبیری: الثانیة: أن یدرک الوقوف الإختیاری فی عرفات فقط . ففی هذه الصورة یبطل حجّه.^۳

آیه الله صافی: هفتم - ادراک و قوف اختیاری عرفات تنها است و احتیاط در آن ترک نشود، به اینکه اعمال را به قصد مافی الذمه از عمره و حج به جا آورد و در سال بعد نیز در صورتی که حج بر او مستقر بوده یا استطاعتش باقی باشد حج به جا آورد.^۴

آیه الله فیاض: ان من أدرك الوقوف فی الوقت الاختیاری بعرفات، و لم یدرک الوقوف بالمشعر فی الوقت الاختیاری، و لا فی الوقت الاضطراری لسبب من الأسباب، فهل یصح حجّه؟ و الجواب: لا یبعد صحته، و إن كان الأحوط و الأجدر به أن یجمع بین اتمامه و الاتیان بعمره مفرده بعد ذلك، و الحج فی العام القابل.^۵

درک اضطراری عرفه به تنهایی

صورت نهم: چنانچه کسی فقط اضطراری عرفه را درک کند حجش باطل است و ظاهراً بطلان حج در این صورت مورد اتفاق است.

حضرت امام: نهم - درک اضطراری عرفه به تنهایی که در این صورت حج باطل است.^۶
آیه الله خامنه‌ای: [متعرض نشده است].

آیه الله خویی: هشتم: آن که فقط و قوف اضطراری عرفات را درک نماید، که در این صورت حجش باطل است و بدل به عمره مفرده می شود.^۷

۱. مناسک، ص ۲۴۰، ادامه م ۳۸۰. (هفتم)
 ۲. مناسک، ص ۲۷۶، ادامه م ۳۷۶.
 ۳. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.
 ۴. مناسک، ص ۱۵۶، م ۱۶۱.
 ۵. مناسک الحج؛ ص ۲۰۹.
 ۶. مناسک، ادامه م ۹۸۸. (نهم)
 ۷. مناسک، ص ۳۴۰، م ۳۸۰.

آیه الله سیستانی: هشتم: آنکه اضطراری عرفات را فقط درک کند، و در این صورت حج باطل، و به عمره مفرده تبدیل می شود.^۱

آیه الله شبیری: الثالثة: أن يدرك الوقوف الاضطراري في العرفات، ففي هذه الصورة يبطل حجّه.^۲

آیه الله صافی: نهم - أن که فقط اضطراری عرفات را درک کند که حج در این صورت صحیح نیست.^۳

آیه الله فیاض: بذلك يظهر حکم من أدرك الوقوف في الوقت الاضطراري بعرفات، و لم يدرك الوقوف بالمشعر الحرام لا في الوقت الاختياري، و لا الاضطراري، و في كلتا الحالتين تنقلب وظيفته الى العمرة المفردة، و يأتي بها و يتحلل بما يتحلل به المعمار، و عليه الحج من قابل، على ما مر.^۴

درک اختیاری مشعر به تنهایی

صورت دهم: چنانچه کسی فقط وقوف اختیاری مشعر الحرام را درک کند، و ترک وقوف عرفات عمدی نباشد، حجت صحیح است. و صحت حج در این صورت مورد اتفاق است.

حضرت امام: دهم: درک اختیاری مشعر، در این صورت اگر ترک وقوف عرفه عمدی نباشد، حج او صحیح، و گرنه باطل است.^۵

آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: پنجم: آنکه فقط وقوف اختیاری در مزدلفه را درک کند، که در این صورت نیز حجت صحیح است.^۶

آیه الله سیستانی: پنجم: آنکه اختیاری مشعر را فقط درک کند، و در این صورت نیز حج صحیح است.^۷

۲. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۱۰.

۶. مناسک، ص ۲۴۰، ادامه م ۳۸۰.

۱. مناسک، ص ۲۷۵، ادامه م ۳۷۶.

۳. مناسک، ص ۱۵۶، م ۱۶۱.

۵. مناسک، (دهم) ادامه م ۹۸۸.

۷. مناسک، ص ۲۷۵، ادامه م ۳۷۶.

آیه الله شبیری: **الرابعة**: أن يدرك الوقوف الاختياري بالمزدلفة فقط. ففي هذه الصورة يصح حجه على الأظهر و ان كان الأحوط استحباباً أعادته من قابل.^۱

آیه الله صافی: ادراك اختياری مشعر است که در این صورت نیز حجش صحیح است.^۲

آیه الله فیاض: **الرابعة**: انه لم يدرك الوقوف بعرفات في الوقت الاختياري، ولا في الوقت الاضطراري، و ادرك الوقوف في الوقت الاختياري بالمشعر الحرام فحسب، ففي هذه الصورة هل يصح حجه؟ الظاهر انه صحيح.^۳

درک اضطراری روز مشعر به تنهایی

صورت یازدهم: اگر کسی فقط اضطراری روز مشعر را درک کند. در صحت یا بطلان حج او اختلاف نظر وجود دارد.

حضرت امام و آیات عظام سیستانی، شبیری و فیاض حج او را باطل دانسته‌اند.

آیات عظام خویی، صافی، حج او را صحیح دانسته‌اند.

عبارتها چنین است:

حضرت امام: یازدهم - درک اضطراری روز مشعر به تنهایی که حج او باطل است.^۴

آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: ششم: آنکه فقط وقوف اضطراری مزدلفه را درک کند، که در این صورت بعید نیست حجش صحیح باشد، ولی احتیاط این است باقی اعمال را به قصد فراغ ذمه از آنچه به او تعلق گرفته چه عمره مفرده و چه حج به جا آورده و در سال بعد حج را اعاده نماید.^۵

آیه الله سیستانی: ششم: آنکه اضطراری مشعر را فقط درک کند، و اظهر در این صورت باطل بودن حج و تحوّل آن به عمره مفرده است.^۶

۱. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.
 ۲. مناسک، ص ۱۵۶، م ۱۶۱.
 ۳. مناسک الحج؛ ص ۲۰۹.
 ۴. مناسک، ادامه م ۹۸۸. (یازدهم)
 ۵. مناسک، ص ۲۴۰، ادامه م ۳۸۰.
 ۶. مناسک، ص ۲۷۵، ادامه م ۳۷۶.

آیه الله شبیری: الحادیة عشرة: أن يدرك الإضرطاری النهاری بالمزدلفة فقط، فالظاهر بطلان حجّه، و عليه الاتیان بأعمال العمرة المفردة بنفس إحرام الحجّ، و إعادة الحجّ من قابل.^۱

آیه الله صافی: ششم - آن که فقط و قوف اضطراری مشعر را درک کند، که در این صورت اگرچه صحت حجش بعید نیست ولی احتیاط ترک نشود به انجام اعمال به قصد مافی الذمه از عمره و حج و به جا آوردن حج در سال آینده در صورت استقرار حج بر او یا بقاء استطاعت.^۲

آیه الله فیاض: السادسة: قد تسأل انه اذا ادرك الوقوف في الوقت الاضرطاری بالمشعر فحسب، و لم يدرك الوقوف بعرفات في الوقت الاختیاری، و لا في الوقت الاضرطاری، فهل یصح حجّه؟ و الجواب: لا یصح علی الأظهر^۳

درک اضطراری لیلی مشعر به تنهایی

صورت دوازدهم: اگر حج گزار فقط و قوف اضطراری لیلی مشعر را درک کرده و ترک سایر وقوفها عمدی نبوده است، در صحت یا عدم صحت حج او اختلاف است. حضرت امام و آیات عظام شبیری، صافی، حج او را صحیح دانسته اند. سایر مراجع عظام اشکال کرده یا بین عمد و جهل فرق گذاشته اند.

عبارت مناسکها چنین است:

حضرت امام: دوازدهم: درک اضطراری لیلی مشعر به تنهایی، که در این صورت، اگر ترک وقوف عرفات عمدی نباشد، ظاهراً حج او صحیح است و گرنه باطل است.^۴

آیه الله خامنه ای: .....

آیه الله خویی: ششم: آن که فقط و قوف اضطراری مزدلفه را درک کند که در این صورت بعید نیست حجش صحیح باشد ولی احتیاط این است باقی اعمال را به قصد فراغ ذمه از

۲. مناسک، ص ۱۵۶، ادامه م ۱۶۱.

۱. مناسک الحج، ص ۲۲۶، ادامه م ۶۵۱.

۴. مناسک، م ۹۸۸ (دوازدهم).

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۱۰.

آن چه به او تعلق گرفته چه عمره مفرده و چه حج به جا آورده و در سال بعد حج را اعاده نماید.^۱

یادآوری: آیه الله سیستانی وقوف لیلی را مطلقاً مجزی می‌دانند، و اینکه در مناسکشان فرموده است: «ششم - آنکه اضطراری مشعر را فقط درک کند، و اظهر در این صورت باطل بودن حج و تحول آن به عمره مفرده است»^۲ مربوط به وقوف اضطراری یومی مشعر است. **آیه الله شبیری: السادسة:** أن یدرک الاضطراری اللیلی بالمزدلفة فقط، ففي هذه الصورة یصح حجّه علی الأظهر، وإن کان الأحوط استحباباً أعادته من قابل.^۳

آیه الله صافی: ششم - آن که فقط وقوف اضطراری مشعر را درک کند، که در این صورت اگرچه صحّت حجّش بعید نیست ولی احتیاط ترک نشود به انجام اعمال به قصد مافی الذمه از عمره و حج و به جا آوردن حج در سال آینده در صورت استقرار حج بر او یا بقاء استطاعت.^۴

آیه الله فیاض: (ایشان تفصیلی بین اضطراری لیلی و نهاری ندارد و حج را مطلقاً صحیح می‌دانند)

السادسة: قد تسأل انه اذا ادرك الوقوف في الوقت الاضطراري بالمشعر فحسب، و لم یدرک الوقوف بعرفات في الوقت الاختياري، و لا في الوقت الاضطراري، فهل یصح حجّه؟ و الجواب: لا یصح علی الأظهر^۵

وقوف در غیر مشعر و عبور از آن

مسأله ۴۲ - گاهی اتفاق می‌افتد که عده‌ای از حجاج پس از وقوف در عرفات عازم مشعر می‌شوند و در مکانی با اطمینان به اینکه مشعر الحرام است وقوف می‌کنند ولی بعد می‌فهمند که آنجا مشعر نبوده و یا مشکوک است.

۱. مناسک، ص ۲۴۱.

۲. مناسک، ص ۲۷۶، ادامه م ۳۷۶، (ششم).

۳. مناسک الحج، ص ۲۲۶، م ۶۵۱.

۴. مناسک، ص ۱۵۸، ادامه م ۱۶۱، (ششم).

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۱۰.

در چنین موردی که وقوف اختیاری عرفات را درک کرده‌اند، اگر مرجع تقلیدشان وقوف اختیاری عرفات را مجزی بدانند حجتشان صحیح است، یا اگر هنگام عبور از مشعر، ولو در حال حرکت و داخل ماشین ذکر خدا گفته باشند، یا قبل از ظهر روز عید بفهمند و برگردند و وقوف اضطراری مشعر را درک کنند، حجتشان صحیح است و الاً مشکل است.

عبارت مناسک چنین است :

حضرت امام: اگر حج‌گزار [پس از درک اختیاری عرفات] عازم مشعر بود، و با اطمینان به این که مکان مشعر است، وقوف نمود و بعد از گذشت وقت اضطراری آن فهمید که در خود مشعر وقوف نکرده، احتیاطاً این حج را تمام و بعد از آن، عمره مفرده انجام دهد و در صورت استقرار حج، یا بقای استطاعت، سال بعد، حج را اعاده کند.^۱

مؤلف: همان گونه که در ابتدا اشاره شد، این مسأله در موردی است که فقط وقوف اختیاری عرفه را درک کرده است، و این فرض - طبق مناسک حضرت امام - در صورت هشتم از اقسام درک وقوفین است (درک اختیاری عرفه به تنهایی)، که در مسأله ۴۲ صورت هشتم گذشت، و در آن فرمودند: «احتیاط واجب در این صورت، اگر ترک اختیاری مشعر عمدی نبوده، اتمام و اعاده است، وگرنه حج باطل است» و عبارت اینجا با آنجا مانند هم و در یک راستا هستند.

بنابراین نظر سایر آیات نیز همان است که در صور اقسام درک وقوفین - صورت درک اختیاری عرفه به تنهایی - بیان فرموده‌اند، و با توجه به اینکه غالب سالها چنین اتفاق می‌افتد لذا نظر آیات عظام را در اینجا نیز می‌آورم.

آیه الله خامنه‌ای: .....

آیه الله خویی: کسی که فقط وقوف اختیاری عرفات را درک نماید، اظهر در این صورت باطل بودن حج و انقلاب آن به عمره مفرده است.^۲

آیه الله سیستانی: کسی که اختیاری عرفات فقط را درک کند، اظهر باطل بودن حج و

۱. مناسک، م ۹۸۵.

۲. مناسک، ص ۲۴۲، م ۳۸۰ (درک وقوفین).

تحوّل آن به عمره مفرده است.

آری اگر هنگام عبور از عرفات به منی در مشعر در وقت اختیاری (از شب تا طلوع آفتاب) گذشته باشد و ذکر خدا گفته باشد، حجش صحیح است هر چند قصد وقوف نکرده باشد از روی جهل به مسأله.^۱

آیه الله شبیری: کسی که فقط وقوف اختیاری عرفات را درک کرده، حجش باطل است.^۲
آیه الله صافی: (هفتم از صور درک و قوفین) ادراک وقوف اختیاری عرفات تنها است، و احتیاط در آن ترک نشود به اینکه اعمال را به قصد مافی الذمه از عمره و حج به جا آورد و در سال بعد نیز در صورتی که حج بر او مستقر بوده یا استطاعتش باقی باشد حج بجا آورد.^۳ [و در فرض مسأله] چنانچه وقوف اختیاری عرفات را درک کرده‌اند، احتیاط این است که بقیه اعمال را به قصد مافی الذمه از عمره و حج بجا آورند و در صورت استقرار حج یا بقاء استطاعت، سال بعد حج را اعاده کنند.^۴

آیه الله فیاض: الخامسة: انه ادرك الوقوف في الوقت الاختياري بعرفات، و لكن لم يقف بالمشعر الحرام، و انما مر به مروراً في طريقه الى منى، ففي هذه الصورة ان كان جاهلاً بالوقوف فيه فحينئذ إن علم بالحال و هو في منى، و تمكن من الرجوع الى المشعر و إدراك الموقف الاضطراري فيه و جب، و إن لم يعلم بالحال، أو علم بها و لكنه لم يتمكن من الرجوع الى المشعر و ادراك الموقف و لو في الوقت الاضطراري صح حجه، و عليه كفارة شاة، و إن كان عالماً به فعليه كفارة جمل، و أما حجه فالظاهر أنه صحيح.^۵

۱. مناسک الحج، ص ۲۳۵، السابعة. (هفتم از صور درک و قوفین)، و مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۸۸ (هشتم درک اختیاری عرفه به تنهایی).

یادآوری: عبارتی که از آیه الله سیستانی آوردم، مأخوذ از مناسک ایشان و از حاشیه بر مناسک حضرت امام است.

۲. مناسک الحج، ص ۲۲۷، م ۶۵۱ (الثانية...).

۳. مناسک، ص ۱۵۸، م ۱۶۱.

۴. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۸۵.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۱۰.

بی هوش شدن بعد از درک اختیاری عرفه

مسأله ۴۳ - از مسأله قبل و مسأله ۴۲ - صورت هشتم، درک اختیاری عرفه به تنهایی - حکم این مسأله نیز معلوم می شود که اگر کسی اختیاری عرفه را درک کند و قبل از درک مشعر بی هوش شود، یا بخاطر بیماری و نحو آن، وقوف مشعرالحرام را درک نکند، حکم او مانند مورد مسأله قبل و صورت هشتم مسأله ۴۲ است. در عین حال، در این رابطه، از برخی مراجع پرسش شده و پاسخ داده اند، و آن چنین است:

سؤال: بعد از وقوف به عرفات سکتته مغزی کرده و او را شبانه به مشعرالحرام آورده اند و به او وقوف اضطراری داده اند و بعد او را به بیمارستان مکه برده اند و تا پایان ذی حجه در حال سکتته است، اگر اولیاء این بیمار یا سایر مؤمنین بقیه اعمال او را تبرعاً به جا آورند کافی است یا نه و با فرض عدم کفایت وظیفه چیست؟

آیه الله سیستانی: حج او باطل است و بعد از به هوش آمدن اگر می تواند اعمال عمره مفرده را ولو با نایب گرفتن برای طواف و سعی آن را انجام دهد.^۱

آیه الله خامنه ای: اعمال تبرعاً کافی نیست و حج او صحیح است و باید اعمال حج را ولو با استنباه انجام دهد و تا انجام نداده به احرام باقی است.

انجام نیابت دیگران بدون وکالت از شخص مکلف، صحیح و مجزی برای مکلف نیست، و اگر بقیه اعمال با مباشرت یا وکالت خودش در آن سال انجام نشود، حج آن سالش صحیح نیست، و خودش تا اعمال خروج از احرام به نحو صحیح انجام نگرفته، در احرام باقی است.

آیه الله صافی: در فرض سؤال اگر شخص مذکور بی هوش شده و هنوز بی هوش است به حال احرام باقی است اعمال نیابی دیگران تبرعاً کافی نیست و بعد از به هوش آمدن باید به اعمال عمره مفرده از احرام خارج شود. والله العالم.

۱. مناسک الحج، ص ۲۳۴، الاولی ملحق ۳.

آیه الله فیاض: (ایشان تصریح نکرده اند اما از «فلو كان الحاج نائماً أو مغمى عليه أو مغشياً من أول ظهر اليوم التاسع الى غروب الشمس لم يتحقق منه الوقوف الواجب»^۱ استفاده می شود که وقوف در مشعر هم با بی هوشی کافی نیست. (و از فرع هشتم مساله ۴۲ استفاده می شود که حج صحیح است).

استحباب برداشتن ریگهای رمی از مشعر الحرام

مسأله ۴۴- مستحب است ریگهای رمی را از مشعر و بعد از آن بهتر است از منی بردارند. عن الصادق عليه السلام: قال: «تؤخذ الحصى من جمع و تؤخذ بعد ذلك من منى»^۲.
حضرت امام: مستحب است سنگ ریزه‌هایی را که در منی رمی خواهند نمود، از مزدلفه بردارد و مجموع آنها هفتاد دانه است.^۳
 عبارت مناسک سایر آیات عظام مانند عبارت حضرت امام است مگر:
آیه الله شبیری: مستحب است حاجی سنگ‌ها را از مشعر الحرام جمع کند و پس از مشعر، جمع کردن سنگها از منا بهتر از نقاط دیگر حرم است.^۴
آیه الله فیاض: يعتبر في الحصيات أمران: ۱- أن تكون من الحرم، ۲- و الأفضل أخذها من المشعر.^۵

استحباب کوچ از مشعر پیش از طلوع آفتاب

مسأله ۴۵- حجاج در مشعر الحرام، پس از وقوف و دعا و استراحت، مستحب است به سوی منی حرکت کنند ولی نباید قبل از طلوع آفتاب وارد وادی محسّر شوند، و اگر وارد شوند گناه کرده و برخی هم فرموده‌اند کفاره دارد، ولی در هر حال ضرر به حج نمی‌زند.

۱. مناسک الحج؛ ص ۱۹۹.
 ۲. وسائل الشیعه، باب ۱۸، ابواب الوقوف بالمشعر، ح ۳.
 ۳. مناسک، ذیل م ۹۸۹.
 ۴. مناسک، ص ۲۱۲، م ۴۹۶.
 ۵. تعالیک مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۴۹۰، مسأله ۳۷۸.

حضرت امام: اقوی جواز کوچ کردن بلکه استحباب آن است کمی قبل از طلوع آفتاب، به نحوی که قبل از طلوع آفتاب از وادی «محسر» تجاوز نکند و اگر تجاوز کرد گناهکار است ولی کفاره بر او نیست و احتیاط آن است که وقتی حرکت کند که قبل از طلوع آفتاب وارد وادی محسر نشود.^۱

آیه الله خامنه‌ای (بر مناسک امام حاشیه ندارد).

آیه الله خویی: وقوف در مزدلفه از طلوع فجر تا طلوع آفتاب روز عید قربان واجب است، ولی آنچه رکن است، وقوف مختصر است که اگر مقداری بین الطلوعین وقوف نموده و عمداً کوچ کند حجش صحیح است، اگر چه فعل حرامی به جا آورده است.^۲

آیه الله سیستانی: احتیاط این است که تا طلوع آفتاب در آنجا بماند، اگر چه اظهر این است کمی پیش از طلوع آفتاب از آنجا به طرف (وادی محسر) حرکت کند.

آری جایز نیست پیش از طلوع آفتاب از وادی محسر بگذرد و وارد منی شود. چنانچه مقداری بین طلوع فجر و طلوع آفتاب در آنجا بماند ولی تمام فاصله بین الطلوعین را در آنجا نباشد، حجش صحیح است اگر چه از روی عمد باشد و کفاره هم واجب نیست اگر چه گناه کار است.^۳

آیه الله شبیری: حاجی وقتی شب عید وارد مشعرالحرام شد، نباید قبل از روشن شدن هوا - بلکه بنا بر احتیاط قبل از طلوع آفتاب - از آنجا کوچ نماید و اگر بدون عذر زودتر کوچ کرد، باید به تفصیلی که در مناسک آمده کفاره بدهد.^۴

[**مؤلف:** ایشان تفصیل مربوط به کفاره را، در عبارت ذیل آورده است:]

يستحب عند انتشار الضوء وانكشاف النهار، بحيث يستبين الطريق، و يرى موضع الأقدام من دون انارة، الشروع في الإفاضة من المشعر والاتجاه الى منى، والأحوط عدم النفر منه قبل طلوع الشمس.

۱. مناسک، م ۹۷۵.

۲. مناسک، ص ۲۳۸، م ۳۷۷.

۳. مناسک الحج، ص ۲۳۱، مسأله ۳۷۲ و ۳۷۳.

۴. مناسک، ص ۲۰۲، م ۴۷۶.

یحرم علی من وظیفته الوقوف الاختیاری بالمشعر، الإفاضة منه قبل انتشار الضوء و انکشاف النهار، ولو أفاض فله صور:

۱- من وقف فی النصف الأول من الليل و نفر قبل منتصف الليل من دون عذر و لم یعد. فعليه بدنة.

۲- من وقف فی النصف الاول من الليل و نفر بعد منتصف الليل و قبل طلوع الفجر - من دون عذر - و لم یعد، ففي هذه الصورة عليه دم شاة.

۳- من وقف فی النصف الاول و نفر جاهلاً أو ساهياً.

۴- من نفر بعد طلوع الفجر - سواء أكان عن علم أو جهل، عن عمدٍ أو سهو.

۵- من خرج من المشعر الحرام، و عاد اليه قبل طلوع الشمس. و في الصور الثلاث الأخيرة لا كفارة عليه، و إن كان الأحوط استحباباً التكفير في صورة العلم والعمد.^۱

آية الله صافی: اگر چه اشهر و احوط آن است که مانند در مشعر تا طلوع آفتاب واجب است، لیکن بعید نیست استحباب کوچ کردن کمی پیش از آفتاب، ولی نباید از وادی محسر، بگذرد، بلکه بنابر احتیاط وارد وادی محسر نشوید، پس اگر عمداً پیش از طلوع آفتاب از وادی محسر بگذرد گناه کرده است، و احوط آن است که یک گوسفند کفاره بدهد، اگرچه اقوی واجب نبودن کفاره است.^۲

آية الله فياض: حجاج در مشعر الحرام، پس از وقوف و دعا و استراحت، مستحب است به سوی منی حرکت کنند ولی نباید قبل از طلوع آفتاب وارد وادی محسر شوند.

المشهور بين العلماء انه لا يجوز الخروج من المشعر قبل طلوع الشمس، و لكن لا يبعد جواز الخروج منه قبل طلوعها بقليل بنحو لا يجتاز من وادی محسر إلا أن تطلع عليه الشمس.^۳

۲. مناسک، ص ۱۵۳، م ۱۵۷.

۱. مناسک الحج، ص ۲۲۵، م ۶۴۸.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۰۶، مسألة ۲۰۳.

مسائل منی

لزوم ترتیب بین اعمال منی، و حکم عدم رعایت آن

مسئله ۴۶- در روز عید حاجی باید رمی جمره عقبه را انجام دهد، بعد قربانی کند، پس از آن حلق یا تقصیر نماید، و رعایت ترتیب بین این سه عمل لازم است منتهی اکثر مراجع عظام بر آنند که رعایت ترتیب از باب احتیاط است و در صورت جهل به حکم یا غفلت و سهو اعاده لازم نیست، ولی آیات عظام خوبی و شبیری ترتیب را واجب دانسته‌اند لکن فرموده‌اند: در صورت ندانستن حکم یا سهو و غفلت، اعمال صحیح است و اعاده لازم نیست.

عبارت مناسکها چنین است:

حضرت امام: بنا بر احتیاط واجب باید در منی، ترتیب بین رمی جمره عقبه و ذبح و تقصیر یا حلق، رعایت شود.

اگر از روی غفلت و سهو این ترتیب رعایت نشد اعاده ندارد، و اگر از روی جهل به مسأله باشد، عدم لزوم اعاده، بعید نیست و احتیاط در اعاده است، و اگر از روی علم و عمد باشد، احتیاط را در صورت امکان ترک نکنند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: بنا بر احتیاط واجب، ذبح قربانی باید پس از رمی جمره‌ی عقبه صورت گیرد.^۲

واجب است که در روز عید قربان، ابتدا جمره عقبه را رمی کند، سپس - در صورتی که ذبح قربانی در روز عید برایش میسر است - قربانی نماید و پس از آن، حلق یا تقصیر کند، و در صورتی که عمداً ترتیب اعمال مذکور را رعایت نکند معصیت کرده، اما بنا بر ظاهر، تکرار اعمال به ترتیب فوق بر او واجب نیست، هر چند تکرار آنها در صورت امکان، موافق احتیاط است، حکم کسی که بر اثر ناآگاهی یا فراموشی ترتیب مذکور را رعایت

۲. مناسک، ص ۱۳۰، م ۳۵۱.

۱. مناسک، م ۹۹۰ و ۹۹۱.

نکرده نیز چنین است.^۱

آیه الله خویی: واجب است قربانی پس از رمی باشد ولی چنانچه او را از روی فراموشی یا نادانی پیش از رمی به جا آورد صحیح است و حاجتی به اعاده ندارد.^۲ و احتیاط این است که حلق یا تقصیر بعد از رمی جمره و قربانی باشد، ولی اگر از روی فراموشی یا ندانستن حکم آن را بر رمی جمره یا قربانی، یا هر دوی آنها مقدم داشت اعاده اش لازم نیست.^۳

آیه الله سیستانی: بنا بر احتیاط باید قربانی را پس از رمی جمره عقبه بجا آورد، ولی اگر آن را به علت ندانستن حکم شرعی یا فراموش نمودن آن مقدم نمود، کفایت می کند و لازم نیست آن را دوباره بجا آورد.^۴

و بنا بر احتیاط بعد از رمی جمره عقبه و تهیه کردن قربانی در منی، حلق یا تقصیر کند، و در صورتی که از روی فراموشی و یا ندانستن حکم شرعی، قبل از رمی و یا فراهم کردن قربانی بجا آورده شود کفایت می کند و نیازی به اعاده نیست.^۵

السؤال: إذا أخل المكلف بالترتيب بين مناسك منى يوم العيد جهلامنه بالحكم تقصيرا أو قصورا فما هو حكمه؟

الجواب: يجزئه عمله إلا إذا كان جاهلا مترددا فلم يسأل وأخل بالترتيب فإنه يلزمه الإعادة حينئذ على الأحوط لزوماً.^۶

آیه الله شبیری: حاجی باید ترتیب بین رمی جمره عقبه و قربانی و بین آن و حلق یا تقصیر را رعایت کند و اگر بدون انجام عمل قبل، عمل بعدی را انجام دهد، عمل بعدی باطل است، بلی چنانچه از روی فراموشی یا ندانستن مسأله خلاف ترتیب عمل نماید، عمل انجام شده صحیح است.^۷

آیه الله صافی: بنا بر احتیاط واجب باید رمی و قربانی و حلق یا تقصیر را به ترتیب بجا

۱. مناسک، ص ۱۳۳، م ۳۶۴.

۲. مناسک، ص ۲۸۳، م ۳۸۱: (کشتن گاو و یا گوسفند).

۳. همان، ص ۲۹۶، قبل از م ۴۰۳.

۴. مناسک، ص ۲۱۹، م ۵۱۶.

۵. مناسک الحج، ص ۲۶۱، ملحق ۵.

۶. مناسک، ص ۲۴۸، م ۳۸۵.

۷. مناسک الحج، ص ۲۶۱، ملحق ۵.

آورد، ولی اگر از روی فراموشی یا ندانستن مسأله اول قربانی کرد و بعد رمی و حلق نمود یا اول حلق کرد و بعد رمی و قربانی را انجام داد، ضرر ندارد و اگر عمداً خلاف ترتیب کند مشهور آن است که اعاده واجب نیست، ولی اگر احتیاط ممکن باشد ترک نکند.^۱

آیه الله فیاض: موضعه (الذبیح) من ناحیه تسلسل الواجبات بعد الرمی و ان قدمه علی الرمی جاهلاً أو ناسیاً صح، و لم یحتج الی الاعادة، و إن قدمه علیه عامداً و ملتفتاً بوجوب البدء بالرمی أولاً، فهل علیه أن یعیده بعد أن یرمی؟ لا یبعد عدم وجوب الاعادة، و إن كانت الاعادة أحوط و أجدر.^۲

موضعه (حلق) من ناحیه تسلسل الأعمال بعد رمی جمرة العقبة و الذبیح، و لكن اذا قدمه علی الذبیح جاهلاً بالحکم أو ناسیاً أو عالمناً عامداً صح، و لا تجب علیه اعادته بعد الذبیح، و أما اذا قدمه علی الرمی، فان كان جاهلاً أو ناسیاً صح أيضاً، و لا تجب اعادته، و إن كان عامداً و عالمناً بالحال فهل تجب اعادته؟ و الجواب: لا یبعد عدم وجوب اعادته بعد الرمی أيضاً، و إن كانت الاعادة أحوط و أجدر.^۳

محل رمی بر ستونهای جدید

مسأله ۴۷ - نظر مراجع عظام در باره رمی بر جمرات فعلی - که به شکل دیوار ساخته شده - در ضمن پرسش و پاسخ چنین است:

پرسش: اخیراً جمرات را به شکل دیواری به طول ۲۵ متر و ارتفاعی حدود شش متر ساخته‌اند، آیا رمی به تمام آن مجزی است؟

پاسخ مراجع عظام

آیه الله خامنه‌ای: با توجه به اینکه اخیراً بر عرض جمره از سوی مکه و مشعر اضافه نمودند (که ظاهراً جای جمره قدیمی در وسط آن قرار دارد) اگر بتواند جای جمره قدیمی

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۲۰، مسأله ۲۲۲.

۱. مناسک، ص ۱۸۱، م ۱۹۹.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۳۲، مسأله ۲۴۷.

را بشناسد و آن را رمی کند، باید همانجا را رمی کند، و چنانچه شناختن جای جمره قدیمی یا رمی آن برای او مشقت داشته باشد، هر جای جمره فعلی را رمی کند مجزی است.^۱

آیه الله سیستانی: رمی به دیوار موجود، به مقداری که موازی ستون سابق است - که وسط دیوار و حدود یک متر است - کفایت می کند، و بنا بر احتیاط، رمی به جاهای دیگر دیوار، کفایت نمی کند، و چنانچه مکان موازی ستون سابق احراز نشود، بنا بر احتیاط واجب، رمی را تکرار کنند.

يجوز الرمي في المقدمار الموازي من الجدار للعمود السابق كمقدار متر من وسطه اذا احرز كونه كذلك، ولا يجزى رمى غيره على الأحوط، و مع عدم احراز المكان الموازي للعمود فالأحوط لزوماً التكرار.^۲

آیه الله شبیری: سنگ زدن به جمراتی که اخیراً احداث شده است، حتی قسمتهایی از آن که بیرون از محل جمرات است و همچنین سنگ زدن به هر دو طرف دیوار جمره کافی است، هر چند احتیاط مستحب در آن است که قسمتی از وسط دیوار جمرات را که مقابل ستون سابق قرار گرفته، رمی نمایند.^۳

آیه الله صافی: در مورد سؤال با وضع فعلی بعید نیست رمی در هر قسمت جمره کافی باشد. البته مهما امکن، احوط و اولی مراعات رمی به حدود ستون قبلی است.^۴

آیه الله فیاض: سؤال: لقد أصبحت جمرة العقبة مفتوحة من الجهات الأربعة فهل يجوز الرمي من أي جهة شاء الحاج؟

الجواب: نعم يجوز رميها من أي جهة شاء والله العالم.^۵

مؤلف: اینجانب از طبقه بالا هر سه ستون را ملاحظه کردم، آنها را در وسط دیوار جدید و به شکل سابق ساخته و فقط بر ارتفاع آنها افزوده اند، و احتیاط و جوبی آن است که در طبقه هم کف، وسط دیوار را رمی کنند که در این صورت یقین به انجام وظیفه حاصل می کنند.

۱. مناسک الحج وملحقاتها، ملحق مسأله ۳۷۹.

۲. مناسک، ص ۱۲۶، م ۳۴۲.

۳. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۹۳.

۴. مناسک، ص ۲۱۲، م ۴۹۸.

۵. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۴۹.

تذکر: برای تشخیص ستون اصلی جمرات، سقف را ملاحظه کنید، در سقف پنج ستون افقی قرار دارد که ستون وسطی تقریباً محاذی ستون اصلی جمره است.

اگر قسمتی از ستون جمره عقبه خارج از منی باشد؟

مسئله ۴۸ - سؤال: برخی مدعی هستند که قسمتی از دیوار جمره عقبه، خارج از منی قرار گرفته است، آیا رمی قسمت مشکوک کفایت می‌کند؟

پاسخ مراجع عظام:

آیه الله خامنه‌ای: در صورت یقین به خروج قسمتی از جمره توسعه یافته از منی، احوط رمی نقطه‌ای از قسمتی است که از منی خارج نیست.^۱

آیه الله سیستانی: رمی زائد بر جمره مجزی نیست، حتی آنچه در منی است.^۲

آیه الله شبیری: رمی بر قسمتی که بیرون منی است کافی است.^۳

آیه الله صافی: .....

مؤلف: بطوری که اینجانب بررسی و دقت کردم، چیزی از دیوار جمره خارج منی نیست.

رمی جمره عقبه از چهار طرف؟

مسئله ۴۹ - جمره عقبه چسبیده به کوه کوچکی بوده، که از سمت بیرون - در حالی که پشت انسان به قبله قرار می‌گرفته است، آن را رمی می‌کرده‌اند.

در سال ۱۳۷۶ هجری قمری، حکومت سعودی، به منظور توسعه راه عبور، کوه پشت جمره را برداشت. و این عمل پس از آن صورت گرفت که شیخ عبدالله دهیش، رئیس محاکم شرعی مکه مکرمه فتوا به جواز برداشتن کوه داد، مشروط بر این که از پشت جمره که محل کوه است

۱. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۹۳. ۲. همان.

۳. مناسک، ص ۲۱۲، م ۴۹۸.

رمی جمره انجام نشود، لذا پس از برداشتن کوه ستونی از سنگ بنا کردند و پشت آن را سیمان کشیدند که معلوم باشد پشت ستون، جمره نیست و کسی اشتبهاً پشت ستون را رمی نکند. حوضچه‌ای هم - که برای جمع شدن سنگ‌ریزه‌ها ساختند - به صورت نیم دایره، در مکان

رمی زمان قدیم ساختند و پشت جمره که کوه بود حوضچه نساختند.^۱

از این بررسی^۲ معلوم گردید که پیامبر اکرم ﷺ و ائمه اطهار علیهم السلام جمره عقبه را از سمت بیرون (در حالی که رو به جمره و پشت به قبله قرار می‌گرفتند) رمی می‌کرده‌اند.

بر این اساس است که برخی از آیات و مراجع معظم فرموده‌اند: «دیوار سیمانی پشت جمره از جمره نیست و رمی آن کافی نیست.»

ولی اکثر مراجع فرموده‌اند رمی از چهار طرف اشکال ندارد و ملاک صدق رمی جمره است. و در هر حال عبارات آنان را می‌آوریم تا مقلدین هر یک طبق فتوای مرجع خود عمل نماید. **حضرت امام:** (از حضرت امام قدس سره سؤال شده که) «در زمان قدیم که جمرات به صورت فعلی نبوده است و یقیناً بعداً بلندتر و قطورتر درست شده است، بنابراین در جمره عقبه چرا رمی کردن مخصوص به سنگچین وسط دیوار سیمانی است و رمی به دیوار سیمانی جایز نیست، و اگر جایز می‌دانید بفرمایید.» (و پاسخ حضرت امام چنین است):

۱. به کتاب «التاریخ القویم» ج ۳، ص ۲۹۴، تا ص ۲۹۷، مراجعه شود.

۲. توضیح و بررسی کامل این مطلب را در کتاب «تحقیقی دقیق درباره جمرات» ارائه کرده و ثابت نمودم که جمرات، و جمره عقبه ستون بوده و حتی قبل از اسلام ستون‌های جمرات وجود داشته است، و در اینجا تنها به آوردن شعری از اشعار ابوطالب - که در اصول کافی نیز آمده - اکتفا می‌کنم، و آن چنین است.

و بالجمره الكبرى اذا صمدوا لها يؤمون قذفاً رأسها بالجنادل

سوگند به جمره عقبه، آنگاه که برای پرتاب سنگ ریزه‌ها بر سرش، متوجهش شوند.

این شعر از قصیده لامیه ابوطالب است که در مدح پیامبر اکرم ﷺ گفته است.

تمام قصیده لامیه ابوطالب، در کتاب «ارشاد الهارب، من صحة ايمان الأقارب» نوشته «هاشم الشامی الصنعانی» آمده است، و مرحوم کلینی در اصول کافی، ج ۱، کتاب التوحید، باب تأویل الصمد، صفحه ۱۲۴، در توضیح معنای «الصمد» به این شعر استدلال کرده است.

این شعر دو مطلب را ثابت می‌کند، ۱- جمره عقبه قبل از اسلام و زمان پیامبر اکرم (ص) نیز ارتفاع داشته است. ۲- سنگ ریزه‌ها را بر سر ستون می‌زده‌اند.

جواب : دیوار سیمانی پشت جمره از جمره نیست و رمی آن کافی نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: رمی کردن جمره بر روی پوشش سیمانی آن جایز است.^۲

آیه الله خویی: هل يجوز رمي العقبة الكبرى من جميع الجهات؟

ج: نعم يجوز ذلك.^۳

آیه الله سیستانی: السؤال: قامت السلطات السعودية أخيراً بإزالة الجدار الخلفي لجمرة

العقبة فهل يجتزی برمی هذا الجانب منها؟

الجواب: لا يجتزی به على الأحوط لولم يكن أقوى.^۴

آیه الله شبیری: و همچنین سنگ زدن به هر دو طرف دیوار جمره کافی است، هر چند

احتیاط مستحب در آن است که قسمتی از دیوار جمرات را که مقابل ستون سابق قرار

گرفته، رمی نمایند.^۵

آیه الله صافی: رمی جمره عقبه از همه اطراف مانعی ندارد، ولی مستحب است رامی

پشت به قبله بایستد و حصاة را به قسمت رو به قبله جمره بزند.^۶

آیه الله فیاض: سؤال: جمرة العقبة: هل يجوز الرمي من جميع الأطراف؟ و هل هناك ارتفاع

محدد يتحقق معه الرجم أم إن العقبة الحالية يمكن رجمها على الارتفاع الموجود علما بأن

ارتفاع الحصى حول جمرة العقبة يبلغ مع الأرضية حوالي ۲/۵ متر؟

الجواب: نعم يجوز الرمي من جميع الأطراف و يستحب رمي جمرة العقبة من طرف

وجهاها مستدبر القبلة، و لا مانع من رمي جميع الجمرات منها جمرة العقبة على الارتفاع

الموجود حالياً و ليس هناك تحديد شرعاً.^۷

۱. مناسک حضرت امام، س ۱۲۹۴.

یادآوری: از این پرسش و پاسخ معلوم می‌شود که همیشه توجه عده‌ای بر این بوده که رمی جمره عقبه از چهار

۲. مناسک، ص ۱۲۶، م ۳۴۱.

طرف انجام نشود.

۴. ملحق مناسک الحج، ص ۳۳۳، منی و واجباتها.

۳. صراط النجاة، ج ۱، ص ۲۳۶، سؤال ۶۴۲.

۶. استفتاآت حج، (هزار مسأله)، ص ۲۱۰، س ۶۸۷.

۵. مناسک، ص ۲۱۲، م ۴۹۸.

۷. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۴۹.

رمی از طبقه‌های فوقانی

مسأله ۵۰- رمی از طبقه دوم و مقدار افزوده شده بر طول جمره نیز مورد اختلاف است. **حضرت امام:** رمی از طبقه دوم جمرات جایز است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: بنابر ظاهر، انجام رمی از طبقه‌ی بالا [پل جمرات] جایز است هر چند احوط آن است که از محل پیشین رمی کند.^۲

آیه الله خویی: کفایت نمودن زدن سنگ بر مقداری که بر ارتفاع جمره افزوده شده، محل اشکال است و احوط آن است که مقدار سابق را رمی نماید. و اگر متمکن نباشد مقدار زیادی را خودش رمی کند و نایب نیز بگیرد برای زدن به مقدار سابق، و فرقی بین عالم و جاهل و ناسی نیست و مقداری که در عصر پیامبر ﷺ و ائمه اطهار علیهم السلام بوده است از جهت عرض ظاهراً فرقی با جمره فعلی ندارد و از جهت طول ظاهراً به مقدار یک قامت انسان یا مقدار کمی بیشتر بالاتر از سکوی فعلی است.^۳

السؤال : هل يجوز رمي الجمرات من الطابق العلوي؟

الجواب : الخوئي: لا يقتصر عليه على الأحوط.^۴

آیه الله سیستانی: اگر بر ارتفاع جمره افزوده شود، اکتفا به مقدار تازه بنا شده آن مورد اشکال است، بنابر این احتیاط این است که به همان مقدار سابق ریگ زده شود، و در صورتی که نتواند، هم خود به مقدار جدید پرتاب کند و هم نایب بگیرد که به مقدار سابق ریگ بزند، و در حکم ذکر شده فرقی بین کسی که حکم شرعی را می‌دانسته یا نمی‌دانسته و یا فراموش کرده، نمی‌کند.^۵

السؤال : هل يكفي رمي الجمرات من الدور الثاني (الطابق العلوي)؟

الجواب : الأحوط في رمي الجمار رمي المقدار الذي كان موجوداً منها في عصر النبي

۱. مناسک حضرت امام، م ۹۹۵.

۲. مناسک، ص ۱۲۶، م ۳۴۳.

۳. مناسک، ص ۲۴۶، م ۳۸۳، و مناسک حضرت امام، م ۹۹۵.

۴. صراط النجاة، ج ۱، ص ۲۳۶، سؤال ۶۴۳.

۵. مناسک، ص ۲۸۰، م ۳۷۹.

والأئمة عليهم السلام لا المرتفع حالياً عن الأرض لارتفاع قاعدتها الأرضية، وإذا لم يتمكن الحاج من رمي المقدار المذكور فالأحوط لزوماً أن يجمع بين الاستنابة لرميه و رمي المقدار الزائد بنفسه.^۱

آية الله شبيري: رمی جمرات از طبقات فوقانی مانعی ندارد.^۲

آية الله صافی: رمی در طبقه فوقانی خلاف احتیاط است.^۳

آية الله فیاض: قد تسأل: هل يجوز رمی الجمره من الطابق الثاني؟

و الجواب: انه يجوز.^۴

زمان رمی

مسأله ۵۱- زمان انجام رمی جمره عقبه در روز عید، از طلوع آفتاب تا غروب است، و در این مسأله اختلاف نظر وجود ندارد.

حضرت امام: زمان رمی از طلوع آفتاب روز عید آغاز، و تا غروب آن ادامه دارد.^۵

آية الله خامنه‌ای: زمان رمی برای کسی که بتواند، از طلوع خورشید تا غروب آن است.^۶

آية الله خویی: شرط است که رمی بین طلوع و غروب آفتاب باشد.^۷

آية الله سیستانی: شرط است که رمی کردن در فاصله بین طلوع تا غروب آفتاب انجام شود.^۸

آية الله شبیری: وقت اصلی رمی جمره عقبه، از طلوع آفتاب تا غروب روز عید قربان است.^۹

آية الله صافی: وقت رمی جمره عقبه بعد از طلوع آفتاب روز عید تا غروب است.^{۱۰}

۱. ملحق المناسک، ص ۳۳۵، (منی و واجباتها).

۳. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۹۹۵.

۵. مناسک، م ۹۹۶.

۷. مناسک، ص ۲۴۴، قبل از م ۳۸۱.

۹. مناسک، ص ۲۱۳، م ۵۰۱.

۲. مناسک، ص ۲۱۳، م ۴۹۹.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۱۵، مسأله ۲۱۴.

۶. مناسک، ص ۱۲۵، م ۳۴۰.

۸. مناسک، ص ۲۷۹، قبل از م ۳۷۷.

۱۰. مناسک، ص ۱۶۵، م ۱۶۵.

آیه الله فیاض: الخامس: أن يقع الرمی بین طلوع الشمس و غروبها من یوم العاشر من ذی الحجة.^۱

جواز رمی در شب عید قربان برای معذورین

مسأله ۵۲- وقت رمی جمره عقبه برای زنان، ناتوانان، و کسانی که به هر علت از رمی در روز عید معذورند توسعه داده شده و این افراد می توانند در شب عید رمی کنند.

عبارت مناسبها چنین است:

حضرت امام: کسانی که از رمی در روز عذر دارند، می توانند در هر وقت شب رمی کنند.^۲
آیه الله خامنه ای: زنان و ناتوانان - که اجازه دارند پس از نیمه شب از مشعر به منی بروند، در صورت ناتوانی از انجام رمی جمره عقبه در روز عید، می توانند رمی رادر شب انجام دهند، بلکه به طور کلی همه زنان می توانند در شب رمی کنند به شرط آن که رمی برای خودشان باشد، ولی اگر زن بخواهد به نیابت از دیگری رمی کند، رمی او در شب صحیح نیست هر چند عاجز از رمی در روز باشد، اما همراهان آنان اگر خود معذور باشند، می توانند شبانه رمی جمره عقبه را انجام دهند و در غیر این صورت، لازم است که در روز رمی کنند.^۳

آیه الله خویی: زنان و کسانی که کوچ از مشعر در شب برایشان جایز است، می توانند شب عید رمی جمره نمایند.^۴

آیه الله سیستانی: برای زنها و کسانی که جایز است شب عید به طرف منی حرکت کنند، پرتاب در شب عید کفایت می کند.^۵

آیه الله شبیری: پنج دسته اند که علاوه بر این که می توانند در روز جمره عقبه را رمی کنند،

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۱۴.

۲. مناسک، م ۹۹۷.

۳. مناسک، ص ۱۲۷، م ۳۶۵.

۴. مناسک، ص ۲۴۵، م ۳۸۰.

۵. مناسک، ص ۲۷۹، م ۳۷۶ (قبل از م ۳۷۷).

می توانند شب عید رمی نمایند: ۱- بانوان ۲- کودکان ۳ و ۴- بیمار و ضعیفی که رمی در روز بر آنها سخت باشد، هر چند سختی آن شدید نباشد. ۵- همه کسانی که رمی در روز بر آنها بسیار سخت است. و این چند گروه نمی توانند رمی را به شب یا روز بعد به تأخیر بیندازند.^۱

آیه الله صافی: جایز نیست رمی جمره در شب، مگر برای مریض و خائف (کسی که از دشمن می ترسد) و کسانی که از رمی در روز عذر داشته باشند، تا وقتی که خودشان بتوانند در شب رمی کنند نباید در روز برای خود نایب بگیرند، و فرق نیست در جواز رمی در شب برای صاحبان عذر، که شب قبل رمی کنند یا شب بعد، و اگر متمکن نباشند که رمی هر روز را در شب آن روز انجام دهند می توانند رمی سه روز را در یک شب بجا آورند.^۲

آیه الله فیاض: و یستثنی من ذلك من سبق أنهم مرخصون فی الافاضة من المشعر فی اللیل، فانهم مرخصون فی الرمی أيضاً فی تلك اللیلة، و لا یبعد کونهم مرخصین فی الحلق أو التقصیر ایضاً فی نفس اللیلة. نعم لا یكونون مرخصین فی الذبح أو النحر فیها، بل لا بد أن یتكون ذلك فی النهار، و هذا بخلاف الخائف، فانه كما یتكون مرخصاً فی الافاضة من المشعر فی اللیل، كذلك یتكون مرخصاً فی الاتیان بتمام اعمال منی یوم العید فی تلك اللیلة.^۳

وظیفه همراهان معذورین نسبت به رمی جمره عقبه

مسئله ۵۳- کسی که مراقب معذورین است و شبانه از مشعر الحرام کوچ می کند، آیا می تواند شب عید رمی کند؟

حضرت امام: زنها مطلقاً مجازند شب عید رمی نمایند؛ و مراقبین آنها و افراد ضعیفی که بعد از نصف شب از مشعر الحرام به منی وارد می شوند، اگر از رمی در روز معذورند، می توانند شب رمی کنند.^۴

۲. مناسک، ص ۱۶۶، م ۱۶۶.

۴. مناسک، مسئله ۱۰۰۰.

۱. مناسک زائر، ص ۲۱۳، م ۵۰۳.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۱۴.

آية الله خامنه‌ای: همراهان معذورين اگر خود معذور باشند، می‌توانند شبانه رمی جمرة عقبه را انجام دهند و در غير اين صورت، لازم است که در روز رمی کنند.^۱

آية الله خویی: زنان و کسانی که کوچ از مشعر در شب برايشان جایز است، می‌توانند شب عيد رمی جمرة نمایند.^۲

آية الله سيستاني: الذي يرافق المعذورين في الرمي ليلة العيد هل يجوز له أن يرمي أم يلزمه الرجوع إلى منى في يوم العيد ليرمي نهاراً؟

الجواب: إذا وسع المعذورين الاستغناء عن مرافقته لهم في نهار يوم العيد بمقدار الرمي لم يجزئه الرمي ليلاً.^۳

آية الله شبيري: همراهان زنان و کودکان و بیماران و ضعفا و کسانی که لازم است برای آماده سازی مایحتاج شبانه از مشعر الحرام کوچ کنند جایز است شب عيد رمی جمرة عقبه را انجام دهند و جایز نیست به شب بعد تأخیر اندازند.^۴

آية الله صافی: همراهان زنان و معذورين که بعد از نیمه شب از مشعر به منى کوچ می‌کنند، باید صبر کنند و بعد از طلوع آفتاب جمرة عقبه را رمی کنند.^۵

آية الله فياض: سؤال: أجزتم للمرأة المبيت برهة من الوقت في المزدلفة ليلة العاشر ثم الإفاضة إلى منى قبل الفجر فما حكم الرجل الذي يرافقها؟

الجواب: الرجل المرافق ان كان بإمكانه الرجوع إلى المشعر بعد مرافقة النساء إلى المنزل وإدراك الوقوف فيه بين الطلوعين وجب عليه ذلك و ان لم يكن بإمكانه ذلك و لم يتمكن من إدراك الوقوف بين الطلوعين فيه إذا رجع لم يجب عليه الرجوع و كفى وقوفه فيه بالليل كالنساء، و لكن لا يجوز له أن يرمي بالليل بل عليه الرمي بالنهار.^۶

۱. مناسک، ص ۱۲۷، م ۳۶۵.

۲. مناسک، ص ۲۴۵، م ۳۸۰.

۳. ملحق المناسک، ص ۳۳۶، س ۲.

۴. مناسک الحج، ص ۲۳۶، م ۶۷۴. (ترجمه و تلخیص شد)

۵. استفتائات حج (هزار مسأله)، ص ۲۱۶، س ۷۰۸.

۶. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۴۶.

وظیفه کسانی که از رمی روز معذورند

مسأله ۵۴ - حضرت امام: کسانی که عذر دارند از اینکه روز عید رمی کنند می توانند شب قبل از آن یا شب بعد از آن رمی کنند، و اگر روز یازدهم نیز معذورند می توانند بعد از رمی بجای روز عید، در شب یازدهم رمی روز یازدهم را هم انجام دهند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: کسانی که از انجام رمی در روز عید معذورند، می توانند در شب عید یا شب پس از آن رمی کنند، همچنین کسانی که از انجام رمی در روز یازدهم یا دوازدهم ذی حجه معذورند، می توانند شب قبل یا شب بعد از آن رمی کنند.^۲

آیه الله خویی: برای معذورین جایز است رمی را شب آن روز انجام دهند و این بر نیابت مقدم است.^۳

آیه الله سیستانی: رمی روز عید در شب بعد کافی نیست، و اگر از رمی روز معذورند باید نایب بگیرند تا برای آنها روز رمی کند.^۴

السؤال: هل يجوز للمرأة والمريض و نحوهما رمى الجمار ليلة الحادى عشر والثانى عشر.

الجواب: ان جواز الرمى ليلاً - فيما عدا رمى جمرة العقبة ليلة العيد - مختص بمن كان معذوراً عن المكث بمقدار الرمى فى منى نهاراً كالأخائف والراعى والعبء، و أما النساء والضعفاء والمرضى ونحوهم ممن لا يتيسر لهم الرمى فى النهار لكثرة الزحام أو لغيرها فعليهم الإستنابة فى ذلك و ان كان الاحوط الاولى الجمع بين الرمى ليلاً والاستنابة فى النهار.

السؤال: عدم الاجتزاء برمى النساء والضعفاء فى الليلة الحادى عشرة والثانية عشرة فتوى أو احتياط لزومى؟

الجواب: فتوى.^۵

۱. مناسک محشى، م ۱۲۵۷ و م ۱۲۸۵.
 ۲. مناسک، ص ۱۲۸، م ۳۴۶.
 ۳. مناسک محشى، م ۱۲۵۷.
 ۴. مناسک محشى، م ۱۲۵۷ و ۱۲۸۵.
 ۵. مناسک الحج، ص ۲۸۵، م ۴۳۳، ملحق ۱ و ۲.

آیه الله شبیری: بانوان، کودکان، بیمار و ضعیفی که رمی در روز بر آنها مشقت دارد... می توانند جمره عقبه را شب عید رمی کنند و نمی توانند به شب یا روز بعد به تأخیر بیندازند و چنانچه از رمی روز عید معذور باشد نایب بگیرند تا روز بعد رمی نماید.^۱

آیه الله صافی: زنان و معذورین که از رمی در روز معذورند، رمی در شب قبل یا شب بعد هر دو جایز است و نمی توانند نایب بگیرند بلکه باید شب رمی کنند.^۲

آیه الله فیاض: در مسأله ۵۳ گذشت.

نایب در خصوص رمی، باید روز رمی کند و لوزن و برای زن باشد

مسأله ۵۵ - زن اگر در اصل حج نایب باشد، می تواند مثل وقتی که حج خودش را انجام می دهد، در شب عید رمی کند، اما اگر در خصوص رمی نایب شد باید در روز عید رمی کند، حتی اگر منوب عنه او هم زن باشد، و همچنین است اگر مرد در خصوص رمی نایب است، هر چند نایب زن باشد.

حضرت امام: کسی که در رمی نایب شده، باید روز رمی کند.^۳

یادآوری: مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند، بر این مسأله حاشیه ندارند، به علاوه اکثر آنان در مناسکها و استفتاءات خود به آن تصریح فرموده اند.

آیه الله خامنه ای: اگر زن بخواهد به نیابت از دیگری رمی کند، رمی او در شب صحیح نیست هر چند عاجز از رمی در روز باشد.^۴

آیه الله سیستانی: السؤال: الشيوخ والمرضى والنساء إذا أرادوا الرمي ليلاً بعد الوقوف في المزدلفة فوجدوا ازدحاماً شديداً فلم يتيسر لهم الرمي فهل يلزمهم الرمي نهاراً مع التمكن منه أم يجوز لهم التوكيل في الرمي ليلاً؟

الجواب: إذا أمكنهم الرمي بأنفسهم ليلاً أو نهاراً رموا وإن لم يتيسر لهم ذلك بسبب

۱. مناسک زائر، ص ۲۱۳، م ۵۰۳.

۲. استفتاآت حج، ص ۲۱۵، س ۷۰۲ و ۷۰۵.

۳. مناسک، ص ۱۲۷، م ۳۴۵.

۴. مناسک، م ۱۲۶۵.

شدة الزحام فالأحوط استنابة من یرمی عنهم فی النهار دون اللیل.^۱
آیه الله شبیری: گروه‌هایی که از رمی در روز عید و همچنین شب قبل آن معذور باشند، برای رمی نایب بگیرند و در صورت امکان، باید کسی را نایب بگیرند که در روز عید رمی نماید، هر چند خود آنها و نایب آنها از بانوان باشند.^۲
آیه الله صافی: شخصی که از رمی در روز و شب معذور است نایب بگیرد تا برای او در روز رمی نماید.^۳

عدم صحت استنابه با تمکن از رمی بعد از ظهر

مسأله ۵۶- افرادی که توان رمی در روز را دارند، و مثلاً می‌توانند بعد از ظهر ولو به وسیله کمک گرفتن یا با ویلچر و نحو آن تا پای جمرات بروند و برای آنها مشقت ندارد، نمی‌توانند نایب بگیرند و باید خودشان ولو آخر وقت بروند و رمی کنند، این مسأله مورد اتفاق است.
حضرت امام: کسانی که می‌توانند در روز ولو بعد از ظهر رمی کنند، نمی‌توانند نایب بگیرند.^۴

آیه الله خامنه‌ای: با فرض تمکن از رمی در ساعتی از روز ولو در ساعات عصر، نایب گرفتن صحیح نیست، و نسبت به سالهای گذشته اگر نایب گرفتن به نحو غیر صحیح بوده، باید تدارک کند.^۵

— کسی که از انجام رمی در روز معذور است، اما شب می‌تواند رمی کند، جایز نیست که نایب بگیرد، بلکه باید خودش در شب پیش و یا شب پس از بیتوته رمی انجام دهد، اما کسانی که از انجام رمی حتی در شب معذورند (مانند بیماران) می‌توانند نایب بگیرند لیکن اگر هنگام نایب گرفتن، از برطرف شدن عذر خود مأیوس نبودند، احتیاط واجب آن است که در صورت برطرف شدن عذر در شب پس از بیتوته، خودشان نیز رمی را تکرار کنند.^۶

۱. ملحق مناسک الحج، ص ۳۳۵.
 ۲. مناسک، ص ۲۱۴، م ۵۰۴ (تلخیص شد).
 ۳. استفتاءات حج (هزار مسأله) ص ۲۱۲، س ۶۹۴.
 ۴. مناسک، م ۱۲۶۱.
 ۵. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۲۲.
 ۶. مناسک، ص ۱۴۰، م ۳۸۴.

آیه الله خویی: بیماری که امید ندارد تا مغرب بهبودی حاصل کند، برای رمی نایب بگیرد، و چنانچه اتفاقاً پیش از غروب آفتاب بهبودی یافت، بنابر احتیاط خودش نیز رمی کند.^۱

آیه الله سیستانی: نایب گرفتن در این فرض [که ولو بعد از ظهر می توانند رمی کنند] جایز نیست و تأخیر قربانی تا سیزدهم اشکال ندارد و در صورت جهل حج صحیح است.^۲

آیه الله شبیری: چنانچه از رمی در روز عید معذور باشند، برای رمی نایب می گیرند.^۳

آیه الله صافی: چنانچه کسانی صبح روز دهم از رمی کردن معذور باشند ولی اطمینان دارند که بعد از ظهر خلوت است و قادر به رمی هستند و می توانند روز رمی کنند نمی توانند نایب بگیرند.^۴

آیه الله فیاض: السؤال: إذا علمت شدة الزحام واحتملت الخلوۃ فی فترات لاحقة؟

الجواب: إذا علمت المرأة شدة الزحام بحيث لا تتمكن من الرمی بنفسها أو كان حرجياً عليها فان احتملت الخلوۃ بعد الزوال أو آخر النهار و التمكن من الرمی بنفسها، فلها أن تصبر إلى آخر الوقت فان ارتفعت شدة الزحام و تمكنت من الرمی بنفسها فعليها الرمی كذلك.^۵

کسی که از رمی در روز معذور است نایب بگیرد یا شب رمی کند؟

مسأله ۵۷- افرادی که در طول روز توان رمی ندارند ولی شب می توانند، وظیفه آنان چیست؟

در این مسأله سه قول وجود دارد:

۱- **حضرت امام فرموده اند:** افرادی که از رمی در روز معذورند مخیرند شب رمی کنند یا نایب بگیرند.

۲- **آیات عظام خامنه ای و صافی و فیاض فرموده اند:** باید خودش شب رمی کند مگر از رمی

۱. مناسک، ص ۲۷۵، م ۴۴۱.

۳. مناسک، ص ۲۱۴، م ۵۰۴.

۴. استفتاءات حج (هزار مسأله)، ص ۲۵۱، پرسش و پاسخ ۸۴۵.

۵. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۴۸.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۲۲.

در شب هم معذور باشد.

۳- آیه الله سیستانی، شبیری، فرموده‌اند: باید نایب بگیرد و تأخیر تا شب جایز نیست.

عبارتها چنین است :

حضرت امام: کسانی که از رمی روز معذورند، می‌توانند شب رمی کنند و نیز می‌توانند همان روز نایب بگیرند. [مخیرند]^۱

آیه الله خامنه‌ای: کسانی که از انجام رمی در روز عید معذورند، می‌توانند در شب عید یا شب پس از آن رمی کنند، همچنین کسانی که از انجام رمی در روز یازدهم یا دوازدهم ذی حجه معذورند، می‌توانند شب قبل یا شب بعد از آن رمی کنند.^۲

کسی که از انجام رمی در روز معذور است، اما شب می‌تواند رمی کند، جایز نیست که نایب بگیرد، بلکه باید خودش در شب پیش و یا در شب پس از بیتوته، رمی انجام دهد، اما کسانی که از انجام رمی حتی در شب معذورند (مانند بیماران)، می‌توانند نایب بگیرند.^۳

آیه الله خویی: کسی که در روز نتواند رمی کند، مانند پیرمرد و زن و ضعیف که از ازدحام می‌ترسند جایز است رمی را شب آن روز انجام دهند و این بر نیابت مقدم است.^۴

آیه الله سیستانی: کسی که از رمی در روز معذور است باید نایب بگیرد و نمی‌تواند در شب رمی کند، مگر چوپانان و کسانی که از ماندن در منی معذور باشند.^۵

السؤال: إذا لم يتمكن من الرمي يوم العيد لشدة الزحام فهل يجوز تأخيره إلى الليلة الثانية أو إلى اليوم الثاني أم يجب عليه الاستنابة ليؤتي به عنه في يوم العيد نفسه؟

الجواب: يستناب ولا يجوز التأخير.^۶

آیه الله شبیری: معذورینی که جایز است شب عید رمی جمره عقبه را انجام دهند، اگر از سنگ زدن در شب قبل نیز (شب عید) معذور باشند، می‌توانند برای رمی نایب بگیرند، ولی

۱. مناسک، م ۱۲۵۸.

۲. مناسک، ص ۱۲۸، م ۳۴۶.

۳. همان، ص ۱۴۰، م ۳۸۴.

۴. مناسک، م ۴۳۸، و مناسک محشی، م ۱۲۵۷.

۵. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۲۵۸.

۶. ملحق المناسک، ص ۳۴۱.

در صورت امکان باید کسی را نایب بگیرند که در روز سنگ بزند، و نباید رمی را به شب بعد یا روز بعد به تأخیر بیندازد.^۱

آیه الله صافی: سؤال: کسانی که با عذر از رمی در روز می توانند شب رمی کنند، آیا لازم است شب رمی کنند، یا می توانند همان روز نایب بگیرند؟

جواب: باید شب رمی کنند.^۲

سؤال: زنانی که در روز عید به خاطر ازدحام نمی توانند رمی کنند وظیفه شان چیست؟

جواب: شب رمی کنند.^۳

آیه الله فیاض: الخامس: ان الحاج اذا لم يتمكن من البقاء في منى أيام التشريق لا ليلا ولا نهارا، فالأظهر أن وظيفته الاستنابة دون سقوط الرمي عنه، ولا وجوب رمي جميع الأيام في ليلة واحدة.^۴

ترک عمدی رمی در روز عید

مسأله ۵۸- در مسأله ۴۷ گذشت که باید اعمال منی به ترتیب انجام شود، حال اگر کسی عمداً رمی جمره عقبه را در روز عید ترک کرد و اعمال بعد از آنرا انجام داد و تا وقت باقی است تدارک نکرد، آیا حجتش باطل است؟

حضرت امام و آیه الله خامنه‌ای: نظر ایشان از مسأله بعد معلوم می شود.

آیه الله خویی: اگر ترک رمی روز عید از روی علم و عمد باشد، ظاهر این است که طوافش باطل است و واجب است که پس از تدارک رمی، اعاده طواف نماید.^۵

آیه الله سیستانی: السؤال: ما حکم من ترک رمی جمره العقبة يوم العيد عمداً؟

الجواب: إذا تركه إلى آخر النهار عالماً عامداً بطل حججه.^۶

۱. مناسک، ص ۱۶۶، م ۱۶۶.

۲. استفتاءات حج (هزار مسأله) ص ۲۱۵، پرسش و پاسخ ۷۰۵.

۳. همان، ص ۲۱۶، پرسش و پاسخ ۷۰۹.

۴. تعالیق مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۶۴۸.

۵. مناسک، ص ۲۴۷، م ۳۸۵.

۶. مناسک الحج و ملحقاتها، رمی جمره عقبه، ملحق ۱.

آیه الله شبیری: حاجی باید ترتیب بین جمره عقبه و قربانی و بین آن و حلق یا تقصیر را رعایت کند و اگر بدون انجام عمل قبل، عمل بعدی را انجام دهد، عمل بعدی باطل است، بلی چنانچه از روی فراموشی یا ندانستن مسأله خلاف ترتیب عمل نماید، عمل انجام شده صحیح است.^۱

آیه الله صافی: اگر بدون عذر رمی [روز عید] را، در روز ترک کند گناه کرده است.^۲

آیه الله فیاض: اذا ترك الحاج رمى جمره العقبة عن علم و عمد، و مضى الى مكة، و طاف طواف الحج قبل الحلق و الذبح، فعليه كفارة شاة، كما أن عليه أن يرجع الى منى، و يرمى و يذبح، ثم يحلق أو يقصر، و بعد ذلك يعود الى مكة، و يعيد الطواف قبل مضى الوقت، فان فعل ذلك صح حجه، و إلا بطل.^۳

انجام اعمال مكه در صورت ترك رمى روز عيد

مسأله ۵۹- ظاهراً همه مراجع اتفاق نظر دارند که تقدیم اعمال مكه بر اعمال منى در حال اختیار و در صورت عمد جایز نیست. نیز ظاهراً همه اتفاق دارند بر اینکه اگر ترك رمى روز عيد عمدى و از روی اختیار نباشد و اعمال مكه انجام شود اعاده آنها لازم نیست و فقط رمى را تدارک کند، اما اگر كسى رمى روز عيد را عمداً ترك کند و طواف حج را قبل از آن انجام دهد ظاهر یا صریح عبارت اکثر مراجع این است که در این صورت طواف باطل است و اگر تا وقت باقى است تدارک نشود، حج باطل است، برخی هم فرموده اند طواف و حج باطل نیست و فقط گناه کرده است.

عبارتها چنین است:

حضرت امام: لا يجوز تقديم المناسك الخمسة (اعمال مكة) على الوقوف بعرفات و

۱. مناسک، ص ۲۱۹، م ۵۱۶.

۲. استفتاءات حج، (هزار مسأله) ص ۲۱۵، پرسش و پاسخ ۷۰۷.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۱۷، مسأله ۲۱۸.

المشعر و مناسک منی اختیاراً.^۱ (تقدیم اعمال مکه بر وقوف در عرفات و مشعر و مناسک منی، در حال اختیار جایز نیست.)

مؤلف: کلمه لایجوز در عبارت مزبور - ولو به قرینه (علی الوقوف...) ظاهر است در حکم وضعی، یعنی ترک عمدی رمی جمره عقبه در روز عید - که از مناسک منی است - و تقدیم اعمال مکه بر آن، موجب بطلان اعمال مکه می شود، و کلمه «اختیاراً» در آخر عبارت، ظهور دارد در اینکه اگر ترک عمدی نباشد موجب بطلان اعمال مکه نمی شود.

آیه الله خامنه ای: بجا آوردن اعمال مکه پیش از وقوف در عرفات و مشعر و اعمال منی در حال اختیار جایز نیست.^۲

آیه الله خویی: چنانچه کسی از روی ندانستن مسأله یا فراموشی در روز عید رمی جمره ننمود، لازم است تا روز سیزدهم هر وقت یادش آمد یا مسأله را دانست تدارکش نماید و چنانچه شب یادش آمد، بایستی روز بعد، آن را انجام دهد. و این در صورتی است که از کسانی نباشد که رمی در شب برایش جایز است. و حکمش خواهد آمد، و چنانچه بعد از روز سیزدهم مسأله را دانست یا یادش آمد، احتیاط این است که به منی رفته و رمی نموده و در سال بعد رمی را شخصاً خودش یا نایبش به جا آورد. و چنانچه پس از بیرون رفتن از مکه دانست یا یادش آمد، برگشتن بر او واجب نیست بلکه در سال بعد بنا بر احتیاط شخصاً یا نایبش انجام دهد.

— چنانچه از روی فراموشی یا نادانی روز عید رمی ننمود و پس از طواف حج دانست یا یادش آمد و تدارک نمود، اعاده طواف بر او واجب نیست، هر چند احوط است. ولی اگر ترک رمی از روی علم و عمد باشد، ظاهر این است که طوافش باطل است و واجب است که پس از تدارک رمی اعاده طواف نماید.^۳

آیه الله سیستانی: اگر به علتی مانند فراموشی و یا ندانستن حکم شرعی و یا غیر آنها،

۱. تحریر الوسيلة، القول فیما یحب بعد اعمال منی، م ۳.

۲. مناسک، ص ۱۳۵، م ۳۶۸. ۳. مناسک، ص ۲۴۶، م ۳۸۴ و ۳۸۵.

در روز عید رمی نکرده هر گاه که رفع مانع شد باید جبران کند، و در صورتی که رفع مانع در شب باشد باید فردای آن شب جبران کند، در صورتی که از کسانی نباشد که رمی در شب برای آن‌ها جایز است، و بیان آن‌ها در مسائل رمی جمرات خواهد آمد.

و ظاهر این است که هر گاه رفع مانع شد باید جبران کند چه در منی و یا در مکه باشد، حتی اگر بعد از روز سیزدهم ماه باشد، اگر چه احوط در این صورت اخیر این است که در سال آینده، خودش آن را دوباره به جا آورد - در صورتی که به حج برود - و اگر نه نایب بگیرد. ولی اگر رفع مانع بعد از بیرون رفتن از مکه باشد، واجب نیست برگردد، بلکه بنابر احوط و اولی خود در سال آینده دوباره آن را به جا آورد. - در صورتی که به حج برود - و اگر نه نایب بگیرد.

— اگر در روز عید به علت فراموشی و یا ندانستن حکم شرعی رمی نکنند، و بعد از طواف یادش بیاید یا حکم شرعی را بدانند، و آن را جبران نمایند، واجب نیست طواف را دوباره به جا آورد، اگر چه احتیاط این است که آن را دوباره به جا آورد. ولی اگر ترک آن به علت دیگری غیر از ندانستن و یا فراموشی باشد، ظاهراً طواف باطل است، و واجب است آن را بعد از رمی دوباره به جا آورد.^۱

آیه الله شبیری: کسی که حلق و تقصیر نکرده نمی‌تواند اعمال مکه را به جا آورد، مگر از افرادی که می‌توانند اعمال مکه را قبل از وقوف به عرفات انجام دهند.^۲

— حاجی باید ترتیب بین رمی جمره عقبه و قربانی را رعایت کند و اگر بدون انجام عمل قبل، عمل بعدی را انجام دهد، عمل بعدی باطل است، بلی اگر از روی فراموشی و یا جهل به مسأله باشد عمل انجام شده صحیح است.^۳

آیه الله صافی: اگر بدون عذر رمی (روز عید) را در روز ترک کرد گناه کرده است.^۴

آیه الله فیاض: از مسأله قبل معلوم می‌شود.

۱. مناسک، ص ۲۸۱، م ۳۸۰، و ص ۲۸۲، م ۳۸۱.

۲. مناسک، ص ۲۴۱، م ۵۸۷.

۳. همان، ص ۲۱۹، م ۵۱۶.

۴. استغاثات حج (هزارمساله) ص ۲۱۵، (۷۰۷).

قضای رمی انجام نشده و کیفیت آن

مسأله ۶۰ - چنانچه کسی رمی جمره عقبه را در روز عید، یا رمی جمرات سه گانه را در روز یازدهم انجام نداد باید روز بعد قضا کند.

در رابطه با قضا باید دو نکته رعایت شود:

اول: رعایت ترتیب بین اداء و قضا، که باید اول قضای روز گذشته انجام شود و بعد ادای رمی جمرات روز فعلی - و این امر را همه می مراجع لازم می دانند.

دوم: فاصله انداختن بین قضا و ادا - که آیات عظام خویی، سیستانی، شبیری و فیاض فرموده اند: بین قضای روز گذشته و ادای روز فعلی مقداری فاصله بیندازند، سایر مراجع فاصله انداختن را لازم ندانسته اند. (عبارتها چنین است):

حضرت امام: و يجب تقديم القضاء على الأداء... فلو ترك رمي يوم العيد و بعده، اتى يوم الثانى عشر اولاً بوظيفة العيد ثم بوظيفة الحادى عشر...^۱

- در صورت فراموشی رمی یک روز، یا ترک عمدی آن، قضای آن در روز بعد واجب است.^۲

- مقدم نمودن قضا بر اداء واجب است، پس اگر در روز یازدهم بخواهد قضای روز عید را بجا آورد، باید اول قضای عید و بعد رمی روز یازدهم را که ادا است بجا آورد.^۳

- اگر شخصی رمی جمره عقبه را در روز عید غلط انجام داده و در روز دوازدهم متوجه شود، بعد از قضای جمره عقبه لازم نیست رمی روز یازدهم را نیز تکرار کند.^۴

آیه الله خامنه ای: (ایشان بر مناسک حضرت امام قدس سره، حاشیه ندارند).

آیه الله خویی: و احتیاط این است که بین ادای همان روز و قضای روز قبل فاصله گذاشته، و قضای روز قبل را پیش از ادای همان روز بجا آورد و قضای روز قبل طرف صبح و ادای همان روز هنگام زوال باشد.^۵

۱. تحریر الوسيلة، القول فی رمی الجمار الثلاث، م ۶.

۲. مناسک، م ۱۲۶۸ (تلخیص شد).

۳. همان، م ۱۲۷۰.

۴. همان، م ۱۰۲۶.

۵. مناسک، ص ۲۷۴، م ۴۳۹.

آية الله سيستاني: السؤال: إذا وقع خلل في رمي جمرة العقبة في يوم العيد و رمى الجمار الثلاثة في اليوم الحادي عشر فلزم القضاء في اليوم الثاني عشر فهنا سؤالان:

١- هل يجب تقديم القضاء على الأداء؟

الجواب: نعم يجب التقديم على الأحوط لزوماً.

٢- هل يجب الفصل بين القضاء و الأداء؟ و ما مقداره؟

الجواب: نعم، يجب الفصل بينهما على الأحوط و يكفي في ذلك الفصل ببعض الوقت.^١

آية الله شبيري: کسی که می خواهد در روزی که رمی جمرات بر او واجب است، رمی قضایی به جا آورد، باید اول قضا را به جا آورد و یک ساعت (یک دوازدهم روز) فاصله بیندازد و سپس جمرات همان روز را رمی نماید، بلی اگر به خاطر فراموشی یا ندانستن مسأله، این امر را رعایت نکرده، اشکالی ندارد.^٢

آية الله صافي: اگر رمی یک روز را فراموش کرد روز دیگر یادش آمد، باید اول قضای رمی روز گذشته را انجام دهد، و بعد رمی واجب آن روز را به جا آورد.^٣

آية الله فياض: الثانية: ان يتذكر في ليلة اليوم الحادي عشر أو نهاره، فيقضيه في نهار اليوم الحادي عشر، و يفرق بينه و بين الرمي المفروض في ذلك النهار بتقديم القضاء على الأداء بساعة، و الأحوط الأولى أن يجعل القضاء صباحاً، و الأداء عند الظهر، و لا تجب عليه اعادة ما أتى به من أعمال الحج. الثالثة: أن يتذكر بعد مضي اليوم الحادي عشر، و قبل خروجه من مكة، فيجب عليه أن يرمي خلال أيام التشريق، و هي تمتد من اليوم الحادي عشر الى نهاية اليوم الثالث عشر، و اذا كان في مكة و تذكر و جب عليه الرجوع الى منى و الرمي فيها. و قد تسأل: انه اذا تذكر بعد انتهاء أيام التشريق و هو في مكة، فهل يجب عليه الرجوع الى منى و الرمي منها.

و الجواب: نعم يجب عليه الرجوع ما دام هو في مكة.^٤

١. ملحق المناسك، ص ٤٣٩، احكام رمي الجمار.

٢. مناسك، ص ٢٦٣، م ٦٤٦.

٣. مناسك، ص ١٩٤، م ٢٢٤.

٤. مناسك الحج: ص ٢١٦.

اموری که در رمی جمره معتبر است

مسأله ۶۱ - در رمی جمره اموری معتبر است که باید رعایت شود، و آنها عبارتند از:

- ۱- نیت تقرب به خداوند متعال و بدون ریا.
  - ۲- هفت ریگ پرتاب شود و کمتر از آن کفایت نمی‌کند، همچنان که پرتاب چیز دیگر بجای ریگ کفایت نمی‌کند.
  - ۳- ریگ‌ها یکی پس از دیگری پرتاب شوند، و چنانچه دو تا و یا بیشتر از آنها در یک دفعه پرتاب شوند، اشکال ندارد ولی یک عدد محسوب می‌شود.
  - ۴- رسیدن ریگ‌ها به جمره به وسیله پرتاب کردن آنها باشد. (بنابراین گذاشتن آنها بر جمره کفایت نمی‌کند)
  - ۵- پرتاب ریگ‌ها با دست انجام شود.
  - ۶- پرتاب کردن، درفاصله بین طلوع تا غروب آفتاب انجام شود مگر برای معذورین.
- اعتبار این امور در صحت و کفایت رمی، مورد اتفاق مراجع معظم است و اختلافی وجود ندارد.

ریگ‌ها باید به ستونها اصابت کند.

در رمی جمره باید سنگ‌ریزه به خود جمرات - ستونها - برخورد کند.

عبارت مناسب چنین است:

حضرت امام: سنگ‌ریزه‌ها را باید به خود جمره بزند، و اگر به جمره اصابت نکند حساب نمی‌شود. «وصول الحصاة الى المرمی، فلا يحسب ما لا تصل»^۱

آیه الله خامنه‌ای: در انجام رمی شرایطی وجود دارد. چهارم آن که ریگ‌ها به جمره برخورد کند.^۲

آیه الله خویی: شرط چهارم - رسیدن سنگ‌ریزه‌ها به جمره.^۳

۱. مناسک، ج، ص ۴۷۸، م ۱۰۰۷، و تحریر الوسيلة، القول فی واجبات منی، م ۲.

۲. مناسک، ص ۱۲۵، م ۳۴۰.

۳. مناسک، ص ۲۴۴، رمی جمره عقبه.

آیه الله سیستانی: شرط چهارم - آن که ریگ‌ها به جمره برسند، بنابراین آنچه از آن‌ها به جمره نرسد، به حساب نمی‌آید.^۱

آیه الله شبیری: ریگ‌ها باید به جمره برخورد کند و انداختن در حوضچه‌ای که در اطراف جمرات است، کافی نیست.^۲

آیه الله صافی: - سوم از شرایط - آن که سنگریزه‌ها به واسطه انداختن به جمره برسد.^۳
آیه الله فیاض: و تعتبر فيه أمور:

الأول: النية،

الثاني: أن يكون الرمي بسبع حصيات،

الثالث: أن يكون رميها على نحو التتابع،

الرابع:

الخامس: أن يقع الرمي بين طلوع الشمس و غروبها من يوم العاشر من ذي الحجة.^۴

شرایط سنگ رمی

مسأله ۶۲ - در سنگی که برای رمی استفاده می‌شود، چند چیز شرط است.

در برخی مناسکها چهار شرط ذکر شده و در برخی کمتر و در برخی بیشتر.

حضرت امام: اول اینکه: به سنگ رمی «ریگ» گفته شود، و اگر خیلی ریز، یا خیلی بزرگ باشد، (که به آن ریگ گفته نشود) کافی نیست.

رمی به غیر ریگ جایز نیست.

دوم اینکه: باید از حرم باشد، و مستحب است از مشعرالحرام باشد و از هر جای مباح حرم کافی است.

سوم اینکه: بکر باشد، یعنی قبلاً و سال‌های قبل با آن رمی نکرده باشند.

۲. مناسک، ص ۲۱۰، م ۴۹۲.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۱۴.

۱. مناسک، ص ۲۷۸، رمی جمره عقبه.

۳. مناسک، ص ۱۶۷، م ۱۶۸.

چهارم اینکه: مباح باشد، و رمی با ریگی که دیگری آن را برای خودش جمع کرده، کافی نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: مشخصات ریگ‌ها این است که:

- ۱- از محدوده‌ی حرم باشد، پس اگر از بیرون حرم برداشته شده، کفایت نمی‌کند.
  - ۲- بکر باشد، یعنی پیشتر، حتی در سال‌های گذشته، کسی با آن رمی صحیح انجام نداده باشد.
  - ۳- مباح باشد، بنابراین رمی با ریگ غصبی یا ریگی که شخصی دیگر جمع کرده، بدون اجازه او صحیح نیست، اما پاک بودن ریگ‌ها شرط نیست.^۲
- آیه الله خویی:** زدن جسم دیگری غیر از سنگ ریزه کافی نیست، و دو چیز در سنگریزه معتبر است:

- ۱- آن که از سنگ‌های حرم باشد، و بهتر است از مشعر برچیده شود.
  - ۲- آن که بکر و دست نخورده باشد و قبلاً در رمی استعمال نشده باشند.^۳
- آیه الله سیستانی:** در ریگ‌ها دو چیز معتبر است:
- ۱- آنکه از حرم باشند به جز مسجد الحرام و مسجد خیف، و افضل آن است که از مشعر باشند.

- ۲- آن که بنا بر احتیاط بکر باشند، یعنی اینکه قبلاً از آن‌ها استفاده نشده باشد.^۴

آیه الله شبیری: سنگ‌ها باید دارای ویژگی‌های زیر باشد:

- ۱- جنس آن‌ها از «سنگ» باشد و سیمان و کلوخ و... کافی نیست.
- ۲- باید به اندازه‌ای باشد که به آن «ریگ» بگویند و اگر شک کند که به آن ریگ گفته می‌شود یا خیر، کافی نیست.
- ۳- باید از حرم برداشته شده باشد، و اگر از جایی که حرم بودن آن معلوم نیست بردارد، کفایت نمی‌کند.

۱. مناسک، شرایط سنگ رمی، م ۱۰۰۲، و ۱۰۰۳.

۲. مناسک، ص ۱۲۷، م ۳۴۴.

۳. مناسک، ص ۲۸۰، م ۳۷۸.

۴. مناسک، ص ۲۴۵، م ۳۸۲.

۴- ریگ‌ها را از پای جمرات بر ندارد و اگر از جاهای دیگر حرم بردارد کافی است، هر چند قبلاً برای رمی جمره از آن سنگ‌ها استفاده شده باشد.

مباح بودن ریگ‌ها: استفاده از ریگ‌هایی که مال دیگری است بدون رضایت او حرام است و اگر برای سنگ زدن از چنین ریگ‌هایی استفاده کند، بنا بر احتیاط مؤکد مستحب، به آن اکتفا ننماید.

ریگ‌هایی که در اطراف خیابان‌های مکه یا در مشعر الحرام یا سرزمین منی ریخته شده، برای رمی جمرات کافی است، هر چند قبلاً از خارج حرم آورده شده، ولی عرفات و بخشی از مکه - از مسجد تنعیم به بعد - خارج از حرم است، از ریگ‌های آن اماکن، برای رمی جمرات کافی نیست.^۱

آیه الله صافی: سنگ‌ریزه‌ها باید طوری باشد که عرفاً آن‌ها را سنگ بگویند، و از حرم و بکر باشد، یعنی خودش یا کس دیگر قبلاً به طور صحیح با آن‌ها رمی نکرده باشد.^۲

آیه الله فیاض: ۱- أن تكون الحصيات مأخوذة من الحرم.^۳

۲- أن تكون أبكاراً على الأحوط بمعنى أنها لم تكن مستعملة في الرمي قبل ذلك، و يستحب فيها أن تكون ملوثة و منقطة و رخوة، و ان يكون حجمها بمقدار أنملة، و ان يكون الرامي راجلاً و على طهارة.^۴

۳- أن تكون الحصيات مأخوذة من الحرم، و يستثنى من الحرم المسجد الحرام، و مسجد الخيف و ان تكون ابكاراً على الأحوط الأولى، بمعنى عدم العلم بأنها كانت مستعملة في الرمي قبل ذلك.^۵

۱. مناسک، ص ۲۱۱، م ۴۹۴، تا ۴۹۷.

۲. مناسک، ص ۱۶۶، م ۱۶۷.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۱۴، مسألة ۲۱۳.

۴. تعالیک مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۴۹۱.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۱۴، مسألة ۲۱۳.

برداشتن ریگ‌های رمی از کوه‌های مکه

مسئله ۶۳ - اطراف برخی از کوه‌های مکه را سیم خاردار کشیده‌اند، آیا برداشتن ریگ برای رمی جمرات از آن کوه‌ها اشکال دارد؟

آیه الله خامنه‌ای: اگر به قصد احیاء باشد باید با رضایت باشد و نیز اگر مشکوک باشد که به چه قصدی تحجیر شده چون اباحه سنگ‌ها شرط است و باید احراز شود.

آیه الله سیستانی: اشکال ندارد.

آیه الله صافی: ظاهراً اشکال ندارد.

شک در شرایط سنگ ریزه‌های رمی

مسئله ۶۴ - قبلاً معلوم شد که شرط است سنگ ریزه‌ها از حرم باشد، بکر - یعنی قبلاً در رمی استعمال نشده - باشد، و به آن ریگ گفته شود، حال اگر وجود این شرایط مشکوک باشد، مثل اینکه احتمال دهد ریگ‌هایی که در مشعر الحرام است از خارج آورده باشند، یا احتمال دهد ریگ‌هایی که در منی و اطراف جمرات است مستعمل باشد، در این موارد وظیفه چیست؟

عبارت مناسب‌ها در این قسمت متفاوت و برخی مختصر و برخی طولانی است و برداشت نظری واحد، - یا لاقلاً متقارب - مشکل، لذا به نقل آنها اکتفا کرده تا در صورت نیاز، هر کس نظر مرجعش را ملاحظه و طبق آن عمل نماید، و آنها چنین است.

حضرت امام: لو شک فی أنها مستعملة ام لا جاز الرمی بها، ولو احتمل أنها من غیر الحرم و حملت من خارجه لا یعتنی به، ولو شک فی صدق الحصاة علیها لم یجز الإکتفاء بها.^۱

سنگی که استعمال آن در رمی مشکوک باشد، رمی با آن جایز است.^۲

سنگی که در حرم است، اگر احتمال بدهد آن را از خارج آورده‌اند اعتنا نکنند.^۳

۱. تحریر الوسیلة، القول فی واجبات منی، م ۳.

۲. همان، ص ۴۸۱، م ۱۰۱۲، و ۱۰۱۳، و ۱۰۱۴.

۳. همان، ص ۴۸۱، م ۱۰۱۲، و ۱۰۱۳، و ۱۰۱۴.

اگر شک کند به سنگی ریگ گفته می شود، کفایت نمی کند.^۱
آیه الله خامنه ای: (بر مسائلی که از مناسک حضرت امام قدس سره در ابتدا آورديم، حاشیه ندارند.)

آیه الله خویی: السؤال: قد يوجد أكوام من الحصيات في المزدلفة، هل يستطيع الحاج أن يجمع من هذه الأكوام، حتى لو شك أنها ليست ابكاراً؟
الجواب: نعم، يجوز، ولا بأس من هذه الناحية، إلا إذا أحرز أنها ملك لاحد.^۲
آیه الله سيستاني: السؤال: هناك أكوام من الحصيات في المزدلفة يظن قوياً أنها مجلوبة من منى - أي أن بعضها قد رمى به - فهل يجوز الالتقاط منها للرمي؟
الجواب: إذا لم يبلغ الظن حد الاطمئنان فلا مانع من الرمي بها وإلا فلا بد من رعاية الاحتياط.

السؤال: اذا كانت بالقرب من الجمره حصيات لا يعلم أنها مستعملة في الرمي بها من قبل أم أنها أبكار سقطت من أيدي بعض الحجاج بسبب الزحام أو غيره فهل يجزى بالرمي بها أم لا؟

الجواب: يجزى به ما لم يعلم أجماً بالاشتغالها على بعض الحصيات المستعملة من قبل و الا لزم رعاية الاحتياط.

السؤال: هل يجزى الرمي بالحصي المشكوك الاستعمال أم لا؟

الجواب: نعم يجزى الرمي بها.^۳

آیه الله شبيري: ریگها باید از حرم باشد، و اگر از جایی که حرم بودن آن معلوم نیست بردارد، کفایت نمی کند.

ریگها را از پای جمرات بر ندارد، و اگر از جاهای دیگر حرم بردارد، کافی است، هر چند قبلاً برای رمی جمره از آن سنگها استفاده شده باشد.^۴

۱. همان، ص ۴۸۱، م ۱۰۱۲، و ۱۰۱۳، و ۱۰۱۴. ۲. صراط النجاة، الجزء الثالث، ص ۱۷۹، س ۵۴۵.

۳. ملحق مناسک الحج، ص ۳۳۹ (منی و واجباتها).

۴. مناسک، ص ۲۱۱، م ۴۹۴.

— ریگ هایی که در اطراف خیابان های مکه یا در مشعرالحرام یا سرزمین منی ریخته شده، برای رمی جمرات کافی است، هر چند قبلاً از خارج حرم آورده شده، ولی عرفات و بخشی از مکه - از مسجد تنعیم به بعد - خارج از حرم است و استفاده از ریگ های آن اماکن برای رمی جمرات کافی نیست.^۱

آیه الله صافی: سؤال: سنگریزه هایی که در مشعر موجود است و معلوم است که از خارج از مشعر آورده اند، و معلوم نیست که آیا از حرم است یا از خارج از حرم، آیا می توان از آنها برای رمی استفاده نمود؟

جواب: در مورد سؤال، اگر معلوم است که از خارج حرم آورده اند استفاده نکنند، مگر آنکه طوری باشد که جزء مشعر محسوب شود.^۲

در صورت شک در صحت رمی وظیفه چیست؟

مسأله ۶۵ - قبلاً بیان شد که در صحت رمی شرط است هفت عدد باشد، و به ستون اصابت کند، حال اگر شک در عدد، یا شک در اصابت دارد، یا ظن و گمان دارد وظیفه چیست؟ حضرت امام: — هنگام رمی اگر در عدد رمی شک کند، باید به مقداری رمی کند تا علم حاصل کند.

— اگر در اصابت و خوردن ریگ به جمره شک کند، باید رمی کند تا علم حاصل کند.
— اگر بعد از انصراف از رمی، در عدد سنگ ها شک کند، اگر در نقیصه باشد، بنابراین احتیاط نقیصه را تمام کند، و اگر شک در زیاده باشد اعتنا نکند.
— اگر بعد از ذبح یا حلق و تقصیر در انداختن سنگ یا در عدد آن شک کند اعتنا نکند.
— اگر بعد از فارغ شدن از رمی، در درست انداختن سنگ ها شک کند، بنابر صحت بگذارد، ولی اگر در اصابت سنگ آخر، شک کند، باید اعاده کند، و اگر بداند سنگ اصابت کرده ولی احتمال دهد - مثلاً - سنگ مستعمل انداخته باشد، اعتنا نکند.

۱. همان، ص ۲۱۲، م ۴۹۷.

۲. استغنائات حج (هزارمسأله)، ص ۲۱۱، س ۶۹۲.

– ظن به رسیدن سنگ و عدد آن، اعتبار ندارد. (باید علم حاصل کند)
 – اگر رمی روز عید را غلط انداخته و در روز دوازدهم یا سیزدهم متوجه شد، بعد از قضای رمی روز عید، لازم نیست رمی روز یازدهم و دوازدهم را اعاده کند.^۱
آیه الله خامنه‌ای: (بر فروعی که در ابتدای این مسأله از مناسک حضرت امام آوردیم، حاشیه ندارد).^۲

آیه الله خویی: هر گاه شک کند که سنگریزه به جمره رسیده یا نه بنا بر نرسیدن گذاشته و سنگ دیگری بزند، مگر آن که شک وی در وقتی باشد که به واجب دیگری مشغول شده یا پس از فرارسیدن شب باشد، که در این صورت اعتنا نکند.^۳
آیه الله سیستانی: اگر شک کند ریگ به جمره خورده یا نه، بنا را بر نخوردن بگذارد، مگر در صورتی که بعد از گذشت محل عمل شک کند، مانند اینکه بعد از قربانی یا سر تراشیدن یا در شب، شک کند.^۴

السؤال: إذا فرغ من الرمی و ابتعد من المرمی ثم شك فی اصابة بعض الحصیات هل یجوز له أن یرجع و یرمی حصاة أو أكثر احتیاطاً؟
الجواب: یجوز.^۵

السؤال: ما حکم من شك فی عدد الرمی قبل أن یدخل فی الجمرة اللاحقة؟
الجواب: إذا كان شكه بعد انصرافه و صدق الفراغ عرفاً مضی و لا یجب علیه العود والتکمیل و إلا لزمه الرجوع و تدارک النقیصة المحتملة.^۶
آیه الله شبیری: اگر شک کند ریگ به جمره خورده یا نه، نباید به حساب آورد، بلکه اگر گمان کند که به جمره خورده است، نمی‌تواند به حساب آورد و باید به قدری بزند که اطمینان کند هفت عدد از آن‌ها به جمره خورده است.^۷

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۱۲، و...

۴. مناسک، ص ۲۸۰، م ۳۷۷.

۶. همان، ص ۴۳۹.

۱. مناسک، م ۱۰۱۶، تا م ۱۰۲۰.

۳. مناسک، ص ۲۴۵، م ۳۸۱.

۵. ملحق المناسک، ص ۳۴۰.

۷. مناسک، ص ۲۱۰، م ۴۹۳.

— هر گاه بعد از آن که خود را از رمی فارغ شده یافت در تعداد سنگ زدن‌ها شک کند، اعتنا به شکش نمی‌کند.

— هر گاه بعد از روز دهم در انجام رمی جمره یا تعداد سنگ‌ها شک کند، اعتنا به شکش نمی‌کند.^۱

آیه الله صافی: اگر شک کند ریگ‌ها به جمره خورده یا نه بنا را بر نخوردن بگذارد.

— اگر در عدد سنگ‌ریزه‌هایی که انداخته، شک کند، بنا را بر کمتر بگذارد و عدد را تمام کند.^۲

سؤال: شخصی وقت رمی جمرات شک کرد که چند سنگ زده‌ام، پس آن مقدار را رها کرد، و دو باره از اول شروع نمود، آیا رمی او اشکال دارد یا نه؟
جواب: اشکال ندارد، هر چند رها نمی‌شود.^۳

آیه الله فیاض: اذا شك في اصابة الحصاة الجمرية و عدمها، بني على العدم، و ألغى تلك الرمية من الحساب، و رمى جمره أخرى حتى يستيقن بالاصابة، نعم اذا شك بعد دخوله في واجب آخر مترتب عليه، أو كان بعد دخول الليل فلا يعتنى به.^۴

موارد استنابه برای رمی

مسئله ۶۶- در مسئله ۵۷ گذشت که در صورت تمکن از رمی، در بعد از ظهر، نایب گرفتن صحیح نیست، همچنین در مسئله ۵۵ گذشت که هر گاه کسی از رمی در روز معذور است ولی شب می‌تواند خودش رمی کند، وظیفه‌اش چیست؟ و در آنجا فتاوی‌ی مراجع بازگو شد. همینطور کسانی که مطلقاً قدرت رفتن پای جمرات و یا قدرت بر رمی ندارند، یا اینکه رفتن تا پای جمرات بر ایشان مشقت غیر قابل تحمل دارد، برای رمی نایب بگیرند، و کسی که از نایب گرفتن معذور است - مانند کودک غیر ممیز، یا کسی که بی هوش است - ولی و سرپرست او به

۱. مناسک، ص ۲۱۵، م ۵۱۰.
۲. مناسک، ص ۱۶۷، م ۱۶۸، و ص ۱۶۸، م ۱۷۰.
۳. استفتاآت حج (هزار مسئله) ص ۲۵۴، م ۸۵۱.
۴. مناسک الحج؛ ص ۲۱۴، مسئله ۲۱۲.

نیابتش رمی کند. و قبلاً گفته شد که در تمام موارد، نایب باید روز رمی کند، چه زن باشد یا مرد، و چه برای زن رمی کند یا برای مرد.

اصل مسأله صحت استنابه مورد اتفاق است، در عین حال در برخی جزئیات آن اختلاف وجود دارد، لذا عبارت هر یک از مراجع را در ضمن چند فرع ارائه می‌کنیم.

حضرت امام: فرع ۱ - کسانی که قدرت بر رمی ندارند - مانند کودکان، افراد مریض و کسانی که عذری دارند - باید نایب بگیرند.^۱

فرع ۲ - اگر ممکن باشد، مستحب بلکه موافق احتیاط است که مریض را نزد جمره ببرند و در حضور او رمی کنند.

فرع ۳ - بعد از رمی نایب، اگر منوب عنه بهبودی یابد، لازم نیست رمی را اعاده کند، ولی اگر در بین رمی وی، خوب شود، باید خودش از ابتدا رمی کند، و کفایت به مقداری که نایب رمی کرده مشکل است.^۲

فرع ۴ - کسی که عذری داشته باشد از انداختن سنگ مثل آنکه مریض باشد یا طفل باشد که نتواند رمی کند یا علیل باشد مثل آنکه دست یا پایش شکسته باشد یا از شدت بی حالی نتواند یا بیهوش باشد باید نایب به جا آورد، و اگر از نایب گرفتن هم عاجز باشد مثل بیهوش و طفل کوچک، ولی او یا شخص دیگری از طرف او به جا آورد، و احتیاط واجب آن است که تا مایوس نشده از اینکه خودش عمل کند نایب عمل نکند و بهتر آن است که اگر می‌شود شخص معذور را ببرند و در حضور او رمی کنند، و اگر می‌شود سنگ را در دست او بگذارند و بیندازند.

فرع ۵ - کسانی که از رمی در روز معذورند، می‌توانند شب رمی کنند و نیز می‌توانند همان روز نایب بگیرند.^۳

فرع ۶ - زنی که احتمال بدهد، رمی باعث قاعدگی او می‌شود، اگر در اثر آن به مشقت

۲. همان، م ۱۰۲۳، و ۱۰۲۴.

۱. مناسک، م ۱۰۲۱.

۳. همان، م ۱۲۵۷، و م ۱۲۵۸.

می‌افتد، عذر محسوب می‌شود و می‌تواند نایب بگیرد. اگر دیگران از رفع عذر معذور، مأیوس باشند، لازم نیست از وی اذن بگیرند، اگر چه احوط است، و اگر نتواند اذن بدهد، اذن معتبر نیست.

فرع ۷- کسانی که می‌توانند در روز ولو بعد از ظهر رمی کنند نمی‌توانند نایب بگیرند.^۱
فرع ۸- اگر مریض و معذور از خوب شدن و رفع عذر، مأیوس باشند، نایب گرفتن واجب است، و اگر مأیوس نیستند، می‌توانند نایب بگیرند، ولی اگر عذر رفع شد، احتیاط آن است که خودشان رمی کنند.

فرع ۹- کسی که وظیفه او استنابه است، در صورت امکان باید کسی را نایب قرار دهد که در روز رمی نماید، و اگر ممکن نباشد - بنا بر احتیاط واجب - روز بعد خودش قضا کند، و اگر در قضا هم امکان مباشرت نیست نایب بگیرد.

فرع ۱۰- کسی که در رمی نایب شده، باید روز رمی کند.

فرع ۱۱- کسی که به نیابت دیگری رمی جمره می‌کند، می‌تواند برای خودش و دیگران، هر جمره‌ای را رمی کند و بعد به همین ترتیب مشغول رمی جمرات دیگر شود.^۲
یادآوری: این‌ها فروعی مربوط به نیابت در رمی بود که در مناسک حضرت امام آمده است، و اما آنچه در مناسک سایر مراجع آمده به قرار ذیل است.

آیه الله خامنه‌ای: فرع ۱- کسی که از انجام رمی در روز معذور است، اما شب می‌تواند رمی کند، جایز نیست که نایب بگیرد، بلکه باید خودش در شب پیش و یا شب پس از بیتوته، رمی انجام دهد، اما کسانی که از انجام رمی حتی در شب معذورند (مانند بیماران)، می‌توانند نایب بگیرند، لیکن اگر هنگام نایب گرفتن، از برطرف شدن عذر خود مأیوس نبودند، احتیاط واجب آن است که در صورت برطرف شدن عذر در شب پس از بیتوته، خودشان نیز رمی را تکرار کنند.

فرع ۲- کسی که از انجام رمی معذور است، اگر نایب بگیرد و نایب او رمی را انجام

۱. همان، م ۱۲۶۰، و م ۱۲۶۱.

۲. همان، م ۱۲۶۳، و م ۱۲۶۴، و ۱۲۶۵، و ۱۲۶۷.

دهد و سپس پیش از گذشتن وقت رمی، عذرش برطرف شود، اگر در زمان گرفتن نایب نسبت به برطرف شدن عذرش امید نداشته و نایب به جای او رمی کرده، همان رمی کفایت می‌کند و نیازی نیست که خودش آن را تکرار کند، اما اگر نسبت به برطرف شدن عذر ناامید نبوده، هر چند گرفتن نایب در هنگام پدید آمدن عذر جایز بوده است، ولی باید پس از برطرف شدن عذر، خودش رمی را تکرار کند.^۱

آیه الله خویی: فرع ۱ - بیماری که امید ندارد تا مغرب بهبودی حاصل کند، برای رمی نایب بگیرد، و چنانچه اتفاقاً پیش از غروب آفتاب بهبودی یافت و حالش خوب شد، بنابر احتیاط خودش نیز رمی کند.^۲

آیه الله سیستانی: فرع ۱ - کسی که معذور است و شخصاً نمی‌تواند رمی نماید، مانند مریض، باید نایب بگیرد، و اولی این است که نزد جمهره‌ها در صورت امکان حاضر شود، و نایب در حضور او پرتاب کند، و اگر امید به رفع عذر شخص معذور قبل از گذشتن وقت رمی وجود داشته باشد، ولی نایب بگیرد و از طرفش رمی نماید، و اتفاقاً عذر شخص قبل از گذشتن وقت رفع شود، بنابر احتیاط خود، شخصاً نیز رمی نماید، و کسی که قدرت نایب گرفتن ندارد، مانند بیهوش و لیش یا دیگری از طرف او رمی نماید.^۳

فرع ۲ - السؤال ۱: الزحام فی المرمی فی یوم العید شدید جداً فهل یسوغ ذلك المبادرة إلى الاستنابة فی المرمی كما یفعله الكثیرون؟

الجواب: من خاف الضرر المعتد به من مباشرة المرمی فی تمام الوقت المحدد له أو وجد أن ذلك حرجی علیه بحد لا یحتمل عادة جازله أن یتستنب و الإنسان علی نفسه بصیرة.

فرع ۳ - السؤال ۲: إذا حاولت المرأة أن یصیب الجمره مراراً و لم تصب فهل یكفی ذلك لجواز الاستنابة أم لا بد من الیأس من الإصابة؟

۱. مناسک، ص ۱۴۰، م ۳۸۴، و ص ۱۴۱، م ۳۸۵.

۲. مناسک، ص ۲۷۵، م ۴۴۱.

۳. مناسک، ص ۳۱۴، م ۴۳۶.

الجواب: لابد من اليأس من التمكن من الرمي في تمام الوقت المحدد له.
فرع ۴ - السؤال ۳: إذا لم يتمكن من الرمي يوم العيد لشدة الزحام فهل يجوز تأخيره إلى الليلة الثانية أو إلى اليوم الثاني أم يجب عليه الاستنابة ليؤتي به عنه في يوم العيد نفسه؟
الجواب: يستناب ولا يجوز التأخير.
فرع ۵ - السؤال ۴: هل تكفي الاستنابة في رمي الجمرة، لمجرد احتمال المشقة أو الظن بها؟

الجواب: لا يجتزأ بالاستنابة إلا مع إحراز ترتب الحرج الشديد مع المباشرة أو خوف الضرر منها.^۱

آية الله شبيري: فرع ۱ - سه دسته‌اند که جمرة عقبه را باید شب عید رمی کنند: ۱- کسانی که نمی‌توانند در روز عید رمی کنند. ۲- کسانی که می‌ترسند در رمی در روز با خطری جدی روبرو شوند. ۳- کسانی که رمی در روز برای آن‌ها ضرر اساسی دارد.
 این سه گروه اگر از سنگ زدن در شب عید هم معذورند، برای رمی نایب می‌گیرند و در صورت امکان باید کسی را نایب بگیرند که در روز سنگ بزند.

فرع ۲ - پنج دسته‌اند که علاوه بر این که می‌توانند در روز جمرة عقبه را رمی کنند، می‌توانند شب عید رمی نمایند: ۱- بانوان ۲- کودکان ۳ و ۴- بیمار و ضعیفی که رمی در روز بر آن‌ها سخت باشد، هر چند سختی آن شدید نباشد. ۵- همه کسانی که رمی در روز بر آن‌ها بسیار سخت است.

این چند گروه می‌توانند جمرة عقبه را شب عید رمی کنند و رمی شب عید بر نیابت مقدم است؛ و نمی‌توانند رمی را به شب یا روز بعد به تأخیر بیندازند.

فرع ۳ - حاجی باید خودش رمی نماید، ولی گروه‌هایی که در مسأله قبل گفته شد، چنانچه از رمی در روز عید و همچنین شب قبل آن معذور باشند برای سنگ زدن نایب می‌گیرند و در صورت امکان باید کسی را نایب بگیرند که در روز عید رمی نماید، هر چند

۱. ملحق المناسک، ص ۳۴۱، (منی و واجباتها) (الاستنابة فی الرمی).

خود آن‌ها و نایب آنها از بانوان باشند.

فرع ۴ - چنانچه کسی بتواند با ماشین یا وسیله نقلیه دیگری خود را به جمرات برساند، باید به جمرات برود و خودش رمی کند و نمی‌تواند برای رمی نایب بگیرد.^۱

فرع ۵ - کسی که وظیفه او نایب گرفتن است، اگر دیگری بدون گفته او برایش سنگ زد، کافی است، ولی بنا بر احتیاط مؤکد مستحب به آن اکتفا نکند.^۲

آیه الله صافی: فرع ۱ - اگر کسی مریض باشد و مأیوس باشد از این که بتواند در وقتی که گفته شد رمی نماید، دیگری به نیابت او رمی کند، و اگر ممکن باشد سنگ را به دست خود بگیرد، و دیگری رمی کند، و اگر خوب شد اعاده رمی لازم نیست، اگر چه احوط آن است که در صورتی که در ایام تشریق خوب شود خودش آن را به جا آورد.^۳

فرع ۲ - سؤال: آیا جایز است از طرف زنان، به خاطر ازدحام فوق العاده‌ای که در این سال‌ها وجود دارد، در رمی نیابت کرد و یا باید آن‌ها رمی کنند، و همچنین در مورد طواف، با این تفاوت که ازدحام در رمی جمرات در شب تخفیف پیدا می‌کند، ولی ازدحام در طواف شبانه روز تخفیف پیدا نمی‌کند.

جواب: زن‌ها در فرض مرقوم می‌توانند رمی را تا آخر ایام تشریق به تأخیر بیاورند، و خودشان در صورت امکان در روز رمی کنند، و گرنه شب رمی نمایند، و اگر این هم ممکن نیست می‌توانند نایب بگیرند که در روز رمی کند، و طواف را می‌توانند در خارج از بیست و شش ذراع و نیم در صورت اتصال طائفین به یکدیگر انجام دهد.^۴

فرع ۳ - سؤال: سنگ زدن در روز سیزدهم برای همه به سهولت ممکن است، در این صورت شخصی که از رمی در روز معذور و ناتوان است، و می‌تواند قضای همه روزها را تماماً در روز سیزدهم انجام دهد، آیا می‌تواند شب دهم مثلاً رمی کند، که فردای آن بتواند

۱. مناسک، ص ۲۱۳، م ۵۰۲، و م ۵۰۳، و ص ۲۱۴، م ۵۰۴، و ۵۰۶.

۲. همان، ص ۲۱۵، م ۵۰۷.

۳. مناسک، ص ۱۹۴، م ۲۲۱.

۴. استفتاآت حج، (هزار مسأله) ص ۲۱۲، پرسش و پاسخ ۶۹۳.

قربانی و تقصیر و یا حلق نماید؟ و همچنین با فرض اینکه روز سیزدهم می‌توانند به آسانی جمره را رمی کنند، آیا نوبت به نیابت دادن به دیگری می‌رسد؟

جواب: اگر از رمی در شب و روز معذور است نایب بگیرد تا برای او در روز رمی نماید و در صورت تمکن قضای آن‌ها را شخصاً در روز سیزدهم به جای آورد.

فرع ۴- سؤال: حاج پیش از رمی خود می‌تواند برای دیگری رمی نماید یا نه؟
جواب: مانعی ندارد.

فرع ۵- سؤال: شخصی در اثر ناتوانی نتوانسته رمی جمره کند و نایب گرفته، لکن اگر شب می‌رفت برای او ممکن بود خودش رمی کند، فعلاً وظیفه او چیست؟

جواب: در فرض سؤال، چنانچه رمی در شب برای خودش ممکن باشد باید خودش در شب رمی کند، و اگر ممکن نیست نایب بگیرد، که در روز از طرف او رمی کند، و اگر به وطن برگشته احتیاطاً اگر بتواند خودش به منی برود، و قضای آن را به جا آورد. و اگر متمکن نیست نایب بگیرد که روز از طرف او رمی کند، و در هر صورت باید رمی در ایام تشریق باشد.^۱

آیه الله فیاض: کل من یتمکن من مباشرة الرمی من دون مشقة و حرج یجب علیه ذلک، و لا یجوز له أن یتنیب من یرمی عنه، و اذا کان غیر متمکن لمرض أو نحوه من الموانع التي لا یرجى زوالها الى المغرب استناب غیره، فاذا اتفق برؤه قبل زوال الشمس رمی بنفسه.^۲

قد تسأل ان الحاج اذا لم یتمکن من أن یتقی فی منی أيام التشریق لا نهاراً و لا لیلاً لسبب من الأسباب، فهل یسقط الرمی عنه، أو أن وظیفته رمی جمیع الأيام فی لیلة واحدة أو الاستنابة؟ و الجواب: ان الأظهر فی هذه الحالة الاستنابة، و إن کان الأولی و الأجدر أن یجمع بین رمی جمیع الأيام فی لیلة واحدة و الاستنابة.^۳

۱. همان، پرسش و پاسخ ۶۹۴، ۶۹۵ و ۶۹۶.

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۴۹، مسألة ۲۸۳.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۴۹، مسألة ۲۸۴.

رمی به نیابت از معذور بدون استنابه او

مسأله ۶۷- در صحت نیابت از شخص معذور، بدون اذن و اطلاع او سه قول وجود دارد، برخی فرموده‌اند اذن لازم است، برخی فرموده‌اند اذن لازم نیست، برخی فرموده‌اند با قطع به رضایت، اذن لازم نیست.

حضرت امام: اگر دیگران از رفع عذر معذور، مأیوس باشند، لازم نیست از وی اذن بگیرند اگر چه احوط است، و اگر نتواند اذن بدهد، اذن معتبر نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: (بر مناسک امام حاشیه ندارد.)

آیه الله خویی: وظیفه عاجز، نایب گرفتن است و استنابه بدون اذن گرفتن تحقق پیدا نمی‌کند مگر اینکه از نایب گرفتن هم عاجز باشد مثل بیهوش و طفل غیر ممیز.^۲

آیه الله سیستانی: معذور باید نایب بگیرد و کسی که قادر به نایب گرفتن نیست ولی او یا هر کس دیگر به جای او رمی کند.^۳

آیه الله شبیری: کسی که وظیفه او نایب گرفتن است، اگر دیگری بدون گفته او برایش سنگ زد، کافی است، ولی بنابر احتیاط مؤکد مستحب به آن اکتفا نکند.^۴

آیه الله صافی: استنابه بدون اذن گرفتن محقق نمی‌شود مگر در مغمی علیه.^۵

□ ■ □

قربانی

دومین واجب از واجبات منی قربانی است.

کسی که حج تمتع به جا می‌آورد، هر چند مستحبی باشد، باید حداقل یک گوسفند، یا یک گاو ذبح، و یا یک شتر نحر کند.

۱. مناسک، م ۱۲۶۰.

۲. همان.

۳. همان.

۴. مناسک زائر، ص ۲۱۵، م ۵۰۷.

۵. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۲۶۰.

زمان ذبح و حکم ترتیب بین رمی و ذبح

مسئله ۶۸- بر حاجی واجب است روز عید جمره عقبه را رمی کند و یک قربانی ذبح نماید، اما آیا واجب است اول رمی و بعد ذبح کند، یا ترتیب الزامی نیست؟ نیز آیا واجب است ذبح در روز عید انجام شود یا تأخیر آن، اختیاراً جایز است؟ مسئله از هر دو جهت محل خلاف است، برخی قائل به وجوب ترتیب شده و حتی فرموده‌اند: اگر عمداً بر خلاف ترتیب عمل کنند، عمل بعدی باطل است، برخی احتیاط کرده، و بعضی تقدیم ذبح را بر رمی مجزی و تأخیر ذبح را از روز عید جایز دانسته‌اند.

حضرت امام: ذبح باید - بنا بر احتیاط واجب - بعد از رمی جمره عقبه، انجام و از روز عید تأخیر نشود.^۱

آیه الله خامنه‌ای: بنا بر احتیاط واجب، ذبح قربانی باید پس از رمی جمره عقبه صورت گیرد. بنا بر احتیاط، نباید ذبح قربانی را به اختیار خود تا بعد از روز عید به تأخیر اندازد، و اگر عمداً یا سهواً یا از روی ناآگاهی، یا بر اثر عذر یا سبب دیگر، ذبح را به تأخیر اندازد، بنا بر احتیاط واجب، در صورت امکان باید در ایام تشریق، و در غیر این صورت در روزهای دیگر ماه ذی حجه ذبح کند.^۲

آیه الله خویی: واجب است قربانی پس از رمی باشد ولی چنانچه او را از روی فراموشی یا نادانی پیش از رمی به جا آورد صحیح است و حاجتی به اعاده ندارد.

احتیاط این است که ذبح و نحر در روز عید قربان باشد، ولی اگر از روی فراموشی یا عذر دیگر یا نادانی ترک نمود لازم است تا آخر ایام تشریق تدارکش نماید.^۳

آیه الله سیستانی: بنا بر احتیاط باید قربانی را پس از رمی جمره عقبه به جا آورد، ولی اگر آن را به علت ندانستن حکم شرعی یا فراموشی مقدم نمود کفایت می‌کند و اعاده لازم نیست.^۴

۱. مناسک، م ۱۰۲۸.

۲. مناسک، ص ۱۳۰، م ۳۵۱، و م ۳۵۲.

۳. مناسک، ص ۲۴۸، ذبح و نحر در منی، م ۳۸۶.

۴. مناسک، ص ۲۸۳، قبل از م ۳۸۲، (کشتن گاو یا گوسفند در منی).

احتیاط این است که قربانی کردن در روز عید باشد، اگر چه اقوی این است که می تواند در روزهای تشریق نیز قربانی کند.^۱

آیه الله شبیری: حاجی باید ترتیب بین رمی جمره عقبه و قربانی و بین آن و حلق یا تقصیر را رعایت کند و اگر بدون انجام عمل قبل، عمل بعدی را انجام دهد، عمل بعدی باطل است، بلی چنانچه از روی فراموشی یا ندانستن مسأله خلاف ترتیب عمل نماید، عمل انجام شده صحیح است.^۲

آیه الله صافی: واجب دوم از واجبات در منی در حج تمتع بعد از رمی جمره عقبه قربانی کردن در روز عید است.

اگر از روی جهل یا نسیان یا به واسطه عذری در روز عید قربانی نکرد باید تا آخر ذی حجه قربانی نماید.^۳

آیه الله فیاض: موضعه من الناحية الزمانية يوم العيد على الأحوط، فاذا لم يأت به في ذلك اليوم عامداً أو غير عامد، فالأحوط أن يأتي به خلال ايام التشریق، و هي اليوم الحادي عشر و الثاني عشر و الثالث عشر، و اذا لم يأت به خلال تلك الأيام و جب عليه أن يأتي به خلال شهر ذی الحجة.

موضعه من ناحية تسلسل الواجبات بعد الرمي و ان قدمه على الرمي جاهلاً أو ناسياً صح، و لم يحتج الى الاعادة، و إن قدمه عليه عامداً و ملتفتاً بوجوب البدء بالرمي أولاً، فهل عليه أن يعيده بعد أن يرمي؟ لا يبعد عدم وجوب الاعادة، و إن كانت الاعادة أحوط و أجدر.^۴

در صورت تأخیر قربانی حلق یا تقصیر کند یا صبر کند؟

مسأله ۶۹- در مسأله قبل گذشت که حاجی در روز عید باید سه عمل را به ترتیب انجام دهد، حال چنانچه به هر علت، روز عید موفق به ذبح قربانی نشد، آیا حلق و تقصیر کند و از

۱. همان، م ۳۸۲.

۲. مناسک زائر، ص ۲۱۹، م ۵۱۶.

۳. مناسک، ص ۱۷۱، ۱۷۲، و م ۱۷۳.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۲۰، مسأله ۲۲۱ و ۲۲۲.

احرام خارج شود، یا باید صبر کند؟

حضرت امام و آیه الله سیستانی فرموده‌اند: بنا بر احتیاط نمی‌تواند حلق یا تقصیر کند. آیات عظام خوئی، صافی و فیاض: جایز است روز عید حلق یا تقصیر کند و از احرام خارج شود.

آیه الله خامنه‌ای: احتیاط در عدم تأخیر حلق یا تقصیر است.

آیه الله شبیری: جایز نیست حلق یا تقصیر کند و باید ترتیب را رعایت کند.

(عبارت مناسبها چنین است)

حضرت امام: اگر قربانی - به هر دلیل - از روز عید تأخیر افتاد، بنا بر احتیاط نمی‌تواند حلق کند و از احرام خارج شود و بعد قربانی کند، بلکه ترتیب بین قربانی و حلق و اعمال مترتبه بر آن، باید علی‌الاحوط مراعات شود.^۱

آیه الله خامنه‌ای: کسی که ذبح قربانی را بنا بر هر دلیلی از روز عید به تأخیر انداخته، لازم نیست حلق یا تقصیر را هم به تأخیر اندازد، بلکه بعید نیست انجام حلق یا تقصیر در روز عید واجب باشد، و نباید در این مورد ترک احتیاط کند.^۲

واجب است که در روز عید قربان، ابتدا جمره‌ی عقبه را رمی کند، سپس - در صورتی که ذبح قربانی در روز عید برایش میسر است - قربانی نماید و پس از آن حلق یا تقصیر کند، و در صورتی که عمداً ترتیب اعمال مذکور را رعایت نکند، معصیت کرده، اما بنا بر ظاهر، تکرار اعمال به ترتیب فوق بر او واجب نیست.

اگر در روز عید، نتواند در قربانگاه فعلی منی قربانی کند، بنا بر احتیاط واجب باید در روز عید، حلق یا تقصیر را انجام دهد و از احرام خارج شود.^۳

آیه الله خوئی: اگر با تأخیر ولو تا آخر ذی حجه بتواند در منی ذبح کند حلق یا تقصیر نماید و محل شود و ذبح را با سایر اعمال تأخیر بیندازد.^۴

والحاصل: شرطیة وقوع الحلق بعد الذبح انما هی بعد الذبح الصحیح، و ان لم یتمکن

۱. مناسک، م ۹۹۲.

۲. مناسک، ص ۱۳۲، م ۳۶۱.

۳. همان، ص ۱۳۳، م ۳۶۴.

۴. آراء المراجع، ج ۱، ص ۵۸۲، (کتابی).

من ذلك فيجوز له الحلق بالفعل و يحلّ بذلك و يؤخر ذبحه.^۱

آية الله سيستاني: تراشیدن موی یا کوتاه کردن آن بنا بر احتیاط بعد از رمی جمره ی عقبه و تهیه کردن قربانی در منی بجا آورده شود.^۲

السؤال ۳: من لم يتيسر له الذبح في يوم العيد هل يلزمه أن يحلق أو يقصر باعتبار أنهما من أعمال يوم العيد أو يجوز له ذلك؟

الجواب: لا يجب بل لا يجوز على الأحوط من دون تحصيل الهدي.

السؤال ۴: إذا اتفق مع بائع الشياه على شراء مجموعة منها على أن تبقى عنده إلى وقت الذبح و يعرض عن التالف منها خلال هذه المدة فهل يكفي في جواز الحلق قبل الذبح؟

الجواب: إذا كانت الشياه في المكان الذي يجوز الذبح فيه كوادي محسر و تم تعيين شاة كل فرد من الحجاج كفي ذلك في جواز الحلق لهم.^۳

السؤال: هل يجوز الذبح في وادي معيصم يوم العيد وأيام التشريق مع تعذر الذبح في وادي محسر أو تعسره جداً؟

الجواب: لا يبعد الاجتزاء بالذبح في وادي معيصم إذا لم يكن خارجاً عن الحرم والأحوط الأولى مع الإمكان الذبح في مكة المكرمة إلا ما كان خارجاً منها عن الحرم.^۴

آية الله شبيري: اگر حاجی به هر دلیل موفق به قربانی نشد، نمی تواند حلق یا تقصیر کند و از احرام خارج شود بلکه باید ترتیب بین آنها را رعایت کند.^۵

اگر ذبح را تأخیر انداخت باید حلق و تقصیر را هم به تأخیر بیندازد و ترتیب ساقط نیست.^۶

آية الله صافی: چنانچه مُحرم در روز عید نتواند رمی کند و قصد دارد روز یازدهم قضا کند و از سویی قربانی در منی در روز عید ممکن نیست و قربانی هم تا روز سیزدهم تأخیر می افتد، می تواند روز عید حلق یا تقصیر کند و از احرام خارج شود.

۱. المعتمد فی شرح المناسک، ج ۲۹، ص ۲۴۱. ۲. مناسک، ۲۹۶، قبل از م ۴۰۳.

۳. ملحق المناسک، ص ۳۸۸. ۴. همان، ص ۳۵۱.

۵. مناسک، ص ۲۳۸، م ۵۸۲. ۶. آراء المراجع، ج ۲، ص ۲۳۹.

کسی که نمی‌تواند در روز عید، رمی کند، می‌تواند قبل از رمی و قربانی حلق نماید و روز دیگر رمی نماید.^۱

آیه الله فیاض: و قد تسأل: ان من لم يتمكن من الذبح أو النحر في منى يوم العيد بسبب من الأسباب فهل عليه أن يؤخر الحلق أو التقصير ايضاً؟ والجواب: لا يجب عليه ذلك.^۲

رمی روز یازدهم در صورت تأخیر قربانی

مسأله ۷۰ - حضرت امام: کسی که نتوانسته است در روز عید ذبح کند و حلق یا تقصیر نیز ننموده است، می‌تواند رمی روز یازدهم را انجام دهد.^۳
مؤلف: این مسأله مورد اتفاق است و حاشیه بر آن ندارند.

ذبح در شب

مسأله ۷۱ - قبلاً گذشت که قربانی باید در روز عید ذبح شود، حال چنانچه به هر علت در روز عید ذبح نشد، آیا جایز است شب ذبح کنند؟ مسأله محل خلاف است، حضرت امام و آیه الله خامنه‌ای فرموده‌اند: ذبح در شب جایز است، سایر مراجع یا فتوا به عدم جواز داده، و یا احتیاط کرده‌اند، عبارات آنان به قرار ذیل است.

حضرت امام: تأخیر از روز عید عمداً جایز نیست علی الاحوط لکن اگر تأخیر شد عمداً یا جهلاً یا نسیاناً، ذبح در شب کفایت می‌کند.^۴

آیه الله خامنه‌ای: و بنا بر ظاهر تفاوتی ندارد که ذبح را در روز انجام دهد یا در شب.^۵

آیه الله خویی: قربانی در شب مجزی نیست و فرقی بین عالم و جاهل نیست.^۶

ذبح در شب کفایت نمی‌کند مگر برای خائف.^۷

۱. استفتائات حج، (هزار مسأله) ص ۲۳۰، ص ۷۶۰ و ۷۶۱.

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۲۰. ۳. مناسک، مسأله ۹۹۸.

۴. مناسک، م ۱۰۳۰. ۵. مناسک، ص ۱۳۰، ذیل م ۳۵۲.

۶. آراء المراجع، ج ۲، ص ۲۲۸ (کتبی). ۷. مناسک محشی، حاشیه م ۱۰۳۰.

آیه الله سیستانی: احتیاط این است که در شب قربانی نکند حتی شب روزهای تشریق، مگر برای کسی که ترس دارد.^۱

آیه الله شبیری: قربانی کردن در شب کفایت نمی‌کند.^۲

آیه الله صافی: ذبح در شب خلاف احتیاط است، می‌تواند در روز بعد ذبح کند.^۳

— چنانچه جهلاً، و یا نسیاناً ذبح و حلق را شب یازدهم انجام داده اشکال ندارد.^۴

آیه الله فیاض: و لا یجزیه الذبح أو النحر فی اللیل و ان کان جاهلاً. نعم، یجوز للخائف الذبح و النحر فی اللیل^۵

مکان ذبح قربانی و عدم کفایت در وطن

مسأله ۷۲ - ذبح قربانی از شعائر الهی و از اعمال حج است و این جهت باید محفوظ بماند، و این معنا در صورتی تحقق پیدا می‌کند که در منی و مکه و حرم، مکانی که عموم مسلمانان قربانی می‌کنند انجام شود، و هم اکنون قربان‌گاه‌های موجود، در حرم واقع است و به عنوان قربان‌گاه‌های منی تلقی و شناخته می‌شود.

بر این اساس همه مراجع عظام بر لزوم و کفایت ذبح در مسلخ جدید و مکه مکرمه - قسمتی که در حرم واقع است - اتفاق نظر دارند.

در عین حال عبارت یکایک مراجع معظم تقلید را با برخی پرسش و پاسخ‌های آن بزرگواران که در این رابطه است می‌آورم.

حضرت امام: ذبح در مسلخ جدید مجزی است.^۶

آیه الله خامنه‌ای: محل انجام ذبح، منی است و در صورتی که از ذبح در منی ممانعت شود، انجام آن در محل تعیین شده در حال حاضر بلامانع است.^۷

۱. مناسک، ص ۲۸۴، م ۳۸۲.

۲. مناسک زائر، ص ۲۲۴، م ۵۴۱.

۳. استفتاآت حج (هزار مسأله) ص ۲۱۹، س ۷۲۳.

۴. همان، س ۷۲۵.

۵. تعالیک مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۵۰۵.

۶. مناسک، م ۱۰۳۴.

۷. مناسک، ص ۱۳۰، م ۳۵۳.

سؤال از آیه الله خامنه‌ای: در حال حاضر، ذبح قربانی در منی ممکن نیست بلکه برای آن جای دیگری نزدیک منی در خارج منی تعیین کردند، از طرفی گوشت قربانی‌ها که برای آن اموال زیادی صرف می‌شود، می‌گویند به دور ریخته می‌شود و هدر می‌رود، در حالی که بسیاری از مردم کشورهای فقیر به آن نیازمند هستند، آیا حاجی می‌تواند در کشور خود قربانی کند و در روز عید قربان، از طریق تلفن کسانی را در کشور خود یا محل دیگر به ذبح آن مأمور کند تا گوشت قربانی به نیازمندان داده شود؟ یا این که ذبح باید حتماً در همان محل (قربانگاه) انجام شود؟ و آیا می‌تواند در این مسأله به فتوای مراجعی که این کار را جایز می‌دانند - چنان که از برخی علما نقل شده - مراجعه کند؟

جواب: این کار جایز نیست، و ذبح قربانی باید در منی باشد و در صورت عدم امکان (ذبح در منی)، باید در محلی که اکنون ذبح در آن انجام می‌شود، قربانی کند تا شعائر انجام قربانی - که از شعائر الهی است - رعایت گردد.^۱

آیه الله خویی: اگر متمکن از تأخیر و ذبح در منی باشد تأخیر بیندازد و الاً جایز است به ذبح در مذبح فعلی اکتفا کند.^۲

آیه الله سیستانی: ۱- هل يجوز الذبح في وادي معيصر يوم العيد و أيام التشريق مع تعذر الذبح في وادي محسر أو تعسره جداً؟

الجواب: لا يبعد الاجتزاء بالذبح في وادي معيصر إذا لم يكن خارجاً عن الحرم و الأحوط الأولى مع الإمكان الذبح في مكة المكرمة إلا ما كان خارجاً منها عن الحرم.

۲- هل يجزى أن يتصل الحاج بأهله في بلده ليذبح عنه في أيام النحر؟

الجواب: لا يجزى الذبح خارج الحرم مطلقاً.^۳

آیه الله شبیری: (ذبح در مسلخ‌های کنونی) در شرایط کنونی قربانی کردن در مسلخ‌هایی

۱. همان، ص ۱۶۲، مسائل متفرقه (۴۶).

۲. مناسک، ص ۲۴۸، م ۳۸۵ (تلخیص شد).

۳. ملحق المناسک، ص ۳۵۱، (منی و واجباتها).

که در خارج منی و نزدیک آن احداث شده است، اشکال ندارد و تأخیر آن برای این که در منی ذبح کنند - اگر چه برای حاجی مشقت نداشته باشد - لازم نیست.^۱

انجام قربانی حج تمتع در غیر از منی و مکه و حوالی آن کفایت نمی‌کند؛ بنابراین انجام قربانی حج تمتع در وطن کافی نیست، هر چند در روز عید قربان باشد و به طور کامل به مصرف تعیین شده برسد.^۲

آیه الله صافی: در صورت عدم امکان قربانی کردن در منی و وادی محسر ذبح در قربانگاه‌های منطقه معیصم مانعی ندارد، و قربانی در مکه و یا وطن مجزی نیست.^۳

آیه الله فیاض: موضعه من الناحية المکانية منی، و اذا ضاقت منی بالناس و تعذرت ممارسة الواجبات فيها اتسعت رقعة منی شرعاً فشملت وادی محسر، و علیه فاذا انجز الناس واجبات منی فی الوادی کفی، و هی منطقة بین منی و المشعر، و تفصل الأولى عن الثانية، و اذا تعذر الذبح فی منی بسبب منع السلطات و تعیین المجازر خارج منی جاز للحاج أن یذبح فی تلك المجازر، أو فی مكة شریطة أن لا يتمكن من الذبح فی منی طول ذی الحجة بسبب أو آخر وإلا وجب التأخیر، و اذا ذبح فی غیر منی جهلاً بالحکم، أو نسیاناً، أو لاعتقاد أن المکان الغلانی الذی یذبح فيه من منی، فلا یبعد صحة ذبحه.^۴

سؤال: ما هو رأی سماحتکم بالذبح فی وادی محسر و الذی یعتبر خارج منی، فهل یجوز الذبح فيه علماً بأنه من المستحیل الذبح فی منی لتعرض الشخص للمساءلة القانونية فی حال ضبطه؟

الجواب: یجوز الذبح فی وادی محسر إذا لم یمكن فی منی لسبب من الأسباب واللّه

العالم.^۵

۱. مناسک زائر، ص ۲۲۵، م ۵۴۳.

۲. همان، م ۵۴۴.

۳. استفتائات حج، (هزار مسأله) ص ۲۲۳، س ۷۳۲، و ص ۲۲۰، س ۷۲۷.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۱۸، مسألة ۲۲۰.

۵. المسائل المستحدثة، ص ۱۵۲.

مؤلف: ذبیح هدی در وطن جایز نیست ﴿لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَائُهَا وَلَكِنْ يَنَالَهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ﴾^۱ و^۲

ترک قربانی در منا و پیامد آن

مسئله ۷۳- اگر کسی عمداً در منا قربانی نکند - با توجه به اینکه اعمال بعد مترتب بر قربانی است - حج او باطل می‌شود، یا خیر؟ آیا از احرام خارج شده یا خیر؟ آیا بین جاهل قاصر و غیر او فرقی وجود دارد یا خیر؟ در این رابطه عبارت مراجع عظام را می‌آوریم.

حضرت امام: اگر شخصی مثلاً به اعتقاد این که گوشت گوسفند تلف می‌شود، قربانی نکند و با همین کیفیت تقصیر کند و اعمال حج را انجام دهد، اگر جاهل بوده و فکر می‌کرده که عملش صحیح است، از احرام خارج شده ولی قربانی بر ذمه او است.^۳

آیه الله خامنه‌ای: [برمناسک حضرت امام حاشیه ندارد و موافق است] (به پاسخی که در مسأله قبل از ایشان آوردیم نیز مراجعه شود).

آیه الله خویی: اگر از روی علم و عمد قربانی را ترک نموده و طواف کرد، ظاهر این است که طوافش باطل و واجب است بعد از تدارک قربانی اعاده‌اش نماید.^۴

آیه الله سیستانی: السؤال: من كان فرضه حج التمتع و ترك الذبيح والنحر نسياناً أو جهلاً

۱. آراء المراجع، ج ۲، ص ۲۳۷.

۲. مؤلف: مکان ذبیح قربانی منی و حرم است و هم اکنون کشتارگاه‌های موجود که عموم حجاج در آن‌ها قربانی می‌کنند در حرم واقع است و به عنوان کشتارگاه‌های منی تلقی و شناخته می‌شوند، و ذبیح در آن‌ها یقیناً مصداق شعائر الهی است که از حاجی خواسته شده است. و حداقل آن نحر یک شتر، یا ذبیح یک گاو، یا یک گوسفند است، و به همین جهت، زنده دادن آنها کفایت نمی‌کند، همانطور که گوشت، یا پول آن را - ولو چند برابر - به فقرا پرداختن کفایت نمی‌کند و تکلیف ادا نمی‌شود.

در روایت است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله صد شتر همراه آوردند، سی و چهار عدد آن‌ها را برای حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام و شصت و شش عدد آن‌ها را برای خودشان نحر کردند.

شرح این مطلب را در کتاب «قربانی در کشتارگاه‌های فعلی منا» بطور مفصل و مستدل، آورده‌ام.

۳. مناسک، م ۱۰۴۰.

۴. مناسک، ص ۲۴۹، م ۳۸۶.

بالحكم أو متعمداً حتى عاد إلى بلده فهل يبطل حجهام يجزيه ان يذبحه في بلده وهل يجب ان يكون ذبحه في شهر ذى الحجة من سنته أو من السنة اللاحقة؟

الجواب: أما من تعمد ترك الهدى حتى مضت ايام الذبح - و هى يوم العيد و ايام التشريق - فحجّه باطل وكذلك الجاهل المقصر على الاحوط، واما الناسى والجاهل القاصر فان تذكر أم علم بعد ايام التشريق قبل مضى ذى الحجة فالاحوط ان يجمع بين الذبح فى مكة والصيام بدلا عنه ويصح حجّه، و أما اذا تذكر أو علم بعد مضى شهر ذى الحجة فلا يبعد صحة حجه ولكن يلزمه الذبح فى العام القادم فى منى واما الذبح فى البلد أو فى غير شهر ذى الحجة فلا اثر له مطلقاً.

السؤال: إذا اعتقد الحاج عدم وجوب الذبح لكونه إسرافاً فقصر وأحل من إحرامه فما هو حكمه؟

الجواب: يلزمه نزع المخيط فوراً و الاجتناب عن سائر محرّمات الإحرام و الذبح قبل مضى أيام التشريق فإذا لم يذبح حتى مضت بطل حجه على الأحوط و لا يجدى الذبح بعدها و لا الصوم بدلاً عن الهدى.

السؤال: إذا لزمته إعادة الذبح فلم يفعل متعمداً هل يبطل حجه؟

الجواب: إذا لم يذبح حتى مضت أيام الذبح بطل حجه على الأظهر.^١
آية الله صافى: [بر مناسك حضرت امام حاشيه ندارد].

آية الله فياض: إذا ترك الحاج الذبح أو النحر فى يوم العيد عامداً و ملتفتاً الى موضعه التسلسلى، و أتى بسائر واجبات الحج من الحلق أو التقصير و الطواف، فان استمر على تركه بطل حجه، و إن تداركه قبل مضى وقته صح، و هل تجب عليه إعادة ما أتى به من الأعمال المترتبة عليه؟ و الجواب: تجب إعادة الطواف، و أما الحلق أو التقصير فعدم وجوب اعادته لا يخلو عن قوة، و إن كان الأحوط و الأجدر الاعادة. و اذا تركه نسياناً أو جهلاً بالحكم، ثم تذكر و جب عليه تداركه و إن كان التذكر فى آخر ذى الحجة، و هل تجب عليه إعادة ما أتى

١. مناسك الحج و محلقاتها الذبح أو النحر فى منى، سؤال ١ و ٢ و ٣.

به من الأعمال المترتبة عليه؟ و الجواب: لا تجب حتى الطواف و ما بعده في هذه الحالة.^۱

نوع قربانی

مسأله ۷۴ - قربانی باید گوسفند یا گاو و یا شتر باشد، و ذبح غیر از این سه حیوان کافی نیست، و شتر افضل و پس از آن گاو بهتر است. در این مسأله اختلاف وجود ندارد.^۲

شرکت در قربانی

مسأله ۷۵ - شرکت دو نفر یا بیشتر در یک قربانی، در حال اختیار جایز نیست و کفایت نمی‌کند، بنابراین چنانچه دو نفر مثلاً به طور شرکت، یک گوسفند خریداری و ذبح کنند صحیح نیست و کفایت نمی‌کند.^۳ (این مسأله انفاقی است).

شرایط قربانی

در حیوان قربانی چند شرط معتبر است، اول سن، دوم بی عیب بودن، سوم لاغر نبودن، چهارم گوش بریده نبودن، و... که به ترتیب در مسائل ذیل بیان می‌شود.

سن قربانی اگر شتر باشد

مسأله ۷۶ - سن شتر باید پنج سال تمام باشد و داخل سال ششم شده باشد. در مقدار سن شتر اختلاف وجود ندارد.^۴

سن قربانی اگر گاو یا بز باشد

مسأله ۷۷ - در اینکه سن گاو و بز باید چه مقدار باشد، اختلاف وجود دارد، برخی برآنند که

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲، مسأله ۲۲۵.
 ۲. به مناسک حضرت امام، م ۱۰۳۵، مراجعه شود.
 ۳. مناسک محشی، م ۱۰۳۸.
 ۴. مناسک محشی، م ۱۰۴۲.

کمتر از دو سال نباشد، برخی یک سال تمام دانسته‌اند.

حضرت امام: سن گاو و بز بنابر احتیاط واجب کمتر از دو سال نباشد.^۱

آیه الله خامنه‌ای: در مورد گاو و بز ورود به سه سالگی ملاک است.^۲

آیه الله خویی: گاو و بز بایستی بنابر احتیاط سه ساله باشد و کمتر از آن کافی نیست.^۳

آیه الله سیستانی: گاو و بز در صورتی کفایت می‌کند که بنابر احتیاط سال دوم را تمام و

وارد سال سوم شده باشد.^۴

آیه الله شبیری: حداقل سن گاو و بز یک سال تمام است.^۵

آیه الله صافی: گاو و بز احوط آن است که دو سالش تمام و داخل در سال سوم شده باشند.^۶

آیه الله فیاض: ولا یجزی من البقر و المعز إلا ما أكمل الثانية و دخل فی الثالثة

على الأحوط.^۷

سن قربانی اگر گوسفند (میش) باشد

مسئله ۷۸ - در اینکه سن گوسفند باید شش، یا هفت ماه تمام، یا یک سال باشد، اختلاف

وجود دارد.

حضرت امام: سن میش به احتیاط واجب کمتر از یک سال نباشد و داخل در سال دوم

شده باشد.^۸

آیه الله خامنه‌ای: در مورد گوسفند ورود به دو سالگی ملاک است.^۹

آیه الله خویی: گوسفند بایستی هشت ماه باشد و احتیاط است که یک سالش تمام

شده باشد.^{۱۰}

۲. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.

۴. مناسک، ص ۲۸۴، م ۳۸۴.

۶. مناسک، ص ۱۷۳، م ۱۷۶.

۸. مناسک، م ۱۰۴۲.

۱۰. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.

۱. همان.

۳. مناسک، ص ۲۴۹، م ۳۸۸.

۵. مناسک، ص ۲۲۰، م ۵۲۰.

۷. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.

۹. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.

آیه الله سیستانی: گوسفند در صورتی کفایت می‌کند که هفت ماه را تمام و وارد ماه هشتم شده باشد، و احتیاط است که سال اول را تمام کرده باشد.^۱

آیه الله شبیری: حداقل سن گوسفند میش شش ماه تمام.^۲

آیه الله صافی: اگر میش باشد احوط آن است که سال اولش تمام شده باشد.^۳

آیه الله فیاض: و لا یجزی من الضأن إلا ما أكمل الشهر السابع و دخل فی الثامن، و الأحوط أن ینکون قد أكمل السنة الواحدة و دخل فی الثانية.^۴

قربانی بیمار و صورت کشف خلاف

مسأله ۷۹- در لزوم صحیح و سالم بودن حیوان قربانی و بیمار نبودن آن اختلاف وجود دارد، برخی فرموده‌اند باید صحیح باشد، برخی اصلاً متعرض این شرط نشده‌اند و برخی مستحب دانسته‌اند، عبارات هر یک به قرار ذیل است.

حضرت امام: الثانی: الصحة و السلامة، فلا یجزی المریض حتی الأقرع علی الأحوط.^۵

– لو ذبح فانکشف کونه ناقصاً أو مریضاً ینبغی آخر.^۶

– باید صحیح باشد، و حیوان مریض کافی نیست، حتی مثل کچل بنا بر احتیاط.^۷

– اگر حیوانی را به گمان آنکه صحیح و سالم است ذبح کرد بعد معلوم شد مریض یا ناقص بوده کافی نیست، و باید دوباره ذبح کند.^۸

آیه الله خامنه‌ای: قربانی باید شرایطی داشته باشد - دوم، قربانی سالم و صحیح باشد.^۹

– اگر حیوان را به گمان این که سالم است ذبح کند و سپس معلوم شود که بیمار و یا ناقص بوده است، در صورت توان مالی واجب است که قربانی دیگری ذبح نماید.^{۱۰}

۱. مناسک، ص ۲۸۴، م ۳۸۴.
 ۲. مناسک، ص ۱۷۳، م ۱۷۶.
 ۳. مناسک، ص ۱۷۳، م ۱۷۶.
 ۴. مناسک، ص ۱۰۴۲، م ۱۰۴۲.
 ۵. تحرير الوسيلة، القول فی واجبات منی، م ۸.
 ۶. همان، م ۱۰.
 ۷. مناسک، م ۱۰۴۲.
 ۸. همان، ص ۴۹۹، م ۱۰۵۰.
 ۹. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.
 ۱۰. همان، ص ۱۳۰، م ۳۵۰.

- آیه الله خویی: احوط اولی این است که بیمار نباشد.^۱
- هر گاه قربانی سالم خرید و پس از خریداری ناخوش و مریض شد کشتن همان کافی است و تعویض لازم نیست.^۲
- آیه الله سیستانی: اگر قربانی را به اعتقاد سالم بودن خرید و پس از پرداخت قیمت آن معلوم شد که معیوب است، ظاهراً اکتفاء به آن جایز است.^۳
- آیه الله شبیری: حیوان قربانی باید از بیماری ای که گوشتش را فاسد می کند سالم باشد.^۴
- اگر بعد از ذبح فهمید که گوشت حیوان فاسد بوده کفایت نمی کند.^۵
- آیه الله صافی: قربانی باید صحیح باشد پس قربانی ناخوش کافی نیست.^۶
- اگر حیوانی را خرید و ذبح کرد به گمان آن که صحیح است، و بعد معلوم شد ناقص است کفایت نمی کند.^۷
- آیه الله فیاض: و الأحوط الأولى أن لا یکون مریضاً و لا موجوءاً، و لا مرضوض الخصیتین، و لا کبیراً لا مخ له، و لا فاقد القرن أو الذنب من أصل خلقته.^۸
- اذا اشتری هدیاً باعتقاد سلامته فنقد ثمنه، ثم علم أن به عیباً فالظاهر جواز الاکتفاء به.
- اذا اشتری هدیاً باعتقاد أنه سمین فبان مهزولاً لأجزأه و إن كان الانکشاف قبل الذبح أو النحر، و لا فرق فی ذلك بین أن یملک الهدی بالشراء أو الارث أو الهبة.^۹

قربانی نباید لاغر باشد

مسأله ۸۰ - قربانی نباید لاغر باشد، و در این جهت بین مراجع عظام اختلاف وجود ندارد، بلی اکثر به عنوان فتوی فرموده اند که نباید لاغر باشد.

۲. همان، ص ۲۵۲، م ۳۹۳.

۴. مناسک، ص ۲۲۱، م ۵۲۲.

۶. مناسک، ص ۱۷۳، م ۱۷۷.

۸. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.

۱. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.

۳. مناسک، ص ۲۸۶، م ۳۸۵.

۵. همان، م ۵۲۳.

۷. همان، ص ۱۷۴، م ۱۸۱.

۹. مناسک الحج؛ ص ۲۲۳، مسأله ۲۲۷ و ۲۲۸.

عبارت یکایک آنان چنین است.

حضرت امام: باید لاغر نباشد و اگر در گرده آن پیه باشد، کافی است، و احتیاط آن است که آن را در عرف لاغر نگویند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: سوم، لاغر نباشد.^۲

آیه الله خویی: اظهر این است که لاغر نباشد.^۳

آیه الله سیستانی: معتبر است از نظر عرفی لاغر نباشد.^۴

آیه الله شبیری: قربانی کردن حیوانی که در نظر متعارف مردم لاغر شمرده می‌شود، کفایت نمی‌کند و اگر روی قلوه‌های قربانی قدری چربی باشد کافی است.^۵

آیه الله صافی: باید لاغر نباشد، و مشهور آن است که همین مقدار که در گرده آن پیه باشد کافی است، و احوط آن است که علاوه بر این طوری باشد که عرفاً آن را لاغر نگویند.^۶

آیه الله فیاض: و آن لا یكون مهزولاً عرفاً.^۷

اگر بعد از ذبح کشف شد که قربانی لاغر است

مسأله ۸۱- در مسأله قبل بیان گردید که قربانی نباید لاغر باشد، حال چنانچه کسی قربانی را به اعتقاد چاقی ذبح کرد، بعد معلوم شد لاغر است، آیا کفایت می‌کند یا خیر؟

حضرت امام: اگر به گمان چاقی ذبح کند، بعد معلوم شود لاغر است، کافی است.^۸

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارد].^۹

آیه الله خویی: چنانچه قربانی را به عقیده این که چاق است، کشت و بعد معلوم شد لاغر است کافی است و حاجتی به قربانی دیگر ندارد.^{۱۰}

---

۱. مناسک، م ۱۰۴۲.
۲. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.
۳. مناسک، ص ۲۲۳، م ۵۳۲.
۴. مناسک، ص ۱۷۳، م ۱۷۷.
۵. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.
۶. مناسک، م ۱۰۵۱.
۷. به مناسک حضرت امام، م ۱۰۵۱، مراجعه شود.
۸. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.
۹. مناسک، ص ۲۸۵، م ۳۸۴.
۱۰. مناسک، ص ۲۵۱، م ۳۹۱.

آیه الله سیستانی: اگر قربانی را به اعتقاد چاق بودن خرید، و بعد معلوم شد لاغر است کفایت می‌کند، قبل از کشتن لاغر بودنش معلوم شود، یا بعد از آن.^۱

آیه الله شبیری: اگر به خیال چاق بودن حیوان را ذبح کرد، بعد فهمید لاغر بوده، کفایت می‌کند.^۲

آیه الله صافی: اگر قربانی را به گمان چاقی ذبح کرد و لاغر درآمد کافی است.^۳

آیه الله فیاض: اذا اشتری هدیاً باعتقاد أنه سمین فبان مهزولاً أجزاءً و إن كان الانکشاف قبل الذبح أو النحر.^۴

قربانی پیر نباشد

مسأله ۸۲ - در اینکه اگر قربانی پیر باشد، آیا کفایت می‌کند یا خیر؟ بین مراجع عظام، اختلاف نظر وجود دارد، حضرت امام و آیات عظام خامنه‌ای، شبیری، صافی، فتوا به عدم کفایت داده‌اند، و آیه الله خویی، سیستانی و فیاض احتیاط مستحب دانسته‌اند.

عبارت مناسک چنین است.

حضرت امام: باید خیلی پیر نباشد.^۵

آیه الله خامنه‌ای: اگر سن قربانی بیش از آنچه بیان شد، باشد، کفایت می‌کند به شرط آن که زیاد پیر نباشد.^۶

آیه الله خویی: و احوط اولی این است که پیر که مغز استخوانش آب شده نباشد.^۷

آیه الله سیستانی: احوط و اولی این است که آن قدر پیر نباشد که مغز استخوان‌هایش آب شده باشد.^۸

۱. مناسک، ص ۲۸۷، م ۳۸۷.

۲. مناسک، ص ۱۷۴، م ۱۸۲.

۳. مناسک، ص ۴۹۶، م ۱۰۴۲.

۴. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.

۵. مناسک، ص ۲۲۳، م ۵۳۳.

۶. مناسک الحج؛ ص ۲۲۳، مسألة ۲۲۸.

۷. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.

۸. مناسک، ص ۲۸۵، م ۳۸۴.

آیه الله شبیری: لایجزی أجوف العظم الذی لا مخ لعظمه، سواء أكان لكبرٍ فی سنّه أو لهزالٍ فی بدنه.^۱

آیه الله صافی: قربانی باید بسیار پیر نباشد.^۲

آیه الله فیاض: و الأحوط الأولى أن لا يكون مريضاً و لا موجهاً، و لا مرضوض الخصيتين، و لا كبيراً لا مخ له.^۳

قربانی ناقص کافی نیست

مسأله ۸۳ - اعضای حیوان قربانی باید کامل و بی عیب و نقص باشد، و الاکفایت نمی‌کند، حیوان یک چشم، لنگ، گوش و دم بریده و شاخ داخل شکسته کافی نیست.

مراجع عظام در این مسأله اتفاق نظر دارند، و چنانچه اختلاف دیده شود جزئی است.

حضرت امام: باید تام الاجزاء باشد و ناقص کافی نیست. پس اگر واضح باشد کوری یا لنگی آن بنابر اقوی کافی نیست، و اگر واضح نباشد به احتیاط واجب کافی نیست و احتیاط واجب آن است که چشمش سفید نشده باشد و باید گوش بریده و دم بریده و شاخ داخل آن شکسته یا بریده نباشد.^۴

آیه الله خامنه‌ای: قربانی کردن حیوان دم بریده و کور و شل و گوش بریده و حیوانی که قسمت داخلی شاخ آن شکسته باشد، یا از ابتدا با یکی از این عیوب به دنیا آمده باشد کافی نیست، اما اگر بخش بیرونی شاخ آن (که مانند غلاف و پوشش بخش داخلی است) شکسته باشد، یا گوش آن شکافته یا سوراخ شده باشد مانعی ندارد.^۵

آیه الله خویی: قربانی کور و شل و گوش بریده و شاخ شکسته و مانند این‌ها کفایت نمی‌کند.^۶

۱. مناسک الحج، (عربی) ص ۲۴۵، م ۷۰۷.

۲. مناسک، ص ۱۷۳، م ۱۷۷.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.

۴. مناسک، ص ۴۹۶، ادامه م ۱۰۴۲.

۵. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.

۶. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.

آیه الله سیستانی: حیوانی که یک چشم ندارد، یا لنگ یا گوش بریده یا شاخ داخلی آن شکسته است و مانند آن کفایت نمی‌کند.^۱

آیه الله شبیری: حیوانی که گوش آن از بیخ بریده شده، کافی نیست، ولی اگر گوش آن را شکاف داده‌اند یا بخشی از آن را بریده‌اند، اشکال ندارد.

— قربانی کردن حیوانی که شاخ اصلیش - که معمولاً سفید است - شکسته، کافی نیست، ولی شکسته بودن پوسته و غلاف شاخ که رنگ تیره دارد، یا مادر زاد شاخ ندارد، اشکال ندارد.

— حیوان کور، یا لوچ کافی نیست، حیوانی که دست یا پای آن شکسته، یا به طور آشکار لنگ باشد کافی نیست، حیوان دم‌کنده کافی نیست.^۲

آیه الله صافی: قربانی کور و لنگ، و حتی اگر کمی از گوش آن را بریده باشند، یا از شاخ داخلی او چیزی کم باشد کفایت نمی‌کند.

احتیاط واجب آن است که حیوانی را که شاخ یا گوش یا دم در اصل خلقت ندارد قربانی نکنند.^۳

آیه الله فیاض: و يعتبر فی الهدی أن یکون تام الأعضاء، فلا یجزئ الأعور و الأعرج و المقطوع اذنه و المكسور قرنه من الداخل و الخصى.^۴

قربانی نباید اخته و یا در اصل خلقت بی بیضه باشد

مسأله ۸۴ - حیوان اگر اخته شده باشد، برای قربانی کفایت نمی‌کند، و در این جهت همه مراجع عظام اتفاق نظر دارند.

همچنین نباید در اصل خلقت بی بیضه باشد، و در این جهت برخی از مراجع فتوا داده‌اند - مثل حضرت امام. و برخی در مناسکشان متعرض نشده، یا بر مناسک امام حاشیه ندارند.

۲. مناسک، ص ۲۲۱، م ۵۲۵، تا ۵۲۹.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.

۱. مناسک، ص ۲۸۵، م ۳۸۴.

۳. مناسک، ص ۱۷۳، م ۱۷۷، و م ۱۷۹.

عبارت مناسک‌ها چنین است:

حضرت امام: ششم (از شرایط قربانی) باید خصی نباشد، یعنی خصیتین آن را بیرون نیاورده باشند.

— نهم (از شرایط) در اصل خلقت بی بیضه نباشد.^۱

آیه الله خامنه‌ای: حیوانی که اخته شده، یا بیضه‌اش کشیده شده باشد کافی نیست.^۲

— (نسبت به «در اصل خلقت بی بیضه نباشد» بر مناسک امام حاشیه ندارند.)

آیه الله خویی: اظهر این است که اخته شده کفایت نمی‌کند.^۳

— (نسبت به «در اصل خلقت بی بیضه نباشد» بر مناسک امام حاشیه ندارند.)

آیه الله سیستانی: اظهر این است که قربانی اخته شده کفایت نمی‌کند، مگر اینکه تهیه غیر اخته ممکن نباشد.^۴

— به حیوانی که یکی از بیضه‌های آن را کشیده‌اند، اکتفا نکنند، مگر اینکه غیر آن میسور نباشد.^۵

— (نسبت به «در اصل خلقت بی بیضه نباشد» بر مناسک امام حاشیه ندارند.)

آیه الله شبیری: شرط پنجم (از شرایط قربانی) اخته نباشد، یعنی بیضه‌های قربانی را نکشیده باشند، ولی اگر یکی از بیضه‌ها باقی باشد، کافی است.^۶

آیه الله صافی: قربانی کردن حیوانی که بیضتینش را کشیده‌اند کفایت نمی‌کند.^۷

— (نسبت به «در اصل خلقت بی بیضه نباشد» بر مناسک امام حاشیه ندارند.)

آیه الله فیاض: و يعتبر فی الهدی أن یکون تام الأعضاء، فلا یجزئ الأعور... والخصی.^۸

۱. مناسک، م ۱۰۴۲.

۲. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.

۳. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.

۴. مناسک، ص ۲۸۵، م ۳۸۴.

۵. ملحق المناسک، ص ۳۵۷.

۶. مناسک، ص ۲۲۳، م ۵۳۴.

۷. مناسک، ص ۱۷۴، م ۱۸۰.

۸. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.

ذبح قربانی حیوانی که بیضه‌اش را کوبیده‌اند

- مسئله ۸۵ - حضرت امام: هفتم:** (از شرایط قربانی) بیضه آن را - بنابر احتیاط واجب - نکوبیده باشند.^۱
- آیه الله خامنه‌ای:** اگر بیضه هایش کوفته شده و اخته نشده باشد قربانی کردن آن کفایت می‌کند.^۲
- آیه الله خویی:** و احوط و اولی این است که مرضوض (تخم کوبیده) نباشد.^۳
- آیه الله سیستانی:** و احوط و اولی این است که بیضتین آن کوبیده نباشند.^۴
- آیه الله شبیری:** بنابر احتیاط مستحب حیوانی که بیضه هایش را کوبیده یا رگ‌های آن را مالیده یا تاییده باشند، قربانی نکند.^۵
- آیه الله صافی:** احتیاط آن است که حیوانی که عروق و بیضتین او را مالیده باشند قربانی نکند.^۶
- آیه الله فیاض:** والأحوط الأولى أن لا يكون مريضاً ولا موجوءاً، ولا مرضوض الخصيتين.^۷

ذبح قربانی گوسفند تخم تابیده شده

- مسئله ۸۶ - ذبح قربانی گوسفندی که تخم‌هایش را تابیده، یا بیضتین آن را بسته باشند -** که در اثر آن بیضه‌ها کوچکتر از معمول است، و گوسفند از تولید مثل عاجز، و در عوض رشد بهتری دارد - اشکال ندارد و اکثر مراجع عظام مجزی دانسته‌اند، ولی حضرت امام، آیه الله صافی احتیاط کرده‌اند.
- عبارت آنان چنین است.**
- حضرت امام:** بنابر احتیاط واجب، تخم‌های گوسفند تابیده نشده باشد.^۸

۱. مناسک، ص ۴۹۶، هفتم (از شرایط قربانی).
 ۲. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.
 ۳. مناسک، ص ۲۲۳، م ۸۳۶.
 ۴. مناسک، ص ۲۸۵، م ۳۸۴.
 ۵. مناسک، ص ۱۷۴، م ۱۸۰.
 ۶. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.
 ۷. مناسک، ص ۴۹۷، م ۱۰۴۳.
 ۸. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.

آیه الله خامنه‌ای: اگر بیضه هایش کوفته شده و اخته نشده باشد، قربانی کردن آن کفایت می‌کند.^۱

– کوبیده نبودن بیضه شرط نیست مگر این که به حد اخته شدن برسد.^۲

آیه الله خویی: احوط اولی این است که بیمار و موجوء (رگ مالیده) و مرضوض (تخم کوبیده) نباشد.^۳

آیه الله سیستانی: احوط و اولی این است که مریض نباشد و رگ‌های بیضتین آن کوبیده نباشد، و بیضتین آن نیز هم کوبیده نباشند.^۴

آیه الله شبیری: بنا بر احتیاط مستحب حیوانی که بیضه هایش را کوبیده، یا رگ‌های آن را مالیده، یا تابیده باشند، قربانی نکند.^۵

آیه الله صافی: احتیاط آن است که حیوانی که عروق و بیضتین او را مالیده باشند قربانی نکند.^۶

آیه الله فیاض: و الأحوط الأولى أن لا يكون مريضاً و لا موجوءاً، و لا مرضوض الخصیتین.^۷

قربانی که به طور مادر زاد گوش، یا شاخ، یا دم ندارد

مسأله ۸۷ - چنانچه صنفی از گوسفندها به طور مادر زاد گوش، یا شاخ، و یا دم ندارند، عرفاً ناقص محسوب نمی‌شوند و قربانی کردن آن‌ها اشکال ندارد و مجزی است. ولی حضرت امام و آیه الله خامنه‌ای و آیه الله صافی، نسبت به خصوص حیوانی که در اصل خلقت دم نداشته باشد، احتیاط کرده‌اند. اما سایر مراجع احتیاط مستحب دانسته، یا فرموده‌اند: کفایت می‌کند.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۴۲.

۴. مناسک، ص ۲۸۵، م ۳۸۴.

۶. مناسک، ص ۱۷۴، م ۱۸۰.

۱. مناسک، ص ۱۲۹، م ۳۴۹.

۳. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.

۵. مناسک، ص ۲۲۳، م ۵۳۶.

۷. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.

عبارت مناسک آنان به قرار ذیل است :

حضرت امام: هشتم: (از شرایط قربانی) - بنابر احتیاط واجب، در اصل خلقت بی دم نباشد، و اگر در خلقت اصلی، گوش یا شاخ نداشته باشد، کفایت بعید نیست اگر چه خلاف احتیاط است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: فقدان اعضایی که در همه اصناف این حیوان وجود دارد و نقص محسوب می‌شود، مانع اجزاء است مانند بیضه و گوش و در غیر آنها مانند شاخ و دم اگر در این صنف از حیوان معمولاً وجود دارد، فقدان آن نقص محسوب می‌شود و مانع است و الا نه.^۲

آیه الله خویی: احوط و اولی این است که قربانی طوری نباشد که از اصل خلقت شاخ و دم نداشته باشد.^۳

آیه الله سیستانی: احوط و اولی این است که در اصل خلقتش بی شاخ و بی دم نباشد.^۴

آیه الله شبیری: اگر در اصل خلقت دم نداشته باشد، چنانچه عرفاً ناقص محسوب نشود، کفایت می‌کند.

— همچنین ذبح حیوانی که مادر زاد شاخ ندارد، اشکال ندارد.^۵

آیه الله صافی: احتیاط واجب آن است که حیوانی را که در اصل خلقت شاخ یا گوش یا دم ندارد قربانی نکند.^۶

آیه الله فیاض: و الأحوط الأولى ... و لا فاقد القرن أو الذنب من أصل خلقتة، و لا بأس بأن یکون مشقوق الاذن أو مثقوبها.^۷

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۴۲.

۴. مناسک، ص ۲۸۶، م ۳۸۴.

۶. مناسک، ص ۱۷۴، م ۱۷۹.

۱. مناسک، ص ۴۹۶، م ۱۰۴۲.

۳. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.

۵. مناسک، ص ۲۲۲، م ۵۲۹، و م ۵۲۶.

۷. مناسک الحج؛ ص ۲۲۳.

قربانی که گوشش شکافته یا سوراخ باشد مانعی ندارد

مسأله ۸۸ - شکافته بودن گوش، یا سوراخ بودن آن، نقص گوسفند نیست و قربانی کردن آن مانعی ندارد، هر چند انتخاب گوسفندی که از این جهت هم سالم باشد بهتر و مطابق احتیاط است. این مسأله مورد اتفاق همه مراجع عظام است و اختلاف ندارند. عبارت آنان به قرار ذیل است.

حضرت امام: شکاف داشتن گوش و سوراخ بودن آن مانع ندارد، و احتیاط در عدم ذبح آن است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: اگر گوش آن شکافته یا سوراخ شده باشد، مانعی ندارد.^۲

آیه الله خویی: قربانی که گوشش شکافته یا سوراخ باشد عیبی ندارد.^۳

آیه الله سیستانی: اگر گوش آن شکافته یا سوراخ باشد اشکالی ندارد، اگر چه احوط این است که گوشش سالم از این دو عیب باشد.^۴

آیه الله شبیری: اگر گوش آن را شکاف داده‌اند، یا بخشی از آن را بریده‌اند اشکال ندارد.^۵

آیه الله صافی: اگر گوش قربانی شکافته یا سوراخ باشد ضرر ندارد.^۶

آیه الله فیاض: و لا بأس بأن یکون مشقوق الاذن أو مثقوبها^۷

اگر شاخ خارج حیوان شکسته یا بریده شده، مانعی ندارد

مسأله ۸۹ - اگر شاخ خارج حیوان شکسته یا بریده باشد اشکال ندارد، و شاخ خارج؛ شاخ سخت سیاهی است که به منزله غلاف است از برای شاخ داخل که آن شاخ سفید است. این مسأله مورد اتفاق است و هیچیک از مراجع بر مناسک محشی، حاشیه ندارند.^۸ در

۱. مناسک، م ۱۰۴۷.

۲. مناسک، ص ۱۳۰، م ۳۴۹.

۳. مناسک، ص ۲۵۰، م ۳۸۸.

۴. مناسک، ص ۲۸۶، م ۳۸۴.

۵. مناسک، ص ۲۲۱، م ۵۲۵.

۶. مناسک، ص ۱۷۴، م ۱۷۸.

۷. مناسک الحج؛ ص ۲۲۳.

۸. به مناسک حضرت امام، م ۱۰۴۶، مراجعه شود.

مناسکهایشان نیز به آن تصریح فرموده‌اند.
 آیه الله فیاض: (تصریح ندارد ولی از «و يعتبر فی الهدی ... و المكسور قرنه من الداخل و الخصى»^۱ استفاده می‌شود اشکال ندارد).

اگر قربانی سالم یافت نشود ناقص کافی است

مسأله ۹۰- چنانچه قربانی واجد شرایط یافت نشود و آنچه موجود است ناقص و فاقد شرایط باشد - مثلاً اخته شده، بیضه کوبیده، مالیده، تابیده، گوش بریده... یافت شود - در این صورت اگر اطمینان دارد تا روز سیزدهم ماه ذی‌الحجة، قربانی سالم یافت می‌شود، لازم است صبر کند، اما اگر اطمینان دارد که سالم یافت نخواهد شد، می‌تواند همان روز عید گوسفند اخته، و اگر آن هم یافت نشد هر چه ممکن شد ذبح کند و کافی است. البته نظر مراجع عظام در این مسأله متفاوت است.

حضرت امام، و آیات عظام خامنه‌ای، سیستانی، شبیری، فرموده‌اند: اگر غیر از اخته یافت نشود، ذبح اخته کافی است. و اگر ناقص اخته هم یافت نشود، تفصیلی وجود دارد که در عبارتشان می‌آوریم.

آیات عظام خوبی، صافی و فیاض فرموده‌اند: در صورت عدم تمکن از قربانی سالم، هر چه ممکنش شد ذبح کند.

[عبارتها چنین است:]

حضرت امام: لو لم يوجد غیر الخصى لا یبعد إجتزاء به، و ان كان الأحوط الجمع بینه و بین التام فی ذی الحجة...

و لو وجد الناقص غیر الخصى فألا حوط الجمع بینه و بین التام فی بقية ذی الحجة، و ان لم یمكن ففی العام القابل، و الاحتیاط التام الجمع بینهما و بین الصوم.^۲

- اگر غیر از خصى یافت نشود، کفایت ذبح بعید نیست، گرچه احتیاط در جمع بین آن و

۲. تحریر الوسيلة، القول فی واجبات منی، م ۹.

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.

هدی سالم در ماه ذی حجه همان سال، و اگر نشد، سال دیگر، یا جمع بین ناقص و روزه است.
 — اگر غیر از خصی و مرضوض (کوبیده)، گوسفندی یافت نشود، ذبح آن کافی است.^۱
آیه الله خامنه‌ای: (بر آنچه در ابتدای این مسأله از مناسک حضرت امام آوردیم، حاشیه ندارند).^۲

آیه الله خویی: آنچه از شرایط در قربانی ذکر شد تماماً در صورت تمکن و قدرت است، و کسی که نتواند قربانی را به این شرایط تهیه کند، هر چه ممکن باشد همان کافی است.^۳
آیه الله سیستانی: اظهر این است که قربانی اخته شده کفایت نمی‌کند مگر اینکه تهیه غیر اخته ممکن نباشد.^۴

— اگر گاو یا گوسفند یا شتر سالم در روزهای قربانی (روز دهم، یازدهم، دوازدهم، سیزدهم) نیافت، احتیاط این است که هم حیوان معیوب را قربانی کند و هم روزه بجای قربانی بگیرد.

و همچنین اگر توانائی قیمت معیوب را فقط داشته باشد، و در صورتی که در باقی ماه ذی الحجه بتواند قربانی سالم را تهیه کند، احتیاط این است که آن را به آن دو که گفته شد ضمیمه کند.^۵

آیه الله شبیری: اگر غیر از حیوان اخته پیدا نشود، می‌تواند آن را قربانی کند.^۶
یادآوری: آیه الله شبیری، احتیاط مستحب دانستند که حیوان بیضه کوبیده، مالیده، و تاییده را ذبح نکند، بنابراین به نظر ایشان، ذبح اینها مطلقاً اشکال ندارد.^۷

آیه الله صافی: اگر غیر از ناقص یافت نشود، ذبح ناقص کفایت می‌کند و (علاوه بر آن) احتیاط مستحب آنست که سه روز در حج و هفت روز پس از حج روزه بگیرد.^۸

۱. مناسک، م ۱۰۴۴، و م ۱۰۴۵.

۲. به مناسک حضرت امام، م ۱۰۴۴، و ص ۴۹۸، م ۱۰۴۵، مراجعه شود.

۳. مناسک، ص ۲۵۱، م ۳۹۰.

۴. مناسک، ص ۲۸۵، م ۳۸۴.

۵. همان، ص ۲۸۶، م ۳۸۶.

۶. مناسک، ص ۲۲۳، م ۵۳۵.

۷. همان، ص ۲۲۳، م ۵۳۶ مراجعه شود.

۸. برگرفته از حاشیه مناسک حضرت امام، م ۱۰۴۴.

آیه الله فیاض: و اذا لم یتیسر الھدی الواجد لكل هذه الشروط اجزأه ما تیسر له من الھدی.^۱

لزوم تحصیل اطمینان در صورت احتمال نقص

مسأله ۹۱- لازم است مطمئن باشد که قربانی سالم و واجد شرایط است، و چنانچه احتمال عقلائی - نه وسوسه و خیال شیطانی - بدهد که سنّ قربانی کمتر از مقدار لازم است، یا نقص مادر زادی دارد، باید واریسی و بررسی کند. و در صورتی که فروشنده مورد اعتماد و اهل خبره به واجد شرایط بودن آن خبر دهد، قولش پذیرفته است، اما اگر در حدوث عیب و نقص شک کند اعتنا نکند.

در رابطه با این مسأله نیز عبارات متفاوت است.

حضرت امام: اگر احتمال نقص یا مرض یا کمبود سن در گوسفند باشد، احتیاط آن است که آن را معاینه کنند، گرچه در فرض احتمال حدوث عیب - مثل احتمال گوش یا دم بریدگی یا خصی بودن - اقوی عدم لزوم معاینه است، و در عیب‌هایی که محتمل است از حال تولد داشته، احتیاط ترک نشود.^۲

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].^۳

آیه الله خویی: اگر بایع اهل خبره بود و از سنّ هدی خبر داد می‌توان به قول او اعتماد کرد.^۴

آیه الله سیستانی: فحص مطلقاً لازم نیست، گرچه احتیاط مستحب آن است که فحص کند مخصوصاً اگر احتمال نقص از هنگام ولادت در میان باشد.^۵

السؤال ۱: هل یلزم الیقین بتوفر الشروط المعتبرة فی الھدی؟

الجواب: یکفی الاطمینان بتوفرها.

۲. مناسک، م ۱۰۴۱.

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۲۳.

۳. به مناسک حضرت امام، م ۱۰۴۱، مراجعه شود. ۴. همان.

۵. همان، حاشیة همان.

- السؤال ۲: هل يمكن الاعتماد على قول ذي اليد في توفر المواصفات المعتبرة في الهدى؟
الجواب: يشكل الاعتماد عليه ما لم يحصل الاطمئنان بصدقه.
- السؤال ۳: إذا شك في كون الحيوان المعروض للبيع ناقصاً فهل له البناء على سلامته و الاجتزاء به في الهدى من دون فحص عن حاله؟
الجواب: لا يبعد ذلك وإن كان الأحوط الفحص و لا سيما في ما يحتمل من النقص من حين الولادة.^۱
- آية الله شبيري: تحقيق از سنّ قربانی لازم است و اگر شک کند که قربانی دارای سن لازم است یا خیر، نمی تواند به آن اکتفا کند.^۲
- اگر شک کند که قربانی ناقص است یا خیر، اعتنا به شکش نکند و تحقیق لازم نیست؛ بلی چنانچه احتمال بدهد که حیوان نقص مادرزادی دارد، چنانچه این احتمال به حدی باشد که قابل توجه متعارف مردم است، باید تحقیق کند.^۳
- اگر شک کند حیوانی را اخته کرده اند یا خیر، اعتنا به شکش نکند و تحقیق لازم نیست.^۴
- آية الله صافی: سؤال: آیا در شرایط قربانی تحقیق لازم است، که یقین به بودن شرایط حاصل شود یا لازم نیست؟
جواب: در شرایطی که مربوط به نقص عارض بر حیوان بعد از تمام بودن آن است، مثل خصی نبودن، یا معیوب نبودن حیوان، فحص لازم نیست. و در صورت شک می تواند بدون تحقیق ذبح کند، ولی در شرایط دیگر مثل سن حیوان، لازم است یقین حاصل شود.^۵
- آية الله فیاض: إذا ذبح ثم شك في انه كان واجدا للشرائط حكم بصحته ان احتمل أنه كان محرزا للشرائط حين الذبح.^۶

۱. ملحق المناسك، ص ۳۵۶.

۲. مناسك، ص ۲۲۰، م ۵۲۱.

۳. همان، ص ۲۲۲، م ۵۳۰.

۴. همان، ص ۲۲۴، م ۵۳۷.

۵. استفتاآت حج، (هزار مسأله) ص ۲۱۸، س ۷۱۸.

۶. تعالیق مبسوطه علی مناسك الحج؛ ص ۵۲۳، مسألة ۳۸۸.

موارد کشف خلاف یا احتمال خلاف

مسئله ۹۲- در مسائل قبل بیان شد که در کفایت قربانی شرایطی معتبر است، حال اگر پس از ذبح کردن احتمال بدهد که شرایط لازم را نداشته، یا معلوم شود ناقص، یا لاغر است، یا سن آن کمتر از حد نصاب است، وظیفه چیست؟

صور این مسئله در مناسک حضرت امام در ضمن هشت مسئله آمده است. در چهار صورت از آنها فتوا داده است به کفایت قربانی انجام شده و در سه صورت فتوا داده است به عدم کفایت، و در یک صورت فرموده است: احتیاط واجب در اعاده است. سایر مراجع نیز در برخی موارد موافقت و در برخی موارد احتیاط کرده‌اند که در ادامه می‌آید.

موارد کفایت قربانی انجام شده

مسئله ۹۳- چهار صورتی که حضرت امام فتوا به کفایت داده و اکثر مراجع نیز موافقت عبارتند از:

- ۱- اگر بعد از ذبح کردن، احتمال ناقص بودن یا نداشتن سایر شرایط را داد، اعتنا نکند.^۱ (در این مورد همه کسانی که بر مناسک امام حاشیه دارند، جز آیه الله خویی که فرموده‌اند: در صورتی که احتمال بدهد که در حال ذبح احراز شرایط کرده بود اعتنا نکند).^۲
- ۲- اگر حیوانی را به گمان چاقی ذبح کند بعد معلوم شود لاغر است، کافی است.^۳ (در این صورت نیز حاشیه ندارند و موافقت جز آیه الله سیستانی که فرموده است: اگر حیوانی را به گمان چاقی خرید سپس معلوم شد لاغر است کافی است چه قبل از ذبح معلوم شود چه بعد از آن، ولی اگر خودش گوسفندی داشت و آن را به گمان چاقی ذبح کرد سپس معلوم شد لاغر است به احتیاط واجب کافی نیست).^۴
- ۳- اگر حیوانی را به گمان لاغری بخرد و به امید آن که چاق درآید، برای اطاعت خدا

۲. همان، حاشیه همان.

۱. مناسک، م ۱۰۵۶.

۴. همان، حاشیه همان.

۳. همان، م ۱۰۵۱.

رجاء ذبح کند و بعد معلوم شود چاق است، کافی است.^۱
 (این صورت مورد اتفاق مراجع عظام است و فرموده‌اند: قربانی انجام شده کافی است).

۴- اگر ناقص بودن را می‌دانست و به واسطه جهل به مسأله، برای اطاعت خداوند ذبح کرد و بعد معلوم شد صحیح است، ظاهراً کافی است.^۲
 (این صورت نیز مورد اتفاق است و فرموده‌اند، در این فرض قربانی انجام شده کافی است).^۳

موارد عدم کفایت قربانی انجام شده

مسأله ۹۴- سه صورت که حضرت امام فتوا به عدم کفایت داده و محل خلاف است:
 ۱- اگر حیوانی را به گمان صحیح و سالم بودن ذبح کند بعد معلوم شود که مریض یا ناقص بوده، کافی نیست و باید دوباره ذبح کند.^۴
 (در این صورت فقط چهار نفر از مراجع حاشیه دارند)
 آیات عظام خویی، سیستانی فرموده‌اند: چنانچه قربانی را به عقیده این که سالم است خریداری نمود و قیمتش را پرداخت و بعد معلوم شد که عیبی دارد، ظاهر این است که می‌تواند به آن اکتفا نماید و لازم نیست قربانی دیگری بنماید.^۵
 و آیه الله خامنه‌ای نیز حاشیه دارند، که فرموده است: (در صورت تمکن باید دوباره ذبح کند).^۶
 ۲- اگر احتمال چاقی نمی‌داد یا احتمال می‌داد ولی از روی بی‌مبالاتی نه به امید موافقت امر خداوند، ذبح کرد، کافی نیست.^۷

۱. همان، م ۱۰۵۵.

۲. همان، م ۱۰۵۰.

۳. همان.

۴. همان، م ۱۰۵۲.

۵. به همان، حاشیه همان مراجعه شود.

۶. همان، حاشیه همان.

۷. همان، م ۱۰۵۳.

(در این صورت حاشیه ندارند جز آیات عظام، **خویی و سیستانی**، که فرموده‌اند: اگر
اجمالاً قصد اطاعت امر الهی داشته است کافی است).^۱

۳- اگر پس از ذبح متوجه شود که سنّ هدی کمتر از حدّ نصاب است، باید ذبح را اعاده
کند.^۲

(در این صورت آیه الله سیستانی که فرموده است: «اگر در ایام تشریق باشد باید اعاده
کند و اگر بعد از آن باشد به احتیاط واجب جمع کند بین اعاده ذبح و روزه»).

ذبح قربانی عبادت است و باید با نیت قربت و بدون ریا باشد

مسأله ۹۵- ذبح قربانی از عبادات است که باید با قصد تقرب به خداوند متعال و با اخلاص
و بدون ریا انجام شود.

این مسأله مورد اتفاق همه فقها و مراجع عظام است و اختلاف وجود ندارد، هر چند در
عبارت آنان مختصر تفاوتی وجود دارد.

حضرت امام: «و هو من العبادات يعتبر فيه النية ونحوها».^۳

— ذبح از عبادات است و در آن نیت خالص و قصد اطاعت خداوند لازم است.^۴

آیه الله خامنه‌ای: قربانی کردن از جمله عبادات است که باید با نیت همراه باشد، با
شرایطی که در مورد نیت احرام بیان شد.^۵

آیه الله خویی: ذبح باید با قصد قربت باشد.^۶

آیه الله سیستانی: در ذبح قربانی قصد قربت و اخلاص معتبر است.^۷

آیه الله شبیری: قربانی عبادت است و باید با نیت خالص برای خدا انجام گردد.^۸

۱. همان، حاشیه همان.

۲. همان، م ۱۰۵۷.

۳. تحریر الوسيلة، القول فی واجبات منی، م ۱۱.

۴. مناسک، م ۱۰۴۴.

۵. مناسک، ص ۱۲۸، م ۳۴۸.

۶. مناسک، ص ۲۴۸، (ذبح و نحر در منی).

۷. مناسک، ص ۲۸۳، (کشتن گاو یا گوسفند... در منی).

۸. مناسک، ص ۲۲۰، م ۵۱۸.

آیه الله صافی: در قربانی نیت قربانی شرط است...^۱
 آیه الله فیاض: تجب فيه النية عند المباشرة، أو عند التوكيل، بأن ينوي مثلاً «أذبح الشاة
 لحج التمتع من حجة الاسلام قربة إلى الله تعالى»، و اذا كان نائباً ذكر اسم المنوب عنه، و اذا
 كان حجاً مستحباً اسقط كلمة (حجة الاسلام).^۲

مسائل نیابت در قربانی

مسأله ۹۶- ذبح قربانی هر چند از عبادات است ولی شخص حاج مخیر است خودش ذبح کند یا نایب بگیرد تا از طرف او ذبح را انجام دهد.
 در این مسأله نیز اختلاف وجود ندارد و همه مراجع اتفاق نظر دارند.
حضرت امام: «و يجوز فيه النيابة»^۳
 - جایز است که ذبح را کسی دیگر به نیابت انجام دهد.^۴
 مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسأله حاشیه ندارند. و
 عموماً در مناسکهایشان متعرض شده و نیابت را تجویز فرموده‌اند و آوردن عبارت آنان
 لازم نبود.

نایب نیت ذبح کند یا خود حاج؟

مسأله ۹۷- قربانی عبادت است و باید با نیت و قصد قربت انجام شود، و گذشت که حاج می‌تواند از برای قربانی نایب بگیرد، در پی آن این مسأله مطرح می‌شود که اگر نایب گرفت، نایب نیت کند یا خود حاج یا در مسأله تفصیل وجود دارد؟
حضرت امام، و آیات عظام سیستانی، صافی، فرموده‌اند: نایب نیت کند.
آیات عظام خویی و فیاض فرموده‌اند: خود حاج نیت کند.

۱. مناسک، ص ۱۷۱، م ۱۷۴.
 ۲. مناسک الحج؛ ص ۲۲۰، مسأله ۲۲۳.
 ۳. تحریر الوسيلة، القول فی واجبات منی، م ۱۱.
 ۴. مناسک، ص ۴۲۴، م ۱۰۴۱.

آیات عظام خامنه‌ای، شبیری، تفصیل داده و فرموده‌اند: در صورتی که ذابح را در انجام قربانی نایب کرده باشد، باید ذابح نیت و قصد قربت کند، اما اگر از او خصوص ذبح را خواسته باشد باید خودش نیت و قصد قربت کند.

[عبارت مناسک‌ها چنین است:]

حضرت امام: «ینوی النائب، و الأحوط نية المنوب عنه ايضاً»^۱

– هنگام ذبح نایب نیت می‌کند، و احتیاطاً خود شخص هم نیت کند.^۲

آیه الله خامنه‌ای: اگر از ذابح خصوص ذبح را خواسته باشد، باید خودش قصد قربانی و قربت را انجام دهد، اما در صورتی که ذابح را در انجام قربانی نایب کرده باشد، باید نایب قصد قربانی و نیت قربت کند.^۳

آیه الله خویی: نیت از صاحب قربانی تا هنگام کشتن مستمر باشد و کشنده لازم نیست نیت کند، هر چند احوط و اولی نیت نمودن او است.^۴

آیه الله سیستانی: باید نیت کشتن از نایب حاصل شود، و واجب نیست شخصی که بر او قربانی واجب شده نیت کند، اگر چه احوط این است که او نیز نیت کند.^۵

آیه الله شبیری: يجوز للحاج أن يطلب من غيره ليدبح له، كما يجوز له الاستنابة في عملية الذبح نعم في الصورة الأولى ينوي الحاج المنسك بنفسه بأن ينوي - مثلاً «اذبح لحج التمتع من حجة الاسلام قرينة إلى الله تعالى» و يطلب من غيره أن يذبح له، و لا يجب على الذابح نية النسك، و لا قصد التقرب، بل يكفي الذبح له، و حينئذ يكفي أن يكون الذابح مسلماً، و لا يشترط فيه الايمان بلا إشكال حيث أنه لا يعد نائباً، و لا عمله نيابةً.

و في الصورة الثانية، يتولى النائب النية - بتفصيلها من قصد العمل و التعيين و القرينة - كما ينوي المنوب عنه التقرب إلى الله باستنابته، و يظل على قصده هذا إلى أن يذبح النائب عنه، و

۱. تحرير الوسيلة، القول في واجبات منى، م ۱۱. ۲. مناسک، م ۱۰۶۳ (ترجمه تحریر را آوردم).

۳. مستفاد از مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۷۲، و مناسک خودشان، ص ۱۳۰، م ۳۵۴.

۴. مناسک، ص ۳۵۶، م ۴۰۳. ۵. مناسک، ص ۲۹۳، م ۳۹۹.

فی هذه الصورة يشترط الايمان فى الذابح - على المشهور - حيث أنه نائب.^۱
آية الله صافی: اگر برای ذبح نایب می‌گیرد باید نایب نیت کند که ذبح می‌کنم قربانی واجب حج تمتع حجة الاسلام کسی را که مرا نایب نموده برای اطاعت فرمان خداوند متعال و احوط آن است که علاوه بر نایب، خودش هم اگر در وقت ذبح حاضر باشد نیت کند...^۲
آية الله فياض: تجب فيه النية عند المباشرة، أو عند التوكيل، بأن ينوى مثلاً «أذبح الشاة لحج التمتع من حجة الاسلام قربة إلى الله تعالى»، و اذا كان نائباً ذكر اسم المنوب عنه، و اذا كان حجاً مستحباً اسقط كلمة (حجة الاسلام).^۳

آیا ذابح باید شیعه باشد؟

مسأله ۹۸ - حضرت امام شرط دانسته و فرموده‌اند: اگر غیر شیعه ذبح کند کفایت نمی‌کند. آیات عظام خوئی، سیستانی، صافی، و فیاض: شرط نیست.
آية الله خامنه‌ای، شبیری، تفصیل داده که: اگر از ذابح خصوص ذبح را بخواهد، لازم نیست شیعه باشد، اما اگر به او نیابت در ذبح بدهد باید شیعه باشد.

(عبارت مناسبها چنین است:)

حضرت امام: «و يعتبر كون النائب شيعياً على الأحوط بل لا يخلو عن قوة، و كذا فى ذبح الكفارات»^۴

— ذابح - بنابر احتیاط واجب - باید مؤمن باشد، بلکه خالی از قوت نیست، و همین طور در ذبح کفارات.^۵

آية الله خامنه‌ای: بنابر احتیاط واجب، ذبح کننده باید شیعه‌ای اثنی عشری باشد، اما اگر نیت را خودش انجام دهد و فقط برای اجرای آن نایب بگیرد، در این صورت بعید نیست که شیعه بودن ذبح کننده شرط نباشد.^۶

۱. مناسک الحج، (عربی) ص ۲۵۱، م ۷۲۹.

۲. مناسک، ص ۱۷۲، م ۱۷۴.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۲۰، مسألة ۲۲۳.

۴. تحرير الوسيلة، (القول فى واجبات منى) م ۱۱.

۵. مناسک، م ۱۰۷۲.

۶. مناسک، ص ۱۳۰، م ۳۵۴.

- آیه الله خویی: بایستی مسلمان باشد.^۱
 آیه الله سیستانی: و باید نایب مسلمان باشد.^۲
 آیه الله شبیری: باید مسلمان باشد و اگر شیعه نباشد، مانعی ندارد.^۳
 آیه الله صافی: مسلمان بودن ذابح کافی است.^۴
 آیه الله فیاض: يجب على الحاج أن يذبح هديه أو ينحره في منى مباشرة، أو بالوكالة، ولا يعتبر الايمان في الوكيل، و يكفي اسلامه.^۵

اگر قربانی به دست غیر شیعه ذبح شد وظیفه چیست؟ و فروع مترتب بر آن

مسأله ۹۹ - در مسأله قبل گذشت که حضرت امام فرمودند: نایب در ذبح باید شیعه باشد، آیه الله خامنه‌ای، شبیری، فرمودند: اگر ذابح نایب در ذبح باشد، باید شیعه باشد، حال طبق این نظر، چند فرع اتفاق می‌افتد که مترتب بر مسأله مزبور است.

فرع اول: عدم کفایت و لزوم اعاده

حضرت امام: اگر قربانی به دست غیر مؤمن انجام گیرد، کفایت نمی‌کند و باید دو مرتبه قربانی کند هر چند در وقت قربانی متوجه مؤمن نبودن ذابح نشود، یا جاهل به مسأله باشد. و حتی اگر حاجی دست خودش را روی دست ذابح بگذارد.^۶

فرع دوم: ضمان واسطه

حضرت امام: افرادی که برای قربانی از حجاج پول گرفته‌اند، اگر ذبح را به غیر مؤمن واگذار کنند، کفایت نمی‌کند و ضامن می‌باشند.^۷

۲. مناسک، ص ۲۹۳، م ۳۹۹.

۴. استفتاآت حج، (هزار مسأله) ص ۲۱۹، س ۷۲۲.

۶. مناسک، م ۱۰۷۳، و م ۱۰۸۱.

۱. مناسک، ص ۲۵۶، م ۴۰۳.

۳. مناسک، ص ۲۲۷، م ۵۴۹.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۲۸، مسأله ۲۴۱.

۷. همان، م ۱۰۷۴.

فرع سوم: جهل به اشتراط

حضرت امام: اگر با جهل به اشتراط ایمان ذابح، قربانی خود را به کسی واگذار کرده که ذبح نماید و بعد از ذبح متوجه مسأله شود، اگر مؤمن بودن ذابح برای وی معلوم نیست، باید دو مرتبه قربانی کند.^۱

فرع چهارم: کشف خلاف

حضرت امام: اگر مؤمن بودن ذابح را قبل از ذبح احراز کرد و بعداً معلوم شد مؤمن نبوده، کفایت نمی‌کند.^۲

فرع پنجم: کفایت ذبح در طول ذی الحجه

حضرت امام: اگر ذبح قربانی توسط غیر مؤمن صورت گرفته باشد، یا به هر دلیل، ذبح باطل باشد، اعاده آن تا آخر ذی حجه کافی است، اگر چه تأخیر آن از ایام تشریق جایز نیست.^۳

فرع ششم: کشف خلاف بعد از اعمال مترتبه

حضرت امام: کسانی که گوسفند خود را برای ذبح به غیر مؤمن داده‌اند و حلق و اعمال مترتبه را انجام داده‌اند و بعد متوجه شده‌اند، باید ذبح را اعاده کنند ولی حلق و اعمال مترتبه صحیح است.^۴

فرع هفتم: شک در شیعه بودن ذابح در حج گذشته

حضرت امام: اگر حج گزار شک کند که در حجی که انجام داده، ذابح قربانی اش مؤمن بوده یا نه، اگر در حال عمل، مسأله را می‌دانسته و ملتفت بوده، این شک بعد از عمل است و اعتنا نکند؛ و در غیر این صورت، باید قربانی را اعاده نماید.^۵

اما آیات عظام خوئی، سیستانی، صافی، و فیاض، که فرموده‌اند: ذبح غیر شیعه نیز کافی

۱. مناسک، م ۹۰۷۶.

۲. همان، م ۱۰۷۷.

۳. همان، م ۱۰۷۸.

۴. همان، م ۱۰۷۹.

۵. همان، ص ۵۰۴، م ۱۰۷۵.

است و در تمام موارد بالا فرموده‌اند، همان قربانی که به دست غیر شیعه انجام گرفته کافی است و واسطه ضامن نیست، و فرقی بین علم و جهل، و کشف خلاف و غیر آن نیست، و اعمال مترتبه و حج انجام شده صحیح است.^۱

اما آیات عظام خامنه‌ای و شبیری، - که تفصیل داده و فرموده‌اند: اگر از ذابح خصوص ذبح را خواسته، شیعه بودن ذابح شرط نیست، و اگر به او نیابت در ذبح داده است، شیعه بودن شرط است - در صورتی که از ذابح خصوص ذبح را خواستار شده است - همان ذبح کافی است و واسطه ضامن نیست... اما اگر به ذابح نیابت در ذبح داده است، در تمام موارد بالا باید طبق آنچه از مناسک حضرت امام نقل شد عمل کنند.^۲

ذبح برای غیر بدون اذن او

مسئله ۱۰۰ - قربانی کردن برای دیگری باید با اذن و اجازه لفظی او باشد، و اگر بدون اذن و نیابت برای غیر قربانی کند، هر چند بداند که او راضی است، کفایت نمی‌کند و کسی که بدون نیابت قربانی کرده است، باید پول آنرا خودش بپردازد و حق ندارد از آن شخص مطالبه کند، بلی اگر کسی او را فریب داده و مثلاً به او گفته است: قربانی کن، اگر کفایت نکرد و صحیح نبود، بر عهده من، در این صورت می‌تواند به آن شخص که فریبش داده است مراجعه و پولش را از او بگیرد.

این مسئله مورد اتفاق مراجع عظام است. (عبارت مناسک چنین است:)

حضرت امام: قربانی دیگری بدون توکیل ولو با اذن فحوی، کافی نیست، و اگر بدون نیابت برای دیگری قربانی کند، کفایت نمی‌کند و پول از مال کسی خارج می‌شود که خرج کرده است مگر آنکه غروری در بین باشد.^۳

مراجع عظام که بر مناسک امام حاشیه دارند موافقند و حاشیه ندارند.

۱. به مناسک حضرت امام، م ۱۰۷۲ و حواشی آن مراجعه شود.

۲. مناسک، م ۱۰۵۸.

۳. به همان مراجعه و دقت شود.

آیه الله شبیری [نیز که بر مناسک امام حاشیه ندارند، در مناسک خودشان فرموده است:]
اگر شخصی بدون گفتن حاجی از طرف او قربانی کند کافی نیست، اگر چه حاجی به کار او
راضی باشد.^۱

نایب نمی تواند نیابت را به دیگری واگذار کند

مسئله ۱۰۱ - حضرت امام: اگر کسی را در قربانی وکیل نماید که خود او ذبح کند، وکیل
مزبور نمی تواند به دیگری وکالت دهد.^۲
این مسئله مورد اتفاق است و کسی حاشیه ندارد.

نایب در حج، می تواند برای قربانی نایب بگیرد

اما کدام یک نیت کنند؟

مسئله ۱۰۲ - کسی که در اصل حج نایب است، می تواند برای ذبح قربانی نایب بگیرد.
این مسئله از این جهت مورد اتفاق است. اما نیت قربانی با خود حاجی است یا با ذابح
است؟ مسئله از این جهت مورد اختلاف است، و بازگشت آن به اختلافی است که در مسئله ۹۷
گذشت - که نایب نیت ذبح کند یا خود حاج - (چون ملاک هر دو یکی است).
لذا به نظر حضرت امام و آیات عظام سیستانی، صافی، ذابح که وکیل و نایب در ذبح است
نیت کند. (نیت کند قربانی ای که بر عهده موکلش است، ذبح کند قربه الی الله).
به نظر آیات عظام خویی، و فیاض، خود حاجی نیت کند.
به نظر آیات عظام خامنه ای، شبیری، اگر از ذابح خصوص ذبح را بخواهد، خود حاجی نیت
کند، و اگر به ذابح نیابت در ذبح بدهد، ذابح نیت کند.
عبارت مناسک چنین است:

حضرت امام: نایب در حج، می تواند برای قربانی، دیگری را وکیل کند، و وکیل مزبور،

نیت می‌کند قربانی حجتی را که موکلش از طرف منوب عنه خود انجام می‌دهد.^۱

حواشی موجود بر این مسأله:

آیه الله سیستانی: وکیل باید نیت کند آن قربانی که بر موکلش واجب است.^۲

از سایر مراجع حاشیه‌ای وجود ندارد.

ذبح قربانی دیگران قبل از ذبح خود

مسأله ۱۰۳ - حضرت امام: حج گزار می‌تواند قبل از ذبح قربانی خود، برای دیگران ذبح

کند.^۳

این مسأله مورد اتفاق است و بر آن حاشیه‌ای وجود ندارد.

اگر نایب عمداً شرایط ذبح را رعایت نکرد ضامن است

مسأله ۱۰۴ - حضرت امام: اگر نایب عمداً ضوابط شرعی را در اوصاف ذبیحه یا در ذبح آن

رعایت نکند، ضامن است و باید غرامت آن را بدهد و ذبح اعاده شود.^۴

این مسأله نیز مورد اتفاق است و بر آن حاشیه‌ای وجود ندارد.

ضمان نایب اگر جهلاً یا سهواً شرایط ذبح را رعایت نکرد

مسأله ۱۰۵ - حضرت امام: اگر نایب در ذبح از روی اشتباه یا جهل، بر خلاف دستور عمل

کند، اگر برای عمل اجرت گرفته است، ضامن است و گرنه ضمان او معلوم نیست، و در هر

صورت ذبح باید اعاده شود.^۵

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

۲. همان، حاشیه همان.

۴. همان، م ۱۰۶۸.

۱. مناسک، م ۱۰۶۵.

۳. مناسک، م ۱۰۶۶.

۵. مناسک، م ۱۰۶۹.

آیه الله خویی: ظاهراً به نظر ایشان در فرض مزبور مطلقاً مورد ضمان است چون اتلاف مستند به نایب است و عدم ضمان وکیل بدون تعدی و تفریط در مورد تلف است نه اتلاف. (مراجعه شود به مستند العروة، کتاب الاجارة، ص ۲۴۵، و ۲۴۷).

آیه الله سیستانی: در هر دو صورت (چه اجرت گرفته باشد یا نگرفته باشد) ضامن است.^۱
آیه الله شبیری: [متعرض نشده اند].

آیه الله صافی: [متعرض این مسأله نشده است ولی از پاسخی که در استفتائات حج داده اند، استفاده می شود که قائل به ضمان هستند مطلقاً].^۲

شک در صحت عمل نایب

مسأله ۱۰۶- کسی که برای خرید و ذبح قربانی نایب می گیرد باید به اصل خرید و ذبح اطمینان حاصل کند و ظن و گمان کافی نیست، ولی اگر بعد از آنکه نایب قربانی را خرید و ذبح کرد، در صحت عمل او شک کند نباید به شکش اعتنا کند.

این مسأله مورد اتفاق است جز اینکه برخی فرموده اند: باید به اصل خرید علم داشته باشد، برخی فرموده اند: اطمینان لازم است، برخی اخبار نایب را اگر ثقة باشد، کافی دانسته اند.

عبارات مناسبها چنین است:

حضرت امام: اگر بعد از اینکه نایب در ذبح، هدی را خرید و ذبح کرد، اگر در صحت عمل او شک کند به شکش اعتنا نکند ولی باید به اصل خرید و ذبح، علم داشته باشد و گمان کفایت نمی کند.^۳

آیه الله خویی: اگر نایب ثقة باشد و خبر دهد از ذبح کفایت می کند.^۴
مراجع دیگر که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند، بر این مسأله حاشیه ندارند.

۱. همان.

۲. مراجعه شود به کتاب (استفتائات حج (هزار مسأله)، ص ۲۲۴، پاسخ س ۷۳۶.

۳. مناسک، م ۱۰۶۷. ۴. منهاج الصالحین؛ ج ۱، ص: ۲۵۴، مسأله ۳۵۳.

آیه الله شبیری: اگر شک کند که کسی که از طرف او قربانی کرده، شرایط قربانی و شرایط ذبح را رعایت کرده یا خیر، به شک خود اعتنا نمی‌کند.^۱

— هر گاه کسی را برای قربانی بفرستد، تا ثابت نشده که وی عمل را انجام داده نمی‌تواند حلق یا تقصیر کند و گمان کفایت نمی‌کند.^۲

آیه الله فیاض: اذا وكل الحاج شخصاً في الذبح أو النحر عنه، ثم شك في أنه ذبحه أو نحره أو لا، بنى على عدمه، إلا إذا كان الوكيل ثقة وأخبره بذبحه أو نحره فإنه يكتفي به، أو حصل له الاطمئنان بذلك.^۳

اذا ذبح الهدى و بعد الذبح شك في أنه كان واجداً للشروط أو لا، يحكم بصحته و عدم وجوب الاعادة شريطة احتمال أنه كان ملتفتاً في وقت الذبح الى ما يعتبر في صحته.^۴

اگر نایب ذبح را فراموش کرد حج صحیح است ولی...

مسأله ۱۰۷- چنانچه نایب و وکیل در ذبح، ذبح را فراموش کرد، یا به هر جهت انجام نداد، ولی کسی که به او نیابت داده، با اطمینان به اینکه قربانی او ذبح شده، اعمال بعد را به جا آورد و پس از آن فهمید قربانی او ذبح نشده است، اعمال و حج او صحیح است، اما قربانی بر ذمه او است که اگر تا آخر ذی حجه فهمید، در صورت تمکن در منی ذبح کند. و الا در سال بعد ولو با استنابه، آن را در منی ذبح نماید.

در مناسک حضرت امام خصوص صورت فراموشی آمده است ولی ظاهراً فرقی بین فراموشی و عذرهای دیگر نیست.

عبارت مناسک چنین است:

حضرت امام: اگر وکیل در ذبح، ذبح را فراموش کند تا وقت بگذرد، حج منوب عنه صحیح است ولی قربانی بر ذمه اش باقی است، و اگر در ماه ذی حجه فهمید، باید در

۲. همان، م ۵۵۰.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۲۳، مسأله ۲۲۹.

۱. مناسک، م ۵۵۱.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۲۷، مسأله ۲۳۹.

صورت امکان، در همان ماه قربانی کند، و گرنه باید آن را در سال آینده در منی انجام دهد.^۱ مراجع عظام که بر مناسک امام حاشیه دارند، بر این مسأله حاشیه ندارند جز آیه الله سیستانی که فرموده است: اگر پس از ایام تشریق در ماه ذی حجه متوجه شود به احتیاط واجب جمع کند بین روزه و ذبح.^۲

آیه الله شبیری: متعرض این مسأله نشده‌اند.

آیه الله فیاض: ظاهراً مثل وقتی است که خودش انجام نداده باشد و اذا تركه نسياناً أو جهلاً بالحكم، ثم تذكر وجب عليه تداركه وإن كان التذکر فی آخر ذی الحجة، و هل تجب علیه إعادة ما أتى به من الأعمال المترتبة علیه؟ و الجواب: لا تجب حتی الطواف و ما بعده فی هذه الحالة.^۳

اگر قربانی، سهواً قبل از رمی نایب در رمی انجام شود

مسأله ۱۰۸ - مراجع عظام اتفاق نظر دارند که اگر کسی برای رمی نایب گرفته و به اعتماد اینکه نایب او رمی را انجام داده است، ذبح و حلق یا تقصیر کرد، پس از آن معلوم شد نایب او رمی را انجام نداده است، ذبح و حلق، یا تقصیر او صحیح است، و از احرام خارج شده و فقط رمی را باید تدارک کند.

عبارت مناسکها چنین است:

حضرت امام: الاحوط تاخیر الحلق و التقصیر عن الذبح و هو عن الرمی، فلو خالف الترتیب سهواً لا تجب الاعادة لتحصيله.^۴

— کسانی که برای رمی نایب می‌گیرند، اگر به اعتماد اینکه نایب رمی نموده، ذبح و حلق نمایند، سپس معلوم شود که نایب رمی را انجام نداده یا ناقص انجام داده است، ذبح و حلق صحیح است.^۵

۲. همان، حاشیه همان.

۱. مناسک، م ۱۰۷۱.

۴. تحریر الوسيلة: القول فی واجبات منی، م ۳۲.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۲۲.

۵. مناسک م ۱۰۷۰.

آیه الله خامنه‌ای: در صورتی که عمداً ترتیب اعمال روز عید را رعایت نکنند، معصیت کرده، اما بنابر ظاهر تکرار اعمال به ترتیب فوق - ابتدا رمی، سپس ذبح، و پس از آن حلق یا تقصیر - بر او واجب نیست.^۱

آیه الله خویی: چنانچه او را (قربانی را) از روی فراموشی یا نادانی پیش از رمی بجا آورد صحیح است و حاجتی به اعاده ندارد.^۲

آیه الله سیستانی: اگر آن را (قربانی را) به علت ندانستن حکم شرعی یا فراموش نمودن آن، مقدم نمود، کفایت میکند و لازم نیست آن را دوباره بجا آورد.^۳

آیه الله شبیری: چنانچه از روی فراموشی یا ندانستن مسأله خلاف ترتیب عمل نماید، عمل انجام شده صحیح است.^۴

آیه الله صافی: اگر از روی فراموشی یا ندانستن مسأله اول قربانی کرد و بعد رمی و حلق نمود، ... ضرر ندارد و اگر عمداً خلاف ترتیب کند مشهور آن است که اعاده واجب نیست، ولی اگر احتیاط ممکن باشد ترک نکند.^۵

آیه الله فیاض: موضعه من ناحیه تسلسل الواجبات بعد الرمی و ان قدمه علی الرمی جاهلاً أو ناسیاً صح، و لم یحتج الی الاعادة، و ان قدمه علیه عامداً و ملتفتاً بوجوب البدء بالرمی أولاً، فهل علیه أن یعیده بعد أن یرمی؟ لا یبعد عدم وجوب الاعادة، و ان كانت الاعادة أحوط و أجدر.^۶

شک نایب در انجام قربانی

مسأله ۱۰۹ - حضرت امام: نایب در قربانی، اگر شک کند که برای منوب عنه ذبح کرده یا نه، باید برای وی قربانی نماید.^۷

۱. مناسک، ص ۱۳۳، م ۳۶۴.
 ۲. مناسک، ص ۲۴۸، م ۳۸۵.
 ۳. مناسک، ص ۲۸۲، م ۳۸۱.
 ۴. مناسک، ص ۲۱۹، م ۵۱۶.
 ۵. مناسک، ص ۱۸۲، م ۱۹۹.
 ۶. مناسک الحج؛ ص ۲۲۰، مسأله ۲۲۹.
 ۷. مناسک م ۱۰۶۲.

مراجع عظام بر این مسأله حاشیه ندارند و موافقتند.

ذبح با کارد استیل

مسأله ۱۱۰ - ذبح با کارد استیل جایز است یا خیر؟ اختلاف وجود دارد. منشأ اختلاف دو چیز است.

الف : آیا در حال اختیار باید وسیله ذبح آهن باشد، یا ذبح با هر فلز تند و برنده‌ای جایز است؟

ب : بر فرض که باید با آهن باشد، آیا استیل آهن است یا فلز دیگری است؟ عبارت هر یک از مراجع عظام چنین است.

حضرت امام : ذبح با کاردهای استیل که معلوم نیست آهن است یا نه، صحیح نیست.^۱
آیه الله خامنه‌ای : وسیله ذبح باید آهن باشد و استیل (فولاد و همراه با مواد ضد زنگ) در حقیقت همان آهن است و ذبح با آن مانع ندارد.^۲

آیت الله خویی : استیل از حدید محسوب است و ذبح با آن مانع ندارد.^۳

آیه الله سیستانی : ذبح با کارد استیل بنا بر احتیاط واجب کافی نیست.^۴

آیه الله شبیری : ذبح با کارد استیل، بلکه با هر وسیله‌ای که در برندگی از چاقوی آهنی کمتر نباشد صحیح است.^۵

آیه الله صافی : اگر محرز نباشد که استیل آهن است، ذبح با آن صحیح نیست.^۶

آیه الله فیاض : قد تسأل: ان الكروم المسمى بالاستیل هل هو نوع جيد من الحديد حتى يجوز الذبح به او نوع من الفلز؟ و الجواب: الظاهر علی ما شهد به اهل الخبرة انه نوع من الفلز و ليس من جنس الحديد و علی هذا فلا يجوز الذبح به.^۷

۱. مناسک م ۱۱۲۱.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۲۱.

۳. صراط النجاة، ج ۱، ص ۳۹۲، س ۲۰۸۲.

۴. رساله توضیح المسائل، ص ۵۲۳، م ۲۵۵۲.

۵. مناسک، ص ۲۲۸، م ۵۵۳.

۶. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۲۱.

۷. منهاج الصالحین، ج ۳، ص ۱۵۸.

جدا کردن سر قربانی در حالی که هنوز زنده است

مسأله ۱۱۱ - جدا کردن سر حیوان، در حالی که هنوز زنده است، آیا حرام است یا خیر؟ و آیا موجب حرام شدن حیوان می‌شود یا خیر؟ بین مراجع عظام اختلاف وجود دارد. حضرت امام و آیت الله سیستانی فرموده‌اند: قطع سر حیوان پیش از بیرون آمدن روح از بدنش حرام است ولی ذبیحه، حلال است و کفایت می‌کند. آیت الله خویی، شبیری، فرموده‌اند: بنا بر احتیاط واجب ذبیحه حلال نیست و کفایت از قربانی نمی‌کند.

عبارت یکایک مراجع عظام چنین است.

حضرت امام: بعد از فری اوداج اربعه، اگر گردن قربانی را در حالی که هنوز زنده است، قطع کنند، کار حرامی است، ولی ذبیحه، حلال است و کفایت از قربانی می‌کند.^۱
آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: بنا بر احتیاط لازم ذبیحه حلال نیست.^۲

آیه الله سیستانی: بنا بر احتیاط واجب نباید سر حیوان را پیش از بیرون آمدن روح از بدنش جدا کنند - هر چند این کار موجب حرام شدن حیوان نمی‌شود.^۳

آیه الله شبیری: السؤال: ما حکم من نزع الذبیحة - ای قطع نخاعه بعد فری الأوداج و فیها شیء من الحیاة؟ و ما حکم من قطع رأس الذبیحة قبل موتها؟

الجواب: الأحوط عدم کفایتها عن الهدی كما أن الأحوط عدم حلیتها فی الصورتین، نعم لو كان القطع عن غفلة أو سبقته السکین و قطعت النخاع أو رأس الذبیحة من دون قصد، حلت الذبیحة كما یکتفی بها عن الهدی.^۴

آیه الله صافی: بعد از فری اوداج اربعه، اگر گردن و یا رگ نخاع را در حالی که هنوز زنده

۱. مناسک م ۱۱۱۹.

۲. مناسک حضرت امام: م ۱۱۱۹.

۳. توضیح المسائل ص ۵۲۵، ۲۵۵۳.

۴. مناسک الحج ص ۲۶۹، ۷۸۴ (ولی با مناسک زائر ص ۲۲۸، م ۵۵۴، منافات دارد).

است قطع کند، کار حرام است، لکن ذبیحه حلال است و کفایت از قربانی می‌کند.^۱
آیه الله فیاض: الاحوط لزوماً عدم قطع رأس الذبیحة عمداً قبل موتها، و لا بأس به إذا لم یکن عن عمد، بل کان لغفلة او سبقته السکین أو غیر ذلك، كما ان الاحوط ان لا تنزع الذبیحة عمداً، بأن یصاب نخاعها حین الذبح، و المراد به الخیط الابيض الممتد فی وسط الففار من الرقبة الی الذنب.^۲

مصرف گوشت قربانی

مسأله ۱۱۲- در وظیفه حاج نسبت به مصرف و تقسیم گوشت قربانی، اختلاف وجود دارد. حضرت امام و آیت الله خامنه‌ای: تقسیم و خوردن، و هدیه و صدقه دادن را مستحب دانسته‌اند.

آیه الله خویی، احتیاط کرده‌اند.

آیه الله سیستانی، احتیاط کرده که ثلث آن را صدقه دهند ولی در صورت تعدر و زحمت تکلیف ساقط است.

آیه الله صافی، واجب دانسته‌اند که قدری از گوشت قربانی را بخورد، قدری هدیه و مقداری به فقیر صدقه دهد و می‌تواند از فقیر وکالت در تصرف بگیرد.

آیه الله العظمی شبیری، واجب دانسته‌اند که بخشی از آن به فقیر داده شود.

عبارت مناسبها به قرار ذیل است:

حضرت امام: احتیاط آن است که ذبیحه را سه قسمت کنند: یک قسمت را هدیه بدهند، و یک قسمت را به مؤمنین صدقه بدهند، و قدری هم از ذبیحه بخورند، ولی هیچ یک از این احتیاطها واجب نیست، و اگر صدقه را به فقیر یا کفار بدهد یا آن که تمام ذبیحه را به آنها بدهد، اشکال ندارد و ضامن حصه فقرا نیست ولی احتیاط خصوصاً در خوردن قدری از ذبیحه خیلی مطلوب است.

۱. استفتات حج، (هزار مسأله) ص ۲۲۶، س ۷۴۸.

۲. منهاج الصالحین، ج ۳، ص ۱۶۳، مسأله ۴۵۴.

– تقسیم قربانی به سه قسم واجب نیست و فروش یا هبه سهم فقیر، قبل از قربانی و بدون قبض آن باطل است. بنابراین، عمل بعضی، که به ادعای فقر و یا وکالت از فقیر، ثلث فقیر را از قربانی بخود حاجی می فروشند یا هبه می کنند، صحیح نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: سؤال: آیا می توان قربانی را پس از ذبح، در اختیار مؤسسات خیریه قرار داد تا آن را به نیازمندان بدهند؟

جواب: مانعی ندارد.^۲

آیه الله خویی: احتیاط این است که قربانی را سه قسمت نموده و یک قسمت را به فقیر مؤمن صدقه داده و یک قسمت را به مؤمنین هدیه نموده و یک قسمت باقی را خود بخورد. و واجب نیست ثلث فقیر را به شخص فقیر بدهد بلکه جایز است به وکیل فقیر داده شود گرچه وکیل فقیر خود صاحب قربانی باشد وکیل در آن قسمت بر حسب اجازه موکل خود هر تصرفی را که گفته است می نماید چه بخشیدن به دیگر یا فروش یا اعراض و غیر اینها. و جایز است اخراج گوشت قربانی از منی.

(مراعات این نکته برای حجاج محترم بسیار مفید است که هنگام حرکت از وطن از فقیری وکالت بگیرد که در یک سوم قربانی طبق خواسته او تصرف کند زیرا یافتن فقیر مؤمن در منی برای حجاج بسیار مشکل است).

– افزای و جدا کردن هر قسمتی از یکدیگر لازم نیست و همین که یک سوم مشاع را به عنوان صدقه و یک سوم مشاع را به عنوان هدیه داده و از قسمت باقیمانده مقداری بخورد کافی است.

– کسی که صدقه یا هدیه را قبض می کند، هر طور بخواهد می تواند تصرف کند و چنانچه او را به غیر مؤمن یا غیر مسلمان ببخشد عیبی ندارد.^۳

سؤال ۸۳۸: ذکرتم فی منسککم الشریف ما عبارته (الأحوط أن يعطى ثلث الهدى الى الفقير المؤمن صدقة) فهل يجب البحث عن الفقير فی منی لإعطائه الثلث أم يسقط

۲. مناسک، ص ۱۶۳، (مسائل متفرقه) ۴۹..

۱. مناسک م ۱۰۸۲ و م ۱۰۸۳..

۳. مناسک، ص ۲۵۷، م ۴۰۴ تا ۴۰۶..

الوجوب عند عدم تواجد الفقير في مكان الذبح أو قريب منه، و هل يجب الضمان للفقير عند عدم تواجده؟

الجواب : يجب مع الإمكان و عدم الحرج و يسقط مع عدم الإمكان أو الحرج، و لا ضمان معه.

سؤال ۸۳۹ : هناك بعض المكلفين ذهبوا الى بيت الله الحرام و أدوا مناسك الحج، و لكن لم يستطيعوا تقسيم الهدى على النحو المذكور في رسالتكم الشريفة (مناسك الحج) و لم يأكلوا منه، فما هو حكمهم؟

الجواب : وجوب التقسيم المذكور مبني على الاحتياط، و هو تكليف محض لا يضر تركه بحجه، و الله العالم.^۱

آية الله سيستاني : احوط و اولی این است که کسی که حج تمتع نموده در صورتی که ضرر نداشته باشد، از قربانی خود بخورد، هر چند مقدار کمی از آن باشد، و جایز است ثلث آن را بخورد یا به خانواده اش اختصاص دهد، همچنان که جایز است یک سوّم آن را به هر مسلمانی که بخواهد هدیه کند. و اما ثلث سوم آن بنا بر احتیاط واجب آن را به فقرای مسلمان صدقه دهد.

و اگر صدقه دادن ممکن نباشد و یا مشقت و زحمت داشته باشد واجب نیست.^۲

دو پرسش و پاسخ از آية الله سيستاني

السؤال ۱- في العصر الحاضر لا يمكن تقسيم الهدى إلى ثلاثة أقسام حتى أن الحكومة تمنع من أن يأكل منه صاحبه و كذا تمنع من توزيع شيء منه على الفقراء و المؤمنين فما هو تكليف الحاج؟

الجواب : الواجب - احتياطاً لا يترك - في التقسيم المذكور هو التصديق بثلث الهدى على الفقراء، و أما أكل نفسه و كذا الإهداء بثلثه فغير واجب، و التصديق بالثلث أيضاً يسقط بالتعذر أو التعسر.

السؤال ۲- اذا ضمن الحاج حصة الفقراء من الهدى لعدم التصديق بها عليهم فهل يضمن

۲. مناسك، م ۶۵۰.

۱. صراط النجاة: ج ۲، ص: ۲۶۲.

قیمه حصتهم قبل الذبح أم بعده؟ فإنه إذا كانت قيمة الشاة قبل الذبح ثلاثمائة ريال تصير قيمتها بعد الذبح أقل من ذلك بكثير فأى القيمتين مضمونة؟

الجواب: العبرة في الضمان بقيمة ما بعد الذبح.^۱

آیه الله شبیری: پس از قربانی کردن واجب است لا اقل یک سوّم آن را به فقیری که در حرم حضور دارد - هر چند زائر حرم باشد - صدقه بدهند و برای این کار کافی است سهم فقیر را به وکیل او تحویل دهند.

- بنا بر احتیاط مستحب یک سوّم قربانی را به یکی از مؤمنین هدیه دهد و خود حاجی نیز مقداری از یک سوّم باقی مانده بخورد.

- برای صدقه دادن سهم فقیر، حاجی یا نماینده او می تواند از فقیری که در حرم حضور دارد - خواه اهل حرم باشد یا زائر حرم - وکالت بگیرد که پس از قربانی کردن یک سوم قربانی را از طرف او قبول نماید و سهم او را در قربانگاه رها کند یا پس از قبول، سهم فقیر را به مبلغ معینی از او بخرد و مال خود را رها نماید.^۲

آیه الله صافی: احتیاط واجب آن است که قدری از قربانی را خودش بخورد و قدری را هدیه دهد، و مقداری را به فقیر مؤمن صدقه بدهد، و احتیاط آن است که هدیه را هم به مؤمن دهد، و این که هر یک از صدقه و هدیه کمتر از ثلث قربانی نباشد، و در هدیه فقر شرط نیست.

- لازم نیست که سهم هر یک را جدا کند، بلکه اگر همین طور هدیه و تصدق کند، و بعد آن فقیر مؤمن، و مؤمنی که هدیه را قبول کرده سهم خود را به دیگری صدقه بدهد اشکال ندارد، و اگر پیش از عمل کردن به این احتیاط، افرادی قربانی را به دزدی یا غارت ببرند، لازم نیست دوباره قربانی کند. ولی اگر قربانی را به آنها بدهد، باید قیمت گوشت قربانی سهم فقرا را به فقرا برساند، نه قیمت گوسفند زنده را.

- چون ممکن است در منی بواسطه حاضر نبودن فقیر مؤمن، تصدق دادن ثلث قربانی

۲. مناسک، ص ۲۲۸، م ۵۵۵، تام ۵۵۷.

۱. ملحق مناسک الحج، ص ۳۸۵ و ۳۸۶.

به مؤمن فقیر و همچنین هدیه دادن ثلث آن به مؤمن ممکن نباشد، بهتر این است که از بعض برادران دینی خود، و از بعض فقرای مؤمن که آنها را می شناسد در شهر خود، وکالت بگیرد که از جانب آنها ثلث قربانی را به هدیه، و ثلث آن را به صدقه قبول کند و همچنین وکالت بگیرد که بعد از قبول کردن از جانب آنها هر عملی می خواهد انجام دهد، در این صورت در منی ثلث آن را به فقیر مؤمنی که از طرف او وکالت دارد صدقه دهد، و ثلث دیگر را به مؤمن دیگری که از جانب او وکیل است هدیه بدهد، و از طرف آنها قبول کند، و بعد به هر کس خواست بدهد یا همانجا بگذارد و برود.

اگر حاجی عمداً خودش از گوشت قربانی نخورده، گناه کرده ولیکن به حج او ضرر نمی رساند.^۱ و در صورتی که در معرض بیماری باشد خوردن آن لازم نیست.^۲

آیه الله فیاض: يجب علی الحاج اذا وجد الفقراء فی منی أن یتصدق علیهم من لحوم ذبیحته، و یجوز له أن یأکل منها و عائلته و اخوانه، هذا اذا لم یسق هدیه معه، و إلاً وجب علیه أن یتصدق بثلث منها للفقراء، و ثلث منها للقناع و المعتر، و یأکل هو و أهله من الثلث الباقی، هذا فی فرض التمكن من ذلك، و إلاً فلا شیء علیه. و قد تسأل: ان الحاج اذا كان یأخذ الوكالة عن فقیر فی بلده فیقبض ثلثه وكالة عنه فهل یکفی ذلك، و یعوض عن إطعام الفقیر؟ و الجواب: لا یکفی ذلك، لأن المأمور به فی الآیة الشریفة عنوان اطعام البائس الفقیر و هو لا ینطبق عرفاً علی تقبل الحاج للثلث وكالة عن فقیر یبعد عن منی مئات الفراسخ، و لا یحصل علی شیء من الذبیحة، فان المأمور به عنوان الإطعام، لا مجرد انشاء التملیک. و قد تسأل: هل یتعتبر الایمان فی الفقیر؟ و الجواب: لا یتعتبر الایمان فیہ، و اذا وجد الحاج فقراء فی منی تصدق باللحم علیهم مهما كان مذهبهم و نوعهم.^۳

مؤلف: وظیفه اول حاج ذبیح قربانی است، و وظیفه دوم او تقسیم و به مصرف رساندن گوشت آن، که در صورت امکان، لازم است مقداری از آن را بخورد، و مقداری هدیه و

۱. مناسک، ص ۱۷۶، م ۱۸۹، و ص ۱۷۷، م ۱۹۰ و ۱۹۱ و ۱۹۲.

۲. هزار مسأله، س ۷۵۰. ۳. مناسک الحج؛ ص ۲۲۹، مسأله ۲۴۲.

مقداری به فقرا تصدق کند، و نظر بر اینکه در عصر حاضر خوردن و هدیه و صدقه دادن، بطور متعارف غیر مقدور، یا متعذر است، از سویی همه آن به صورت بسته بندی، برای فقرا فرستاده می شود، لذا حاج تکلیف ندارد جز ذبح کردن و گوشت آن را در اختیار مسئولین بسته بندی کننده قرار دادن.

رو به قبله بودن در حال ذبح کافی است

مسئله ۱۱۳ - از شرایط ذبح آن است که هنگام سر بریدن، حیوان رو به قبله باشد، و لازم نیست تا آخر که جان می دهد، او را به قبله نگهدارند، بنابراین همین مقدار که موقع بریدن چهار رگ رو به قبله باشد کافی است. در این مسئله اختلاف وجود ندارد.

حضرت امام: رو به قبله بودن قربانی در حال قطع اوداج اربعه، کافی است.^۱

مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند، بر این مسئله حاشیه ندارند.

خرید قربانی با پول خمس نداده

مسئله ۱۱۴ - تصرف در پولی که خمس آن واجب شده، حرام است و مراجع عظام - جز آیه الله شبیری - فرموده اند: اگر کسی با عین پول خمس نداده قربانی تهیه کند، کفایت نمی کند، و برخی از آنان فرموده اند: اگر به ذمه بخرد، اشکال قربانی برطرف می شود و خمس پول را مدیون است. و تنها آیه الله شبیری فرموده اند: تصرف در پول متعلق خمس حرام است ولی اگر با آن قربانی تهیه کرد، احتیاط مؤکد مستحب است که به آن اکتفا نکند.

عبارت آن بزرگواران چنین است:

حضرت امام: اگر پول قربانی، از وجه غیر مخمس باشد، کفایت نمی کند.^۲

آیه الله خامنه ای: [بر مناسک امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: چون متعارف خرید به ثمن کلی است، قربانی صحیح است.^۳

۲. مناسک الحج، ص ۵۱۷، م ۱۱۲۲.

۱. مناسک الحج، ص ۵۱۶، م ۱۱۲۰.

۳. همان.

آیه الله سیستانی: چون متعارف خرید به ثمن کلی است، قربانی صحیح است ولی ذمه اش به اندازه خمس مشغول است.^۱

آیه الله شبیری: تهیه قربانی با پولی که خمس بر آن واجب شده، قبل از پرداخت خمس آن حرام است و احتیاط مؤکد مستحب در آن است که به آن اکتفا نکند.^۲

آیه الله صافی: سؤال: اگر قربانی از وجه غیر مخمس باشد چه صورت دارد؟
جواب: اگر معامله به عین باشد، کفایت نمی کند.^۳

آیه الله فیاض: نعم إذا اشترى الهدی بالمال المغصوب شخصاً كان تاركاً للهدی.^۴

خرید تعدادی گوسفند برای جمعی از حجاج و ذبح برای آنان

مسأله ۱۱۵ - چنانچه جمعی از حجاج بطور مساوی، پول بدهند به شخصی که او برای آنان گوسفند بخرد و ذبح کند، و با پول مشترک گوسفند بخرد و برای یکایک آنان ذبح کند، اشکال ندارد، ولی باید دو نکته را رعایت کند.

اول: هنگام ذبح، قصد کند هر گوسفند را برای یک شخص معین بکشد.

دوم: در صورتی که گوسفندان تفاوت قیمت دارند، آن شخص از جانب صاحبان پول وکالت و اجازه در افراز (تفکیک و جدا کردن) داشته باشد و رضایت قلبی کفایت نمی کند، هر چند برخی از مراجع عظام رضایت قلبی را کافی دانسته اند.

[عبارتها چنین است]:

حضرت امام: - اگر کسی با پولهایی که حجاج به یک اندازه به او پرداخت نموده اند، برای همه آنان تعدادی گوسفند بخرد و در وقت ذبح، هر گوسفند را برای یک نفر قصد کند، کفایت می کند؛ و با فرض تفاوت گوسفندان در قیمت، اگر صاحبان پول راضی باشند، اشکال ندارد.^۵

۱. همان.

۲. مناسک، ص ۲۲۴، م ۵۳۹.

۳. استفتاآت حج، (هزار مسأله) ص ۲۳۲، س ۷۶۸. ۴. تعالیق مبسوطة علی العروة الوثقی؛ ج ۸، ص ۱۳۷.

۵. مناسک محشی، م ۱۰۳۹.

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].
آیه الله خویی: ... و با فرض تفاوت گوسفندان در قیمت، اگر صاحبان پول اجازه داده باشند مانعی ندارد ولی رضایت قلبی کافی نیست.^۱
آیه الله سیستانی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].
آیه الله شبیری: [نظر ایشان به دست نیامد].
آیه الله صافی: سؤال: جمعی از حجاج پول روی هم می‌گذارند، و کسی با پول مشترک برای همه آنان تعدادی گوسفند می‌خرد، و در وقت ذبح هر گوسفند را برای یک نفر قصد می‌کند، و قربانی می‌کند، آیا این ترتیب ذبح اشکال دارد یا خیر، و آیا در صورت تفاوت گوسفندان در قیمت، با اینکه همه به یک اندازه پول داده‌اند چه وضعی پیدا می‌شود؟
جواب: در فرض سؤال، اگر صاحبان پول راضی باشند و ذابح وکالت مطلق در افراز داشته باشد، اشکال ندارد.^۲

اگر در قربانگاه لباس یا بدن محرم نجس شود

مسئله ۱۱۶- اگر هنگام ذبح، یا هنگام نظارت بر ذبح، لباس یا بدن محرم نجس شود، در صورت امکان باید تطهیر یا تبدیل کند. برخی از مراجع فتوا به وجوب تطهیر داده‌اند. برخی احتیاط کرده و برخی مستحب دانسته‌اند. [عبارت مناسکها]:
حضرت امام: الأحوط تطهیر ثوبی الإحرام أو تبدیلهما إذا تنجسا بنجاسة غیر معفوة، سواء كان في أثناء الأعمال أم لا، و الأحوط المبادرة إلى تطهیر البدن أيضاً حال الإحرام، و مع عدم التطهیر لا يبطل إحرامه، و لا تكون علیه كفارة.^۳
 — مباشر امر ذبح و نظارت بر آن ولو این که بدانند لباس ایشان خون آلوده می‌شود، اگر معذور از تبدیل یا تطهیر باشند، اشکال ندارد، و اگر حج ایشان نیابی هم باشد، به صحت آن

۱. مناسک محشی، م ۱۰۳۹. ۲. استفتات حج، (هزار مسأله) ص ۲۳۲، س ۷۶۷.

۳. تحریر الوسيلة، القول فی کیفیت الاحرام، م ۲۳.

ضرر نمی‌زند.^۱

یادآوری: در مناسک حضرت امام این مسأله در ص ۱۷۳، م ۲۹۰، و ص ۱۷۴، م ۲۹۱، و در ص ۵۱۷، م ۱۱۲۴، و ص ۵۱۸، م ۱۱۲۵ آمده است، ولی ما ملاک را تحریر الوسیله قرار دادیم که احتیاط واجب فرموده است.

آیه الله خامنه‌ای: اگر جامه‌ی احرام نجس شود، بنابر احتیاط واجب باید آن را تطهیر یا تعویض کند.^۲

آیه الله خویی: چنانچه جامه‌ی احرام نجس شد، احوط این است که هر چه زودتر تبدیل یا تطهیر نماید.^۳

آیه الله سیستانی: احوط این است که هر چه زودتر تبدیل یا تطهیر نماید.^۴

آیه الله شبیری: هر گاه لباس یا بدن محرم نجس شود، باید بدون تأخیر، آن را تطهیر نماید یا لباس را عوض کند، ولی اگر این کار را نکند کفاره ندارد.^۵

آیه الله صافی: اگر لباس احرام نجس شود، احتیاط مستحب آن است که آن را عوض یا تطهیر کند، بلکه احوط و اولی آن است که اگر بدن محرم نجس شود نجاست را از آن زایل کند.^۶

آیه الله فیاض: اذا تنجس أحد الثوبین أو کلاهما، فالأحوط والأجدر وجوباً المبادرة الی التبدیل أو التطهیر.^۷

کسی که پول دارد ولی قربانی پیدا نمی‌کند

مسأله ۱۱۷ - چنانچه حاج پول دارد ولی حیوان برای قربانی پیدا نشود، باید پول آن را نزد شخص امینی بگذارد تا برای او قربانی کند.

۱. مناسک، ص ۶۳، م ۱۲۲.

۲. مناسک م ۱۱۲۵.

۳. مناسک، ص ۱۳۶، م ۱۹۷.

۴. مناسک، ص ۱۴۵، م ۱۹۷.

۵. مناسک، ص ۴۴، م ۳۵.

۶. مناسک، ص ۶۱، م ۶۱.

۷. مناسک الحج؛ ص ۱۰۸، مسأله ۴۸.

حضرت امام: اگر هدی یافت نشود، قیمت آن را پیش شخص امینی بگذارد که در بقیه ذی حجه در منی ذبح کند، و اگر در این سال ممکن نشود، سال بعد ذبح کند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: کسی که پول قربانی را دارد و قربانی گیرش نمی‌آید، بایستی پول او را نزد شخص امینی امانت بگذارد که تا آخر ماه ذی الحجه با آن پول قربانی خریده و بکشد، و چنانچه ماه ذی الحجه گذشت نباید بکشد مگر سال بعد.^۲

آیه الله سیستانی: کسی که در روزهای قربانی با اینکه قیمت قربانی را دارد، نتواند آن را تهیه کند، احتیاط این است که هم روزه بجای آن بگیرد و هم در باقی مانده ماه ذی الحجه در صورتی که ممکن باشد، قربانی کند، اگر چه به وسیله امانت گذاشتن قیمت آن نزد شخص مورد اطمینانش تا قربانی را تهیه و قبل از انتهای ماه ذی الحجه قربانی کند، و اگر ماه گذشت و تهیه نشد در سال آینده برای او قربانی کند و بعید نیست جایز باشد به همان روزه اکتفاء کند، و با گذشتن روزهای تشریق قربانی از او ساقط شود.^۳

آیه الله شبیری: اگر توانایی مالی دارد، ولی حیوان برای قربانی پیدا نکند و نتواند تا فراهم شدن قربانی در مکه بماند، باید پول آن را نزد شخص امینی بگذارد که در باقی مانده ماه ذی الحجه از طرف او قربانی کند.^۴

آیه الله صافی: اگر قربانی پیدا نشود باید پول آن را نزد شخص مورد اعتمادی بگذارد که در بقیه ماه ذی الحجه بگیرد و ذبح کند، و اگر در این سال ممکن نشد در سال آینده بگیرد و ذبح کند.^۵

آیه الله فیاض: من لم يجد الهدی و تمكن من ثمنه فعليه أن يدع ثمنه في مكة عند ثقة ليشتري به هدياً، و يذبحه عنه في منى الى آخر ذى الحجة، فان مضى الشهر انتهى وقته، و حينئذ فيجب عليه أن يذبحه في السنة القادمة.^۶

۱. مناسک م ۱۰۴۸.

۳. مناسک، ص ۲۸۹، م ۳۹۲.

۵. مناسک، ص ۱۷۲، م ۱۷۵.

۲. مناسک، ص ۲۵۳، م ۳۹۶.

۴. مناسک، ص ۲۳۰، م ۵۶۱.

۶. مناسک الحج؛ ص ۲۲۴، مسألة ۲۳۴.

اگر حاج پول قربانی را ندارد باید روزه بگیرد

مسئله ۱۱۸ - چنانچه حاج برای خرید قربانی پول ندارد و قدرت بر قرض، یا فروش چیزهایی که زاید بر مؤونه او است، ندارد، باید بجای قربانی سه روز در سفر حج و هفت روز پس از مراجعت از سفر، روزه بگیرد.

اصل این مسئله مورد اتفاق است، گرچه در برخی جزئیات اختلاف وجود دارد.
حضرت امام: اگر قادر بر ذبح نباشد، باید سه روز در حج، و هفت روز پس از مراجعت از حج، روزه بگیرد.

— مراد از عدم قدرت بر ذبح، نداشتن هدی و پول آن است.
— اگر قرض بدون زحمت و مشقت ممکن باشد و مابه ازای آن را جهت ادا داشته باشد، باید قرض کند و ذبح کند.

— فروش لباس اگر چه لازم نیست، ولی اگر لباس زاید داشت و فروخت، ظاهراً باید ذبح کند، و احتیاط آن است که روزه هم بگیرد.

— اگر فروش مؤونه زاید سفر، بدون مشقت ممکن باشد، باید برای خرید هدی بفروشد؛ ولی فروش لباس هرگونه که باشد، لازم نیست.

— جهت تهیه پول هدی، کسب لازم نیست، ولی اگر کسب و تهیه کرد، باید ذبح کند.^۱
آیه الله خامنه‌ای: (بر مسائلی که در ابتدا از مناسک حضرت امام آوردیم، حاشیه ندارند و موافقت).

آیه الله خویی: کسی که نه قربانی دارد و نه پولش را، به جای قربانی باید ده روز روزه بگیرد.^۲
یادآوری: آیه الله خویی بر مسائلی که ابتدا از مناسک حضرت امام آوردم حاشیه ندارند، جز بر این قسمت که امام فرمود: فروش لباس هرگونه که باشد لازم نیست. آیه الله خویی بر این قسمت حاشیه دارند و فرموده‌اند: فرقی بین لباس و غیر لباس نیست.^۳

۱. مناسک م ۱۰۸۴، تا ۱۰۸۹.

۲. مناسک، ص ۲۵۳، م ۳۹۶.

۳. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۸۸.

آیه الله سیستانی: اگر نتواند نه قربانی و نه قیمت آن را تهیه کند، بجای آن ده روز روزه بگیرد...^۱

یادآوری: آیه الله سیستانی بر مسائلی که در ابتدا از مناسک حضرت امام آوردم حاشیه ندارند، مگر بر این قسمت که امام فرموده است: «فروش لباس هر گونه که باشد، لازم نیست»، آیه الله سیستانی فرموده است: «اگر لباس مورد حاجت او نباشد بنا بر احتیاط واجب باید آن را بفروشد و قربانی تهیه کند»^۲

آیه الله شبیری: بر کسی که نمی تواند قربانی کند - یعنی نه حیوان برای قربانی دارد و نه پول آن را - واجب است به جای قربانی ده روز روزه بگیرد و برای این کار باید احرام حج ببندد و قبل از رفتن به عرفات سه روز متوالی روزه بگیرد و هفت روز دیگر را بعد از بازگشتن به وطن روزه می گیرد، این روزه احکام و فروع بسیاری دارد که در مناسک حج (عربی) آمده است.

کسی که نمی تواند قربانی کند و باید روزه بگیرد لازم نیست برای آن که بتواند قربانی کند، قرض کند هر چند این کار برای او موجب مشقت نشود.

- اگر حاجی پول قربانی را به طور نقدی ندارد ولی اموالی دارد که می تواند - بدون مشقت شدید - با تبدیل آن پول قربانی را تهیه کند قربانی بر او واجب است.^۳

آیه الله صافی: اگر قربانی با خود نداشته باشد، و پول هم ندارد، که بتوان آنرا بخرد، باید ده روز روزه بگیرد.^۴

یادآوری: آیه الله صافی نیز بر مسائلی که در ابتدا، از مناسک حضرت امام آوردیم حاشیه ندارند، جز اینکه فرموده اند: «فرق بین لباس و غیر آن در صورتی که زائد بر مؤنه باشد نیست»^۵

آیه الله فیاض: اذا لم یتیسر للحاج الهدی و لا ثمنه، فعليه صیام عشرة ایام بدیلاً عنه، ثلاثة

۱. مناسک، ص ۲۹۰، م ۳۹۳.

۲. مناسک، حضرت امام، حاشیه م ۱۰۸۸.

۳. مناسک، ص ۲۲۹، م ۵۵۸، تا م ۵۶۰.

۴. مناسک، ص ۱۷۵، م ۱۸۵.

۵. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۸۸.

ایام فی الحج، اليوم السابع و الثامن و التاسع من ذی الحجة، و سبعة ايام اذا رجع الی بلدته، و الأظهر أن یكون صیام السبعة فی بلدته متوالیاً.^۱

کیفیت و شرایط روزه بدل قربانی

مسأله ۱۱۹- ده روز روزه‌ای که بجای قربانی گرفته می‌شود احکام و فروع بسیاری دارد، و نظر بر اینکه مورد ابتلا قرار نمی‌گیرد. یا بسیار کم اتفاق می‌افتد، لذا برخی فروع آن را که در مناسک حضرت امام آمده و حواشی مراجع عظام را که بر هر مسأله‌ای نقل شده است می‌آورم و به همانها اکتفا می‌کنم.

حضرت امام: ۱- سه روز روزه را باید در ماه ذی الحجه بگیرد، و احتیاط واجب آن است که از هفتم تا نهم بگیرد و جلوتر نگیرد.^۲
 ۲- باید این سه روز دنبال هم باشد.^۳
 ۳- اگر روز هفتم نتوانست روزه بگیرد، روز هشتم و نهم و یک روز را بعد از مراجعت از منی روزه بگیرد، و احتیاط آن است که بعد از ایام تشریق، که یازدهم و دوازدهم و سیزدهم است، بگیرد.^۴

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۲۵، مسأله ۲۳۵.

۲. آیه الله خویی: و سه روز اول را می‌تواند پس از شروع به اعمال عمره تمتع از اول ماه ذی حجه بگیرد.

۳. آیه الله صافی: باید این ۳ روز یا کاملاً قبل از عید قربان قرار گیرد هفتم و هشتم و نهم و یا پس از بازگشت از منی و تا آخر ذی حجه.

سایر مراجع بر این مسأله حاشیه ندارند.

۴. هیچ یک از مراجع عظام بر این مسأله حاشیه ندارند.

۴. آیه الله خویی: این احتیاط استجابی است (مستفاد از مناسک. مسأله ۳۹۸ و صریح مستند العروه، ج ۵، ص ۲۷۰). آیه الله سیستانی: مکلفی که باید سه روز در حج روزه بگیرد اگر موفق نشود همه سه روز را پیش از روز عید بجا آورد، بنابر احتیاط کفایت نمی‌کند آنها را در روز هشتم و نهم و یک روز دیگر پس از برگشت از منی بگیرد. و افضل این است که پس از سپری شدن روزهای تشریق این سه روز را روزه بگیرد. اگر چه جایز است که از روز سیزدهم شروع کند، در صورتی که قبل از آن از منی برگشته باشد، بلکه بنابر اظهار اگر چه در خود روز سیزدهم برگشته باشد. (مناسک، مسأله ۳۹۴).

- ۴- روزه این سه روز در ایام تشریق، در منی، جایز نیست، بلکه در ایام تشریق در منی، روزه برای همه حرام است، چه حج به جا بیآورد یا نه.
- ۵- احتیاط مستحب برای کسی که روز هفتم را روزه نگرفته و هشتم و نهم را گرفته، آن است که بعد از مراجعت از منی، سه روز - که اول آن، روز کوچ کردن است، یعنی سیزدهم^۱ - روزه پی در پی بگیرد و قصدش این باشد که سه روز از پنج روز، برای ادای روزه واجب باشد.
- ۶- اگر روز هشتم را روزه نگرفت، روز نهم را هم نگیرد و بعد از مراجعت از منی سه روز دنبال هم بگیرد.
- ۷- جایز است اگر از هشتم، روزه تعویق افتاد، تا آخر ذی حجه هر وقت بخواهد، این سه روز را روزه بگیرد، اگر چه احتیاط^۲ آن است که بعد از ایام تشریق فوراً بگیرد.
- ۸- این سه روز را می‌تواند در سفر روزه بگیرد و لازم نیست در مکه قصد اقامت کند، بلکه اگر برای ماندن سه روز در مکه مهلت نیست، بین راه هم جایز است.
- ۹- اگر سه روز روزه را گرفت و بعد از آن متمکن شد، ذبح^۳ لازم نیست؛ ولی اگر قبل از تمام شدن سه روز، متمکن شد، باید ذبح کند.
- ۱۰- اگر این سه روز روزه را تا پایان ماه ذی حجه نگرفت، باید بعداً خودش یا نایبش، در منی ذبح کند^۴ و روزه کفایت نمی‌کند.
- ۱۱- باید این سه روز روزه را، بعد از احرام به عمره بجا آورد و قبل از آن نمی‌تواند.

۱. آیه الله سیستانی: مراجعه شود به حاشیه قبل.

آیه الله صافی: و احتیاط آنست که اول آن روز چهاردهم باشد.

۲. آیه الله خویی: احتیاط این است که پس از بازگشت هر چه زودتر روزه‌ها را بگیرد و بدون عذر تأخیر ننماید.

۳. آیات عظام خویی، صافی: احتیاط واجب آن است که قربانی کند.

آیه الله سیستانی: بنا بر احتیاط قربانی بر او واجب خواهد بود اگر تمکن قبل از گذشت ایام تشریق باشد و الا روزه کفایت می‌کند.

۴. آیات عظام خویی، سیستانی: و قربانی برای سال بعد بر او متعین است.

آیه الله صافی: در ذی حجه سال آینده.

- ۱۲- هفت روز بقیه را، باید بعد از مراجعت از سفر حج، روزه بگیرد.
- ۱۳- احتیاط واجب آن است که پی در پی بجا آورد.
- ۱۴- روزه هفت روز، در مکه یا در راه جایز نیست، مگر آن که بنای اقامت در مکه داشته باشد، در این صورت اگر مدتی بگذرد که در آن مدت می توانست به وطن خود مراجعت کند، جایز است بجا آورد؛ و همچنین جایز است اگر یک ماه بماند.^۱
- ۱۵- در این ایام که با هواپیما مراجعت می کنند، برای کسی که در مکه اقامت کرده، بعید نیست صبر به همان مقداری که هواپیما اشخاص را به محل می رساند،^۲ جایز باشد و بعد از آن روزه بگیرد، ولی احتیاط خلاف آن است؛ و به احتیاط واجب، بین سه روز و هفت روز، جمع نکند.^۳
- ۱۶- اگر در غیر مکه - چه در راه، یا در بلدی غیر از وطن خودش - اقامت کرد، ظاهراً نتواند هفت روز روزه را در آنجا بگیرد اگر چه مقداری صبر کند که اگر راه می پیمود به وطن می رسید.
- ۱۷- ابتدای ماهی را که اگر بماند، جایز است در مکه روزه بگیرد و همینطور ابتدای حساب موقع رسیدن به وطن را، ظاهراً باید از وقتی که بنای مجاورت یا اقامت در مکه کرد، حساب کند.
- ۱۸- اگر متمکن از روزه گرفتن شود و قبل از آن که روزه بگیرد، فوت کند، بنابر اقوی واجب است ولیّ او، سه روز را^۴، و بنابر احتیاط واجب هفت روز دیگر را قضا کند.
- ۱۹- لازم نیست بعد از برگشتن به بلد خود، در همان جا روزه بگیرد، و اگر در جای دیگر قصد اقامت کرد، می تواند بگیرد.

۱. آیه الله سیستانی: در این صورت باید صبر کند تا همراهان او به وطن مراجعت کنند یا یک ماه بگذرد و سپس روزه بگیرد.

۲. آیه الله سیستانی: مراجعه شود به حاشیه قبل.

۳. نظر آیات عظام خویی، صافی: این است که نباید بین ۳ روزه و ۷ روزه جمع نمایند.

۴. آیه الله خویی: اگر تا تمام شدن ماه ذی الحجّه این سه روز را روزه نگرفت روزه ساقط و قربانی در سال بعد متعین است. ولو این که نایب بگیرد. (مناسک عربی، مسأله ۳۹۴).

۲۰- اگر در مکه متمکن از سه روز روزه نشده و به محل خود برگشت، در صورتی که ماه ذی حجه باقی باشد، می تواند در محل بگیرد، ولی با هفت روز، فاصله بدهد، و اگر ماه گذشته باشد، باید^۱ ذبح کند، اگر چه به وسیله شخص امینی باشد.

یادآوری: این بیست مسأله در رابطه با شرایط روزه بدل قربانی از مناسک حضرت امام، به ترتیب از ص ۵۰۹، تا ص ۵۱۲، مسأله ۱۰۹۰، با حواشی موجود بر آن آورده شد.

آیه الله شبیری: [عبارت مناسکشان در مسأله قبل گذشت].

آیه الله فیاض: اذا لم يتيسر للحاج الهدى و لا ثمنه، فعليه صيام عشرة ايام بديلاً عنه، ثلاثة ايام في الحج، اليوم السابع و الثامن و التاسع من ذى الحجة، و سبعة ايام اذا رجع الى بلدته، و الأظهر أن يكون صيام السبعة في بلدته متوالياً.^۲

و هل يجوز أن يكون صيام الثلاثة من أول ذى الحجة بعد التلبس باحرام عمرة التمتع؟ و الجواب: يجوز ذلك،

و يجب التتابع في صيام الأيام الثلاثة مطلقاً، سواء أصام تلك الأيام في العشرة الأولى من ذى الحجة أم بعد أيام التشريق، أم في العشرة الأخيرة، كان في الطريق أم في مكة أم في بلدته، و لا تجزى اذا كانت متفرقة،

و اذا لم يرجع الحاج الى بلده، و أقام بمكة فعليه أن يصبر حتى يرجع اصحابه الى بلدهم، أو يمضى شهر كامل ثم يصوم السبعة.

من يجب عليه صوم ثلاثة أيام في الحج، اذا لم يتمكن من الصوم في اليوم السابع، آخر الى ما بعد أيام التشريق، و حينئذ فان كان في مكة، صام ثلاثة أيام متتابعات فيها، و إن لم يتمكن من البقاء فيها فان شاء صام الأيام الثلاثة في الطريق، و إن شاء صامها في بلدته، و لا يجوز الجمع بين الثلاثة و السبعة، بأن يصوم عشرة أيام متواليات، و اذا لم يصم الحاج الثلاثة حتى أهل هلال محرم سقط الصوم عنه، و تعين عليه الهدى في السنة القادمة.^۳

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۲۵، مسأله ۲۳۵.

۱. آیه الله سیستانی: «البتة در سال آینده».

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۲۵، مسأله ۲۳۶.

مستحبات قربانی

- ۱- قربانی فربه و چاق باشد.
  - ۲- اگر گوسفند است نر، و اگر شتر یا گاو است ماده باشد.
  - ۳- خود حاجی قربانی را ذبح و یا نحر کند، و اگر نمی‌تواند دست خود را روی دست ذابح و یا نحرکننده بگذارد.
  - ۴- در هنگام ذبح، یا نحر بگوید:
- «وَجْهَتُ وَجْهِي لِلذِّي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفاً مُسْلِماً وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ. إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، لَا شَرِيكَ لَهُ، وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ اللَّهُمَّ مِنْكَ وَلَكَ بِسْمِ اللَّهِ وَاللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُمَّ تَقَبَّلْ مِنِّي»

حلق یا تقصیر

حلق و تقصیر عبادت است

مسأله ۱۲۰- واجب سوم روز عید در منی حلق یا تقصیر است که باید با قصد قربت انجام شود.

حضرت امام: حلق و تقصیر از عبادات است و باید با نیت خالص از ریا و برای اطاعت خداوند متعال انجام شود و بدون اخلاص صحیح نیست و آنچه باید به وسیله آن حلال شود، حلال نمی‌شود.^۱

آیه الله فیاض: نیت، تجب فيه النية بتمام عناصرها الثلاثة، من نية القربة والإخلاص و قصد اسمه الخاص و عنوانه المخصوص المميز له شرعاً، و صورتها مثلاً «أحلق، أو أقصر في حج التمتع من حجة الاسلام قربة الى الله تعالى مخلصاً لوجهه الكريم»، و إن كان نائباً

ذکر اسم المنوب عنه، و إن كان مستحباً اسقط كلمة (حجة الاسلام)، و هكذا.^۱
مؤلف: این مسأله مورد اتفاق است.

کندن مو کفایت نمی کند

مسأله ۱۲۱ - حضرت امام: در تقصیر، کندن مو کافی نیست، بلکه میزان، کوتاه کردن به هر وسیله ای باشد.^۲

مراجع عظام که بر مناسک امام حاشیه دارند بر این مسأله نیز حاشیه ندارند و موافقند.

آیه الله شبیری: ... و کندن مو کفایت نمی کند.^۳

آیه الله فیاض: و لا یکفی التتف عن التقصیر^۴

در تقصیر کوتاه کردن مو از غیر سر و صورت کافی نیست

مسأله ۱۲۲ - در تقصیر، چنانچه مقداری از موی سر یا ریش یا سبیل را کوتاه کند، یقیناً تقصیر محقق می شود، اما تحقق آن با کوتاه کردن مو از جاهای دیگر بدن محل اشکال است.
حضرت امام: اکتفا به کوتاه کردن موی زیر بغل و نحو آن مشکل است و احوط در تقصیر، گرفتن ناخن یا چیدن ریش یا شارب یا موی سر است.^۵

آیات عظام **خامنه ای، خوبی**، بر این مسأله حاشیه ندارند و موافقند.

آیه الله سیستانی: در تقصیر بنا بر احتیاط واجب باید موی سر یا ریش یا سبیل خود را کوتاه کند و بنا بر احتیاط واجب گرفتن ناخن به تنهایی کافی نیست بلکه احتیاط واجب این است که ناخن گرفتن بعد از کوتاه کردن مو باشد.^۶

آیه الله شبیری: برای تقصیر، چیدن مقدار کمی از موی سر یا صورت یا کمی از ناخن

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۳۳، مسأله ۲۴۹.

۲. مناسک، م ۱۱۲۸.

۳. مناسک زائر: ص ۲۳۳، م ۵۶۲.

۴. مناسک الحج؛ ص ۱۹۱.

۵. مناسک، م ۱۱۲۹.

۶. همان، حاشیه همان مسأله.

دست یا پا کفایت می‌کند.^۱

آیه الله صافی: اکتفا به کوتاه کردن موی زیر بغل و نحو آن، مشکل است و اقوی در تقصیر، گرفتن ناخن یا چیدن ریش یا شارب یا موی سر است.^۲

آیه الله فیاض: و کیفیتة التقصیر: أن يأخذ شيئاً من ظفر یده، أو رجله، أو شعر رأسه، أو لحيته، أو شاربه، ناویاً به التقصیر.^۳

گرفتن ناخن در تقصیر

مسأله ۱۲۳ - همه مراجع معظم، برای تقصیر، چیدن مقداری از ناخن [دست یا پا] را نیز کافی دانسته‌اند جز آیه الله سیستانی که احتیاط کرده‌اند.

عبارت **تحریر الوسيلة و مناسک چنین است.**

حضرت امام: یکفی فی التقصیر قصّ شیء من الشعر او الظفر بكل آلة شاء...^۴

احوط در تقصیر، گرفتن ناخن یا چیدن ریش یا شارب یا موی سر است.^۵

مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسأله حاشیه ندارند جز:

آیه الله سیستانی [که فرموده است]: و بنا بر احتیاط واجب گرفتن ناخن به تنهایی کافی

نیست بلکه احتیاط واجب این است که ناخن گرفتن بعد از کوتاه کردن مو باشد.^۶

آیه الله شبیری: تقصیر یعنی قدری از مو یا ناخن خود را بچیند.^۷

آیه الله فیاض: و کیفیتة التقصیر: أن يأخذ شيئاً من ظفر یده، أو رجله، أو شعر رأسه، أو

لحيته، أو شاربه، ناویاً به التقصیر.^۸

با توجه به اینکه با او عطف کرده است ظاهراً کافی می‌داند.

۱. مناسک زائر، ص ۱۷۵، م ۴۲۷، و ص ۲۳۳، م ۵۶۲.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۲۹. ۳. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۰۸.

۴. تحریر الوسيلة: القول فی واجبات منی، م ۲۸. ۵. مناسک م ۱۱۲۹.

۶. همان، حاشیه م ۱۱۲۹. ۷. مناسک زائر: ص ۱۷۵، م ۴۲۷.

۸. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۰۸.

در تقصیر تراشیدن ریش کفایت نمی‌کند

مسئله ۱۲۴ - نظر بر اینکه تراشیدن ریش عرفاً مغایر با حلق رأس و تقصیر است، و از سویی تراشیدن ریش حرام، یا لااقل بر خلاف احتیاط است و با عبادی بودن حلق و تقصیر که عبادت و از اعمال حج است جمع نمی‌شود - یعنی مکلف نمی‌تواند با تراشیدن ریش قصد تقرب و نیت اطاعت امر الهی کند - لذا کفایت نمی‌کند، و ظاهراً مسئله مورد اتفاق است.

حضرت امام: تراشیدن ریش از تقصیر کفایت نمی‌کند.^۱
هیچیک از مراجع عظام بر این مسئله حاشیه ندارند و همه موافقند.

در تقصیر مقدار کمی از مو، و با هر وسیله‌ای کفایت می‌کند

مسئله ۱۲۵ - در تحقق تقصیر، کوتاه کردن کمی از موی سر یا صورت یا کمی از ناخن - به قول کسانی که گرفتن ناخن را کافی می‌دانند - به نحوی که عرفاً صدق کند، کافی است، و وسیله کوتاه کردن نیز هر چه باشد مانعی ندارد. [این مسئله اتفاق است:]

حضرت امام: در تقصیر، چیدن مقدار کمی از موی سر یا ریش یا شارب به هر نحو و با هر وسیله‌ای، و یا ناخن گرفتن کفایت می‌کند و بهتر است که بین هر دو جمع کند.^۲
آیات عظام که بر مناسک امام حاشیه دارند، بر این مسئله حاشیه ندارند، جز آیه الله سیستمانی که فرموده‌اند: اکتفا به گرفتن ناخن مشکل است.

آیه الله شبیری: تقصیر چیدن مقدار کمی از موی سر یا صورت یا کمی از ناخن دست یا پا، با هر وسیله‌ای - قیچی یا ناخن گیر یا ... - کفایت می‌کند.^۳
آیه الله فیاض: از مسئله ۱۲۳ معلوم می‌شود که کافی است.

۲. همان، م ۱۱۳۹.

۱. مناسک م ۱۱۳۰.

۳. مناسک زائر، ص ۱۷۵، م ۴۲۸.

تراشیدن سر در سفر اول حج

مسأله ۱۲۶ - در اینکه در اولین سفر حج باید سر بتراشند یا مخیرند بین آن و تقصیر، اختلاف وجود دارد.

حضرت امام، و آیات عظام خامنه‌ای، سیستانی، صافی، فرموده‌اند به احتیاط واجب سر بتراشد.

آیه الله شبیری سر تراشیدن را در حجة الاسلام واجب دانسته است.

آیات عظام خوئی و فیاض، مستحب مؤکد دانسته‌اند.

[عبارت مناسبها چنین است:]

حضرت امام: کسی که سال اول حج او باشد، باید - بنابر احتیاط واجب - حلق کند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: اگر برای نخستین بار حج به جا می‌آورند، احتیاط واجب آن است که حلق کند.^۲

آیه الله خوئی: کسی که برای اولین بار حج می‌نماید احتیاط این است که سر تراشیدن را اختیار کند، هر چند مخیر بودنش بین حلق و تقصیر خالی از قوت نیست.^۳

آیه الله سیستانی: کسی که سال اول حج او است احتیاط واجب این است که سر خود را بتراشد.

آیه الله شبیری: مردی که حجة الاسلام خود را به جا می‌آورد، باید تمام سرش را بتراشد، هر چند سفر اول او نباشد.^۴

آیه الله صافی: هر کسی که حج اول او باشد احتیاط واجب برای او تراشیدن موی تمام سر و اکتفا نکردن به تقصیر است.^۵

آیه الله فیاض: السؤال: حج الصرورة هل يجب الحلق فيه أم إن الحاج مخیر بین التقصیر و الحلق، و ایهما أفضل؟

۱. مناسک م ۱۱۴۳.

۲. مناسک، ص ۱۳۱، م ۳۵۷.

۳. مناسک، ص ۲۵۹، م ۴۰۹.

۴. مناسک زائر، ص ۲۴۳، م ۵۶۶.

۵. مناسک، ص ۱۸۱، م ۱۹۵.

الجواب: الحاج ضرورة مخیر بین الحلق و التقصیر علی الأظهر و إن كان الأفضل الحلق و الله العالم.^۱

وجوب حلق در اولین حج احتیاطی و قابل رجوع به غیر است

مسأله ۱۲۷- در مسائل قبل بیان شد که حضرت امام و آیات عظام خامنه‌ای، سیستانی، صافی، فرموده‌اند: «بنابر احتیاط واجب در اولین حج حلق کنند» و چون به نظر ایشان وجوب حلق احتیاطی است، مقلدین آنان می‌توانند به مراجع دیگر که حلق را واجب نمی‌دانند، با رعایت الأعلّم فالأعلّم رجوع کنند (که در مسأله قبل به آن اشاره شد). و تنها آیه الله شبیری فتوا داده که مقلدین ایشان نمی‌توانند رجوع به غیر کنند.

[عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: حکم احتیاط در حلق برای ضروره، حکم سایر احتیاطات را دارد که می‌توان به دیگری رجوع کرد، ولی چون امر مهمی است، رعایت شود.^۲

کفایت تقصیر برای نایبی که سال دوم حج او است

مسأله ۱۲۸- در مسأله قبل گذشت که طبق برخی فتاوا، سر تراشیدن در سفر اول واجب یا احتیاط واجب است، حال چنانچه شخصی نایب و سفر اول او است، و وظیفه‌اش همان است که در مسأله قبل گذشت، اما اگر سفر دوم او و نایب است مخیر بین حلق یا تقصیر است، هر چند منوب عنه او تا کنون حج بجا نیاورده باشد. این مسأله مورد اتفاق است.

حضرت امام: کسی که سال دوم حج او است و به نیابت دیگری ولو ضروره، حج بجا می‌آورد، تقصیر برای او کفایت می‌کند.^۳

۲. مناسک م ۱۱۴۴.

۱. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۵۳.

۳. مناسک م ۱۱۴۴.

کسی بر این مسأله حاشیه ندارد.

آیه الله شبیری: مردی که حج نیابتی به جا می آورد یا حج خودش است، ولی حجة الاسلام نیست، بین تراشیدن سر و تقصیر مخیر است.^۱

در صورت اختیار حلق، باید تمام سر را بتراشد

مسأله ۱۲۹- چنانچه حاج، طبق فتوا و نظر مرجع تقلیدش موظف است سر بتراشد، یا مخیر است و سر تراشیدن را اختیار کرده، باید تمام سر را بتراشد و تراشیدن قسمتی از سر کفایت نمی کند.

این مسأله نیز مورد اتفاق است، الا اینکه برخی احتیاط کرده، و برخی فتوا داده اند.

عبارت مناسک چنین است:

حضرت امام: احتیاط آن است کسی که حلق می کند، تمامش را حلق کند.^۲

مراجع عظام بر این مسأله حاشیه ندارند، جز آیات عظام خویی و سیستانی، که فرموده اند: بلکه باید تمامش را بتراشد.^۳

آیه الله شبیری: و تراشیدن قسمتی از سر نه کفایت از حلق می کند و نه تقصیر.^۴

آیه الله فیاض: و نرید بالحلل حلق شعر الرأس بتمامه، سواء أكان بالموسی أو بالماکنة التي لا تبقی شعراً.^۵

اگر سر حاج مو نداشت وظیفه چیست؟

مسأله ۱۳۰- کسی که طبق نظر مرجع تقلیدش - که در دو مسأله قبل گذشت - موظف است

- ولو احتیاطاً - سر بتراشد، اگر سرش مو ندارد، وظیفه اش چیست؟

حضرت امام، و آیت الله خامنه ای فرموده اند: تیغ بر سر او بکشند.

۱. مناسک زائر، ص ۲۳۴، م ۵۶۸.

۳. همان، حاشیه م ۱۱۳۶.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۳۲.

۲. مناسک م ۱۱۳۶.

۴. مناسک زائر، ص ۲۳۴، م ۵۶۸.

آیه الله سیستانی، فرموده‌اند: تیغ بکشند، تقصیر هم بکند.
 آیه الله صافی، فرموده‌اند: تقصیر متعین است، احتیاطاً تیغ هم بکشد.
 سایر مراجع که سر تراشیدن را مطلقاً واجب نمی‌دانند، در این مسأله تقصیر را کافی می‌دانند.

[عبارت مناسکها چنین است]:

حضرت امام: کسانی که حلق بر آنها متعین است، اگر سر آنها مو نداشته باشد، باید تیغ را بر سر آنها بکشند و کفایت می‌کند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: صروره مخیر بین حلق و تقصیر است (بنابراین کسی که سرش مو ندارد تقصیر کند و تیغ کشیدن بر سرش لازم نیست)^۲

آیه الله سیستانی: بنا بر احتیاط تقصیر هم بکند.^۳

آیه الله شبیری: [متعرض نشده‌اند].

آیه الله صافی: کسی که سرش مو ندارد حلق بر او واجب نیست، و باید تقصیر کند، ولی احتیاط آن است که بر روی سرش نیز تیغ بکشد، و کسی که سال اول اوست این احتیاط را ترک ننماید.^۴

وظیفه کسی که مخیر است و سر و صورتش مو ندارد

مسأله ۱۳۱ - کسی که بین حلق و تقصیر مخیر است ولی سرش مو ندارد، باید تقصیر کند، و چنانچه صورتش نیز مو ندارد ولی موی ابرو دارد، آیا کوتاه کردن موی ابرو کفایت می‌کند؟
 حضرت امام، و آیت الله خامنه‌ای فرموده‌اند: از موی ابرو بگیرد.
 آیت الله سیستانی، احتیاط کرده‌اند.

۱. مناسک ۱۱۳۱. ۲. مناسک، ص ۲۵۹، م ۴۰۹.

۳. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۳۱.

۴. همان، حاشیه همان م، (به نقل از آداب و احکام حج م ۸۵۳).

[عبارت مناسکها چنین است:]

حضرت امام: کسانی که بین حلق و تقصیر، مخیر هستند، اگر سرشان مو نداشت، باید تقصیر کنند، و اگر هیچ مو نداشتند - حتی موی ابرو - باید ناخن بگیرند، و اگر آن را هم نداشتند، تیغ را بر سر بکشند و کافی است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: (متعرض گرفتن از موی ابرو نشده‌اند ولی فرموده‌اند: «تقصیر یعنی گرفتن مقداری از ناخن دست یا پا، یا چیدن مقداری از موی سر یا ریش یا سبیل است»)^۲

آیه الله سیستانی: متعرض این مسأله نشده‌اند ولی فرموده‌اند «تقصیر با چیدن موی سر یا ریش یا شارب محقق می‌شود».^۳ و در ملحق المناسک فرموده است: «احتیاط واجب عدم اکتفا به کوتاه کردن موی غیر سر و ریش و شارب است».^۴

آیه الله شبیری: (ایشان نامی از کوتاه کردن ابرو نبرده است ولی فرموده است): تقصیر یعنی مقداری از موی سر یا صورت یا مقداری از ناخن دست یا پای خود را کوتاه کند.^۵

آیه الله صافی: (بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند، ولی در مناسکشان فرموده‌اند: «تقصیر یعنی مقداری از ناخن‌ها یا موی سر یا ریش یا شارب خود را بچیند».^۶ و اسمی از ابرو نبرده‌اند).

عدم جواز ماشین کردن سر قبل از حلق

مسأله ۱۳۲ - افرادی که وظیفه آنها سر تراشیدن است، یا می‌خواهند حلق را اختیار و سر تراشند، جایز نیست اول موی سرشان را با ماشین کوتاه کنند، پس از آن با تیغ بتراشند، البته قبل از محرم شدن می‌توانند موی سرشان را با ماشین کوتاه کنند تا در منی، هنگام حلق با مشکل مواجه نشوند.

۲. مناسک، ص ۲۲۶، م ۳۵۳ (تقصیر).

۴. ملحق المناسک، ص ۳۰۶

۶. مناسک، ص ۱۲۴، م ۱۲۸.

۱. مناسک م ۱۱۳۲.

۳. مناسک، ص ۲۶۰، قبل از م ۳۵۰.

۵. مناسک، ص ۲۳۳، م ۵۶۲.

عبارتها چنین است :

حضرت امام: کسانی که وظیفه آنها حلق است، بنا بر احتیاط، جایز نیست بواسطه زیادی مو، اول سر را ماشین و بعد آن را بتراشند، هر چند فوراً بتراشند، و در صورت علم و عمد، کفاره دارد.^۱

حواشی موجود بر این مسأله چنین است.

آیه الله سیستانی: اگر با ماشین ته زن بتراشند کافی است گرچه احتیاط مستحب تراشیدن با تیغ است.^۲

تراشیدن سر با ماشین بجای تیغ

مسأله ۱۳۳ - کسی که طبق نظر مرجع تقلیدش، باید سر بتراشد، یا مخیر است ولی می خواهد با سر تراشیدن از احرام خارج شود، آیا جایز است بجای تیغ از ماشین ته زن استفاده کند؟

ظاهر عبارت اکثر مراجع عظام آن است که ماشین کردن کافی نیست. تنها آیه الله سیستانی و آیه الله شبیری و فیاض فرموده اند: با ماشین ته زن کافی است.

عبارت مناسکها و حواشی چنین است :

حضرت امام: کسی که وظیفه او حلق بوده ولی به جای آن سر خود را با ماشین تراشیده و اعمال را به پایان برده و بازگشته، در صورت امکان باید به مکه برود و در منی حلق کند و بعد از آن، طواف و نماز و سعی و طواف نساء و نماز آن را به جا آورد و در این اعمال باید نیت اتمام حج سفر اول را نماید؛

و اگر نمی تواند برود یا رفتن برای او حرجی است، در محل خود حلق کند و بنا بر احتیاط، مویش را به منی بفرستد و در بقیه اعمال فوق، نایب بگیرد؛

۲. همان، حاشیه همان مسأله.

۱. مناسک م ۱۱۳۷.

و اگر بعد از سفر اول (بدون تکمیل اعمال آن) باز به حج مشرف شده و سر را ماشین نموده، احتیاط را مراعات نماید.^۱

حواشی مراجع عظام بر مسأله مزبور - بر جمله (و در منی حلق کند) - چنین است: **آیه الله خامنه‌ای**: چون تراشیدن سر به عنوان تقصیر بنا بر احتیاط است، اگر در این مسأله به کسی که تقصیر را کافی می‌داند مراجعه نماید تکلیفی بر او نیست.^۲

آیه الله خویی: کسی که بار اول حج اوست بین حلق و تقصیر مخیر است گرچه احتیاط این است که حلق کند.^۳

آیه الله سیستانی: حلق با ماشین ته زن کافی است، گرچه احتیاط مستحب با تیغ است.^۴

آیه الله شبیری: تراشیدن سر با هر وسیله‌ای که باشد کفایت می‌کند و لازم نیست حتماً با تیغ سر تراشی باشد بلکه اگر با ماشینی که مانند تیغ موها را از بیخ می‌زند، سر را بترشد، کافی است.^۵

آیه الله صافی: چون تراشیدن سر به عنوان تقصیر بنا بر احتیاط است، اگر در این مسأله به کسی که تقصیر را کافی می‌داند مراجعه نماید تکلیفی بر او نیست.^۶

آیه الله فیاض: و نرید بالحلل حلق شعر الرأس بتمامه، سواء أكان بالموسی أو بالماکنة التي لا تبقى شعراً.^۷

تراشیدن سر با علم به زخمی شدن آن

مسأله ۱۳۴ - با توجه به اینکه یکی از محرّمات احرام بیرون آوردن خون از بدن است، حال اگر حاج بداند در اثنای حلق سرش زخمی و خون می‌آید و اولین حج اوست، وظیفه‌اش چیست، تقصیر کند یا حلق؟

۱. مناسک م ۱۱۳۵.

۲. همان.

۳. همان.

۴. ملحق مناسک الحج، ص ۳۹۲، الحلق بالماکنة، س ۱.

۵. مناسک زائر، ص ۲۳۷، م ۵۷۸.

۶. مناسک حضرت امام، ج، ص ۵۲۳، حاشیه م ۱۱۳۵.

۷. مناسک الحج؛ ص ۲۳۲.

عبارت مناسکها چنین است :

حضرت امام: سروره - بنا بر احوط - باید حلق کند هر چند بداند در اثنای حلق سرش خون می آید.^۱

آیه الله خامنه ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: کسی که بخواهد سر بترشد و بداند سلمانی سر او را زخمی خواهد کرد، بایستی اول تقصیر کند و مقداری از موی سر خود را چیده سپس سر بترشد.^۲

آیه الله سیستانی: کسی که قصد سر تراشیدن دارد و بداند که آرایشگر سر او را با تیغ زخمی می کند، جایز نیست سر خود را با تیغ بترشد، بلکه با ماشین سر تراشی بسیار ریز سر خود را بترشد، و یا - در صورتی که مخیر بین تراشیدن و کوتاه کردن باشد - اولاً موی خود را کوتاه، و سپس اگر بخواهد سر خود را با تیغ بترشد، و اگر با آنچه ذکر شد مخالفت کند، کفایت می کند اگر چه گناهکار است.^۳

آیه الله شبیری: کسی که سر می تراشد، اگر سرش خون بیاید، اشکال ندارد، هر چند از اول بداند که سرش خونی می شود و جایز نیست برای جلوگیری از خون آمدن، اول موی سرش را کوتاه کند و بعد سرش را بترشد.^۴

آیه الله صافی: در صورتی که پس از فحوص، حلاق ماهری پیدا نکرد که سر او را خونی نکند، تقصیر نماید و بعد در ماه ذی حجه هر وقت متمکن شد حلق نماید هر چند به مکه آمده باشد و مو را به منی بفرستند.^۵

آیه الله فیاض: باید تقصیر کند.

۱. مناسک م ۱۱۴۸.

۲. مناسک، ص ۲۶۰، م ۴۱۰.

۳. مناسک، ص ۲۹۷، م ۴۰۵.

۴. مناسک زائر، ص ۲۳۵، م ۵۷۱.

۵. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۴۸، به نقل از مجمع المسائل، ص ۴۹۰، م ۶.

تأخیر حلق به امید زوال عذر

مسأله ۱۳۵ - شخصی که در روز عید نمی‌تواند حلق کند - مثلاً سرش زخم است - آیا لازم است به امید تمکّن از حلق کامل آنرا تأخیر بیندازد؟
حضرت امام و آیات عظام خامنه‌ای، صافی، فرموده‌اند حلق را تأخیر بیندازد. سایر مراجع فرموده‌اند: تأخیر لازم نیست.

[عبارت مناسک و حواشی:]

حضرت امام: کسی که وظیفه او حلق است و به خاطر مانعی - مثل شکستگی سر - فعلاً نمی‌تواند حلق کامل نماید ولی امید خوب شدن را در حدی که بتواند حلق کامل نماید، تا آخر ایام تشریق دارد، حلق و اعمال مترتبه را تأخیر بیندازد؛ و اگر امید ندارد، یا پس از تأخیر بهبود نیافت، احتیاط آن است که هر مقدار سر را می‌تواند بتراشد و تقصیر هم نماید.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: تخییر بین حلق و تقصیر حتی برای غیر معذور خالی از قوت نیست، بنابر این، اگر چه امید خوب شدن داشته باشد تقصیر کفایت می‌کند.^۲

آیه الله سیستانی: اگر تراشیدن با ماشین ته زن برای او میسر باشد تقصیر کافی نیست، بنابر احتیاط واجب و اگر حلق حرجی بود تقصیر کافی است.^۳

آیه الله شبیری: (خصوص این فرع را متعرض نشده ولی فرموده‌اند) اگر با ماشینی که مانند تیغ موها را از بیخ می‌زند، سر را بتراشد، کافی است.

اگر حلق برای او مشقت شدید داشته باشد، می‌تواند به جای حلق تقصیر کند.^۴

آیه الله صافی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله فیاض: باید تقصیر کند.

۱. مناسک، م ۱۱۵۶.

۲. همان، به نقل از مناسک عربی، م ۴۰۴.

۳. همان.

۴. مناسک زائر: ص ۲۳۷، م ۵۷۱، و ص ۲۳۴، م ۵۶۷.

محرمی که خودش حلق یا تقصیر نکرده، نباید دیگری را حلق یا تقصیر کند (و به نظر برخی از مراجع مجزی هم نیست)

مسأله ۱۳۶- یکی از محرمات احرام کوتاه کردن و گرفتن موی خود و دیگران است، بلی حاجی برای خروج از احرام می‌تواند خودش حلق یا تقصیر کند، و جایز است از دیگری که محرم نیست، و از احرام خارج شده است، بخواهد سر او را بتراشد یا موی او را کوتاه کند - البته باید خود حاج تیت کند - بنابراین کسی که محرم است و حلق یا تقصیر نکرده است جایز نیست سر دیگری را که محرم است بتراشد یا موی او را کوتاه کند، و اگر به عنوان حلق یا تقصیر بتراشد یا کوتاه کند در کفایت آن اختلاف وجود دارد.

حضرت امام، آیه الله خامنه‌ای، شبیری، فرموده‌اند: جایز نیست ولی مجزی است و اعمال بعد صحیح است.

آیات عظام خویی و سیستانی، فرموده‌اند: جایز نیست مجزی هم نیست.

آیه الله صافی، فرموده‌اند: کفایت آن مشکل است.

عبارت مناسکها چنین است :

حضرت امام: محرم نمی‌تواند، برای دیگری حلق نماید یا موی دیگری را برای تقصیر، و غیر آن بچیند، ولی می‌تواند ناخن دیگری را برای تقصیر بگیرد.
- کسی که برای دیگری حلق می‌نماید، باید محرم نباشد، هر چند که اگر محرم هم باشد، کفایت می‌کند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: اگر کسی که او را حلق می‌کند از احرام خارج نشده باشد مجزی نیست.^۲

آیه الله سیستانی: کسی که از احرام خارج نشده است، جایز نیست برای دیگری حلق یا تقصیر انجام دهد و مجزی هم نیست.^۳

۲. مناسک حضرت امام، ج، ص ۵۲۵، حاشیه م ۱۱۴۱.

۱. مناسک، ص ۵۲۵، م ۱۱۴۲ و م ۱۱۴۱.

۳. همان.

السؤال : في عمرة التمتع إذا قصر أحد المعتمرين لصاحبه قبل أن يقصر لنفسه ثم قصر له الثاني جهلاً منهما بالحكم و أحرما من بعد ذلك لحج التمتع فما هو حكمهما؟
الجواب: ينقلب حجهما إلى الأفراد فيأتيان بعمرة مفردة بعده إذا كان الحج واجباً.^١
سؤال : حاجان قصر كل منهما لصاحبه جهلاً منهما بالحكم و أتيا بعد ذلك بطواف الحج و ما بعده من الأعمال فما هو حكمهما؟
الجواب : يعيدان التقصير.^٢

(این پرسش و پاسخ مربوط به حج و حلق و تقصیر در منی است که اگر بعد از اعمال مکه متوجه شوند، اعمال مکه صحیح است و اعاده لازم نیست و فقط حلق یا تقصیر را اعاده کنند (یعیدان التقصیر) و فرقی بین حلق و تقصیر نیست، کفاره هم لازم نیست، و هر جا هم تقصیر یا حلق کنند کفایت می کند.^٣

سؤال : ما حكم من قصر لغيره قبل أن يقصر لنفسه جهلاً أو غفلة؟
الجواب : لا شيء عليه ولكن لا يجزى تقصيره لذلك الغير.^٤

آية الله شبيري : محرمی که خودش حلق یا تقصیر نکرده، می تواند برای تقصیر ناخن دیگری را بگیرد ولی نباید موی او را کوتاه کند یا تراشد هر چند اگر چنین کرد حلق و تقصیرش صحیح است.^٥

آية الله صافی : اگر کسی که او را حلق می کند از احرام خارج نشده باشد، مشکل است.^٦
 — اگر شخصی محرم به احرام حج یا عمره، محرم دیگری را با کوتاه کردن موی او تقصیر نماید، اگر جاهل به حکم باشند، تقصیر صحیح است و از احرام خارج می شوند، و بر تقصیر کننده نیز کفاره لازم نیست.^٧

١. مناسک الحج و ملحقاتها، ص ٣١٨.

٢. مناسک الحج و ملحقاته، ص ٢٦٣، عدم جواز الحلق و التقصیر بید محرم آخر. مسأله ٤٠٥، ملحق ٣.

٣. ملحق المناسک، ص ٣٠٧ و ٣٠٩.

٤. همان، ص ٣١٧.

٥. مناسک زائر، ص ٢٣٨، م ٥٨٠.

٦. مناسک حضرت امام، حاشیه م ١١٤١.

٧. استفتاءات حج (هزار مسأله) ص ١٩٠، س ٦٢٦ (تلخیص شد).

زنها بايد تقصير كنند

مسأله ۱۳۷- همه مراجع فرموده‌اند زن برای خروج از احرام می‌تواند مقداری موی سرش را کوتاه کند یا ناخن بگیرد،^۱ جز آیه الله سیستانی که فرموده‌اند: بنابر احتیاط واجب کوتاه کردن ناخن به تنهایی کافی نیست.^۲ و آیه الله سیستانی اضافه فرموده‌اند: که اگر خواست ناخن بگیرد باید بعد از کوتاه کردن مو باشد.^۳ و در مناسکشان آمده است که: برای زنها سر تراشیدن جایز نیست، بلکه واجب است موی خود را کوتاه کنند.^۴

آیه الله فیاض: و أما المرأة الحاجة، فیتعین علیها التقصیر و إن كان شعر رأسها ملبداً أو معقوصاً.^۵

یادآوری: در این مسأله اختلاف فتوا وجود ندارد و آیه الله شبیری^۶ نیز فرموده‌اند: زن می‌تواند با گرفتن مقداری از ناخن دست یا پا از احرام خارج شود، لذا از آوردن عبارت مناسکها صرف نظر شد.

وظیفه خنثی

مسأله ۱۳۸- خنثای مشکل،^۷ اگر اولین حج او نیست باید تقصیر کند، اما اگر حج اولش باشد، در اینکه وظیفه‌اش حلق است یا تقصیر یا هر دو، محل خلاف است. **حضرت امام،** و آیت الله خامنه‌ای، فرموده‌اند: واجب است احتیاطاً هم تقصیر کند و هم حلق.^۸

آیات عظام خوئی، صافی، و فیاض: فقط تقصیر کند.^۹

۱ و ۸. مناسک حضرت امام، م ۱۱۴۳، و حواشی آن.

۳. مناسک، ص ۲۹۶، م ۴۰۳.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۳۲.

۷. خنثای مشکل کسی است که زن یا مرد بودن او معلوم نباشد.

۸. مناسک حضرت امام، مسأله ۱۱۴۸، و حواشی آن.

۹. همان، و مناسک آیه الله وحید، ص ۲۱۰، م ۴۰۳.

آیه الله سیستانی: باید اول تقصیر کند و پس از آن بنا بر احتیاط حلق نماید.^۱
 آیه الله شبیری فتوا به وجوب تقصیر و حلق هر دو داده ولی فرموده است: احتیاط واجب تقدیم تقصیر بر حلق است.^۲
 آیه الله فیاض: النخشی المشکل يجب علیه التقصیر اذا لم یکن ملبداً أو معقوصاً، و إلاّ جمع بین التقصیر و الحلق.^۳
 یادآوری: نظر بر اینکه مسأله مزبور نادر است، از آوردن عبارت مناسکها صرف نظر شد و به نقل اصل دیدگاهها اکتفا کردم.

کوتاه کردن مو در اثنای حلق جایز نیست

مسأله ۱۳۹ - کسی که برای خروج از احرام شروع به حلق کند، تا حلق تمام نشده نباید با ماشین یا غیر آن، موی سر یا صورت را کوتاه کند.
 حضرت امام: برای حلق کننده تا حلق تمام نشده کوتاه کردن و ماشین کردن سر جایز نیست، ولی اگر بعد از ماشین کردن، تمام سر را تراشیده، از حلق کافی است.^۴
 حواشی موجود بر این مسأله چنین است:
 آیه الله خویی: ماشین کردن تقصیر حساب می شود و مجزی است.^۵
 آیه الله سیستانی: اگر با ماشین ته زن بزند کفایت از حلق می کند.^۶
 سایر مراجع بر این مسأله حاشیه ندارند.

۲. مناسک الحج (عربی)، ص ۲۷۲، م ۷۹۲.

۱. همان.

۴. مناسک م ۱۱۳۸.

۳. مناسک الحج: ص ۲۳۳، مسأله ۲۵۱.

مکان حلق و تقصیر

واجب است حلق و تقصیر در منی باشد

مسئله ۱۴۰ - همه مراجع عظام فرموده‌اند: مکان حلق و تقصیر منی است، و اختیاراً در غیر آن جایز نیست.^۱ و تنها آیه الله شبیری فرموده است: در صورت امکان - بنا بر احتیاط - در منی انجام پذیرد.^۲

آیه الله فیاض: موضعه من الناحية المكانية منی.^۳

یادآوری: نظر بر اینکه این مسئله مورد اتفاق است، از آوردن عبارت مناسکها صرف نظر شد، خصوصاً که در ضمن مسئله بعد عبارتها خواهد آمد.

اگر در غیر منی قربانی و حلق کرد، آیا بدون اعاده آنها احرام مجدد صحیح است؟

مسئله ۱۴۱ - اگر قربانی و حلق و تقصیر را در غیر منی انجام داد و سپس اعمال مکه را بجا آورد، آیا بدون اعاده آنها می‌تواند محرم به عمره و حج - در سال بعد - بشود یا در احرام باقی است؟

حضرت امام، و آیت الله خامنه‌ای، فرموده‌اند: بدون اعاده آنها نمی‌تواند محرم شود، و در احرام باقی است.

آیات عظام خوبی، صافی: اگر از روی جهل یا غفلت در غیر منی انجام داده است اعاده لازم نیست و احرام مجدد صحیح است.

آیه الله سیستانی: حلق و اعمال مکه مجزی و صحیح است، و قربانی هم اگر جاهل قاصر بوده مجزی است، و [در هر حال] اعاده اعمال دیگر لازم نیست، [می‌تواند مجدداً محرم شود].

۲. مناسک زائر، ص ۲۳۵، م ۵۷۳.

۱. مناسک حضرت امام، م ۱۱۴۹.

۳. مناسک الحج: ص ۲۳۰، مسئله ۲۴۵.

آیه الله شبیری: اگر بعد از نفر متوجه اشتباه شد اعاده لازم نیست [می تواند مجدداً محرم شود] و الاحتیاط در اعاده است.

[عبارت مناسکها چنین است:]

حضرت امام: اگر حج گزار قربانی و حلق را در خارج از منی انجام داده، تا وظیفه سال قبل (قربانی و حلق و اعمال مترتبه بر آن) را انجام نداده، از احرام آن خارج نشده و نمی تواند محرم شود.^۱

آیه الله خامنه ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: السؤال: ما حکم من لم يعلم بأنه قصر خارج منی الا بعد أن احرم فی سنة ثانية لحج نیابی؟

الجواب: اذا كان قد قصر خارج منی و ان جهل بموضعه فلا شیء علیه، و صح حجه السابق، و احرامه اللاحق، أما لو لم يقصر حتى احرم فی السنة اللاحقة ففي صحة احرامه التأخیر اشکال.^۲

آیه الله سیستانی: [در فرض مسأله که قربانی و حلق در خارج از منی انجام شده]، حلق سابق مجزی است و نسبت به ذبح اگر جاهل قاصر بوده مجزی است و اگر مقصر بوده است در فرض مذکور به احتیاط واجب باید جمع کند بین ذبح و روزه ده روز و اعاده اعمال دیگر لازم نیست.^۳

آیه الله شبیری: سؤال: من حلق خارج منی، و أتى بسائر المناسک، و بعمره مفردة بعد ذلك، هل يكون محلاً؟ و هل تكون عمرته صحيحة؟

الجواب: إن كان حلقه في غير منی عن اختیار، لم يخرج من الإحرام على الأحوط، و يجب عليه إعادة أعمال مکه، كما أنه ما وقعت عمرته صحيحة.^۴ [عبارت دیگر ایشان در مسأله قبل گذشت].

۱. مناسک، م ۱۱۵۱.

۲. صراط النجاة، ج ۱، ص ۵۷۵، س ۲۰۵۹.

۳. مناسک الحج، ص ۲۷۷، م ۸۱۵.

۴. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۵۱.

آیه الله صافی: [در فرض مسأله]، صحت حج سال گذشته بعید نیست و اگر با عدم تمکن از ذبح در منی قربانی را در مذابح معمول انجام داده اعاده لازم نیست.^۱

اگر حلق و تقصیر در غیر منی واقع شده و اعمال مکه را بجا آورده است آیا باید آنها را اعاده کند؟

مسأله ۱۴۲- این مسأله نیز محل خلاف است. حضرت امام، و آیت الله خامنه‌ای، فرموده‌اند: باید همه اعمال به ترتیب اعاده شود.

آیات عظام خویی، صافی: در صورت جهل یا غفلت اعاده لازم نیست.

آیه الله سیستانی: مطلقاً صحیح است و اعاده لازم نیست.

آیه الله شبیری احتیاط کرده است مگر اینکه بعد از نفر متوجه اشتباه خود شود.

عبارت مناسک چنین است:

حضرت امام: کسانی که حلق و تقصیر را در منی انجام نداده و اعمال مکه را به جا آورده‌اند و بعد متوجه شده‌اند، باید علاوه بر حلق یا تقصیر، اعمال مکه را هم اعاده نمایند.^۲
آیه الله خامنه‌ای: [حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: [در فرض مسأله]، اعاده اعمال مکه لازم نیست.^۳

آیه الله سیستانی: حلق و تقصیر و اعمال صحیح است.^۴

آیه الله شبیری: احوط اعاده حلق یا تقصیر و اعمال مکه است مگر اینکه بعد از نفر از منی متوجه شود که در این صورت اعاده اعمال مکه لازم نیست.^۵

آیه الله صافی: [در فرض سؤال که عمدی نبوده]، اعاده اعمال لازم نیست.^۶

آیه الله فیاض: و حیثند فان كان قد طاف بالبيت و سعی قبل الحلق أو التقصير عن عمد و علم فعليه أن يعيدهما بعد الحلق أو التقصير و يكفر بدم شاة.^۷

۱. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۵۱. ۲. مناسک، م ۱۱۵۲.

۳ و ۴. همان، حاشیه م ۱۱۵۲. ۵. مناسک الحج، ص ۳۹۴، م ۸۱۷.

۶. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۵۱ (به نقل از آداب و احکام حج).

۷. مناسک الحج؛ ص ۲۳۱.

وظیفه کسی که در حج سال قبل و امسال در غیر منی حلق کرده است

مسأله ۱۴۳- اگر در سال قبل، حلق و تقصیر را در غیر منی انجام داده و بدون اعاده اعمال، در سال بعد محرم به حج شده و در این سال هم حلق و تقصیر را در غیر منی انجام داده است وظیفه اش چیست؟

همان اختلافی که در چهار مسأله قبل وجود داشت، در این مسأله نیز وجود دارد، و به نظر حضرت امام، و آیت الله خامنه‌ای، باید اعمال حج سال قبل را اعاده کند و احرام و حج سال بعد باطل است.

به نظر آیات عظام خوئی و صافی، در صورت جهل و غفلت هر دو حج صحیح است. به نظر آیه الله سیستانی هر دو حج مطلقاً - حتی در صورت عمد هم - صحیح است. به نظر آیه الله شبیری، در صورت جهل و غفلت حج سال قبل صحیح است و حج سال بعد هم اگر بعد از نفر متوجه اشتباه خود شود، صحیح است.

عبارت مناسب چنین است :

حضرت امام: اگر کسی در حج گذشته و امسال که به حج آمده، حلق را در غیر منی انجام داده، باید حلق را در منی اعاده کند و یک حلق کافی است و بعد از آن طواف و نماز و سعی سال قبل را اعاده کند، و احتیاطاً طواف و نماز و سعی امسال را نیز بجا آورد و یک طواف نساء و نماز کفایت می‌کند، گرچه ظاهر این است که احرام برای عمره و حج امسال صحیح نبوده است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [حاشیه ندارند].

آیه الله خوئی: [در فرض مسأله] اعاده اعمال لازم نیست.^۲

آیه الله سیستانی: اعمال انجام شده و هر دو حج صحیح است و اعاده لازم نیست.^۳

۱. مناسک م ۱۱۵۳.

۲. همان.

۳. همان.

آیه الله شبیری: [در فرض مسأله که عمدی نبوده] آنچه را که بعد از نفر متوجه شده، اعاده لازم نیست و اگر حج سال بعد را هم بعد از نفر از منی، متوجه اشتباه خود شده است، هر دو حج او صحیح است.^۱

آیه الله صافی: صحت حج سال گذشته بعید نیست.^۲

جواز تأخیر حلق یا تقصیر از روز عید یا عدم جواز

مسأله ۱۴۴- واجب سوم روز عید حلق یا تقصیر است، اما آیا تأخیر آن اختیاراً جایز است؟
[عبارت مناسکها چنین است:]

حضرت امام: زمان حلق و تقصیر بنابر احتیاط روز عید است ولی جواز تأخیر تا آخر ایام تشریق بعید نیست.^۳

آیه الله خامنه‌ای: زمان حلق و تقصیر بنابر احتیاط واجب روز عید است.^۴

آیه الله خویی: احتیاط واجب آن است که در روز عید باشد و اگر روز عید انجام نداد تا آخر ذی‌حجه وقت دارد.^۵

آیه الله سیستانی: احتیاط مستحب این است که از روز عید تأخیر نشود و بعید نیست تأخیر آن تا آخرین زمانی که بتواند اعمال حج را در ماه ذی‌حجه به جا آورد.^۶
آیه الله شبیری: زمان حلق و تقصیر، از صبح روز عید قربان شروع شده و تا آخر ماه ذی‌حجه ادامه دارد، به طوری که بعد از تقصیر فرصتی برای انجام اعمال مکّه در ذی‌حجه داشته باشد، ولی تا قربانی نکرده نباید حلق یا تقصیر کند.^۷

آیه الله صافی: [حاشیه بر مناسک حضرت امام ندارند و موافقند].

آیه الله فیاض: موضعه من الناحیه الزمانیه نهار یوم العید علی الأحوط، و اذا أخره عن نهار یوم العید عامداً و ملتفتاً الی الحکم الشرعی و أتى به بعده الی آخر أيام التشریق أو

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۵۲.

۷. مناسک زائر، ص ۲۳۶، م ۵۷۵.

۱. مناسک الحج، ص ۲۷۸، س ۸۱۷.

۳ و ۴ و ۵ و ۶. مناسک، م ۱۱۵۴.

بعدها، بل الی آخر ذی الحجّة صح حجّه.^۱

حلق و تقصیر در شب

مسأله ۱۴۵ - حلق و تقصیر از اعمال روز عید است، و اگر حاج به هر علت روز عید انجام نداد آیا جایز است شب انجام دهد؟

حضرت امام، آیات عظام خامنه‌ای، سیستانی، شبیری: در شب هم صحیح است.

آیات عظام خویی و صافی: احتیاط آن است که در روز انجام شود.

[عبارت مناسبها چنین است:]

حضرت امام: حلق در شب هم صحیح است.^۲

آیه الله خامنه‌ای: بنابر احتیاط واجب، باید حلق یا تقصیر را در روز عید قربان انجام دهد، و اگر چنین نکند، واجب است که در شب یازدهم یا پس از آن آنرا انجام دهد، و همان کفایت می‌کند.^۳

آیه الله خویی: احتیاط این است که حلق یا تقصیر در روز انجام شود.^۴

آیه الله سیستانی: السؤال ۱: إذا حلق الحاج أو قصر ليلة الحادي عشر فهل يجزيه ذلك؟

الجواب: لا یبعد الاجتراء.

السؤال ۲: هل يجزي الحلق والتقصير في الحج في ليلة الحادي عشر أو الليالي اللاحقة؟

الجواب: نعم يجزي.^۵

— حلق در شب عید جایز نیست مگر برای خائف و به احتیاط مستحب از روز عید

تأخیر نشود ولی بعد از عید در شب هم کافی است.^۶

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۳۱، مسألة ۲۴۶.

۲. مناسک، م ۹۹۹.

۳. مناسک، ص ۱۳۲، م ۳۶۰.

۴. مناسک، ص ۲۵۹، قبل از م ۴۰۸ (۳- حلق یا تقصیر).

۵. ملحق المناسک، ص ۳۹۰. (جواز الحلق أو التقصير ليلاً)

۶. مناسک حضرت امام، چاپ جدید، حاشیة م ۹۹۹.

آیه الله شبیری: حلق و تقصیر در شب مانعی ندارد.^۱

آیه الله صافی: سؤال: زائری اعمال رمی جمره عقبه و قربانی را روز عید انجام داد، آیا می تواند حلق یا تقصیر را بعد از اذان مغرب و عشاء (هنگام شب) انجام دهد؟ یا باید روز انجام دهد؟

جواب: احتیاط واجب این است که روز انجام دهد.^۲

تأخیر حلق و تقصیر در صورت تأخیر قربانی و ترتیب بین آنها

مسأله ۱۴۶- حلق و تقصیر باید در روز عید و بعد از رمی جمره عقبه و قربانی انجام شود، حال اگر حاجی به هر علت موفق به قربانی نشد، آیا حلق و تقصیر را تأخیر بیندازد و در احرام باقی بماند، یا می تواند همان روز عید حلق یا تقصیر کند و از احرام خارج شود و قربانی را روز دیگر ذبح کند؟ مسأله محل خلاف است.

آیه الله فیاض: موضعه من ناحية تسلسل الأعمال بعد رمی جمره العقبة و الذبح، و لكن اذا قدمه على الذبح جاهلاً بالحکم أو ناسياً أو عالمًا عامداً صح، و لا تجب علیه اعادته بعد الذبح، و أما اذا قدمه على الرمی، فان كان جاهلاً أو ناسياً صح أيضاً، و لا تجب اعادته، و إن كان عامداً و عالمًا بالحال فهل تجب اعادته؟ و الجواب: لا یبعد عدم وجوب اعادته بعد الرمی أيضاً، و إن كانت الاعادة أحوط و أجدر.^۳

فتاوا در مسأله ۷۰ گذشت، به آنجا مراجعه شود.

حلق و تقصیر در صورت تأخیر رمی

مسأله ۱۴۷- قبلاً بیان شد که وقت حلق یا تقصیر روز عید است و باید بعد از رمی و قربانی انجام شود، حال چنانچه کسی نتواند روز عید رمی کند، آیا حلق یا تقصیر کند و روز دیگر رمی نماید یا در احرام باقی بماند؟

۲. استفتائات حج، ص ۲۳۵، س ۷۸۱.

۱. مناسک زائر، ص ۲۳۷، م ۵۷۷.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۳۲، مسأله ۲۴۷.

حضرت امام، آیات عظام، خوبی، سیستانی، و صافی، احتیاط کرده‌اند که تا رمی نکرده است حلق نکند.

آیه‌الله شبیری: ترتیب را لازم دانسته است.

آیه‌الله خامنه‌ای، ترتیب را لازم دانسته ولی در صورت عدم رعایت آن، اعمال را باطل ندانسته‌اند.

[عبارت مناسک و حواشی آن:]

حضرت امام: کسی که نمی‌تواند در روز عید رمی کند - بنابر احتیاط - نمی‌تواند قبل از رمی، حلق نماید و روز دیگر رمی را انجام دهد.^۱

آیه‌الله خامنه‌ای: ترتیب واجب است ولی اگر کسی رعایت نکند عملش صحیح است هر چند گناه کرده است.^۲

آیه‌الله خوبی: واجب است که ذبح پس از رمی جمره عقبه باشد و بنابر احتیاط حلق و تقصیر پس از آن دو باشد.^۳

آیه‌الله سیستانی: وظیفه چنین کسی (که نمی‌تواند در روز عید رمی کند) نایب گرفتن در روز عید است و تأخیر جایز نیست.^۴

اگر حاجی در روز عید موفق به کشتن قربانی نشد، بنابر احتیاط جایز نیست، حلق یا تقصیر کند، بلکه بنابر احتیاط باید بعد از رمی و تهیه قربانی باشد.^۵

آیه‌الله شبیری: حاجی باید ترتیب بین رمی جمره عقبه و قربانی و بین آن و حلق یا تقصیر را رعایت کند و اگر بدون انجام عمل قبل، عمل بعدی را انجام دهد، عمل بعدی باطل است، بلی چنانچه از روی فراموشی یا ندانستن مسأله خلاف ترتیب عمل نماید، عمل انجام شده صحیح است.^۶

آیه‌الله صافی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

۱. مناسک، م ۱۱۵۵.

۲. همان، حاشیه م ۹۹۰.

۳. همان.

۴. مناسک، م ۶۱۴.

۵. مناسک، ص ۲۳۷، م ۶۶۰.

۶. مناسک زائر: ص ۲۱۹، م ۵۱۶.

آیه الله فیاض: موضعه من ناحية تسلسل الأعمال بعد رمی جمرة العقبة و الذبیح، و لكن اذا قدمه على الذبیح جاهلاً بالحکم أو ناسياً أو عالماً عامداً صح، و لا تجب علیه اعادته بعد الذبیح، و أما اذا قدمه على الرمی، فان كان جاهلاً أو ناسياً صح أيضاً، و لا تجب اعادته، و إن كان عامداً و عالماً بالحال فهل تجب اعادته؟ و الجواب: لا یبعد عدم وجوب اعادته بعد الرمی أيضاً، و إن كانت الاعادة أحوط و أجدر.^۱

اگر بعد از حلق و اعمال مکه معلوم شود و کیل در ذبیح، ذبیح نکرده است

مسأله ۱۴۸ - حاج که برای قربانی نایب گرفته، نباید حلق یا تقصیر کند مگر بعد از اطمینان به اینکه قربانی او انجام شده است.

عبارت مناسک :

حضرت امام: تا وکیل در ذبیح، قربانی نکرده، موکّل نمی تواند حلق کند، ولی اگر با اعتقاد به قربانی نمودن وکیل حلق کند و معلوم شود که قربانی نکرده، حلق مزبور کافی است، و اگر بعد از حلق اعمال مکه را هم انجام داده باشد، کفایت می کند و اعاده لازم نیست.^۲ بر این مسأله کسی حاشیه ندارد جز **آیه الله سیستانی** که فرموده است: در فرض مسأله، او هنوز محرم است و باید لباس دوخته را بیرون آورد و از سایر محرّمات احرام اجتناب کند و پس از ذبیح از احرام خارج می شود، هر چند حلق و تقصیر او که انجام داده کافی است و اگر هم اعمال مکه را انجام داده، صحیح است و لازم نیست آنها را اعاده کند.^۳ و در ملحق المناسک آمده است :

السؤال ۱ : إذا اعتقد الحاج أن من استنابه في الذبیح قد قام بما كلفه به فقصر و خرج من إحرامه ثم تبين له الخلاف فماذا يصنع؟

الجواب : فإذا ذبیح هديه حل من إحرامه و لا حاجة إلى إعادة التقصیر.

السؤال ۲ : إذا وكل الحاج من یذبح عنه فاعتقد أنه قام بذلك فأتى ببقية مناسكه ولكن

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۳۲، مسأله ۲۴۷.

۲. مناسک، م ۱۱۶۲.

۳. مناسک محشی، م ۱۱۶۲.

تبیین آن الوکیل نسى و لم یقم بالذبح فما هو تکلیف الحاج؟

الجواب: إذا علم بذلك بعد مضى أيام التشريق قبل انقضاء شهر ذى الحجة فالأحوط أن يجمع بين الصوم بدلاً عن الهدى و الذبح بمكة فى بقية ذى الحجة، و إن علم بعد انقضاء الشهر تعین الهدى للسنة القادمة.

السؤال ۳: إذا اعتقد قيام الوکیل بالذبح صباحاً فحلق رأسه و لبس المخيط ثم تبين أنه أنما أنجزه عصرًا فما هو حکمه؟

الجواب: يكون خروجه من الإحرام فى زمان حصول الذبح و لكن يجزیه الحلق المتقدم و لا شیء علیه فى لبس المخيط و نحوه قبل ذلك مع اعتقاده قيام الوکیل بما وكل فيه.^۱
آية الله شبیری: اگر به اعتقاد این که نماینده اش قربانی کرده، حلق یا تقصیر کند، از احرام خارج می شود، ولی تا وقت قربانی نگذشته باید قربانی کند و تا قربانی نکرده نمی تواند اعمال مکه را به جا آورد.^۲

مؤلف: آية الله شبیری صورتی را که بعد از اعمال مکه متوجه عدم ذبح شود، متعرض نشده اند.

با حلق و تقصیر محرمات احرام حلال می شود

جز زن و بوی خوش

مسأله ۱۴۹- با حلق یا تقصیر، کارهایی که به خاطر احرام حرام شده بود، حلال می شود جز بوی خوش و هر نوع التذاذ جنسی زن و شوهر از یکدیگر. بنابراین بعد از حلق یا تقصیر حاجی می تواند لباسهای خود را بپوشد، ولی استعمال عطر و بوی خوش و التذاذ جنسی زن و شوهر از همدیگر به حرمت خود باقی است تا اعمال مکه را بجا آورند.

حضرت امام: در احرام حج، بعد از حلق و تقصیر صحیح، تمام محرمات احرام، غیر از زن و بوی خوش، بر محرم حلال می شود.^۳

۲. مناسک زائر، ص ۲۳۹، م ۵۸۴.

۱. ملحق المناسک، ص ۳۷۴.

۳ و ۲. مناسک محشی، م ۱۱۶۳، و م ۱۱۶۴.

آیه الله فیاض: اذا حلق المحرم أو قصر حل له كل شیء يحرم عليه بالاحرام ما عدا الطيب و النساء و الصيد الاحرامی، و يجوز له حیثئذ أن یلبس ثیابه الاعتیادیة، و أن یغطی رأسه بما یشاء، و هكذا.^۱

عبارت مناسک سایر مراجع عظام مشابه عبارت امام است لذا از آوردن آنها صرف نظر شد.

خروج از مکه بعد از اعمال منی و قبل از تمام شدن اعمال حج

مسأله ۱۵۰- در جواز یا عدم جواز خروج از مکه بعد از انجام اعمال منی و قبل از تمام شدن اعمال حج، اختلاف وجود دارد.

حضرت امام: بعد از انجام اعمال منی و قبل از انجام اعمال مکه، خروج از مکه مانع ندارد.^۲
آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: خروج جایز نیست.^۳

آیه الله سیستانی: جایز است حاج بعد از رمی روز دهم و یازدهم به مکه، یا جده برود، و برای بیتوته، شب برگردد، همچنین جایز است بعد از بازگشت از منی، و قبل از طواف حج و نماز آن از مکه خارج شود.^۴

آیه الله صافی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

اعمال پنجگانه مکه معظمه

مسأله ۱۵۱- بعد از اعمال منی، پنج عمل در مکه واجب است، و آنها عبارتند از:

۱- طواف حج که «طواف زیارت» نامیده می‌شود.

۲- نماز طواف زیارت. ۳- سعی. ۴- طواف نساء. ۵- نماز طواف نساء.

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۳۳. ۳. همان، (به نقل از: المسائل الشرعیة، ج ۱، ص ۳۱۳).

۴. مناسک الحج: المبیّت فی منی، ص ۲۷۶، ملحق ۵ و ص ۸۰ مسأله ۱۵۱، ملحق ۱.

کیفیت اعمال مکه

مسئله ۱۵۲- کیفیت اعمال پنجگانهٔ مزبور، همان گونه است که در اعمال عمره بیان شده و در شرایط و خصوصیات با آنها تفاوت ندارد مگر در نیت که اینجا به نیت حج به جا آورده می‌شوند.

این دو مسئله مورد اتفاق همهٔ مراجع است و اختلاف نظر وجود ندارد.

زمان اعمال مکه در حال اختیار

مسئله ۱۵۳- اعمال مکه باید به ترتیب بعد از وقوفین و بعد از اعمال سه‌گانهٔ منی انجام شود، و در حال اختیار تقدیم آنها جایز نیست، (مگر برای چهار گروه که بعداً متعرض می‌شویم) و آیه الله سیستانی فرموده است: بنا بر احتیاط، تقدیم جایز نیست.

مؤلف: اصل این مسئله نیز مورد اتفاق است لذا از آوردن عبارتها صرف نظر شد.

استحباب انجام اعمال مکه در روز عید

مسئله ۱۵۴- حضرت امام: جایز بلکه مستحب است روز عید که از اعمال منی فارغ شد بیاید به مکه برای بقیهٔ اعمال حج، و جایز است تأخیر بیندازد تا روز یازدهم و بعید نیست که جایز باشد تأخیر تا آخر ذی‌الحجه به این معنی که روز آخر ذی‌الحجه هم اگر آمد و اعمال را بجا آورد مانع ندارد.^۱

حواشی بر این مسئله:

آیه الله سیستانی: و بنا بر احتیاط مستحب از روز یازدهم تأخیر نیفتد.

آیه الله صافی: اگر چه احوط آن است که تأخیر نیندازد.

سایر مراجع عظام حاشیه ندارند.

جواز رفتن به مکه برای اعمال با علم به اینکه اول شب به منی نمی‌رسد

مسئله ۱۵۵ - چنانچه حاج بعد از اعمال روز عید بخواهد برای اعمال به مکه برود و بداند برای بیتوته، اول شب به منی نمی‌رسد، رفتن او مانعی ندارد، و مسأله از این جهت مورد اتفاق است، ولی اگر اول شب به منی نرسید، طبق نظر حضرت امام و آیه‌الله صافی، باید یک گوسفند کفاره بدهد، اما به نظر سایر مراجع که بیتوته نیمه دوم را کافی می‌دانند، در صورتی که بیتوته نیمه دوم شب را درک کند کفاره هم ندارد.

[عبارت مناسک‌ها چنین است:]

حضرت امام: اگر بعد از اعمال روز عید، بخواهد برای انجام اعمال مکه برود، ولی می‌داند که اگر به مکه برود، مقداری از مبيت اول شب را درک نمی‌کند، رفتن مانع ندارد، ولی برای تأخیر باید کفاره بدهد.^۱

آیات عظام خامنه‌ای، خویی، سیستانی: می‌تواند از سر شب تا بعد از نیمه شب و یا قبل از نیمه شب تا طلوع فجر در منی بماند.^۲

آیه الله شبیری: حاجی می‌تواند از غروب شب یازدهم تا نیمه شب در منی به سر برد و می‌تواند هنگام طلوع فجر در منا حضور داشته باشد.^۳

آیه الله صافی: کسی که بدون عذر نصف اول شب را در منی نبود، باید کفاره بدهد.^۴

آیه الله فیاض: يجب على الحاج التواجد في منى ليلتين، و هما ليلة الحادي عشر، و ليلة الثاني عشر، و يكفي في التواجد المطلوب في كل ليلة أن يكون في منى من أول الليل إلى أن يتجاوز منتصفه، أو يكون فيها قبل منتصف الليل إلى الفجر، فيسمح لمن بقي من أول الليل إلى منتصفه في منى أن يغادرها إلى مكة أو غيرها، و كذلك يسمح له أن يكون خارج منى إلى قبيل نصف الليل مع التواجد فيها حينئذ من النصف إلى الفجر.^۵

۱. همان، م ۱۱۷۱.

۲. همان، حاشیه م ۱۲۰۹.

۳. مناسک زائر، ص ۲۵۳، م ۶۱۸.

۴. استفتاآت حج (هزار مسأله) ص ۲۴۷، س ۸۳۲.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۴۴، مسأله ۲۷۳.

عدم جواز تقدیم اعمال مکه بر وقوفین

مسئله ۱۵۶- اعمال مکه را در حال اختیار باید بعد از وقوف در عرفات و مشعر و بعد از اعمال روز عید منا انجام داد و انجام آنها قبل از آن صحیح نیست.

حضرت امام: انجام اعمال پنج گانه مکه، قبل از وقوف عرفات و مشعر و اعمال سه گانه منی، در حال اختیار جایز نیست.^۱

این مسئله مورد اتفاق مراجع عظام است و حاشیه ندارند، به غیر از:

آیه الله سیستانی [که فرموده است]: بنا بر احتیاط (تقدیم) جایز نیست و در صورتی که از روی ندانستن حکم شرعی مقدم بدارد اکتفا به آنها مورد اشکال است اگر چه خالی از وجه نمی باشد.^۲

آیه الله شبیری: در حال اختیار باید بعد از وقوف در عرفات و مشعر و بعد از اعمال منی انجام داد و انجام آنها قبل از آن صحیح نیست.^۳

آیه الله فیاض: موضعه من ناحیه تسلسل المناسک بعد الوقوف بالموقفین و اعمال منی یوم العید. فلا يجوز تقدیم طواف الحج و صلاته، و السعی علی الوقوف بالموقفین، و لو قدم ذلک علی الوقوف بهما عامداً أو غیر عامد لم یجزئ، و تجب علیه الاعادة فی موضعها التسلسلی.^۴

موارد تقدیم اعمال مکه بر وقوفین

مسئله ۱۵۷- برای چهار دسته، تقدیم اعمال مکه بر وقوفین و اعمال روز عید، مشروع است.

الف: زنهایی که خوف دارند هنگام اعمال مکه حیض یا نفساء شوند.

ب: پیرمردان و پیرزنان.

۱. مناسک محشی، م ۱۱۶۸.

۲. مناسک الحج و ملحقاتها، م ۴۱۲.

۳. مناسک زائر، ص ۲۴۸ م ۶۰۷.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۳۴، مسألة ۲۵۵.

ج: افراد بیمار که به خاطر ازدحام یا بیماری - بعد از برگشتن از منی - نتوانند اعمال را بجا آورند یا برایشان مشقت دارد.

د: کسانی که می‌دانند تا آخر ذی‌حجه تمکن از انجام اعمال مکه را ندارند. تقدیم برای این چند دسته تجویز شده است ولی در کم و کیف آن اختلاف وجود دارد. آیا همه‌ی اعمال مکه را مقدم نمایند یا برخی از آنها را؟ آیا تقدیم اعمال جایز است یا واجب؟ آیا در صورت کشف خلاف اعاده لازم است یا خیر؟

مورد اول: خوف حیض

حضرت امام: زنهایی که خوف دارند هنگام اعمال مکه، حیض یا نفساء شوند و تا زمانی که در مکه هستند پاک نشوند، جایز است بعد از احرام حج همه‌ی اعمال مکه را بر وقوف عرفات مقدم بدانند، و اگر کشف خلاف شود، اعاده لازم نیست، هر چند احوط است.^۱ **آیه الله خامنه‌ای:** زنانی که می‌ترسند حیض یا نفساء شوند، می‌توانند همه‌ی اعمال مکه را مقدم بدانند و اگر کشف خلاف شد اعاده واجب نیست هر چند احوط است.^۲

آیه الله خویی: زنی که بیم حیض شدن دارد می‌تواند طواف حج و نمازش را قبل از وقوفین به جا آورده و سعی را در وقت خودش انجام دهد، و احوط این است که سعی را نیز مقدم داشته و در وقتش هم اعاده نماید، و نمی‌تواند طواف نساء و نماز آن را مقدم بدارد.^۳ و اگر کشف خلاف شد اعاده لازم نیست.^۴

آیه الله سیستانی: زنی که ترس از پیش آمدن عادت ماهانه دارد و یا حالت زایمان و خون پس از آن دارد، جایز است همه‌ی اعمال مکه را مقدم بدارد و احتیاط مستحب است

۱. مناسک، م ۱۱۷۵، و بعد از م ۱۱۷۶. (تلخیص شد)

۲. مناسک، ص ۱۳۵، م ۳۶۸، و ص ۱۳۶، م ۳۶۹. (تلخیص شد).

۳. مناسک، ص ۲۶۳، م ۴۱۷، و معتمد، ج ۵، ص ۳۴۷.

۴. صراط النجاة، ج ۲، ص ۲۳۱.

که در صورت امکان آنها را پس از وقوفین تا آخر ذی حجه اعاده نماید.^۱
آیه الله شبیری: زنی که به جهت عادت ماهانه یا وضع حمل نمی تواند، یا می ترسد که نتواند طواف حج و سعی را بعد از آن که از منی به مکه برگشت انجام دهد واجب است طواف حج و نماز آن و سعی را قبل از رفتن به عرفات انجام دهد، و نمی تواند طواف نساء را قبل از رفتن به جا آورده، بلکه باید بعد از اعمال منی بجا آورد و اگر نتوانست نایب بگیرد، و اگر کشف خلاف شد و زن پاک بود اعاده لازم نیست.^۲

آیه الله صافی: زن که گمان کند بعد از برگشتن از منی حیض یا نفاس ببیند برای او جایز است پیش از رفتن به عرفات طواف و سعی را بجا آورده، و احتیاط آن است که بعد از برگشتن اگر ممکن شد طواف و سعی را دوباره بجا آورد، و می تواند طواف نساء را نیز مقدم بدارد، و احتیاطاً در صورت تمکن اعاده کند و اگر نتوانست نایب بگیرد.^۳

مورد دوم و سوم: افراد سالمند و بیمار

حضرت امام: پیرمردها و پیرزنها و اشخاص بیمار که از طواف در وقت ازدحام بترسند، یا از آن عاجز باشند، می توانند اعمال را مقدم بدانند و چنانچه کشف خلاف شود - مثلاً بیمار بهبود یابد، یا ازدحام چندان نباشد که موجب مزاحمت سالمندان شود - اعمال انجام شده کفایت می کند و اعاده لازم نیست اگرچه احوط است.^۴

آیه الله خامنه ای: می توانند همه اعمال را مقدم نمایند و اگر کشف خلاف شود اعاده واجب نیست هر چند احوط است.^۵

آیه الله خویی: می توانند طواف حج و نمازش را مقدم نمایند و در صورت کشف خلاف

۱. مناسک، ص ۳۰۱، م ۴۱۲، و ملحق المناسک، ص ۳۹۹، (تقدیم اعمال مکه...)

۲. مناسک زائر، ص ۲۴۸، م ۶۰۸، و م ۶۰۹، و ص ۲۴۹، م ۶۱۰، تا ۶۱۳.

۳. مناسک، ص ۱۸۵، م ۲۰۴، و ص ۱۸۶، م ۲۰۵، و استفتاآت حج ص ۲۴۴، س ۸۱۸.

۴. مناسک، م بعد از م ۱۱۷۶، (پیرمردها و...) و م ۱۱۷۷.

۵. مناسک، ص ۱۳۶، م ۳۶۹.

اعاده لازم نیست و سعی و طواف نساء را در وقت خودش بجا آورند و احوط تقدیم سعی است و در وقتش اعاده نمایند، و بهتر است در صورت امکان آنچه را انجام داده اعاده کند. و طواف نساء در وقت خودش بجا آورند، و الا نایب بگیرند.^۱

آیه الله سیستانی: اگر برای آنان انجام اعمال در وقت خودش مشقت دارد و مشکل است می توانند همه اعمال را مقدم نمایند - مناط عسر و مشکل بودن در اثر ازدحام و مانند آن است - و در صورت کشف خلاف اعاده لازم نیست.^۲

آیه الله شبیری: اگر در بازگشت از منی نمی توانند طواف و سعی را انجام دهند یا می ترسند که نتوانند، واجب است طواف و سعی را مقدم نمایند.

- اگر در بازگشت از منی، انجام طواف و سعی بر آنها مشقت بسیار دارد جایز است مقدم نمایند، و در هر دو صورت، اگر کشف خلاف شد اعاده لازم نیست.

- طواف نساء را باید در وقت خودش - پس از اعمال منا - بجا آورند و در صورت عدم تمکن نایب بگیرند.^۳

آیه الله صافی: می توانند طواف و سعی را مقدم نمایند و احتیاطاً بعد از برگشتن در صورت تمکن اعاده کنند، و تقدیم طواف نساء جایز است و احوط در صورت تمکن اعاده است و الا نایب بگیرد.

- اگر یقین دارد بعد از برگشتن از منی، در تمام ماه ذی حجه، تمکن از طواف و سعی ندارد واجب است طواف و سعی را مقدم نماید و احوط است که پس از مراجعت از منی نایب بگیرد.^۴

آیه الله فیاض: نعم یستثنی من ذلك المعذور و الشيخ الكبير و المرأة الكبيرة و المرأة التي تخاف من الحيض و المريض، فيجوز لهؤلاء بعد التلبس باحرام الحج تقديم الطواف و

۱. مناسک، ص ۲۶۳، م ۴۱۷، و معتمد، ج ۵، ص ۳۴۷، و صراط النجاة، ج ۲، ص ۲۳۱.

۲. مناسک، ص ۳۰۱، م ۴۱۲، و ملحق المناسک، ص ۳۹۹.

۳. مناسک زائر، ص ۲۴۸، و ص ۲۴۹، م ۶۰۹، تام ۶۱۳.

۴. مناسک، ص ۱۸۵، م ۲۰۴، و ۲۰۵، و استفتاآت حج، ص ۲۴۴، س ۸۱۸.

صلاته و السعی علی الوقوف بالموقفین.

و قد تسأل: هل يجوز لهؤلاء المعذورین أن یقدموا طواف النساء أيضاً علی الوقوف بالموقفین؟ و الجواب: انه غیر بعید، و ان كان الاحتیاط أولى و أجدراً^۱.
یسوغ للخائف علی نفسه أو عرضه أو ماله من دخول مكة أن یقدم الطواف و صلاته و السعی علی الوقوف بالموقفین، بل یجوز له تقدیم طواف النساء أيضاً، فیمضی بعد الانتهاء من اعمال منی الی بلده أو بلد آخر.^۲

مورد چهارم: افرادی که علم دارند تا آخر ماه قدرت بر اعمال ندارند

گروه چهارم که تقدیم اعمال برایشان مشروع است کسانی هستند که علم دارند تا آخر ماه ذی حجه نمی‌توانند اعمال مکه را انجام دهند، - مثلاً شخصی علم دارد که بعد از منی اگر به مکه برگردد، او را دستگیر و زندانی می‌کنند، یا می‌داند که در اثر معلول بودن، یا پیری، یا بیماری، نمی‌تواند اعمال را انجام دهد - چنین افرادی می‌توانند اعمال را مقدم بدانند، ولی آیا تقدیم جایز است یا واجب؟ و در صورت کشف خلاف آیا اعاده لازم است یا خیر؟ و آیا تفصیلی وجود دارد یا خیر؟...

حضرت امام: این گروه نیز می‌توانند همه اعمال مکه را مقدم نمایند، - و در صورت کشف خلاف - اگر اعتقادشان به عدم تمکن از جهت بیماری، یا معلول بودن، یا پیری بوده است، تقدیم اعمال مجزی است، اما اگر به خاطر دیگری - مثل اعتقاد به اینکه اگر به مکه برگردد دستگیر و زندانی می‌شود - باشد باید تمامی اعمال را اعاده کند.^۳

آیه الله خامنه‌ای: [حاشیه بر مناسک حضرت امام ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: کسی که از رفتن به مکه بر جان خود می‌ترسد می‌تواند حج و نماز و سعی را بر وقوفین مقدم بدارد، بلکه مقدم داشتن طواف نساء نیز عیبی ندارد و بعد از اعمال منی

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۳۵. ۲. مناسک الحج؛ ص ۲۳۵، مسألة ۲۵۶.

۳. تحریر الوسیلة، القول فیما یجب بعد اعمال منی، م ۳، و م ۴، و مناسک، قبل از م ۱۱۷۷ - چهارم - و م ۱۱۷۸.

هر جا دلش بخواهد برود.^۱

مؤلف: آیه الله خویی تقدیم تمامی اعمال مکه را فقط برای کسی که بر جان خود می ترسد، تجویز فرموده است.^۲

آیه الله سیستانی: جایز است برای کسی که از چیزی بترسد که با وجود آن نتواند به مکه برگردد، طواف و نماز آن و سعی را پیش از وقوف در عرفات و مشعر و بعد از بستن احرام انجام دهد، و همچنین افراد پیر و مریض و علیل و غیر آنها از کسانی که بازگشت به مکه برای آنها مشکل است، و احتیاط مستحب است که در صورت امکان آنها را پس از وقوفین تا آخر ذی حجه دوباره بجا آورند.^۳

یادآوری: راجع به تقدیم طواف نساء، در ملحق المناسک چنین آمده است.

السؤال ۱: هل يجوز تقديم طواف النساء لمن يخاف عدم تمكنه من أدائه بعد الحج لشدة الزحام؟

الجواب: يجوز ولكن لا تحل له النساء قبل الإتيان بمناسك منى من الرمي و الذبح و الحلق و التقصير.

السؤال ۲: هل يجوز لمن يمكنه تقديم أعمال مكة أن يقدم الطواف و السعي فقط و يؤخر طواف النساء؟

الجواب: يجوز له ذلك.^۴

آیه الله شبیری: بر کسانی که می ترسند بعد از رفتن به عرفات و منی نتوانند به مکه بازگردند واجب است تمامی اعمال مکه را (طواف حج و سعی و طواف نساء) را قبل از رفتن به عرفات انجام دهند.

بر کسانی که به جهتی - مانند: پیری زیاد یا بیماری یا عادت ماهانه - نمی توانند یا می ترسند که نتوانند طواف حج و سعی را بعد از آنکه از منی به مکه برگشتند انجام دهند واجب است

۱. مناسک، ص ۲۶۳، م ۴۱۸.

۲. به «المعتمد» کتاب الحج، ج ۵، ص ۳۳۸، تا ص ۳۴۸، مراجعه شود.

۳. مناسک، ص ۳۰۱، م ۴۱۲.

۴. ملحق المناسک، ص ۴۱۵.

طواف حج و نماز آن و سعی را قبل از رفتن به عرفات انجام دهند و در صورت کشف خلاف اعاده لازم نیست ولی طواف نساء را قبل از رفتن به عرفات نمی‌توانند بجا آورند بلکه طواف نساء را باید پس از اعمال منی بجا آورند و اگر نتوانستند نایب می‌گیرند.^۱

آیه الله صافی: کسی که یقین دارد بعد از برگشتن از منی، در تمام ماه برای او طواف و سعی ممکن نمی‌شود، واجب است پیش از رفتن به عرفات و مشعر و منی طواف و سعی را بجا آورد ولی احوط آن است که پس از مراجعت از منی کسی را نایب بگیرد که از طرف او نماز و طواف و سعی را به جا آورد.^۲

— کسی که معذور باشد می‌تواند طواف نساء را بعد از سعی بر وقوفین مقدم بدارد، بلکه با خوف عدم تمکن لازم است. و احوط اعاده آن است در صورت تمکن و در صورت عدم تمکن احوط آن است که برای اعاده نایب بگیرد.^۳

وظیفه حاج در صورت کشف خلاف

حضرت امام: سه دسته اول اگر اعمال را مقدم نمودند، کفایت می‌کند اگر چه کشف خلاف شود، مثلاً زن حیض نشود، و مریض خوب شود، و ازدحام چندان نباشد که موجب مزاحمت شود، پس اعاده اعمال، لازم نیست اگر چه احوط است.

دسته چهارم نیز اگر به خاطر مرض و پیری و علیلی، اعتقاد داشتند که نمی‌توانند اعمال را بجا آورند، در صورت کشف خلاف، تقدیم اعمال مجزی است، و اما اگر تقدیم به جهت دیگر - مثل اعتقاد سیل - باشد، در صورت کشف خلاف، باید اعمال را اعاده کنند.^۴

آیه الله خامنه‌ای: بجا آوردن اعمال مکه پیش از وقوف در عرفات و مشعر و اعمال منی، در حال اختیار جایز نیست مگر برای سه گروه، نخست، زنانی که می‌ترسند با ابتلاء به حیض یا نفاس پس از بازگشت به مکه مکرمه از انجام طواف و نماز آن بازمانند، و نتوانند

۱. مناسک زائر، ص ۲۴۸، م ۶۰۸، و ۶۰۹ و ص ۲۴۹، م ۶۱۱ و ۶۱۳.

۲. مناسک، ص ۱۸۶، م ۲۰۵، و ص ۱۸۵، م ۲۰۴. ۳. استفتائات حج (هزارمسأله)، ص ۲۴۴، س ۸۱۳.

۴. همان، م ۱۱۷۷، و م ۱۱۷۸.

تا پاک شدن منتظر بمانند.

دوم : مردان و زنانی که ناتوان از طواف و نماز آن پس از بازگشت به مکه از جهت زیادی ازدحام باشند، و یا اصولاً ناتوان از بازگشت به مکه باشند.

سوم: بیمارانی که پس از بازگشت به مکه، براثر ازدحام یا ترس از آن، از انجام طواف ناتوانند.

– اگر گروههای مذکور، طوافها و نمازهای آنها و سعی را پیشاپیش انجام دهند و سپس عذر آنها برطرف شود، اعاده‌ی اعمال بر آنها واجب نیست، هر چند احوط آن است که اعاده کنند.^۱

آیه الله خویی: تقدیم طواف حج و نماز و سعی بر وقوفین در حج تمتع جایز نیست مگر برای پیرمردان یا زنی که بیم حیض شدن دارد، که این دو می‌توانند طواف حج و نمازش را قبل از وقوفین به جا آورده و سعی را در وقت خودش بنمایند، و احوط این است که سعی را نیز مقدم داشته و در وقتش هم اعاده نمایند، و اولی و بهتر نیز در صورت امکان، اعاده طواف و نماز است در ایام تشریق یا بعد از آن تا آخر ماه ذی الحجه، و اگر کشف خلاف شد و عذر مرتفع گردید اعاده لازم نیست.^۲

– کسی که از رفتن به مکه بر جان خود می‌ترسد، می‌تواند حج و نماز و سعی را بر وقوفین مقدم بدارد، بلکه مقدم داشتن طواف نساء نیز عیبی ندارد و بعد از اعمال منی هر جا دلش بخواهد برود.^۳

آیه الله سیستانی: بنا بر احتیاط طواف حج و نماز آن و سعی در حج تمتع، قبل از وقوف در عرفات و مشعر بجا آورده نشود، و در صورتی که از روی ندانستن حکم شرعی آنها را بجا آورد، اکتفاء به آنها مورد اشکال است، اگر چه خالی از وجه نمی‌باشد، و از

۱. مناسک، ص ۱۳۵، م ۳۶۸، و ص ۱۳۶، م ۳۶۹.

۲. مناسک، ص ۲۶۳، م ۴۱۷، و م ۴۱۸، و صراط النجاة، ج ۲، ص ۲۳۱.

۳. مناسک، ص ۲۶۳، م ۴۱۷، و م ۴۱۸.

حکم ذکر شده موارد ذیل استثناء می شوند:

۱- زنی که ترس از پیش آمدن عادت ماهانه و یا حالت زایمان و خون پس از آن دارد.
 ۲- افراد پیر و مریض و علیل، و غیر آنها از کسانی که بازگشت به مکه برای آنها مشکل است، و یا طواف نمودن بعد از بازگشت از منی، به علت ازدحام شدید جمعیت یا غیر آن، برای آنها مشکل است.

۳- کسی که از چیزی بترسد که با وجود آن نتواند به مکه برگردد.

بنابر این جایز است برای اینها، طواف و نماز آن و سعی و طواف نساء و نمازش را پیش از وقوف در عرفات و مشعر و بعد از بستن احرام حج، انجام دهند، واحوط و اولی این است که آنها را پس از وقوفین و تا آخر ذی الحجه در صورت امکان دوباره نیز بجا آورند.^۱
آیه الله شبیری: بر کسانی که به جهتی - مانند پیری زیاد یا بیماری یا عادت ماهانه یا وضع حمل - نمی توانند یا می ترسند که نتوانند طواف حج و سعی را بعد از آن که از منی به مکه برگشتند انجام دهند، واجب است طواف حج و نماز آن و سعی را قبل از رفتن به عرفات انجام دهند.

- حاجی که انجام طواف و سعی بعد از برگشتن از منی بر آنها با مشقت بسیار همراه است می توانند طواف حج و سعی را قبل از رفتن به عرفات انجام دهند.
 - گروههایی که در دو مسأله قبل گفته شد، نمی توانند طواف نساء را قبل از رفتن به عرفات به جا آورند، بلکه طواف نساء را باید پس از اعمال منی به جا آورند و اگر نتوانستند نایب می گیرند، همچنین نمی توانند طواف حج را بدون سعی مقدم بدارند.
 - اعمالی که این چند گروه، قبل از عرفات به جا می آورند، کفایت می کند و تکرار آن پس از بازگشت از منی لازم نیست، هر چند بیمار بهبودی یابد یا زن پاک باشد یا پیرمرد بتواند بدون مشقت اعمال مکه را دوباره به جا آورد.
 - بر کسانی که می ترسند بعد از رفتن به عرفات و منی نتوانند به مکه بازگردند، واجب

۱. مناسک، ص ۳۰۱، م ۴۱۲، و ملحق المناسک، ص ۳۹۹.

است تمامی اعمال مکه (طواف و سعی و طواف نساء) را قبل از رفتن به عرفات انجام دهند.^۱
آیه الله صافی: کسی که نتواند بعد از برگشتن به مکه طواف و سعی را بجا آورد مثل زن که گمان کند بعد از برگشتن از منی حیض یا نفاس ببیند یا آن که پیرمرد بواسطه زیادی جمعیت بعد از برگشتن نتواند طواف کند، در این صورت برای او جایز است پیش از رفتن به عرفات و مشعر و منی طواف و سعی را بجا آورد، و احتیاط آن است که بعد از برگشتن اگر ممکن شود در ایام تشریق (روز یازدهم و دوازدهم و سیزدهم) و اگر نه تا آخر ذیحجه طواف و سعی را دوباره بجا آورد.

— کسی که یقین دارد بعد از برگشتن از منی در تمام ماه برای او طواف و سعی ممکن نمی‌شود، واجب است پیش از رفتن به عرفات و مشعر و منی طواف و سعی را بجا آورد، ولی احوط آن است که پس از مراجعت از منی کسی را نائیب بگیرد که از طرف او طواف و نماز و سعی را بجا آورد.^۲

تقدیم اعمال مکه جایز است یا واجب؟

مسئله ۱۵۸ - در مسأله قبل گذشت که در چهار مورد، تقدیم اعمال مکه بر وقوفین مشروع است، و در عبارت مناسکها گذشت که برخی از مراجع تقدیم را در تمام موارد جایز دانسته و برخی دیگر در برخی موارد واجب دانسته یا احتیاط کرده‌اند.

حضرت امام، و آیات عظام خامنه‌ای، و سیستانی، تقدیم را در تمام موارد جایز دانسته‌اند.

سایر آیات عظام تفصیل داده و در برخی موارد تقدیم را واجب یا احتیاط کرده‌اند.

[عبارت مناسکها چنین است:]

حضرت امام: تقدیم اعمال برای افراد ذکر شده (چهار دسته که در مسأله قبل گذشت)

جایز است و لازم نیست.^۳

۱. مناسک زائر، ص ۲۴۸، م ۶۰۸، و م ۶۰۹، و ص ۲۴۹ م ۶۱۰ تا ۶۱۳.

۲. مناسک، ص ۱۸۵، م ۲۰۴، و ص ۱۸۶، م ۲۰۵. ۳. مناسک، م ۱۱۸۰.

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقتند].
آیه الله خویی: کسی که خوف این را دارد که نتواند طواف صحیح تام بعد از وقوفین انجام دهد لازم است طواف را قبل از وقوف انجام دهد.^۱
آیه الله سیستانی: يجوز لهؤلاء تقديم الطواف وصلاته والسعي على الوقوفين بعد الاحرام للحج. والاحوط الاولى اعادتها مع التمكن بعد ذلك الى آخر ذى الحجة.^۲
آیه الله شبیری: بر کسانی که به جهتی -مانند: پیری زیاد یا بیماری، یا عادت ماهانه یا وضع حمل - نمی‌توانند یا می‌ترسند که نتوانند طواف حج و سعی را بعد از آن که از منی به مکه برگشتند انجام دهند، واجب است طواف حج و نماز آن و سعی را مقدم بدانند، ولی طواف نساء را باید پس از اعمال منی به جا آورند و اگر نتوانستند نایب بگیرند.^۳
آیه الله صافی: کسی که یقین دارد بعد از برگشتن از منی و تا آخر ذی حجه امکان انجام آن را ندارد در این صورت تقدیم واجب است.^۴
آیه الله فیاض: جائز است، (چون فرموده است:) فيجوز لهؤلاء .... و يسوغ للخائف ....

آیا مجرد ترس از ازدحام مجوز تقدیم اعمال است؟

مسئله ۱۵۹- در مسأله قبل گذشت که چهاردسته می‌توانند اعمال مکه را مقدم بدانند، حال اگر کسی از آن چهاردسته نیست ولی ترس دارد که در اثر ازدحام نتواند طواف کند، یا ترس دارد به مشقت بیفتد، آیا چنین شخصی هم به مجرد ترس می‌تواند اعمال را مقدم دارد؟
 اکثر مراجع عظام فرموده‌اند نمی‌تواند، یا احتیاط کرده‌اند، ولی آیات عظام سیستانی و شبیری فرموده‌اند می‌تواند.

[عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: اگر حج گزار ترس داشته باشد که در اثر ازدحام نتواند طواف کند یا به

۱. همان.

۲. مناسک الحج، م ۴۱۲.

۳. مناسک زائر، ص ۲۴۸، م ۶۰۹، و ص ۲۴۹ م ۶۱۱.

۴. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۸۰، به نقل از آداب و احکام حج، ۹۰۷.

مشقت بیفتد، ولی جزو چهار دسته ذکر شده (در مسأله قبل) نباشد، مورد جواز تقدیم نیست و نمی تواند اعمال مکه را مقدم بدارد.^۱

آیه الله خامنه ای: [حاشیه بر مناسک حضرت امام ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: [حاشیه ندارند].

آیه الله سیستانی: کسانی که بازگشت به مکه برای آنها مشکل است و یا طواف نمودن بعد از بازگشت از منی به علت ازدحام شدید جمعیت یا غیر آن برای آنها مشکل است می توانند اعمال را مقدم دارند، و احتیاط مستحب است که در صورت امکان آنها را پس از وقوفین و تا آخر ذی الحجه دوباره بجا آورند.^۲

آیه الله شبیری: حجاجی که انجام طواف و سعی بعد از برگشتن از منی بر آنها با مشقت بسیار همراه است می توانند طواف و سعی را قبل از رفتن به عرفات انجام دهند، ولی طواف نساء را باید پس از اعمال منی بجا آورند و اگر نتوانستند نایب می گیرند.
- این چند گروه، اعمالی را که قبل از عرفات به جا می آورند، کفایت می کند هر چند بتوانند بدون مشقت اعمال مکه را دوباره بجا آورند.^۳

آیه الله صافی: (بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند).

زمان تقدیم اعمال

مسأله ۱۶۰ - کسانی که می توانند - بعد از عمره تمتع و پس از محرم شدن به احرام حج - اعمال مکه را انجام دهند، برای آن زمان خاصی ذکر نشده و حتی می توانند اوائل ماه ذی حجه محرم شوند و اعمال را بجا آورند، ولی چون بقای در احرام مستلزم زحمت است، بهتر است نزدیکترین زمان به وقوفین را انتخاب کنند.

حضرت امام: کسانی که اعمال را بر وقوفین مقدم می نمایند، لازم نیست نزدیکترین

۱. مناسک، م ۱۱۸۱.

۲. مناسک، ص ۳۰۱، م ۴۱۲.

۳. مناسک زائر، ص ۲۴۸، م ۶۰۹، و ص ۲۴۹، م ۶۱۱، و ۶۱۳.

زمان به وقوفین را رعایت کنند.^۱

مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسأله حاشیه ندارند.
آیه الله شبیری: این گروهها می توانند حتی در اوائل ماه ذی حجه اعمال مکه را بجا آورند.^۲

جواز تقدیم اعمال برای نایب در حج

مسأله ۱۶۱ - حضرت امام: نایب در حج هم، با خوف حیض و مرض، می تواند اعمال را مقدم بدارد.^۳

مؤلف: دیگر آیات عظام بر این مسأله حاشیه ندارند و ظاهراً مورد اتفاق است.

تشخیص عذر با خود مکلف است

مسأله ۱۶۲ - حضرت امام: تشخیص عذر برای کسانی که اعمال را مقدم می دارند، بر عهده خود آنان است.^۴

مؤلف: این مسأله نیز مانند مسأله قبل مورد اتفاق است و آیه الله شبیری: آنرا با چند جمله اضافه آورده و آن چنین است:

تشخیص عذر برای کسانی که اعمال مکه را مقدم می دارند، بر عهده خود آنهاست، بلی تشخیص کسی که بر خلاف متعارف کمترین دشواری را عذر می داند ملاک نیست و چنین کسی باید به متعارف رجوع کند.^۵

تقدیم اعمال باید بعد از بستن احرام باشد

مسأله ۱۶۳ - حضرت امام: در مواردی که می توانند اعمال حج را مقدم نمایند، باید پس از محرم شدن به احرام حج، آنها را بجا آورند، و اگر جهلاً بدون احرام اعمال مکه را انجام دادند، کفایت نمی کند.^۶

۲. مناسک زائر، ص ۲۴۹، م ۶۱۲.

۴. همان، م ۱۱۸۳.

۶. مناسک حضرت امام، م ۱۱۸۶.

۱. مناسک، م ۱۱۷۹.

۳. مناسک، م ۱۱۸۲.

۵. مناسک زائر، ص ۲۵۰، م ۶۱۴.

آیه الله سیستانی: السؤال : امرأة قدمت طوافها وسعيها لعذر و لكنها اتت بهما قبل ان تحرم للحج جهلاً و لم تعلم بذلك الا بعد رجوعها الى وطنها فهل يصح حجها؟

الجواب : يجرى عليها حكم تارك طواف الحج جهلاً^۱.

مؤلف: (تارك الطواف جهلاً در مناسک الحج، م ۳۲۱ آمده كه موجب بطلان حج می شود، مگر در ذی حجه ولو با استنابه تدارك كند).

آیه الله شبیری: (فرموده است) این گروه ها می توانند حتی در اوائل ماه ذی حجه اعمال مكّه را به جا آورند، ولی در هر حال باید اول احرام حج ببندند و این اعمال را با احرام حج به جا آورند و اگر بدون احرام به جا آورند، باطل است، هر چند به جهت غفلت یا ندانستن مسأله باشد.^۲

آیه الله فیاض: فيجوز لهؤلاء بعد التلبس باحرام الحج تقديم الطواف و صلاته و السعي على الوقوف بالموقفين.

اگر قبل و بعد تفاوت ندارد تقديم اعمال جایز نیست

مسأله ۱۶۴ - چنانچه معذور در هر صورت باید به وسیله ویلچر، یا از طبقه بالا (بر فرض صحت)، طواف کند، و عذر دیگری ندارد، جایز نیست اعمال مكّه را مقدم بدارد. این مسأله مورد اتفاق است و بر مناسک حضرت امام حاشیه وجود ندارد.^۳

در موارد تقديم اعمال، آیا لازم است همه را مقدم نمایند؟

مسأله ۱۶۵ - در مواردی که تقديم اعمال مكّه جایز یا واجب است، آیا لازم است همه اعمال - طواف و سعی و طواف نساء - را مقدم نمایند؟

عبارت مناسکها در مسأله ۱۵۸ (موارد تقديم اعمال مكّه بر وقوفین) گذشت، ولی چون

۱. مناسک الحج وملحقاتها، ذیل م ۴۱۲، س ۲.

۲. مناسک زائر، ص ۲۴۹، م ۶۱۲.

۳. مناسک حضرت امام، م ۱۱۸۴.

این مسأله در مناسک حضرت امام مستقلاً آمده و خالی از اجمال هم نیست، لذا آنرا همراه آراء سایر مراجع عظام آورديم و آن چنین است.

حضرت امام: کسانی که اعمال حج را بر وقوفین مقدم می‌دارند - بنا بر احتیاط - در موردی تقدیم بدانند که تمامی اعمال را مقدماً انجام دهند و بعضی از آن را تأخیر نیاندازند، پس مؤخر نمودن سعی و تقدیم بقیه اعمال، محل اشکال است.^۱

آیه الله خامنه‌ای: (بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و از مناسک خودشان استفاده می‌شود که تقدیم طواف نساء و نمازش نیز جایز است نه لازم).^۲

آیه الله خویی: پیرمردان و زنی که بیم حیض شدن دارد، می‌توانند طواف حج و نمازش را قبل از وقوفین بجا آورند و سعی را در وقت خودش بنمایند.

- کسی که از رفتن به مکه یا از مباشرت به اعمال بعد از رجوع از منی بر جان خود می‌ترسد می‌تواند طواف حج و نماز و سعی را مقدماً بدارد، بلکه مقدّم داشتن طواف نساء نیز عیبی ندارد.^۳

آیه الله سیستانی: در موارد جواز تقدیم اعمال، جایز است تمامی اعمال مکه را (طواف حج و نماز و سعی و طواف نساء و نمازش را) مقدّم نمایند.^۴

آیه الله شبیری: بر کسانی که به جهتی مانند پیری زیاد یا بیماری یا عادت ماهانه یا وضع حمل نمی‌توانند یا می‌ترسند که نتوانند طواف حج و سعی را بعد از آنکه از منی به مکه برگشتند انجام دهند واجب است طواف حج و نماز آن و سعی را مقدّم بدانند ولی طواف نساء را باید پس از اعمال منی بجا آورند و اگر نتوانستند نایب می‌گیرند، همچنین نمی‌توانند تنها طواف حج را بدون سعی مقدّم بدانند.

- بر کسانی که می‌ترسند بعد از رفتن به عرفات و منی نتوانند به مکه بازگردند واجب است تمامی اعمال مکه (طواف حج و سعی و طواف نساء) را قبل از رفتن

۱. مناسک، م ۱۱۸۵.

۲. مناسک، م ۳۶۸.

۳. مناسک، ص ۲۶۳، ۴۱۷ و ۴۱۸.

۴. مناسک، م ۶۷۹.

به عرفات انجام دهند.^۱

آیه الله صافی: (بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و در استفتائات فرموده‌اند) کسی که معذور باشد، و یا احتمال عذر بدهد مثل زن که احتمال بدهد در اثر عادت زنانگی نتواند پس از مراجعت از منی طواف نساء بجا بیاورد، می‌تواند طواف نساء را بعد از سعی، مقدم بدارد، بلکه با خوف از عدم تمکن لازم است، و احوط اعاده آن است در صورت تمکن و الا احوط نایب بگیرد. و (فرموده است) - و کسانی که اعمال را مقدم می‌دارند، بنا بر احتیاط سعی را تأخیر نیندازند.^۲

آیه الله فیاض: (به مسأله ۱۵۷ به ذیل مورد دوم و سوم مراجعه شود).

مسائل طواف نساء

وجوب طواف نساء

مسأله ۱۶۶- طواف نساء از ارکان حج نیست و ترک عمدی آن حج را باطل نمی‌کند، ولی از اعمال و مناسک واجب حج است که بعد از سعی بین صفا و مروه آنرا با نمازش انجام می‌دهند.

در وجوب طواف نساء، و در اینکه رکن نیست و ترک عمدی آن موجب بطلان حج نمی‌شود، اختلافی وجود ندارد.

حضرت امام: طواف نساء و نماز آن، اگر چه واجب است و بدون آن زن حلال نمی‌شود ولی رکن نیست و ترک عمدی آن، موجب باطل شدن حج نمی‌شود، بلکه بر حاجی انجام آن واجب است.^۳

۱. مناسک زائر، ص ۲۴۸، م ۶۰۸، و ۶۰۹، و ص ۲۴۹، م ۶۱۱.

۲. استفتائات حج (هزار مسأله)، ص ۲۴۴، س ۸۱۳، و س ۸۱۷. (تلخیص شد)

۳. مناسک، م ۱۱۸۸.

مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند، بر این قسمت از مسأله حاشیه ندارند و موافقتند.

آیه الله شبیری: طواف نساء هر چند از ارکان حج نیست و ترک عمدی آن حج را باطل نمی‌کند، ولی یکی از مناسک واجب حج است و باید در ماه ذی حجه انجام شود و اگر ذی حجه بگذرد، باید آن را قضا نماید.^۱

آیه الله فیاض: طواف النساء الواجب العاشر و الحادی عشر من واجبات الحج طواف النساء و صلاته، و هما و إن كانا من الواجبات إلا أنهما ليسا من نسك الحج، فتركهما و لو عمدا لا یوجب فساد الحج.^۲

طواف نساء اختصاص به مرد ندارد

مسأله ۱۶۷ - حضرت امام: طواف نساء به مرد اختصاص ندارد، بلکه بر زن و خنثی و بیچه ممیّز نیز، لازم است و اگر زن نیز آن را ترک کند مرد بر او حلال نمی‌شود.^۳

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقتند].

آیه الله خویی: طواف نساء همچنان که بر مردان واجب است بر زنان نیز واجب است، پس اگر مرد به جا نیآورد، زن بر او حرام و چنانچه زن ترک نماید، مرد بر او حرام می‌شود.^۴

— حکم صبیّ ممیّز، مانند حکم مرد است.^۵

آیه الله سیستانی: طواف نساء بر مردها و زنها هر دو واجب است، پس اگر مرد آن را ترک کند زنها بر او حرام می‌شوند و اگر زن آن را ترک کند مردها بر او حرام می‌شوند.^۶

— [بر مناسک حضرت امام - مسأله‌ای که در ابتدا آوردم - نیز حاشیه ندارند جز اینکه فرموده‌اند] ... و اما حلیّت استمتاع در صبیّ هم متوقف است بر طواف نساء پس اگر بالغ

۲. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۶۰۲.

۱. مناسک زائر، ص ۲۴۶، م ۶۰۱.

۴. مناسک، ص ۲۵۶، م ۴۲۲.

۳. مناسک، م ۱۱۸۷.

۶. مناسک، ص ۳۰۴، م ۴۱۷.

۵. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۸۷.

شد و هنوز طواف نساء نکرده، نمی تواند از همسرش استمتاع ببرد.^۱
آیه الله شبیری: طواف نساء اختصاص به مردان متأهل ندارد بلکه بر مرد و زن، متأهل و مجرد، جوان و پیر، بلکه بر همه کسانی که حج به جا می آورند واجب است، هر چند هیچ گونه تمایل جنسی نداشته باشند و بر همه آنها لازم است این طواف را به نیت طواف نساء به جا آورند.^۲

آیه الله صافی: تا طواف نساء را بجا نیاورد زن بر او حلال نمی شود و همچنین زن تا طواف نساء را بجا نیاورد مرد بر او حلال نمی شود.^۳

آیه الله فیاض: كما يجب طواف النساء على الرجال يجب على النساء.^۴

طفل غير ممیز را باید طواف نساء بدهند؟

مسأله ۱۶۸- چنانچه ولی، طفل غیر ممیز خود را محرم کرد، آیا باید - علاوه بر اعمال دیگر - او را طواف نساء بدهد و نمازش را بخواند؟

حضرت امام و برخی دیگر از مراجع عظام احتیاط کرده اند، و برخی دیگر واجب دانسته اند. برخی متعرض خصوص غیر ممیز نشده اند. (عبارتها چنین است):

حضرت امام: اگر ولی، طفل غیر ممیز را محرم کرد، باید - بنابر احتیاط واجب - او را طواف نساء بدهد تا بعد از بالغ شدن، زن یا مرد بر او حلال شود.^۵

آیه الله خامنه ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: [متعرض نشده و فتوای ایشان بدست نیامد].^۶

آیه الله سیستانی: السؤال: إذا حج الرجل بولده الصغير غير المميز و لم يطف به طواف النساء فهل يجب عليه بعد ما يبلغ أن يطوف بنفسه مع ما يترتب على تركه من الأحكام؟

۱. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۸۷. ۲. مناسک زائر، ص ۲۴۵، م ۵۹۹.

۳. مناسک، ص ۱۸۷، م ۲۰۸.

۴. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۶۰۳، مسأله ۴۱۷.

۵. مناسک، م ۱۱۸۷. ۶. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۸۷.

الجواب : نعم يلزمه ذلك و لا تحل له النساء إلا بأدائه، و مع تعذر المباشرة أو تعسرهما تكفي الاستنابة^۱.

آية الله شبيري : [متعرض نشده اند].

آية الله صافی : اگر ولی طفل غیر ممیز، او را محرم کرد، واجب است او را طواف نساء بدهد تا بعد از بالغ شدن، زن یا مرد بر او حلال شود.^۲

آية الله فياض : الثامن: ان طواف النساء واجب على المحرم رجلا كان أو امرأة، خصيا كان أو خنثى، نعم انه لا يجب على الصبي و إن كان مميزا، كما لا يحرم عليه بالاحرام جميع اشكال الاستمتاع الجنسية و ألوانها و غيرها من محرمات الإحرام التي تكون حرمتها تكليفية محضة كالفسوق و الجدال و نحوهما، أجل ان الأحكام الوضعية المترتبة على الإحرام كبطان عقد النكاح و الكفارة و نحوهما فهي مترتبة على إحرام الصبي المميز أيضا.^۳

قبل از طواف نساء و نماز آن هر نوع التذاذ جنسی حرام است؟

مسأله ۱۶۹ - امور مربوط به زناشویی مختلف است، در این که پیش از طواف نساء و نماز آن، آیا همه آنها همچنان حرام است یا خصوص مقاربت، «جماع»؟

آية الله خویی فرموده اند: عقد کردن و التذاذ جنسی جایز است و فقط مقاربت جایز نیست. سایر مراجع عظام - به نحو فتوا یا احتیاط و جوی - فرموده اند: مطلق التذاذ جنسی و عقد کردن و خواستگاری جایز نیست.

آية الله سيستاني التذاذ جنسی را جایز ندانسته ولی عقد کردن و حضور در مجلس عقد را جایز دانسته است.

عبارت مناسبها چنین است:

حضرت امام : اگر طواف نساء را بجا نیاورد، زن و آنچه مربوط به آن است - مثل عقد و خطبه [خواستگاری] و شاهد شدن - بنابر احتیاط واجب حلال نمی شود.

۱. ملحق المناسک، ص ۴۰۸، ترک الطفل طواف النساء، س ۲.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۸۷. ۳. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۶۱۳.

پیش از بجا آوردن طواف نساء باید از مطلق تلذذ زناشویی اجتناب شود.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقتند].

آیه الله خوئی: ظاهر این است که بتواند بعد از طواف و سعی عقد نماید ولی لذت بردن از زن برایش جایز نیست بنابر احتیاط، اگر چه اظهر جواز غیر از جماع است.^۲

— ظاهر این است که بتواند بعد از طواف و سعی عقد نماید ولی لذت بردن از زن برایش جایز نیست بنابر احتیاط، اگر چه اظهر جواز غیر از جماع است.^۳

آیه الله سیستانی: ظاهر این است که آنچه بر او حرام است از زن، پس از تراشیدن و یا کوتاه کردن، اختصاص به نزدیکی ندارد، بلکه شامل می‌شود همه لذتهای جنسی که با احرام بر او حرام شده‌اند.

آری بنابر اقوی جایز است زن برای خود عقد کند و در مجلس عقد حاضر شود.^۴

آیه الله شبیری: بعد از طواف نساء و نماز آن هر نوع بهره‌گیری جنسی زن و شوهر از یکدیگر حلال می‌گردد.^۵

آیه الله صافی: تا وقتی طواف نساء و نماز آن را بجا نیاورده‌اند، هر گونه استمتاع زن و مرد از یکدیگر حرام است.^۶

تا طواف نساء و نماز آن را بجا نیاورد، زن بر او حلال نمی‌شود، حتی عقد کردن و شاهد عقد شدن هم حرام است، و همچنین است زن تا طواف نساء را بجا نیاورد مرد بر او حلال نمی‌شود.^۷

آیه الله فیاض: و نرید بحرمة النساء هنا خصوص الاستمتاع بها جماعاً، و أما سائر الوان الاستمتاعات فهي تحل له بالحلق أو التقصیر، و كذلك عقد النکاح.^۸

۱. مناسک، م ۱۱۸۸، و م ۱۱۸۹.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۸۸.

۳. مناسک زائر، ص ۲۳۴، م ۵۶۵.

۴. مناسک، ص ۱۸۷، م ۲۰۸.

۵. مناسک، ص ۲۶۴، م ۴۲۰.

۶. مناسک، ص ۲۹۸، م ۴۰۷.

۷. هزار مسأله، ص ۲۶۶، س ۸۸۳.

۸. مناسک الحج؛ ص ۲۳۶.

نیت نایب در طواف نساء

مسأله ۱۷۰ - کسی که حج یا عمره مفرده را به نیابت از دیگری انجام داده است، طواف نساء و نماز آن را به نیت منوب عنه بجا آورد، یا به نیت ما فی الذمه؟

حضرت امام و آیات عظام، خامنه‌ای و شبیری فرموده‌اند: هر دو صحیح است. آیات عظام خویی، سیستانی، صافی، و فیاض فرموده‌اند: به نیت منوب عنه انجام دهد.

[عبارت مناسکها چنین است:]

حضرت امام: احتیاط آن است که نایب در طواف نساء نیت ما فی الذمه کند، گرچه می‌تواند به نیت منوب عنه انجام دهد.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: و کسی که به نیابت دیگری حج می‌نماید، طواف نساء را برای او، به جا می‌آورد نه برای خود.^۲

آیه الله سیستانی: کسی که در حج نایب از طرف دیگر است آن را از طرف کسی که نایب او است بجا می‌آورد و نه از طرف خودش.^۳

آیه الله شبیری: نایب طواف نساء را نیز از طرف منوب عنه به جا آورد و اگر به نیت ما فی الذمه انجام دهد، اشکال ندارد.^۴

آیه الله صافی: نایب طواف نساء را باید به نیت منوب عنه بجا آورد، و اگر بجا نیاورد، زن بر آن اجیر حرام می‌شود.^۵

آیه الله فیاض: والنائب فی الحج عن الغیر یأتی بطواف النساء عن المنوب عنه لا عن نفسه.^۶

۱. مناسک، م ۱۱۹۱.

۲. مناسک، ص ۲۶۵، م ۴۲۲.

۳. مناسک، ص ۳۰۴، م ۴۱۷.

۴. مناسک زائر، ص ۲۴۷، م ۶۰۵.

۵. توضیح المسائل، م ۲۰۵۷.

۶. تعالیک مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۶۰۴.

ترک طواف نساء توسط نایب

مسئله ۱۷۱ - اگر نایب، طواف نساء و نماز آنرا بجا نیاورد، علاوه بر حرمت امور زناشویی بر وی، ذمه‌اش هم مشغول است، و فرقی نیست که نیابت تبرعی باشد یا استیجاری، واجب باشد یا مستحب، نایب مرد باشد یا زن، منوب عنه زنده باشد یا مرده، و اگر تمکن از بازگشت به مکه ندارد باید نایب بگیرد، و اگر قبل از آن فوت کند باید از مالش استنابه کنند مگر اینکه کسی از طرف او تبرعاً انجام دهد.

این مسئله با خصوصیتی که ذکر شد، در مناسک نیامده، ولی اصل آن آمده است.

حضرت امام: اگر نایب طواف نساء را بجا نیاورد، علاوه بر حرمت نساء بر وی، ذمه‌اش هم مشغول است و خودش باید در حیثتش انجام دهد و اگر نمی‌تواند، نایب بگیرد.^۱
[حواشی موجود بر این مسئله چنین است:]

آیه الله خویی: در صورت عدم تدارک در زمان زنده بودنش، بنا بر احتیاط باید قضای آن از ترک او بجا آورده شود. (مناسک عربی، م ۴۲۰)

مؤلف: مراجع دیگر حاشیه ندارند و به نظر رسید که این مسئله نیاز به بررسی ندارد و حکم کلی و فروع مربوط به آن همان است که در ابتدا بیان شد.

انجام طواف نساء در عمره تمتع رجاء

مسئله ۱۷۲ - در عمره تمتع طواف نساء لازم نیست و با تقصیر، اعمال عمره پایان می‌یابد، ولی چنانچه بجا بیاورند - احتیاطاً، یا رجاء - اشکال ندارد، و اگر خواستند بجا بیاورند، محل انجام آن بعد از سعی و قبل از تقصیر است.^۲

حضرت امام: صورة حج التمتع: و هی ان یحرم... بالعمرة المتمتع بها الى الحج، ثم یدخل

۱. مناسک، م ۱۱۹۹.

۲. «العروة الوثقی، فصل: صورة حج التمتع».

صورة حج التمتع على الإجمال أن یحرم... ثم... یسعی من الصفا والمروة سبعا ثم یطوف للنساء احتیاطاً... ویقتصر.

مکه فیطوف و یصلی رکعتین ثم یسعی... ثم یطوف للنساء احتیاطاً سبعاً، ثم رکعتین له، و ان كان الأقوی عدم وجوب طواف النساء و صلاته، ثم یقصر.^۱

در عمره تمتع، طواف نساء واجب نیست، و اگر بخواهد احتیاط کند، طواف و نماز آن را رجاء بجا آورد.^۲

آیه الله شبیری: عمره تمتع طواف نساء ندارد.^۳

آیه الله فیاض: فصل فی صورة حج التمتع و شرائطه صورة حج التمتع علی الإجمال أن یحرم فی أشهر الحج من المیقات بالعمرة المتمع بها إلى الحج، ثم یدخل مكة فیطوف فیها بالبيت سبعا و یصلی رکعتین فی المقام، ثم یسعی لها بین الصفا و المروة سبعا، ثم یطوف للنساء احتیاطاً و إن كان الأصح عدم وجوبه.^۴

در حاشیه دارند فی ان الاحتیاط و إن كان استحبایا، الا أنه لا منشأ له، نعم لا بأس به رجاء.^۵

زمان قضای طواف نساء

مسأله ۱۷۳ - چنانچه حاج، بعد از سعی طواف نساء را بجا نیاورده یا باطل انجام داده است، آیا لازم است قضای آنرا در ماه ذی حجه بجا آورد یا هر وقت سال جایز است؟
حضرت امام متعرض خصوص این مسأله نشده و فقط فرموده اند: تا طواف نساء و نماز آن را بجا نیاورد، زن بر او حلال نمی شود و پیش از آن باید از مطلق تلذذ زناشویی اجتناب کند.^۶

آیه الله خامنه ای: طواف نساء و نماز آن وقت معینی ندارد.^۷

۱. تحریر الوسيلة، القول فی صورة حج التمتع اجمالاً.

۲. مناسک، م ۱۱۹۰.

۳. تعالیک مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۹، ص ۹۳.

۴. تعالیک مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۹، ص ۹۳.

۵. مناسک، م ۱۱۸۸، و م ۱۱۸۹.

۶. همان.

۷. مناسک زائر، ص ۱۷۵، م ۴۳۰.

آیه الله خویی: هل يجوز تأخير طواف النساء في الحج الى مدة طويلة ام لا؟ كمالو آخره الى شهر رجب؟

الجواب: لا مانع من ذلك.^۱

آیه الله سيستاني: هل يجوز تأخير طواف النساء للحج الى شهر محرم اختياراً؟

الجواب: يجوز.^۲

آیه الله شبيري: تأخير طواف نساء تا آخر ماه ذى حجه اشكال ندارد، ولي تا زمانى كه آن را انجام نداده، بهره گيرى جنسى زن و شوهر از يكديگر حرام است.

— طواف نساء بايد در ماه ذى حجه انجام شود و اگر ذى حجه بگذرد، بايد آن را قضا نمايد.^۳

آیه الله صافی: اگر طواف نساء و نماز آن به جهتی باطل باشد، لازم نیست قضای آن در ذی الحجه باشد.^۴

آیه الله فیاض: طواف نساء وقت مشخصی ندارد تا قضاء داشته باشد.

من ترك طواف النساء سواء أكان متعمداً مع العلم بالحكم، أو الجهل به أو كان نسياناً حرمت عليه النساء إلى أن يتداركه، و مع تعذر المباشرة أو تعسرهما جاز له الاستنابة.^۵

آيا يك طواف نساء برای چند عمره كفايت می کند؟

مسأله ۱۷۴ - حضرت امام و آیه الله خامنه ای فرموده اند: يك طواف كفايت می کند، ساير مراجع - برخی به نحو فتوا و برخی به احتیاط - فرموده اند: برای هر عمره ای يك طواف مستقل لازم است.

[عبارتها چنین است:]

حضرت امام: اگر شخصی چندین عمره مفرده بجای آورده باشد و در هیچ کدام طواف

۱. صراط النجاة (چاپ جدید)، ص ۵۳۱، س ۱۸۸۲.

۲. ملحق المناسک، ص ۴۱۱، س ۱.

۳. استفتاآت حج، ج ۲، س ۱۳۰۷.

۴. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۶۰۵، مسأله ۴۲۰.

۵. مناسک زائر، ص ۲۴۶، م ۶۰۲، و ۶۰۱.

نساء را انجام نداده باشد، یک طواف نساء برای تمام آنها کفایت می‌کند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: علی الظاهر واجب است برای هر عمره مفرده جداگانه طواف نساء بجا آورد، اگر چه تحلل با طواف نساء واحد بعید نیست.^۲

آیه الله خویی: السؤال: لو اعتمر عدة مرات و لم یطف طواف النساء و اراد الزواج فهل ینکفیه طواف نساء واحد؟

الجواب: لا بد ان یطوف لكل منها مرة مستقلة، و ینصلي كذلك بعده و لا تکفی الواحدة عن الجميع.^۳

آیه الله سیستانی: السؤال: من اعتمر عدة مرات و لم یطف طواف النساء فهل ینکفیه طواف نساء للجميع؟

الجواب: لا ینکفیه ذلك علی الأحوط فیأتی بطواف النساء بعددها.^۴

آیه الله شبیری: کسی که هنوز طواف نساء به جا نیاورده، می‌تواند عمره مفرده انجام دهد و در این صورت باید دو طواف نساء - یکی به نیت عمره مفرده و دیگری به نیت حج تمتع - به جا آورد.^۵

آیه الله صافی: شخصی که چند عمره مفرده بجا آورده و در هیچ کدام طواف نساء نکرده، باید برای هر کدام طواف جداگانه انجام دهد.^۶

ترک طواف نساء تا برگشت از مکه

مسأله ۱۷۵ - چنانچه طواف نساء را به هر علت - سهواً یا عمداً - بجا نیاورد و از مکه معظمه خارج شود، در صورت امکان باید برگردد و بجا آورد، و اگر نمی‌تواند یا مشقت دارد، باید نایب بگیرد و پس از انجام آن، امور زناشویی حلال می‌شود.

۱. مناسک محشی، م ۱۲۰۲.

۲. همان.

۳. صراط النجاة، ص ۵۲۷، س ۱۸۵۹.

۴. ملحق المناسک، ص ۴۱۰، (من ترک طواف النساء عدة مرات) س ۱.

۵. مناسک زائر، ص ۲۴۷، م ۶۰۶.

۶. استفتاءات حج و عمره، (هزار مسأله) ص ۲۶۳، س ۸۷۴.

این مسأله مورد اتفاق است و تنها عبارت مناسک حضرت امام را می آوریم.
 اگر کسی طواف نساء را سهواً - آیه الله سیستانی: یا عمداً - تا برگشت از حج بجا نیاورد، اگر می تواند، باید برگردد و بجا بیاورد، و اگر نمی تواند یا مشقت دارد، نایب بگیرد و پس از بجا آوردن وی، زن به او حلال می شود.^۱
 آیه الله فیاض: من ترک طواف النساء سواء أكان متعمداً مع العلم بالحکم، أو الجهل به أو كان نسياناً حرمت عليه النساء إلى أن يتداركه، و مع تعذر المباشرة أو تعسرهما جاز له الاستنابة فإذا طاف النائب عنه حلت له النساء، فإذا مات قبل تداركه فالأحوط أن يقضى من تركته.^۲

خطا در تلفظ طواف نساء

مسأله ۱۷۶ - اگر شخص قصد طواف نساء دارد ولی اشتبهاً بگوید طواف رجال، اشکال ندارد و صحیح است - چون قصد و نیت او انجام وظیفه و ادای تکلیف است.^۳
 این مسأله مورد اتفاق است.
 آیه الله شبیری: السؤال: رجل قال لزوجته: «يجب عليّ طواف النساء كما يجب عليك طواف الرجال» فذكرت المرأة في نية طواف النساء طواف الرجال، فهل صحّ طوافها؟
 الجواب: ان كان من نيتها الإتيان بما وجب عليها واقعاً صحّ.^۴

شک در انجام طواف نساء

مسأله ۱۷۷ - اگر کسی شک کند طواف نساء حج یا عمره مفرده را بجا آورده است یا نه، آیا باید ولو با استنا به آنرا انجام دهد، یا به شکش اعتنا نکند؟

۱. مناسک، م ۱۱۹۴، و حاشیه آن.

۲. تعالیک مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۶۰۷، مسأله ۴۲۰.

۳. مناسک حضرت امام، م ۱۱۹۲. ۴. مناسک الحج، ص ۲۹۰، المسأله ۸۵۲.

حضرت امام و آیات عظام خامنه‌ای، سیستانی، فرموده‌اند: باید آنرا بجا آورد و اگر نتواند نایب بگیرد.

آیه الله خویی فرموده‌اند: اگر شک بعد از آمیزش با همسر باشد، اعتنا نکند.

آیات عظام شبیری و صافی تفصیل داده‌اند. [عبارتها چنین است:]

حضرت امام: اگر پس از مراجعت از مکه شک کند که طواف نساء حج یا عمره مفرده را بجا آورده یا نه، اگر التفات به وجوب طواف نساء نداشته، باید طواف نساء را انجام دهد و همچنین است در صورت التفات علی الاحوط، بلکه خالی از قوت نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: اگر شک بعد از عمل موقعه باز وجه برایش حاصل شد، به آن اعتنا نکند و بنا بر انجام آن بگذارد.^۲

آیه الله سیستانی: اگر حاج یا عمره گزار پس از بازگشت از مکه مکرمه شک کند که طواف نساء را به جا آورده است یا نه، باید برگردد و خودش آن را انجام دهد و اگر بازگشتش ممکن نیست یا دشوار است نایب بگیرد و زن بر او حلال نمی‌شود تا آن که خودش یا نایبش آن را بجا آورد.^۳

سؤال از آیه الله شبیری: ما حکم من شک بعد العود من مکة، انه طاف طواف النساء فی الحج او العمرة المفردة، ام لا؟

الجواب: ان كان فی الحج و كان شكّه قبل التمتع من النساء و قبل انقضاء شهر ذی الحجة یعنی بشکه، فیجب علیه الإتيان بطواف النساء بنفسه و یمكنه الاستنابة ان كان حرجياً علیه و ان كان شكّه بعد التمتع من النساء لا یعنی بشکه ان احتمل التفاته الی جواز التمتع حینه و ان كان شكّه بعد انقضاء شهر ذی الحجة لا یعنی به مطلقاً.

و أمّا ان كان شكّه فی طواف النساء للعمرة المفردة فان كان شكّه بعد التمتع من النساء لا یعنی بشکه ان احتمل التفاته الی جواز التمتع حینه و الا یجب علیه الإتيان به بنفسه و جاز له

۱. مناسک، م ۱۱۹۸.

۲. همان، و صراط النجاة، ج ۲، ص ۲۳۱، س ۷۲۸.

۳. ملحق مناسک الحج، ص ۴۰۲، (الشک فی أنه اتی بطواف النساء) س ۱. (ترجمه شد).

الاستنابة لو كان حرجياً عليه.^۱

آیه الله صافی: اگر پس از مراجعت از مکه شک کند که طواف نساء حج یا عمره مفرده را بجا آورده یا نه، اگر التفات به وجوب طواف نساء نداشته، باید طواف نساء را انجام دهد ولی اگر التفات به وجوب آن داشته و شک دارد که انجام داده یا نه، بعید نیست انجام آن واجب نباشد، اگرچه احتیاط خوب است.^۲

وظیفه شخصی که طواف نساء را انجام نداده و ازدواج کرده است

مسأله ۱۷۸ - شخصی طواف نساء را انجام نداده، یا باطل بجا آورده است و از روی جهل به مسأله ازدواج کرده و دارای فرزند شده است، آیا عقد ازدواج او باطل است یا صحیح؟ و آیا فرزندش حلال زاده است، یا ملحق به او است - حکم حلال زاده را دارد؟
حضرت امام و آیات عظام خامنه‌ای و صافی، فرموده‌اند: عقد باطل است و باید پس از انجام طواف نساء عقد را تجدید کند ولی فرزند حکم حلال زاده را دارد.
آیات عظام خوئی، سیستانی، شبیری و فیاض، فرموده‌اند: عقد صحیح است و فرزند حلال زاده است، ولی تا طواف نساء را بجا نیاورد استمتاع از زن حلال نیست.
عبارت مناسکها چنین است:

حضرت امام: اگر کسی طواف نساء را انجام نداده و ازدواج نموده، با فرض جهل، فرزند او حکم حلال زاده را دارد، ولی عقد، باطل است و باید طواف نساء را انجام دهد و جهت ادامه زناشویی، باید عقد را تجدید نماید.^۳

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارد و موافقند].

آیه الله خوئی: [در فرض مسأله] عقد صحیح است ولی مادامی که طواف نساء و نماز آن را خودش و در صورت تعذر نایش انجام نداده جماع جایز نیست.^۴

۱. مناسک الحج، ص ۲۹۱، م ۸۵۴.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۱۹۸، به نقل از (آداب و احکام حج، مسأله ۹۱۵) (متن با حاشیه تلفیق شد).

۳. مناسک، م ۱۱۹۷.

۴. صراط النجاة، ج ۲، ص ۲۳۸، س ۷۵۸، و «المعتمد» فی الحج، ج ۵، ص ۳۴۹، م ۴۱۵.

آیه الله سیستانی: چنانچه حاجی پس از مراجعت از مکه ازدواج کند و دارای فرزند شود، سپس متوجه شود طواف نساء را بجا نیاورده است عقد ازدواج او صحیح است و فرزندان ملحق به او هستند ولی استمتاع از زن حرام است تا طواف نساء را بجا آورد.^۱

آیه الله شبیری: شخصی بعد از حج ازدواج کرده و دارای فرزند شده و پس از آن متوجه شده است که طواف نساء را بجا نیاورده است، ازدواجش صحیح است و فرزندش شرعاً حلال زاده است و تمام آثار نسب شرعی بین آنها مترتب است، بلی بر آن شخص استمتاع از همسرش حرام است تا طواف نساء را بجا آورد و احتیاط مستحب آن است که بعد از طواف نساء عقد را تجدید کند.^۲

آیه الله صافی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله فیاض: ظاهراً با توجه به اینکه دارند «و نرید بحرمة النساء هنا خصوص الاستمتاع بها جماعاً، و أما سائر الوان الاستمتاعات فهی تحل له بالحلق أو التقصیر، و كذلك عقد النکاح».^۳ عقد صحیح باشد.

احرام مجدد قبل از طواف نساء

مسئله ۱۷۹- شخصی عمره مفرده یا حج بجا آورده است ولی هنوز طواف نساء آنرا انجام نداده است، آیا می تواند با همین حال محرم به عمره تمتع یا عمره مفرده شود؟
حضرت امام و اکثر مراجع دیگر فرموده اند: می تواند و صحیح است.

[عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: اگر کسی عمره مفرده را بدون طواف نساء به جا آورد، جایز است با همین حال برای عمره تمتع محرم شود و بعد از انجام عمره تمتع، طواف نساء را به جا آورد.^۴

۱. ملحق المناسک، ص ۴۰۴ (التحلل بطواف النساء، س ۳) (ترجمه و تلخیص شد)

۲. مناسک الحج، ص ۲۹۲، م ۸۵۹ (ترجمه و تلخیص شد)

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۳۶. ۴. مناسک، م ۱۲۰۳.

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و از موارد مختلف صراط النجاة استفاده می‌شود که می‌تواند قبل از طواف نساء محرم به احرام عمره تمتع یا عمره مفرده بشود ولی باید برای هر یک طواف نساء مستقل انجام دهد].

آیه الله سیستانی: هل يجوز الاحرام للعمرة المفردة قبل الإتيان بطواف النساء في الحج؟
الجواب: لا يبعد جوازه و ان كان الاحتياط في محله.^۱

— اذا ترك طواف النساء في العمرة المفردة و ذهب الى بعض المواقيت ليحرم لعمرة التمتع هل يجوز له ذلك؟

الجواب: لا يخلو عن اشكال و ان كان الأقرب الجواز.^۲

آیه الله شبیری: کسی که هنوز طواف نساء به جا نیاورده، می‌تواند عمره مفرده انجام دهد و در این صورت باید دو طواف نساء - یکی به نیت عمره مفرده و دیگری به نیت حج تمتع - به جا آورد.^۳

آیه الله صافی: کسی که اعمال عمره مفرده را انجام داده و فقط طواف نساء و نماز آنرا انجام نداده است می‌تواند محرم شود به احرام عمره مفرده دیگر، ولی باید طواف نساء عمره قبلی را نیز انجام دهد.^۴

کسی که عمره مفرده بجا آورده، و بدون طواف نساء به مدینه آمده است، می‌تواند برای عمره تمتع محرم شود و بعد از انجام عمره تمتع طواف نساء را بجا آورد.^۵

آیه الله فیاض: كما لا يجوز للمعتمر إحرام الحج قبل التقصير لا يجوز للحاج أن يحرم للعمرة المفردة قبل إتمام أعمال الحج، نعم، لا مانع منه بعد إتمام النسك قبل طواف النساء.^۶

۱. ملحق المناسک، ص ۴۰۹، ترک طواف النساء والإحرام لنسک آخر، س ۲.

۲. همان، س ۱. ۳. مناسک زائر، ص ۲۴۷، م ۶۰۶.

۴. استفتاآت حج، ص ۲۶۳، س ۸۷۳. (تلخیص شد)

۵. همان، س ۸۷۶.

۶. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۴۲۰، مسألة ۳۵۸.

آمیزش در اثنای طواف نساء حج

مسأله ۱۸۰ - اگر کسی در اثنای طواف نساء حج با همسرش آمیزش کند آیا کفاره دارد، و یا تفصیل وجود دارد؟ در مسأله پنج قول است:

۱ - حضرت امام: اگر قبل از گذشتن از نصف آمیزش کند باید کفاره بدهد، و اگر بعد از نصف باشد کفاره ندارد ولی معصیت کرده است.

۲ - آیات عظام خوئی، صافی، و فیاض فرموده‌اند: اگر بعد از دور پنجم باشد کفاره ندارد.

۳ - آیه الله خامنه‌ای فرموده‌اند: اگر قبل از اتمام طواف نساء باشد کفاره دارد.

۴ - آیه الله سیستانی، آیه الله شبیری: اگر قبل از دور چهارم باشد کفاره دارد.

(عبارت مناسبها چنین است)

حضرت امام: [تحریر الوسیله] لو كان ذلك بعد الوقوف بالمشعر، فان كان قبل تجاوز النصف من طواف النساء صحَّ حجه و عليه الكفارة، و ان كان بعد تجاوزه عنه صحَّ، و لا كفارة على الاصح^۱.

- اگر این عمل - جماع - قبل از گذشتن از نصف طواف نساء واقع شود، حج صحیح است و باید کفاره بدهد، و اگر بعد از اتمام نصف طواف نساء واقع شود، حج صحیح است و بنابر اقوی کفاره هم ندارد.^۲

آیه الله خامنه‌ای: قبل از اتمام طواف نساء، اگر آمیزش جنسی انجام شود حج صحیح است و فقط باید کفاره بدهد.^۳

آیه الله خوئی: اگر از روی علم و عمد با عیال خود نزدیکی کند اگر پیش از دور پنجم طواف نساء باشد کفاره واجب است و اگر بعد از دور پنجم باشد کفاره ندارد.^۴

آیه الله سیستانی: اگر این عمل پیش از تمام شدن دور چهارم طواف نساء باشد کفاره بر

۱. تحریر الوسیله، القول فی تروک الاحرام، م ۲. مناسک، م ۳۵۳.

۳. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۳۵۳.

۴. مناسک، ص ۱۴۹، م ۲۲۲، و «المعتمد»، ج ۴، ص ۸۴، م ۲۲۲.

او واجب است، اما اگر بعد از تمام شدن آن باشد کفاره ندارد.^۱

– اذا جامع المحرم زوجته بعد الشوط الرابع من طواف النساء فماذا يصنع؟

الجواب: يستغفر الله و يتم طوافه ولا كفارة عليه.^۲

آية الله شبیری: لو جامع المحرم زوجته كفر ببدنة، سواء ارتكب ذلك قبل الوقوف بالمشعر او بعده، الا ان يكون قد أتم اربعة اشواط من طواف النساء، فلا تجب الكفاره عليه حينئذ و ان ارتكب حراماً.^۳

آية الله صافی: در صورتی که پنج شوط از طواف نساء را بجا نیاورده باشد کفاره بر او لازم است و حج او صحیح است، و بعد از پنج شوط کفاره بر او نیست اگرچه احوط است.^۴

آية الله فياض: إذا جامع المحرم امرأته عالماً عامداً بعد الوقوف بالمزدلفة، فان كان ذلك قبل طواف النساء وجبت عليه الكفارة على النحو المتقدم و لكن لا تجب عليه الاعادة و كذلك اذا كان جماعه قبل الشوط الخامس من طواف النساء، و أما إذا كان بعده فلا كفارة عليه أيضاً.^۵

تقديم طواف نساء بر تقصير سهواً

مسأله ۱۸۱- اگر کسی عمره مفرده انجام داد و از جهت جهل به مسأله یا سهواً طواف نساء را قبل از تقصیر بجا آورد وظیفه اش چیست؟

حضرت امام و مراجع عظام دیگر که بر مناسک امام حاشیه دارند فرموده اند: عمره او صحیح است ولی باید طواف نساء را با نمازش بعد از حلق یا تقصیر اعاده کند.^۶

آية الله سيستانی نیز فرموده اند: طواف نساء را بنا بر احتیاط واجب اعاده کند.^۷

۱. مناسک، ص ۱۶۱، م ۲۲۲.

۲. ملحق المناسک، ص ۴۰۶، الجماع قبل طواف النساء او فی اثائه، س ۱.

۳. مناسک الحج، ص ۱۰۶، م ۳۰۴. ۴. مناسک، ص ۵۳، م ۴۸.

۵. تعالیک مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۱۷۳، مسأله ۲۲۲.

۶. مناسک حضرت امام، م ۱۲۰۶. ۷. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۲۰۶.

آیه الله شبیری: من ترك الحلق و التقصير في العمرة المفردة - عمداً او جهلاً او نسياناً - و طاف طواف النساء لا تبطل عمرته، ولكن يجب عليه إعادة طواف النساء و ركعتيه بعد الحلق او التقصير.^۱

اگر زن یا شوهر مؤمن نباشد و طواف نساء بجا نیاورد

مسأله ۱۸۲ - در موردی که زن یا شوهر غیر مؤمن باشد و طواف نساء را بجا نیاورد، مؤمن بعد از آن که طواف نساء را انجام داد، التذاذ جنسی و آمیزش او با همسر غیر مؤمنش مانعی ندارد، هر چند او طواف نساء را بجا نیاورد.

اکثر مراجع عظام متعرض خصوص این فرع نشده ولی ظاهراً اصل مسأله مورد اتفاق است،^۲ و برخی متعرض شده اند.

آیه الله صافی: در صورتی که زوج شیعه و زوجه از اهل سنت باشد و زوجه طواف نساء را انجام ندهد، برای زوج و زوجه استمتاع اشکال ندارد.^۳

۱. مناسک الحج، ص ۲۹۰، المسأله ۸۵۳.

۲. لان الاحرام من العبادات، و من شرائط صحة العبادات الايمان، و عليه فلا يصح احرام غير المؤمن ولا يصير محرماً، فلا يحرم عليه شيء حتى يتوقف احلاله على المحلل اي على طواف النساء.

قال السيد قدس سره: «الثالث - من شرائط النائب في الحج - الايمان لعدم صحة عمل غير المؤمن و ان كان معتقداً بوجوبه و حصل منه نية القربة» (العروة الوثقى، كتاب الحج، فصل في النيابة، الثالث...)

و قال: «يشترط في صحة الاعتكاف الايمان فلا يصح من غيره» (المصدر، كتاب الاعتكاف)

و قال: «يشترط في صحة الصوم الاسلام و الايمان فلا يصح من غير المؤمن» (المصدر، كتاب الصوم، فصل، في شرائط صحة الصوم).

و قال: «يشترط في امام الجماعة الايمان...» (نفس المصدر، في شرائط امام الجماعة)

و قال: «يشترط في المؤذن... الايمان...» (المصدر، في شرائط الاذان و الاقامة)

و قال: «و يشترط في المغسل أن يكون مسلماً اثني عشرياً» (المصدر، في احكام غسل الأموات، فصل، يجب المماثلة...، م ۵)

و قال السيد الخوئي رحمته الله: «عمل المخالف باطل عاطل لا يعتد به...» (مستند العروة، كتاب الصلاة، ج ۲، ص ۳۶۰)

۳. استفتاآت حج، (هزار مسأله) ص ۲۶۵، س ۸۸۱.

نسیان طواف واجب و مقاربت و کفاره آن

مسأله ۱۸۳ - حضرت امام: اگر کسی طواف واجب را - چه طواف عمره و چه طواف حج و چه طواف نساء - فراموش کرد و برگشت و با زن خود نزدیکی کرد باید یک هدی در مکه قربانی کند و احتیاطاً آن است که شتر باشد، و اگر می‌تواند خودش برود و طواف و نماز آن را بجا آورد و احتیاطاً در غیر طواف نساء سعی را هم بجا آورد. و اگر نمی‌تواند یا مشقت دارد نایب بگیرد.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [متعرض نزدیکی با همسر و کفاره آن نشده‌اند].^۲

آیه الله خویی: اگر طواف را فراموش نمود و به وطن خود بازگشت و با عیال خود نزدیکی کرد و سپس یادش آمد لازم است در صورتی که فراموش شده طواف حج باشد یک قربانی به منی و اگر فراموش شده طواف عمره باشد یک قربانی به مکه بفرستد، و در این قربانی گوسفند کافی است.^۳

آیه الله سیستانی: اگر طواف را فراموش کند تا بوطنش برگشت و با زن خود، نزدیکی نمود واجب است یک قربانی به منی بفرستد، در صورتی که طواف حج را فراموش کرده باشد، و اگر طواف عمره باشد به مکه بفرستد و کفایت می‌کند که قربانی، گوسفند باشد.^۴

مؤلف: از مناسک الحج آیه الله سیستانی، مسأله ۴۲۰ استفاده می‌شود که برای فراموشی طواف نساء قربانی هدی واجب نیست.

آیه الله شبیری: لو ترک الطواف [طواف العمرة] سهواً اوتی به فاقدماً لبعض شروطه، فللمسألة صور: ... الصورة الخامسة: أن يكون قد التفت الى السهو او الخلل بعد الرجوع الى وطنه، فيجب عليه العود الى مكة والالتيان بالطواف والصلاة مباشرة ان امكنه ذلك، ... وعلى كل حال لا يجب عليه إعادة السعي والتقصير والاجتناب عن محرمات الاحرام.^۵

۱. مناسک، م ۱۱۹۵.

۲. مناسک، ص ۱۰۵، م ۲۸۳.

۳. مناسک، ص ۲۴۲، م ۳۲۳.

۴. مناسک، ص ۲۱۱، م ۳۲۷.

۵. مناسک الحج، (عربی) ص ۱۲۴، م ۳۶۴، و ص ۱۲۵، م ۳۶۵.

— لو ترک شیئاً من الطواف سهواً واتی به فاقداً لبعض شروط الصحة، فلهذه المسألة أيضاً صور.

الصورة الخامسة لو كان التفاته بعد العود الى وطنه، فحينئذٍ يجب عليه العود واتمام الطواف و اتيان صلاته... ولا يلزمه اعادة السعي والتقصير والاجتناب عن محرمات الاحرام على كل حال^۱.

حکم من ترک طواف الحج او بعضه سهواً او جهلاً منه بالحکم والتفت او تذکر اثناء السعی او بعده حکم من ترک طواف عمره التمتع او بعضه بتفصیل مضمی فی المسألة رقم «۳۶۴ و ۳۶۵»^۲.

آية الله صافی: کسی که تمام طواف یا بعض آن را فراموش کند، و یادش نیاید تا به شهر خود برگردد، و برای او مشکل باشد که به مکه مراجعت نماید، و آنچه را فراموش کرده بجا آورد، واجب است نائب بگیرد که برای او طواف کند، و نماز طواف بخواند و بنا بر احتیاط لازم سعی هم بنماید و در این صورت بنا بر احتیاط واجب «هدی» بفرستند، و احوط آن است که شتر باشد، و در مواردی که گفته شد باید و جویاً یا احتیاطاً بعد از اتمام و نماز طواف، اعاده نماید، نایب نیز به همان شرح عمل کند.^۳

آية الله فیاض: بمعنی أن ارتکاب أي عمل على المحرم لا یوجب الکفارة، إذا کان صدوره منه ناشئاً عن جهل أو نسیان و یستثنی من ذلك موارد:
 ۱- ما اذا نسی الطواف فی الحج و واقع أهله.^۴

ترک طواف عمره تمتع یا طواف حج از روی جهل

مسألة ۱۸۴- اگر کسی از روی جهل به مسأله طواف عمره تمتع، یا طواف حج را بجا نیاورد و به وطن برگردد وظیفه اش چیست؟

۱. همان، ص ۲۸۶، م ۸۳۹.

۲. همان، ص ۲۸۶، م ۸۳۹.

۳. مناسک، ص ۹۸، م ۱۰۳.

۴. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۱۷۷.

حضرت امام: لو ترك طواف العمرة او الزيارة جهلاً بالحكم ورجع يجب عليه بدنة و اعادة الحج.^۱

اگر کسی طواف را - چه طواف عمره یا طواف زیارت - از روی جهل به مسأله بجا نیاورد و به محل خود بازگردد، باید حج را اعاده کند و یک شتر قربانی کند.^۲
آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: اگر کسی طواف عمره تمتع را از روی جهل ترک کند به نحوی که قبل از وقوف عرفات نتواند آن را تدارک کند، عمره اش باطل می‌شود و حتی احرام عمره اش باطل می‌شود و باید در سال دیگر حج را اعاده نماید و کفاره یک شتر اختصاص دارد به موردی که طواف حج را از روی جهل ترک کرده باشد.^۳

آیه الله سیستانی: در صورت ترک طواف عمره عمداً حج فاسد می‌شود خواه دانا و عالم به حکم باشد یا جاهل و نادان، و بنا بر احتیاط جاهل به حکم باید یک شتر کفاره بدهد، و ترک در صورتی محقق می‌شود که آنقدر آن را به تأخیر اندازد که نتواند اعمال عمره تمتع را قبل از ظهر روز عرفه به انجام برساند.

و بنا بر اظهار در صورتی که عمره باطل شود احرام هم باطل می‌شود، و عدول از عمره تمتع به حج افراد مجزی و کافی نیست، یعنی کفایت از حج تمتعی که بر او واجب شده نمی‌کند، هر چند احوط عدول نیتش به آن و انجام اعمال حج افراد بقصد رجاء است، بلکه احوط این است که طواف و نماز آن وسعی، و تراشیدن سر یا گرفتن مقداری از موی سر یا ریش یا شارب را، بقصد اعم از حج افراد و عمره مفرده انجام دهد، یعنی این اعمال را به این نیت انجام دهد که اگر در واقع یکی از این دو بر او واجب باشد، این اعمال برای امتثال آن باشد.^۴

۱. تحریر الوسیله، القول فیما يجب بعد أعمال منی، م ۱۳.

۲. مناسک، م ۱۱۹۶. ۳. همان.

۴. مناسک، ص ۲۰۷، طواف: ادامه م ۲۸۴.

و همچنین است ترک طواف عمداً در حج، در صورتی که نتواند جبران کند، یعنی اینکه حج باطل می شود و بنا بر احتیاط در صورت ندانستن حکم شرعی یک شتر نیز باید کفاره بدهد.^۱

آیه الله شبیری: کسی که از روی عمد و اختیار همه یا بعضی از اشواط طواف را انجام ندهد تا وقت آن بگذرد عمره تمتعش به حج افراد، مبدل می شود - خواه بداند که طواف واجب است یا نداند - و باید با همان احرام به عرفات برود و اعمال حج افراد و پس از آن و گذشتن روز سیزدهم عمره مفرده را به جا آورد.^۲

- طواف و سعی از ارکان حج است و اگر حاجی از روی عمد و اختیار تا آخر ذی حجه طواف یا سعی را به جا نیاورد، حج او باطل می شود، خواه بداند که طواف واجب است یا نداند.^۳

آیه الله صافی: اگر کسی در حج تمتع به تصور اینکه فقط طواف نساء واجب است طواف زیارت را ترک نموده، و تنها طواف نساء و نماز آن را انجام داده تکلیفش چیست؟
جواب: در فرض سؤال که طواف حج از جهت جهل به مسأله ترک شده حج باطل است و باید در سال بعد بجا آورد، و نظر به اینکه محتمل است از احرام بیرون نیامده باشد، احتیاطاً از نزدیکی با زن قبل از اعمال عمره مفرده دوری کند.^۴ [متعرض کفاره نشده اند].
آیه الله فیاض: وإن كان عن جهل بالوجوب و لم يتدارك الى أن ينتهي الوقت بطل حجه و احرامه أيضاً، و علی تارك الطواف جهلاً كفارة بدنة.^۵

طواف زن حائض در نقاء متخلل

مسأله ۱۸۵ - سؤال: چنانچه زن سه روز پشت سر هم خون ببیند و پاک شود و دوباره خون ببیند و روزهایی که خون دیده و در وسط پاک بوده روی هم از ده روز بیشتر نشود. طبق نظر

۱. همان، ص ۲۴۱، م ۳۲۱.
 ۲. مناسک زائر، ص ۱۱۴، م ۲۸۲.
 ۳. همان، ص ۲۴۳، م ۵۹۳.
 ۴. استفتائات حج، ص ۱۵۸، س ۴۹۱.
 ۵. مناسک الحج؛ ص ۱۷۱.

آیه‌الله سیستانی، و آیه‌الله صافی احتیاط لازم آن است که در روزهای پاکی عبادت‌های خود را بجا آورد و آنچه بر حائض حرام است ترک کند.^۱ (در مسجدالحرام و مسجدالنبی داخل نشود). حال اگر این وضع برایش اتفاق افتاد و محرم است و مقلد یکی از این دو بزرگوار است و از سویی نمی‌تواند در مکه صبر کند تا بطور کامل پاک شود و خودش اعمالش را انجام دهد، وظیفه‌اش چیست؟ [چون در مسجدالحرام نباید برود].

جواب: در فرض سؤال صحت استنابه مشکل است و چون مسأله احتیاطی است یا رجوع کند به مجتهد دیگر - با رعایت الأعلّم فالأعلّم - که فتوا داده است، روزهایی را که در وسط پاک است حکم زنان پاک را دارد و در این صورت اعمالش را انجام دهد و صحیح است، یا رجوع کند به مجتهدی که فتوا داده است بر اینکه روزهایی که در وسط پاک است حکم حیض را دارد، و در این صورت وظیفه‌اش استنابه است و برای طواف و نماز آن نایب می‌گیرد و بقیه اعمال را خودش انجام می‌دهد و صحیح است.^۲

مؤلف: از باب نمونه: **آیه‌الله شبیری و آیه‌الله فیاض** فتوا داده‌اند که: حائض در نقاء متخلخل (هر چند به مقدار انجام اعمال باشد) حکم زنان پاک را دارد (غسل حیض کند) و عبادتش صحیح است.^۳ (طبق این فتوا بعد از غسل حیض، داخل مسجد شود و طواف و نمازش را انجام دهد).

آیه‌الله فیاض: با توجه به اینکه ایشان نقاء متخلخل را پاک می‌داند «بل لا یبعد أن تكون فترة النقاء بینهما طهرا وإن كانت رعاية الاحتیاط بالجمع بین تروک الحائض و أعمال الطاهر أولى و أجدر»،^۴ باید طواف را صحیح بدانند

۱. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، م ۴۴۴.

۲. ملحق المناسک، ص ۳۳۲، حکم طواف الحائض، السؤال ۳.

۳. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، م ۴۴۴، و توضیح المسائل خودشان، ج ۱، م ۴۵۰.

۴. تعالیق مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۲، ص ۶۱.

اگر نماز طواف باطل واقع شده وظیفه چیست؟

مسئله ۱۸۶ - سؤال: مستحاضه کثیره و متوسطه و قلیله که - ولو بنا بر احتیاط - باید برای هر یک از طواف و نماز آن، جداگانه غسل و وضو و در قلیله برای هر یک فقط یک وضو بگیرد - اگر از روی جهل به مسئله یا فراموشی - نماز طواف را بدون غسل و وضو انجام داد و یا از جهت جهل یا نسیان برخی شرایط وضو، نماز طواف را باطل انجام داد، یا در حجر اسماعیل خواند و پس از آن اعمال بعد را بجا آورد و در پایان اعمال متوجه شد، وظیفه اش چیست؟

جواب: در فرض سؤال که عالماً عامداً نبوده است تمام اعمالش صحیح است و فقط نماز طواف را اعاده کند، پس اگر در مکه است می تواند برود مسجد الحرام و نماز را پشت مقام بخواند و اگر از مکه خارج شده و تمکن از بازگشت ندارد، یا مشقت دارد، هر جا هست نماز طواف را بخواند، و در این حکم فرقی بین جهل و نسیان نیست، و فرقی بین نماز طواف عمره مفرده، یا عمره تمتع و یا حج نمی باشد و حتی اگر نماز طواف بخاطر جهل یا نسیان برخی شرایط صحت نماز، یا از جهت جهل به موضوع - مثل اینکه نماز را در حجر اسماعیل خوانده - یا از جهت بطلان وضو، نماز باطل واقع شده است و اعمال بعد را با اعتقاد به صحت انجام داده است، اعمال تماماً صحیح است و فقط نماز طواف را اعاده کند، نیز فرقی بین جاهل قاصر و مقصر نیست و با تقصیر از احرام خارج شده و برای اعاده نماز طواف هم نیاز به لباس احرام نیست.

این حکم نسبت به هر کس - چه زن یا مرد - که نماز طواف او از جهت جهل یا فراموشی انجام نشده، یا به خاطر جهل به برخی شرایط صحت نماز یا وضو، باطل انجام گرفته یا در حجر اسماعیل نماز خوانده است، جاری است و عمره و حجش صحیح است و تنها نماز طواف را باید اعاده کند.

اگر سه طواف انجام داده - مثل طواف عمره تمتع و طواف حج، و طواف نساء و نماز آنها انجام نشده یا باطل واقع شده است به ترتیب سه نماز طواف را به نحوی که گفته شد

بجا آورد.^١

آية الله سيستاني: السؤال : من تبين له بعد اداء المناسك بطلان صلاة الطواف لترك الوضوء او للسجود على ما لا يصح السجود عليه جهلاً بالحكم عن تقصيرٍ فماذا يلزمه ان كان قد رجع الى بلاده، هل يكلف بالرجوع لادائها عند المقام؟

الجواب: اذا كان الرجوع لادائها خلف المقام ممّا يشقّ عليه جاز له الاتيان بها في بلده، ولا فرق في الجاهل بين القاصر والمقصر.^٢

آية الله فياض: إذا كان جاهلاً باللحن في قراءته و كان معذورا في جهله صحت صلاته و لا حاجة إلى الاعادة حتى إذا علم بذلك بعد الصلاة، و أما إذا لم يكن معذورا فاللازم عليه إعادتها بعد التصحيح و يجرى عليه حكم تارك صلاة الطواف نسيانا.^٣

و اذا نسي صلاة الطواف فان تذكر و هو في مكة و جب عليه الاتيان بها في محلها، و إن تذكر بعد الخروج من مكة، فان كان التذكر بعد الابتعاد عن مكة بمسافة قليلة و جب عليه أن يرجع و يصلّى في محلّها، أو يستنيب من يصلّى عنه، و الأحوط و جوباً أن تكون الاستنابة في حال عجزه من القيام بها مباشرة^٤

و قد تسأل: ان من نسي صلاة الطواف للعمرة و خرج من مكة الى منى، ثم تذكر، فهل يجب عليه أن يرجع الى المسجد و يصلّيها خلف المقام، أو يكفي أن يصلّيها في أى موضع ذكرها فيه؟ و الجواب: الظاهر انه يجب عليه أن يرجع و يصلّيها في محلها أو يستنيب اذا لم يتمكن. نعم اذا كان تذكره في عرفات صلى هناك.^٥

١. تحرير الوسيلة، القول في صلاة الطواف، م ٤ والمعتمد، ج ٢٩، ص ١١١، م ٣٢٩ و ص ١١٨ و مناسك حضرت

امام، مسأله ٨٠٨، و ٨٠٩ و ٨١٠ و حواشي أنّها. ٢. مناسك الحج وملحقاتها، م ٣٢٩، و ملحق ٣.

٣. تعاليق مبسوطة على مناسك الحج؛ ص ٣٧٦، مسألة ٣٣٢.

٤. مناسك الحج؛ ص ٢٣٧. ٥. مناسك الحج؛ ص ١٨٠.

مسائل بیتوته در منی

حاجی باید شب یازدهم و شب دوازدهم و در برخی موارد شب سیزدهم را در منی بماند و ماندن در آنجا عبادت است و باید قصد قربت کند.

وقت بیتوته در منی نیمه اول شب است یا نیمه دوم؟

مسئله ۱۸۷ - حضرت امام و آیت الله صافی، فرموده‌اند: وقت بیتوته از غروب آفتاب تا نصف شب است.

آیات عظام خامنه‌ای، خویی، سیستانی، و فیاض: می‌تواند به نیمه دوم هم اکتفا کند.

آیه الله شبیری: عبارتشان در ادامه آمده است. [عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: بیتوته شب یازدهم و دوازدهم ذی الحجه، از غروب آفتاب تا نصف شب در منی، بر حج گزار واجب است، و بیرون رفتن بعد از آن، مانع ندارد، و احتیاط مستحب آن است که پیش از طلوع صبح، وارد مکه نشود.^۱

آیه الله خامنه‌ای: بیتوته از غروب آفتاب تا نیمه شب کفایت می‌کند و کسی که بدون عذر، نیمه نخست شب یا بعض آن را بیتوته نکرده، باید در نیمه‌ی دوم شب بیتوته کند، هرچند بعید نیست که بیتوته کردن در نیمه‌ی دوم شب در حال اختیار نیز جایز باشد.^۲

آیه الله خویی: می‌تواند از سرشب تا بعد از نیمه شب یا از قبل از نیم شب تا طلوع فجر در آن جا بماند، و اولی برای کسی که نصف اول شب را آن جا، مانده و بیرون رفته، این است که پیش از طلوع فجر وارد مکه نشود.^۳

آیه الله سیستانی: اگر از اول شب تا نیمه آن در آنجا بماند، جایز است پس از نیمه شب از آنجا بیرون رود.

۱. مناسک، م ۱۲۰۹.

۲. مناسک، ص ۱۳۹، م ۳۷۹.

۳. مناسک، ص ۲۷۰، م ۴۳۲.

و اگر در اول شب و یا قبل از آن از آنجا بیرون رفت، باید قبل از طلوع فجر برگردد. بلکه بنا بر احتیاط قبل از نیمه شب برگردد.^۱

آیه الله شبیری: «بیوته شب یازدهم» در این شب حاجی مخیر است بین بیوته نیمه اول شب و بین «اصباح» یعنی می تواند از غروب شب یازدهم تا نیمه شب در منا به سر برد و می تواند هنگام طلوع فجر در منا حضور داشته باشد.^۲

اگر کسی از اول غروب شب یازدهم تا نیمه شب در منا بماند می تواند پس از آن از منی بیرون برود و اگر نیمه اول شب یا بخشی از آن را در منا نبود، باید هنگام طلوع فجر در منا حضور داشته باشد.^۳

«مقدار بیوته شب دوازدهم» حاجی باید از غروب آفتاب روز یازدهم تا طلوع آفتاب روز دوازدهم در منا بماند و از آنجا بیرون نرود حتی برای طواف و سعی واجب.^۴

یادآوری: در مناسک زائر، (فارسی) آمده است که: «شب دوازدهم باید از غروب آفتاب تا طلوع آفتاب در منی بماند» ولی در مناسک الحج (ص ۲۹۹، م ۸۷۴) آمده است «فالأحوط وجوباً ان یبیت الحاج فی منی من غروب الشمس الی طلوعها».

آیه الله صافی: باید تا بعد از نصف شب در منی بماند، پس اگر بعد از نصف شب بیرون رود ضرر ندارد، و احتیاط مستحب آن است که پیش از طلوع فجر وارد مکه نشود.^۵

آیه الله فیاض: فیجوز له المکث فی منی من أول اللیل الی ما بعد منتصفه أو المکث فیها قبل منتصف اللیل الی الفجر^۶

نصف شب تا طلوع فجر حساب شود یا تا طلوع آفتاب؟

مسأله ۱۸۸ - در مسأله قبل گذشت که تا نصف شب در منی بمانند، حال نصف را از غروب تا طلوع فجر حساب کنند یا تا طلوع آفتاب؟ در این مسأله نیز سه قول وجود دارد.

۱. مناسک، ص ۳۰۹، م ۴۲۷.	۲. مناسک زائر، ص ۲۵۳، م ۶۱۸.
۳. همان، ص ۲۵۴، م ۶۱۹.	۴. همان، ص ۲۵۵، م ۶۲۳.
۵. مناسک، ص ۱۹۱، م ۲۱۳.	۶. تعالیق مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۶۱۹.

حضرت امام و آیه الله خامنه‌ای احتیاط کرده‌اند که تا طلوع آفتاب حساب کنند.^۱
 آیه الله شبیری فرموده است: اگر نیمه اول را می‌ماند، احتیاطاً تا طلوع آفتاب حساب کند و
 اگر نیمه دوم را می‌ماند تا طلوع فجر.

سایر آیات عظام فرموده‌اند: نیمه تا طلوع فجر است.^۲ [عبارتها چنین است:]

حضرت امام: نیمه شب را باید - بنا بر احتیاط واجب - از اول غروب تا طلوع آفتاب
 حساب کنند، و احتیاط آن است که از مغرب شرعی حساب کنند.^۳

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: معیار در بیتوته، از غروب آفتاب تا طلوع فجر است و نیمه شب ما بین
 غروب آفتاب و طلوع فجر می‌باشد.^۴

آیه الله سیستانی: نیمه شب در منی تا طلوع فجر حساب می‌شود.^۵

آیه الله شبیری: من یرید المبيت فی منی النصف الاول من اللیل فالأحوط فی حقه
 احتساب اللیل ابتداءً من ذهاب الحمرۃ المشرقیة و انتهاءً الی طلوع الشمس، و من یرید
 العود الی منی قبل منتصف اللیل فالأحوط فی حقه احتساب اللیل ابتداءً من استتار القرص
 و انتهاءً الی طلوع الفجر.^۶

آیه الله صافی: مقدار شب برای کسی که در مکه به جای بیتوته در منی به عبادت مشغول
 می‌شود، از مغرب تا طلوع فجر حساب می‌شود.^۷

آیه الله فیاض: و نقصد بنصف اللیل نصف الفترة الواقعة بین غروب الشمس و طلوع
 الفجر.^۸

۱. بنابراین قول دوازده ساعت بعد از ظهر شرعی نصف شب است.

۲. بنابراین قول، ساعت یازده و ربع بعد از ظهر، نصف شب است.

۳. مناسک، م ۱۲۱۰. ۴. همان، به نقل از (المسائل الشرعیة، ج ۱، ص ۳۶۳).

۵. ملحق المناسک، ص ۴۱۴، (ترجمه شد) ۶. مناسک الحج، ص ۳۰۲، م ۸۷۸.

۷. استفتاآت حج (هزار مسأله)، ص ۲۵۱، س ۸۴۳.

۸. منهاج الصالحین؛ ج ۱، ص ۲۰۲.

بیتوته در منی عبادت است و باید با قصد قربت باشد

مسأله ۱۸۹ - بیتوته - یعنی گذراندن شب در منی - از عبادات است و باید با قصد قربت و با نیت خالص به جا آورده شود، و چنانچه بخواهند نیت را تلفظ کنند، بگویند: «امشب در منی می مانم - برای حج تمتع حجة الاسلام - قربةً الى الله»، و اگر نایب است به نیت کسی که از طرف او نایب است، در منی بماند.

این مسأله مورد اتفاق است، لذا به عبارت حضرت امام اکتفا می کنیم و آن چنین است. بیتوته در منی از عبادات است و باید با نیت خالص برای اطاعت خداوند متعال به جا آورد.^۱

اگر نیت بیتوته نکرد کفاره ندارد

مسأله ۱۹۰ - چنانچه شخصی مدت زمان بیتوته را در منی بوده ولی متوجه نبوده که بیتوته از اعمال حج و عبادت است و نیت نکرده یا بی هوش بوده است، یا اول وقت غفلت کرده و در ابتدا نیت نکرده است کفاره بر او واجب نیست، هرچند از ثواب آن محروم است. این فرع در مناسک حضرت امام نیامده ولی آیه الله خوئی متعرض شده و فرموده است: «الظاهر عدم ثبوت الكفارة عليه، فان الكفارة ثابتة على من ترك المبيت بمنى...»^۲ همچنین آیه الله شبیری متعرض شده و فرموده است: «و يستثنى من وجوب الكفارة موردان: ... ۲- من بات في منى من دون نية القرية المطلوبة».^۳

کفاره ترک بیتوته

مسأله ۱۹۱ - اگر کسی بیتوته در منی را ترک کند، چنانچه عمد و بدون عذر باشد، باید برای هر شب یک گوسفند کفاره بدهد، و این قسمت از مسأله مورد اتفاق است، اما اگر ترک بیتوته عمدی نباشد، مسأله محل خلاف است، حضرت امام مطلقاً فتوا به وجوب کفاره داده اند، سایر مراجع تفصیل داده یا احتیاط کرده اند.

۲. المعتمد، ج ۵، ص ۳۷۷، المبيت في منى.

۱. مناسک، م ۱۲۱۱.

۳. مناسک الحج، ص ۳۰۲، م ۸۷۹.

[عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: کسی که بیتوته به منی را ترک کند، باید برای هر شبی یک گوسفند قربانی کند.

در واجب بودن قربانی در فرض ترک، فرقی بین ترک با علم و عمد یا نسیان یا جهل به حکم نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: کسی که بیتوته واجب در منی را ترک کرده، بی آن که شب را در مکه به عبادت گذرانده باشد، باید به ازای هر شب یک گوسفند کفاره بدهد، و بنا بر احتیاط، در این حکم میان معذور و غیر معذور و میان کسی که بر اثر ناآگاهی یا فراموشی چنین کرده، تفاوتی نیست.^۲

آیه الله خویی: کسی که بیتوته منی را عمداً ترک کند، برای هر شب باید یک گوسفند کفاره بدهد و احتیاط این است که در صورت فراموشی یا ندانستن حکم نیز کفاره بدهد، و احوط برای شخص معذور از بیتوته نیز کفاره دادن است.^۳

آیه الله سیستانی: کسی که ماندن شب را در منی ترک کند، باید برای هر شبی یک گوسفند کفاره بدهد، و احتیاط این است، کسی که ماندن در آنجا برای او موجب زحمت و سختی زیاد باشد، یا اینکه بر اثر ماندن در آنجا بر خودش یا ناموسش یا اموالش می‌ترسد، کفاره بدهد، و همچنین است کسی که به علت فراموشی و یا ندانستن حکم شرعی در آنجا نمانده است.^۴

آیه الله شبیری: من ترک المبيت والإصباح بمنی يجب عليه التكفير بشاة، من دون فرق بين أن يكون عالماً أو جاهلاً، ملتفتاً أو غافلاً، قادراً أو عاجزاً، بل حتى ولو كان كل من المبيت والإصباح حرجياً عليه على الأحوط وجوباً.^۵

آیه الله صافی: اگر کسی بدون عذر، ماندن در این شبها را در منی ترک کند گناه نموده

۲. مناسک، ص ۱۳۹، م ۳۸۰.

۴. مناسک، ص ۳۱۱، م ۴۲۹.

۱. مناسک، م ۱۲۱۲، و م ۱۲۱۳.

۳. مناسک، ص ۲۷۱، م ۴۳۴.

۵. مناسک الحج، ص ۳۰۲، م ۸۷۹.

لیکن حج او صحیح است، و واجب است که برای هر شبی یک گوسفند ذبح نماید و احتیاط آن است که اگر از روی فراموشی یا ندانستن مسأله و عذر دیگر، مثل بیماری، و پرستار بودن ترک کرد یک گوسفند ذبح نماید، هرچند گناه نکرده است.^۱

آیه الله فیاض: من ترک المبيت بمنی رأساً عامداً و عالماً بالحکم، و بدون عذر فحجه و إن لم یبطل بذلك و لکن علیه اثم و کفارة دم شاة عن ترک المبيت فی کل ليلة.^۲

بیتوته شب سیزدهم

مسأله ۱۹۲ - بیتوته شب سیزدهم نیز بر سه گروه واجب است.

اول: کسی که از منا کوچ نکرده و غروب آفتاب شب سیزدهم در منا باشد.

دوم: کسی که در حال احرام عمره تمتع یا حج از همبستر شدن با زن اجتناب نکرده است.

سوم: کسی که در حال احرام عمره یا حج از شکار پرهیز نکرده است.

مراجع عظام نسبت به گروه اول و سوم اتفاق نظر دارند، ولی نسبت به گروه دوم آیات عظام خوئی، سیستانی احتیاط کرده‌اند، و آیت الله فیاض احتیاط مستحب دارد و سایر مراجع فتوا داده‌اند.

[عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: چند طایفه باید در شب سیزدهم نیز تا نصف شب بمانند:

اول - کسی که صید کرده است در احرام، و احتیاط واجب آن است که اگر صید را گرفته باشد و نکشته باشد شب سیزدهم را بماند، لیکن غیر از صید کردن چیزهای دیگر که از صید بر محرم حرام است، مثل خوردن گوشت صید و نشان دادن صید به صیاد و غیر آن را اگر اجتناب نکرده واجب نیست بیتوته شب سیزدهم.

دوم - کسی که نزدیکی با زن کرده در احرام، عمره تمتع یا حج چه در قُبُل و چه در دُبُر و چه با زن خود یا اجنبیه، ولی غیر از جماع، کارهای دیگر مثل بوسیدن و لمس و غیر آن را

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۴۵، مسأله ۲۷۵.

۲. مناسک، ص ۱۹۱، م ۲۱۴.

اگر اجتناب نکرده، واجب نمی شود بیتوته شب سیزدهم.

سوم - کسی که در روز دوازدهم کوچ نکرد از منی و غروب شب سیزدهم را درک کرد.^۱
آیه الله خامنه ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقتند].
آیه الله خویی: کسی که با زن نزدیکی کرده است بنا بر احتیاط در شب سیزدهم نیز در منی بماند، و چنانچه تا شب در منی باقی ماند واجب است شب سیزدهم را نیز بماند.^۲
آیه الله سیستانی: بنا بر احتیاط کسی که با زنی نزدیکی کرده باشد، باید شب سیزدهم نیز در آنجا بماند. و اگر در منی بماند تا آنکه شب سیزدهم داخل شود، باید آن شب را نیز تا طلوع فجر در آنجا بماند.^۳

آیه الله شبیری: بیتوته شب سیزدهم بر سه گروه واجب است.
 اول: کسی که از منا کوچ نکرده و غروب آفتاب شب سیزدهم، بلکه حوالی غروب که خورشید زرد رنگ می نماید، در منی باشد.
 دوم: کسی که در حال احرام عمره یا حج از نزدیکی با زن اجتناب نکرده است.
 سوم: کسی که در حال احرام عمره یا حج از شکار پرهیز نکرده است.
 مقدار بیتوته شب سیزدهم و احکام و کفارات آن مانند بیتوته شب دوازدهم است.^۴
آیه الله صافی: اگر تا شب [سیزدهم] برنگشت باید شب را در آنجا بماند و در روز سیزدهم نیز به سه جمره سنگ بزند.

و اگر از زن یا صید پرهیز نکرده باشد واجب است شب سیزدهم را نیز بماند.^۵
آیه الله فیاض: یستثنی ممن لا یجب علیه المبییت فی لیلة الثالث عشر عدة اشخاص:
 ۱- من لم یجتنب الصيد فی احرامه.
 ۲- من أتى النساء على الأحوط الأولى.

۱. مناسک، م ۱۲۱۴.

۲. مناسک، ص ۲۶۹ (بیتوته در منی)، قبل از م ۴۳۱.

۳. مناسک، ص ۳۰۸ (شب ماندن در منی) قبل از م ۴۲۶.

۴. مناسک زائر، ص ۲۵۵، ۶۲۵، ۶۲۶.

۵. مناسک، ص ۱۹۰، ۲۱۱ و ۲۱۰.

۳- من دخل عليه غروب اليوم الثاني عشر، و هو لا يزال في منى.^۱

بازگشت به منی بعد از غروب شب سیزدهم

مسأله ۱۹۳- اگر حاجی قبل از غروب آفتاب شب سیزدهم کوچ کرد و از منی خارج شد، و بعد از غروب، به منی بازگشت - مثلاً چیزی از او مانده بود، یا در پی گمشده‌ای بود و به منی وارد شد - واجب نیست شب سیزدهم را در منی بماند.

این مسأله مورد اتفاق است. [عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: اگر حاجی قبل از غروب آفتاب شب سیزدهم از منی خارج شده و بعد از غروب به منی مراجعت کرده، واجب نیست شب را بماند و رمی روز سیزدهم بر او واجب نمی‌شود.^۲

مراجع معظمی که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند، بر این مسأله حاشیه ندارند.
آیه الله شبیری: لو خرج الحاج من منى قبل اصفرة الشمس و عاد بعد الغروب اليه لم يجب عليه المبيت.^۳

آیه الله فیاض: اذا افاض الحاج من منى، ثم رجع اليها بعد دخول الليلة الثالثة عشر لحاجة لم يجب عليه المبيت فيها.^۴

بازگشت به منی قبل از غروب و فرار رسیدن شب

مسأله ۱۹۴- شخصی بعد از ظهر روز دوازدهم از منی کوچ کرد، و پس از آن قهراً، یا سهواً، یا برای نماز خواندن در مسجد خیف، یا برای اعاده احتیاطی رمی جمرات، و امثال اینها به منی بازگشت و اتفاقاً در منی بود که آفتاب شب سیزدهم غروب کرد، آیا بیتوته شب سیزدهم بر او واجب می‌شود؟ مسأله محل خلاف است.

حضرت امام: [متعرض این فرع نشده‌اند].

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۴۵.

۲. مناسک، م ۱۲۱۶.

۳. مناسک الحج، ص ۳۰۷، م ۱۹۳.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۴۵، مسأله ۲۷۶.

آیه الله خامنه‌ای: به هر جهت اگر حاجی در غروب روز دوازدهم در منی باشد، باید شب سیزدهم را در منی بیتوته کند و روز سیزدهم رمی جمرات نماید.^۱
 آیه الله خویی: [متعرض نشده‌اند].

آیه الله سیستانی: مع صدق النفر علی خروجه - بأن خرج عازماً علی عدم العود مع عدم بقاء علقه له فی منی تقتضی العود - فلا یبعد عدم وجوب المبيت والرمی علیه.^۲

چند دسته از بیتوته در منی معافند ولی برخی از آنان باید کفاره بدهند.

مسأله ۱۹۵ - بر چند دسته بیتوته در منی واجب نیست.
 همه مراجع فرموده‌اند: کسانی که شب در مکه بیدار باشند و به اعمال حج مشغول باشند، واجب نیست در منی بیتوته کنند.

نیز همه مراجع فرموده‌اند: بر این افراد کفاره واجب نیست. اما آیا جایز است بیتوته را به خاطر عبادات دیگر - غیر اعمال حج - ترک کنند؟ آیه الله شبیری خصوصاً اعمال حج را استثنا کرده‌اند. همچنین آیا این حکم اختصاص به شب یازدهم دارد یا شب دوازدهم نیز چنین است؟ آیه الله شبیری فقط شب یازدهم را جایز دانسته است. نیز دسته‌های دیگر که مجازند بیتوته در منی را ترک کنند آیا باید کفاره بدهند؟ اختلاف وجود دارد.

[عبارت مناسب چنین است:]

حضرت امام: چند طایفه‌اند که واجب نیست در شبهای یازدهم و دوازدهم و سیزدهم در منی بمانند:

اول - بیماران و پرستاران آنها و دیگر کسانی که برای آنها مشقت داشته باشد ماندن به هر عذری که باشد.

دوم - کسانی که ترس آن دارند که اگر شب را بمانند مال آنها در مکه از بین می‌رود، به شرطی که مال معتدبه^۳ باشد.

۱. همان.

۲. ملحق المناسک، ص ۴۲۵ (وجوب المبيت ليلة الثالث عشر) پاسخ س ۱.

سوم - شبان هایی که احتیاج دارد حیوانات آنها به چرانیدن در شب.

چهارم - کسانی که متکفل آب دادن به حجاج هستند در مکه.

پنجم - کسانی که شب رادر مکه بیدار باشند و به عبادت مشغول باشند تا صبح و کار دیگری جز عبادت نکنند، مگر کارهای ضروری، از قبیل خوردن و آشامیدن به قدر احتیاج و تجدید وضو.^۱

کسانی که در مکه تا صبح به عبادت مشغول بودند و نیامده‌اند به منی، قربانی بر آنها واجب نیست.^۲

چهار طایفه‌ی دیگر که گفته شد واجب نیست در منی بمانند، در صورتی که نماندند باید برای هر شب یک گوسفند کفاره قربانی کنند حتی دسته سوم و چهارم به احتیاط واجب.^۳

آیه الله خامنه‌ای: بیتوته در منی در شب‌های مذکور، بر گروه‌های زیر واجب نیست:

الف - بیماران و همراهان و مراقبان آنها، بلکه همه کسانی که عذری دارند که از جهت آن بیتوته برای آنان دشوار است.

ب - کسی که از گم شدن یا به سرقت رفتن مال و توشه‌ی خود در مکه بیمناک است.

ج - کسانی که این دو شب را تا طلوع صبح در مکه به عبادت بگذرانند و جز عبادت، کاری انجام ندهند، مگر برای ضرورتی مانند خوردن و آشامیدن به اندازه‌ی احتیاج و یا قضای حاجت و تجدید وضو.^۴

- کسی که بیتوته واجب در منی را ترک کرده، بی آن که شب در مکه به عبادت گذرانده باشد، باید به ازای هر شب یک گوسفند کفاره بدهد و بنا بر احتیاط، در این حکم میان معذور و غیر معذور و میان کسی که بر اثر ناآگاهی یا فراموشی چنین کرده، تفاوتی نیست.^۵

آیه الله خویی: چند طایفه از وجوب بیتوته در منی مستثنی هستند:

۱ - کسانی که از بیتوته معذورند، مانند بیمار و پرستارش و کسی که بر جان و مال خود

۲. همان، م ۱۲۳۴.

۱. مناسک، م ۱۲۲۸.

۴. مناسک، ص ۱۳۸، م ۳۷۷ و ص ۱۳۹، م ۳۸۰.

۳. همان، م ۱۲۳۲.

۵. همان، ص ۱۳۹، م ۳۸۰.

در آنجا بترسد.

۲- کسی که در مکه تمام شب و یا باقیمانده از شب اگر بعد از دخول در شب از منی خارج شده و مشغول به عبادت بوده بجز حاجت ضروری مانند خوردن و آشامیدن و تطهیر و امثال آنها کار دیگری نداشته.

۳- کسی که طواف خانه خدا را نموده و در عبادت خود باقی مانده سپس از مکه بیرون رفته و از عقبه مدنیین گذشته باشد، چنین شخصی می تواند در راه بیتوته نماید و لازم نیست خود را به منی برساند.^۱

کسی که بیتوته منی را عمداً ترک کند، برای هر شب باید یک گوسفند کفاره بدهد، و احتیاط این است که در صورت فراموشی یا ندانستن حکم نیز کفاره بدهد و احوط برای شخص معذور از بیتوته (مانند بیمار و پرستارش) نیز کفاره دادن است و بر کسی که از جهت اشتغال به عبادت در مکه بیتوته را ترک نموده کفاره نیست، و همچنین کسی که بعد از انجام طواف و سعی از مکه به سوی منی خارج شده و در اثر راه بندان قبل از فجر به منی نرسیده، بر چنین شخصی نیز کفاره نیست.^۲

آیه الله سیستانی: چند دسته از وجوب شب ماندن در منی استثناء می شوند:

۱- کسی که ماندن در آنجا برای او موجب زحمت و سختی زیاد باشد، یا اینکه بر اثر ماندن در آنجا بر خودش یا ناموسش یا اموالش، می ترسد.

۲- کسی که در اول شب یا قبل از آن از آنجا بیرون رفته، و مانع شود از برگشتن به آن قبل از نیمه شب تا طلوع فجر اشتغال به عبادت در مکه در تمام این مدت مگر آنچه که در کارهای ضروری مصرف کرده، مانند خوردن و آشامیدن و مانند اینها.

۳- کسی که از مکه بیرون آمده تا اینکه به منی برگردد، و از (عقبه مدنیین) گذشت، در این صورت برای او جایز است در راه بخوابد، قبل از اینکه به منی برسد.

۴- کسانی که رساندن آب به حجاج در مکه را بعهده دارند.

– کسی که ماندن در منی را ترک کند، باید برای هر شبی یک گوسفند کفاره بدهد، و کفاره بردسته دوم و سوم و چهارم که در مسأله قبل ذکر شدند واجب نیست، ولی احتیاط این است که دسته اول کفاره را بدهند و همچنین است کسی که به علت فراموشی و یا ندانستن حکم شرعی در آنجا نمانده است.^۱

آیه الله شبیری: پس از حلق و تقصیر حاجی می تواند برای انجام طواف و سعی و طواف نساء به مکه برود و چنانچه بر اثر اشتغال به اعمال مکه و مقدمات و آداب و مستحبات آن، بیتوته و اصباح را ترک کند، اشکال ندارد و کفاره هم واجب نمی شود.

حاجی برای انجام عبادات مستحب در مکه و مسجدالحرام مانند طواف مستحبی، نماز خواندن، قرائت قرآن کریم و دعا، نمی تواند بیتوته و اصباح را ترک کند و اگر ترک کرد، باید یک گوسفند قربانی کند.^۲

مشقت شدید در بیتوته: کسی که ماندن در منا برای او مشقت شدید دارد، می تواند بیتوته نکند؛ ولی باید یک گوسفند قربانی کند.

ضرر اساسی در بیتوته: کسی که بیتوته در منابعت ضرر اساسی او می شود - واجب است بیتوته را ترک کند و کفاره هم ندارد.

وظیفه پزشکان و پرستاران: پزشکان و پرستارانی که برای نجات جان بیماران لازم است بیتوته را ترک کنند، نباید بیتوته کنند و کفاره نیز ندارد.^۳

آیه الله صافی: برای کسی که این شبها را به عبادت در مکه احیا کند، و بکار دیگر غیر از عبادت مشغول نباشد مگر کارهای ضروری، مانند خوردن و آشامیدن و تجدید وضو، ماندن در منی واجب نیست و کفاره ندارد.

احتیاط آن است که اگر از روی فراموشی یا ندانستن مسأله و عذر دیگر، مثل بیماری و پرستار بودن ترک کرد بیتوته را یک گوسفند ذبح نماید، هرچند گناه نکرده است.^۴

یادآوری: افرادی که در مکه مشغول عبادت شوند، لازم نیست در مسجدالحرام

۱. مناسک، ص ۳۱۰، م ۴۲۸، و ص ۳۱۱، م ۴۲۹.

۲. مناسک زائر، ص ۲۵۴، م ۶۲۱ و ۶۲۲.

۳. همان، ص ۲۵۶، ۶۲۸، ۶۲۹ و ۶۳۰.

۴. مناسک، ص ۱۹۱، م ۲۱۵ و ۲۱۴.

مشغول باشند، بلکه می توانند در محل سکونت و هتلهایشان نیز مشغول خواندن قرآن و دعا و سایر عبادات بشوند. ولی قدر متیقن از مکه، محل سکونتی است که در حرم واقع است. (این مسأله از عبارات مسأله بعد بدست می آید.)

آیه الله فیاض: و یستثنی ممن یجب علیه المبییت من الحجاج عدة اصناف:

۱- المعذور كالمريض و الممرض و الخائف علی نفسه أو عرضه أو ماله من المبییت فی منی.

۲- من اشتغل بالعبادة فی مكة المكرمة تمام لیلته ما عدا الحوائج الضرورية، كالاكل و الشرب و نحوهما، و كذلك یجوز لمن خرج من منی بعد دخول اللیل الی مكة أن یتقی فیها مشغلاً بالعبادة الی الفجر.

۳- من طاف بالبییت و بقی فی عبادته ثمّ خرج من مكة و تجاوز بیوتها القديمة، فیجوز له أن یتقی فی الطریق من دون أن یصل الی منی. و هؤلاء الاصناف معذورون من المبییت فی منی.^۱

أما الاشخاص المعذورون من المبییت فی منی فلا كفارة علی الصنف الثانی و الثالث، و أما الصنف الأول فلا یبعد و جوب الكفارة علیه.^۲

مقدار اشتغال به عبادت در مکه بجای بیتوته در منی

مسأله ۱۹۶- کسی که در مکه بجای بیتوته در منی، مشغول عبادت شود، چه مقدار از شب، و چه وقت شب باشد؟ و اگر خواب رفت وظیفه چیست؟
حضرت امام و اکثر مراجع فرموده‌اند، از مغرب تا طلوع فجر است و اگر خواب رفت باید كفاره بدهد.

آیه الله سیستانی فرموده است: معتبر عبادت در نصف دوم شب است و اگر خواب برود، هرچند مدتی کوتاه باشد - بنا بر احتیاط - كفاره دارد.

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۴۴.

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۴۵.

[عبارت مناسکها چنین است:]

حضرت امام: مقدار شب برای کسی که در مکه به جای بیتوته در منی به عبادت مشغول می شود، از مغرب تا طلوع فجر است.^۱

– اگر به قدری خواب رود که صدق نکند تمام شب به عبادت مشغول بوده، کافی نیست و باید کفاره بدهد.^۲

آیه الله خامنه ای: کسانی که این دو شب را تا طلوع صبح در مکه به عبادت بگذرانند و جز عبادت کاری انجام ندهند، مگر برای ضرورتی مانند خوردن و آشامیدن به اندازه احتیاج و یا قضای حاجت و تجدید وضو بیتوته بر آنها واجب نیست.^۳

آیه الله خویی: کسی که در مکه تمام شب و یا باقیمانده از شب اگر بعد از دخول در شب از منی خارج شده، مشغول به عبادت بوده بجز حاجت ضروری مانند خوردن و آشامیدن و تطهیر و امثال آنها کار دیگری نداشته، از وجوب بیتوته در منی مستثنی است.^۴

آیه الله سیستانی: آنچه معتبر است عبادت در نصف دوم شب است، و اگر خواب برود هرچند برای مدت کوتاهی باشد، بنا بر احتیاط واجب کفاره دارد.^۵

۲- المشتغلین بالعبادة فی مكة

السؤال ۱: هل يكفي الاشتغال بالعبادة في مكة من أول الليل الى نصفه و هل يكفي في العبادة النظر الى الكعبة و قراءة القرآن و اطافة الحجيج والإجابة على الاسئلة الدينية؟

الجواب: الاشتغال بالعبادة في مكة في النصف الأول من الليل لا يوجب سقوط وجوب المبيت بمنى في النصف الثاني و إنما يوجب الاشتغال بالعبادة من قبل منتصف الليل إلى الفجر، و تكفي الأعمال المذكورة مع الإتيان بها بقصد القرية لصدق كونه في طاعة الله تعالى.

السؤال ۲: هل يكفي الاشتغال بالعبادة نصفاً من الليل في مكة عن المبيت بمنى؟

الجواب: نعم يكفي في النصف الثاني من الليل أي إذا شغله عن العود الى منى قبل

۱. مناسک، م ۱۲۲۹.

۲. همان، م ۱۲۳۰.

۳. مناسک، ص ۱۳۸، م ۳۷۷.

۴. مناسک، ص ۲۷۱، م ۴۳۳.

۵. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۲۳۰.

انتصاف الليل إلى طلوع الفجر الاشتغال بالعبادة في مكة في تمام هذه الفترة إلا فيما يستغرقه الإتيان بالحوائج الضرورية.

السؤال ۳: هل يكفي البقاء مشتغلاً بالعبادة في الأحياء المستحدثة في مكة بدلاً عن المبيت في منى أو أن ذلك يختص بمكة القديمة؟
الجواب: يكفي ما ذكر أيضاً.

السؤال ۴: إن المبيت في منى يكلف الحاج مبلغاً باهضاً فهل له أن يبني في خارجها و يدفع الكفارة و هل له أن يبني في مكة في بيته مشتغلاً بالعبادة من التهليل و الصلاة و قراءة القرآن و نحوها؟

الجواب: يجزيه الاشتغال بالعبادة في بيته في مكة من قبل منتصف الليل إلى طلوع الفجر، و ان لم يكن متمكناً من ذلك و كان دفع المال للمبيت في منى مجحفاً بحاله جاز له تركه و لكن تلزمه الكفارة على الأحوط، و في غير هذه الصورة، يلزمه المبيت و إن توقف على بذل مال باهض فلو تركه كان آثماً و تجب عليه الكفارة أيضاً.

السؤال ۵: الاشتغال بالعبادة في النصف الثاني من الليل الذي يعرض عن المبيت بمنى هل يكفي فيه النظر إلى الكعبة و قراءة القرآن و إطافة الحجيج و الاجابة على الاسئلة الدينية؟
الجواب: تكفي مع الإتيان بها بقصد القرية لصدق كونه في (طاعة الله تعالى) و هو العنوان المذكور في النص.

السؤال ۶: من أراد الاشتغال بالعبادة في مكة في النصف الثاني من الليل عوضاً عن المبيت في منى فغلبه النعاس فنام لمدة قصيرة فهل تلزمه الكفارة؟
الجواب: نعم على الاحوط.^۱

و نیز در مناسک فارسی ایشان است: مسأله چند دسته از وجوب شب ماندن در منی استثناء می شوند.

۱- کسی که ماندن در آنجا برای او موجب زحمت و سختی زیاد باشد، یا اینکه بر اثر ماندن در آنجا بر خودش یا ناموسش یا اموالش، می‌ترسد.

۲- کسی که در اول شب یا قبل از آن از آنجا بیرون رفته، و مانع شود از برگشتن به آن قبل از نیمه شب تا طلوع فجر اشتغال به عبادت در مکه در تمام این مدت مگر آنچه که در کارهای ضروری مصرف کرده، مانند خوردن و آشامیدن و مانند اینها.

۳- کسی که از مکه بیرون آمده تا اینکه به منی برگردد، و از (عقبه مدنیین) گذشت، در این صورت برای او جایز است در راه بخوابد، قبل از اینکه به منی برسد.

مسأله: کسی که ماندن شب را در منی ترک کند، باید برای هر شبی یک گوسفند کفاره بدهد، و کفاره بر دسته دوم و سوم که در مسأله قبل ذکر شدند واجب نیست، ولی احتیاط این است که دسته اول کفاره را بدهند، و همچنین است کسی که به علت فراموشی و یا ندانستن حکم شرعی در آنجا نمانده است.^۱

آیه الله شبیری: پس از حلق و تقصیر حاجی می‌تواند برای انجام طواف و سعی و طواف نساء به مکه برود و چنانچه بر اثر اشتغال به اعمال مکه و مقدمات و مستحبات آن بیتوته و اصباح [یعنی حضور داشتن هنگام طلوع فجر] را ترک کند، اشکال ندارد و کفاره هم بر او واجب نمی‌شود.^۲

آیه الله صافی: برای کسی که این شبها را به عبادت در مکه احیا کند و بکار دیگر غیر از عبادت مشغول نباشد مگر کارهای ضروری، مانند خوردن و آشامیدن و تجدید وضو، ماندن در منی واجب نیست و کفاره ندارد.^۳

آیه الله فیاض: من اشتغل بالعبادة فی مكة المكرمة تمام لیلته ما عدا الحوائج الضرورية، کالاکل و الشرب و نحوهما.^۴

۲. مناسک زائر، ص ۲۵۴، م ۶۲۱.

۴. مناسک الحج؛ ص ۲۴۴.

۱. مناسک، ص ۳۱۰، م ۴۲۸ و م ۴۲۹.

۳. مناسک، ص ۱۹۱، م ۲۱۵.

عبادت در غیر مکه کافی نیست

مسأله ۱۹۷- اگر کسی بجای بیتوته در منی، در غیر مکه، یا حتی در بین راه - مثلاً داخل ماشین، یا در محل سکونت خود که بین مکه و منی قرار دارد - مشغول عبادت شود، آیا کفایت می‌کند؟

حضرت امام: در صورت ترک بیتوته، عبادت در غیر مکه - حتی در بین راه منی و مکه به احتیاط واجب - جایز نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: کسی که طواف خانه خدا را نموده و در عبادت خود باقی مانده سپس از مکه بیرون رفته و از عقبه مدنیین گذشته باشد، چنین شخصی می‌تواند در راه بیتوته نماید و لازم نیست خود را به منی برساند.^۲

آیه الله سیستانی: کسی که از مکه به قصد منی خارج شده و از عقبه مدنیین گذشته باشد می‌تواند در راه پیش از رسیدن به منی بخوابد ولی اگر منزل او بعد از عقبه مدنیین باشد نمی‌تواند در منزلش بخوابد.^۳

السؤال ۱: هل يكفي البقاء مشتغلاً بالعبادة في الاحياء المستحدثه في مكة بدلاً عن المبيت في منى أو أن ذلك يختص بمكة القديمة؟
الجواب: يكفي ما ذكر ايضاً.

السؤال ۲: ذكرتم في المناسك أن من خرج من مكة للعود الى منى فجاوز عقبه المدنيين جاز له أن ينام في الطريق قبل أن يصل الى منى، فلو كان الحاج يسكن في منطقة العزيزية أو الشيشة و هما تقعان بعد عقبه المدنيين فهل يجوز له اذا خرج من مكة القديمة أن ينام في منزله اختياراً؟ ولا يذهب الى منى؟
الجواب: لا يجوز له ذلك.^۴

۲. همان، حاشیه همان مسأله.

۱. مناسک، م ۱۲۳۱.

۴. مناسک الحج وملحقاتها، م ۴۲۸، ص ۲۸۱ و ۲۸۲.

۳. همان، حاشیه م ۱۲۲۸.

- آية الله شبيري: يجوز الإتيان بأعمال مكة الليلة الحادية عشرة، و لمن أتى بها فيها صور:
- ١- من ترك التواجد في منى غروب الليلة الحادية عشرة:
- تارة: تستوعب أعمال مكة من مقدماتها و واجباتها و آدابها تمام الليل من أوله إلى طلوع الفجر، فهذا يجوز له ترك المبيت والإصباح على كراهة.
- و أخرى: لا تستوعب أعمال مكة جميع الليل، بل يفرغ منها في وقتٍ يمكنه الذهاب إلى منى والإصباح فيه حين طلوع الفجر، فيجب عليه الإصباح، من دون فرقٍ بين أن يكون قد فرغ من أعمالها قبل منتصف الليل أو بعده، نعم الأحوط استحباباً في الصورة الأولى أن يتجاوز حدود مكة القديمة، بل يبيت بمنى من منتصف الليل إلى طلوع الفجر.
- ٢- من كان في منى حين غروب الشمس، ثم خرج منه متوجّهاً إلى مكة للإتيان بأعمالها: تارة: يفرغ من أعمالها قبل منتصف الليل، ففي هذه الصورة يجب عليه الإصباح في منى (أى التواجد فيه حين طلوع الفجر)، نعم لو خرج من حدود مكة القديمة متوجّهاً إلى منى فنام في الطريق - ولو اختياراً - أجزاءً عن الإصباح بمنى، وإن كان الأحوط استحباباً أن يتجاوز حدود مكة القديمة بل يبيت بمنى قبل منتصف الليل.
- و أخرى: يشرع في أعمال مكة قبل منتصف الليل و فرغ منها بعده و قبل طلوع الفجر، فالأحوط وجوباً في حقّه أن يصبح في منى.
- و ثالثة: يشرع في أعمال مكة بعد منتصف الليل، فيجوز له ترك الإصباح على كراهة.
- ٣- من خرج بعد منتصف الليل للإتيان بأعمال مكة لا يجب عليه أن يعود إلى منى للإصباح فيه.
- لا يجوز ترك المبيت والإصباح من أجل الإتيان بالأعمال العبادية الأخرى في مكة - غير أعمال مكة الواجبة - من قبيل الطواف المستحب والصلاة و تلاوة القرآن الكريم في المسجد الحرام أو في أى مكانٍ آخر من مكة المكرمة.^١
- آية الله فياض: من طاف بالبيت و بقي في عبادته ثم خرج من مكة و تجاوز بيوتها

القدیمة، فیجوز له أن یبیت فی الطریق من دون أن یصل الی منی. و هؤلاء الاصناف معذرون من المبیت فی منی.^۱

مؤلف: سایر مراجع که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند، بر این مسأله حاشیه ندارند.

بیتوته در زمینهای متصل به منی اشتباهاً و کفاره ترک بیتوته

مسأله ۱۹۸- مکان بیتوته سرزمین منی است، و همه مراجع فرموده‌اند چنانچه کسی عالمّاً عامداً در غیر منی بیتوته کند باید برای هر شبی یک گوسفند قربانی کند، اما اگر کسی از روی جهل یا عذر در غیر منی بیتوته کند، حضرت امام و آیه‌الله شبیری فتوا به وجوب کفاره داده‌اند ولی برخی مراجع دیگر احتیاط کرده و برخی مستحب دانسته‌اند.

[عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: افرادی که در غیر منی بیتوته نموده‌اند، باید کفاره بدهند و فرقی بین عالم و جاهل نیست.^۲

کسانی که در زمینهای متصل به منی، که از منی نیست در شب یازدهم و دوازدهم بیتوته کنند، باید برای هر شب، یک گوسفند قربانی کنند هر چند اعتقاد پیدا کرده باشند که آنجا از منی است، یا به گفته اشخاص محلی، مطمئن شده باشند.^۳

آیه‌الله خامنه‌ای: کسی که بیتوته واجب در منی را ترک کرده باید به ازای هر شب یک گوسفند کفاره بدهد، و بنابر احتیاط، در این حکم میان معذور و غیر معذور و میان کسی که بر اثر ناآگاهی یا فراموشی چنین کرده، تفاوتی نیست.^۴

آیه‌الله خویی: کسی که بیتوته منی را عمداً ترک کند، برای هر شب باید یک گوسفند کفاره بدهد و احتیاط این است که در صورت فراموشی یا ندانستن حکم نیز کفاره بدهد، و احوط برای شخص معذور از بیتوته نیز کفاره دادن است.^۵

۲. مناسک، م ۱۲۲۲.

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۴۴.

۴. مناسک، ص ۱۳۹، م ۳۸۰.

۳. همان، م ۱۲۲۴.

۵. مناسک، ص ۲۷۲، م ۴۳۴.

آیه الله سیستانی: کسی که ماندن شب را در منی ترک کند، باید برای هر شبی یک گوسفند کفاره بدهد، و همچنین احتیاط این است کسی که به علت فراموشی و یا ندانستن حکم شرعی در آنجا نمانده است.^۱

در ناسی و جاهل و معذور، وجوب کفاره مبنی بر احتیاط است.^۲

آیه الله شبیری: من ترک المبيت والإصباح بمنی يجب علیه التکفیر بشاة، من دون فرق بين أن يكون عالماً أو جاهلاً، متلفئاً أو غافلاً، قادراً أو عاجزاً، بل حتى ولو كان كل من المبيت والإصباح حرجياً عليه على الأحوط وجوباً، ويستثنى من وجوب الكفارة مردان :

۱- من ترک المبيت في منی الليلة الثانية عشرة أو الثالثة عشرة للإتيان بأعمال مكة فلو خرج من منی في هاتين الليلتين متوجّهاً إلى مكة للإتيان بأعمالها، أو كان في مكة واستغرق أعمالها تمام الليل، أو خرج منها بعد الفراغ من أعمالها متوجّهاً إلى منی و أدركه الليل في الطريق، لا تجب عليه الكفارة.

۲- من بات في منی من دون نية القربة المطلوبة.^۳

آیه الله صافی: اگر کسی بدون عذر، ماندن در این شبها را در منی ترک کند گناه نموده ولی حج او صحیح است، و واجب است که بر هر شبی یک گوسفند ذبح نماید، و احتیاط آن است که اگر از روی فراموشی یا ندانستن مسأله و عذر دیگر، مثل بیماری و پرستار بودن ترک کرد یک گوسفند ذبح نماید، هر چند گناه نکرده است.^۴

آیه الله فیاض: و الأحوط التکفیر فيما إذا تركه نسياناً أو جهلاً منه بالحكم أيضاً، و الأحوط التکفیر للمعذور من المبيت^۵

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۲۲۴.

۴. مناسک، ص ۱۹۱، م ۲۱۴.

۱. مناسک، ص ۳۱۱، م ۴۲۹.

۳. مناسک الحج، ص ۳۰۲، م ۱۷۹.

۵. تعالیق مبسوطة على مناسک الحج؛ ص ۶۲۷.

بیتوته در غیر منی با اعتقاد به منی بودن و وظیفه راهنما

مسئله ۱۹۹ - حضرت امام: اگر کسی با اعتقاد به منی بودن مکانی، حجاج را بدان جا راهنمایی کند و در آنجا بیتوته نمایند، کفاره ترک بیتوته خودش را باید بپردازد و کفاره دیگران بروی واجب نیست؛ و در صورتی که وقت تدارک گذشته، لازم نیست به آنان اعلام نماید؛ و اگر خودشان فهمیدند، کفاره بر خود آنان واجب است، ولی اگر اجرت عمل صحیح و عملی که انجام شده، تفاوتی دارد، نسبت به تفاوت باید رضایت حجاج تحصیل شود.^۱

کسی که در محلی بیتوته کرده که یقین به منی بودن آن داشته تا یقین بخلاف پیدا نکند، کفاره لازم نیست؛ و این میزان، در صورت تغییر علامتگذاری‌ها نیز صدق می‌کند؛ و کسی که با اعتقاد به منی بودن، دیگران را به مکانی راهنمایی کرده، با تغییر علایم، ابلاغ و اعلام لازم نیست.^۲

مؤلف: نظر سایر مراجع عظام در مسئله قبل آمده است.

حدود منی (برای بیتوته و نفر)

مسئله ۲۰۰ - حدود منی از جهت طول - از سمت مکه - جمره عقبه، و - از سمت مشعر الحرام - وادی محسّر است، ولی از جهت عرض محدود به حدّ معینی نشده و تابع صدق عرفی است، همچنین در اینکه کوه‌های اطراف از منی است یا نیست، تابع صدق عرفی است. بر این اساس، لازم است برای بیتوته جایی را انتخاب کنند که مطمئن باشند منی و از منی است، همچنین روز دوازدهم هنگام نفر از منی، احتیاط کنند و قبل از ظهر از قدر متیقن منا خارج نشوند. در این راستا پرسش از مراجع عظام شده و برخی از آنان پاسخ داده‌اند و آن چنین است.

پرسش - حدّ منی آیا از جمره عقبه است یا خود عقبه که گردنه بزرگی است؟

پاسخ - آية الله خامنه‌ای: باید از اهل خبرهٔ ثقه استعلام شود، ولی به نحو کلی حدود مشاعر از عرفات و مزدلفه و منی مبنی بر مذاقه نیست، ترتیب اثر بر آنچه که در نظر عرف از مشاعر ذکر شده محسوب است که کفایت می‌کند و ظاهر صحیحۀ معاویة بن عمّار، خروج وادی محسّر و عقبه از منی است، که منی بین عقبه و وادی محسّر است.^۱

آية الله سيستاني: جمره حد منا است.^۲

پرسش و پاسخ از آية الله سيستاني

السؤال ۱: هل يجزئ المبيت في المكان الذي يشك في كونه من منى؟

الجواب: لا يجزى حتى لو كان الشك من جهة عدم إحراز أن الحدود المرسومة لمنى قديمة و مأخوذة يداً عن يد فضلاً عما إذا كان الشك من جهة الشبهة المصادقية.

السؤال ۲: هل إن الجسور (الكبارى) التي نصبت فوق منحدر الجبل في منى تابعة لمنى بحيث يجوز المبيت عليها، و إذا لم تكن كذلك فهل يجوز لمن يبيت في منى أن يخرج إليها لدورات المياه فقط؟

الجواب: منى اسم للوادي فإن كان الجسر قد أقيم فوق الوادي بين الجبلين اجتزأ بالمبيت عليه و إلا فلا، و لا مانع لمن يبيت في منى أن يخرج منها لقضاء الحاجة و نحوها من الضرورات.

السؤال ۳: حدود منى من جهة الطول محددة في الروايات بوادي محسر و الجمرة الكبرى و أما من جهة العرض فغير محددة فهل يكتفى بتحديد أهل الخبرة، مثلاً منطقة اللسان التي تكون على يسار وادي محسر تعد حسب قول أهل الخبرة من منى فهل يؤخذ بقولهم؟

الجواب: يؤخذ بتحديدات أهل الخبرة المأخوذة يداً عن يد.

السؤال ۴: لقد تم نحت بعض أجزاء الجبال التي تحد منى حيث بلغ مساحة المنحوت ۷۰ متراً أو أكثر فهل يجوز المبيت في هذه الأجزاء؟

الجواب: الظاهر أنه يعد عندئذ جزءاً من الوادي فيجوز المبيت فيه.

السؤال ٥: سفح الجبال التي تحد منى هل هي من منى حيث إن بعض الخيم تنصب على السفح بارتفاع ١٥٠ متراً عن الوادي؟
الجواب: سفح الجبل ليس جزءاً من منى.^١

المبيت بوادي محسر مع ضيق منى

السؤال ١: نتيجة للازدحام الشديد و ضيق المكان في منى ترتفع أجور السكن فيها و لا يمكن السكن داخل منى في الشوارع و الأرصفة لممانعة السلطات أو بسبب الشعور بالحرج كما بالنسبة إلى النساء فهل يكفي أن يبني الحاج في وادي محسر أو العزيرية؟
الجواب: يجوز أن يبني في وادي محسر و لا يجوز ذلك في العزيرية و نحوها.

السؤال ٢: منذ سنين متعددة يفرض على الحجاج العراقيين الإقامة في وادي النار الذي يبعد عن وادي منى كيلو متر واحد و يفصل بين الواديين سلسلتان جبليتان و كل سلسلة يخترقها نفق طويل لأجل مرور المشاة فما حكم المبيت في وادي النار؟
الجواب: يبدو أن وادي النار ليس جزءاً من منى فمن تمكن من المبيت في منى و مع ازدحام الحجاج فيها أن يبني في وادي محسر يلزمه ذلك.^٢

السؤال ٣: هل تعتبر الجبال المشرفة على منى جزءاً منها فيجزي الذبح عليها؟
الجواب: منى اسم للوادي. و الجبال المحيطة بها من جهتي الشمال و الجنوب لا تعد جزءاً منها.^٣

آية الله صافي: حدّ منى را اعلام مخصوصه معين کرده است.^٤
آية الله فياض: موضعه من الناحية المكانية منى، و اذا ضاقت منى بالناس و تعذرت ممارسة الواجبات فيها اتسعت رقعة منى شرعاً فشملت وادي محسر، و عليه فاذا انجز الناس واجبات منى في الوادي كفي.^٥

١. ملحق المناسك، ص ٤٣١.

٢. ملحق المناسك، ص ٤٣٣.

٣. همان، ص ٣٤٥.

٤. مناسك حضرت امام، حاشية م ١٢٢٣.

٥. مناسك الحج: ص ٢١٨، مسألة ٢٢٠.

محل ذبح كفارة ترك بيتوته

مسأله ۲۰۱ - حضرت امام: گوسفندی که این گونه اشخاص باید [برای ترک بیتوته] قربانی کنند، محل معینی ندارد و می توانند پس از مراجعت، در محل خود قربانی کنند، اگر چه احتیاط آن است که در منی قربانی شود.^۱

آیه الله خامنه ای: محل ذبح كفارة در حج، منی است. اما اگر در منی ذبح نکند و پس از بازگشت از حج، در وطن خود یا در مکان دیگر ذبح نماید، کفایت می کند.^۲

آیه الله خویی: كفارة ای که بر محرم برای غیر از شکار واجب شده است، اظهر این است که می تواند کشتنش را تا بازگشت از حج تأخیر انداخته و هر جا بخواهد بکشد، و بهتر این است که كفارة را در حج خود بکشد، و مصرف آن فقرامی باشد و عیبی ندارد که مقداری از آن را خودش بخورد و قیمت آن را برای فقرا به عهده بگیرد.^۳

آیه الله سیستانی: بنا بر احتیاط واجب باید در منی قربانی کند و اگر نکرد هر جا قربانی کند مجزی است.^۴

آیه الله شبیری: كفارات عمره و حج به جز كفارة مباشرت با زنان و شکار محل معینی ندارد و اگر پس از مراجعت به وطن هم انجام شود، کافی است.^۵

آیه الله صافی: بنا بر احتیاط، محل ذبح كفارة در احرام حج منی است، ولی اگر متمکن از آن در منی نشد یا فقیری که آن را به او صدقه بدهد نبود و یا به هر جهت دیگر ترک شد در وطنش ذبح کند، و به فقیر بدهد.^۶

رمی جمرات سه گانه در روز یازدهم و دوازدهم

بر حاجی واجب است روز یازدهم و دوازدهم ذی حجه، با نیت خالص، قربه الی الله تعالی به هر یک از سه جمره - جمره اولی، جمره وسطی، جمره عقبه - به ترتیب سنگ ریزه بزند،

۱. مناسک، م ۱۲۳۳.

۲. مناسک، ص ۲۲، م ۲۳۴.

۳. مناسک، ص ۲۰۶، م ۲۸۳.

۴. مناسک، ص ۱۸۲، م ۲۸۷.

۵. مناسک، ص ۷۰، م ۷۷.

۶. مناسک زائر، ص ۱۰۴، م ۲۷۱.

و چنانچه کسی شب سیزدهم را در منا بیتوته کرد، روز سیزدهم نیز هر سه جمره را رمی کند.

ترک رمی جمرات و لزوم قضای رمی

مسئله ۲۰۲- رمی جمرات در روزهایی که ذکر شد واجب است ولی ترک آنها هر چند عمدی باشد به صحت حج ضرر نمی‌زند.

حضرت امام: اگر کسی رمی جمرات را و لو عمداً، ترک کند، به صحت اعمال او ضرر نمی‌رساند و حج او صحیح است، گرچه در صورت عمد معصیت کرده است.^۱
آیه الله خامنه‌ای: رمی جمرات سه گانه واجب است اما از ارکان حج بشمار نمی‌آید و اگر عمداً رمی را تا پس از ایام تشریق به تأخیر اندازد بنا بر احتیاط واجب باید خود او یا نایبش به منی بازگردد و رمی کند و سپس در سال بعد آنرا قضا کند یا نایب بگیرد.^۲

آیه الله خویی: حج به ترک رمی هر چند عمداً باشد، باطل نمی‌شود، و واجب است در سال بعد قضای آن را شخصاً یا به نیابت گرفتن بجا آورد بنا بر احتیاط.^۳

آیه الله سیستانی: کسی که عمداً رمی را در روزهای تشریق ترک کند حجش باطل نمی‌شود، و احتیاط این است که خودش شخصاً آن را در سال آینده قضا نماید، در صورتی که به حج برود یا توسط نایبش، در صورتی که به حج نرود.^۴

آیه الله شبیری: کسی که رمی جمرات را ترک کرد حج او باطل نمی‌شود هر چند بدون عذر رمی را ترک کرده باشد.^۵

— کسی که رمی جمرات را عسماً یا اضطراراً ترک کرد روز بعد آنرا قضا کند و اگر در ایام تشریق قضا نکرد در بقیه ذیحجه بنا بر احتیاط قضا کند و سال آینده در همان روز که باید رمی میکرد خودش آنرا انجام دهد و اگر مگه نرفت نایب بگیرد.^۶

۱. مناسک، م ۱۲۴۲.

۲. مناسک ص ۱۴۱، م ۳۸۶، و ص ۱۴۲، م ۳۸۸.

۳. مناسک ص ۲۷۶، م ۴۴۲.

۴. مناسک ص ۳۱۵، م ۴۳۷.

۵. مناسک زائر ص ۲۶۲، م ۶۴۳.

۶. مناسک الحج ص ۳۱۴، م ۹۱۲ (ترجمه و تلخیص شد).

آیه الله صافی: کسی که عمداً رمی جمرات را ترک کند حجش باطل نمی شود ولی گناه کرده است.

آیه الله فیاض: رمی الجمار الثلاث فی الیوم الحادی عشر و الثاني عشر واجب، و لکن اذا تركه الحاج عامداً و ملتفتاً الى وجوبه حتى مضى وقته لم يبطل حجه، و هل يجب عليه قضاؤه فی العام القادم، إما بالمباشرة أو بالاستنابة؟ و الجواب: لا يجب قضاؤه على الأظهر، و إن كان أولى و أجدر. و اذا نسی الرمی فی الیوم الحادی عشر، قضاؤه فی الیوم الثاني عشر، و اذا نساها فی الیوم الثاني عشر قضاؤه فی الیوم التالي، و اذا نسی الرمی فی اکثر من یوم، و تذكر ذلك قبل مضی الیوم الثالث عشر قضاؤه. و قد تسأل: ان الحاج اذا رجع من منی الى مكة ثم تذكر أنه نسی الرمی، فهل يجب عليه العود الى منی لقضاء الرمی؟ و الجواب: يجب اذا كان ذلك قبل انتهاء أيام التشريق، و هي الیوم الحادی عشر و الثاني عشر و الثالث عشر، و أما اذا كان بعد انتهائها فيجب ذلك على الأحوط، و يفصل بين القضاء و الأداء بأن يقدم القضاء على الأداء بساعة، و اذا نساها و لم يذكره إلا بعد خروجه من مكة و انتهاء أيام التشريق سقط وجوبه، و يقضيه على الأحوط الأولى فی السنة القادمة، إما بالمباشرة أو بالاستنابة.^۱

رمی روز سیزدهم

مسأله ۲۰۳- در مسأله ۱۹۵ گذشت که بیتوته شب سیزدهم نیز بر چند گروه واجب است. حضرت امام و آیات عظام خامنه‌ای، شبیری، صافی، فرموده‌اند کسانی که باید شب سیزدهم را در منی بیتوته کنند واجب است روز سیزدهم رمی جمرات کنند.

آیات عظام خویی، و سیستانی، احتیاط فرموده‌اند.

عبارت مناسک چنین است:

حضرت امام: اشخاصی که باید شب سیزدهم را در منی بمانند واجب است روز سیزدهم رمی جمرات کنند.^۲

آیه الله خامنه‌ای: در روز بعد از شبی که در آن بیتوته واجب است باید جمرات سه گانه یعنی اولی، وسطی و عقبه را رمی کند.^۱ [بر مناسک حضرت امام نیز حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: و هر گاه شب سیزدهم در منی بیتوته کند، رمی روز سیزدهم نیز بنا بر احتیاط واجب خواهد شد.^۲

آیه الله سیستانی: اگر شب سیزدهم را در منی بماند، بنا بر احتیاط در روز سیزدهم نیز رمی جمرات سه گانه واجب است.^۳

آیه الله شبیری: بر اشخاصی که شب سیزدهم در منی بیتوته کرده‌اند، واجب است روز سیزدهم نیز جمرات سه گانه را رمی کنند.^۴

آیه الله صافی: در روز سیزدهم نیز بر کسیکه ماندن شب بر او بشرحی که گفته شد واجب شده باشد، رمی جمرات سه گانه واجب است.^۵

آیه الله فیاض: و من بات ليلة الثالث عشر فی منی فهل یجب علیه الرمی فی الیوم الثالث عشر؟ و الجواب: لا یجب علیه الرمی و إن کان اولی و أجدر.^۶

ترتیب در رمی جمرات

مسئله ۲۰۴ - حضرت امام: رعایت ترتیب در رمی جمرات واجب است باین گونه که اول به جمره اولی و بعد از آن به جمره وسطی و بعد از آن به جمره عقبه سنگ بزنند. این مسئله مورد اتفاق است و نیاز به نقل عبارت مناسکها نمی‌باشد.^۷

۱. مناسک ص ۱۴۰، م ۳۸۲.

۲. مناسک - ص ۲۷۳ - قبل از مسئله ۴۳۶. (رمی جمرات)

۳. مناسک - ص ۳۱۱، ادامه مسئله ۴۳۰ (رمی جمرات)

۴. مناسک زائر ص ۲۵۹، م ۶۳۲.

۵. مناسک ص ۱۹۳، م ۲۱۷.

۶. مناسک الحج؛ ص ۲۴۷.

۷. به مناسک حضرت امام، م ۱۲۴۴ مراجعه شود.

اگر ترتیب رعایت نشد باید اعاده شود

مسئله ۲۰۵- حضرت امام: اگر این ترتیب از روی علم و عمد یا سهو و نسیان یا ندانستن مسئله رعایت نشود باید دوباره آنچه که بر خلاف ترتیب انجام داده بجا آورد، مثلاً اگر اول جمره وسطی و بعد جمره اولی را رمی کرده کفایت میکند که جمره وسطی را دوباره به جا آورد و بعد از آن جمره عقبه را رمی کند و اعاده رمی جمره اولی لازم نیست. این مسئله نیز مورد اتفاق است.^۱

ضمناً عبارت مناسک **آیه الله شبیری** چنین است: هر گاه ترتیب بین رمی جمرات را رعایت نکرد - هر چند به خاطر فراموشی یا ندانستن مسئله باشد - باید برگردد و طوری عمل کند که ترتیب رعایت شود.^۲

آیه الله فیاض: فلو خالف و رمی الوسطی قبل الأولى، أو العقبة قبل الوسطی، و جب الرجوع الى السابقة، و أعاد رمی اللاحقة، بدون فرق بین أن يكون عالماً أو جاهلاً أو ناسياً، نعم یستثنی من ذلك صورة واحدة و هی ما اذا نسی فرمی جمره قبل سابقتها أربع حصیات اجزاه اكمالها سبعا، و لا تجب علیه اعاده رمی اللاحقة.^۳

ترتیب در رمی جمرات بعد از اتمام چهار

مسئله ۲۰۶- در اینکه ترتیب در رمی جمرات بعد از چهار سنگ نیز معتبر است یا خیر؟ حضرت امام و آیت الله خامنه‌ای احتیاط کرده‌اند، **آیه الله شبیری** ترتیب را مطلقاً واجب دانسته است، سایر مراجع صورت نسیان را استثنا کرده‌اند.

حضرت امام: جایز است ابتدا چهار سنگ به جمره اولی و بعد چهار سنگ به جمره وسطی و بعد مشغول جمره عقبه شود، و لازم نیست تمام هفت سنگ، مقدم باشد؛ و

۲. مناسک زائر ص ۲۶۲، م ۶۴۱.

۱. همان، مسئله ۱۲۴۵.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۴۷.

می تواند به هر ترتیب که بخواهد، هفت سنگ جمره عقبه و سه سنگ آن دوتای دیگری را بیندازد، ولی کسی که از روی علم و عمد این گونه رمی کرده - بنا بر احتیاط واجب - رمی را اعاده کند.^۱

آیه الله خویی: اگر بعد از این که جمره سابق را چهار ریگ زد فراموش نموده و به جمره بعدی رفت، واجب نیست رمی را تماماً اعاده کند بلکه اگر سه ریگ دیگر به جمره قبلی زد کفایت می کند.^۲

آیه الله سیستانی: اگر چهار ریگ را به یک جمره پرتاب کرد و به علت فراموشی یا ندانستن حکم شرعی، آن را رها کرد و جمره دیگری را پس از آن رمی نمود، برای او کفایت می کند که جمره سابق را سه ریگ بزند و اعاده رمی جمره بعد لازم نیست.^۳

آیه الله صافی: اگر به جمره اولی چهار سنگریزه بزند و سپس از روی فراموشی جمره بعدی را هفت سنگریزه بزند، اگر کمبود اولی را جبران کند کفایت می کند. بلی اگر نقص مربوط به جمره سوم باشد اکمال آن کافی است و لازم نیست رمی جمرات قبل را کامل کند. ولی اگر عمداً چهار سنگ به جمره اولی بزند و بعد جمره دوم و سوم را هر یک هفت سنگ بزند احتیاط لازم آن است که رمی تمام جمرات را اعاده نماید چنانچه احوط الحاق جاهل به عالم است.^۴

آیه الله شبیری: هر گاه ترتیب بین رمی جمرات را رعایت نکرد - هر چند به خاطر فراموشی یا ندانستن مسأله باشد - باید برگردد و طوری عمل کند که ترتیب رعایت شود.^۵

آیه الله فیاض: نعم یستثنی من ذلك صورة واحدة و هی ما اذا نسی فرمی جمره قبل سابقتها أربع حصیات اجزأه اكمالها سبعاً، و لا تجب علیه اعادة رمی اللاحقة.^۶

۱. مناسک، م ۱۲۴۶.
 ۲. همان، حاشیه همان.
 ۳. همان، حاشیه همان.
 ۴. همان، حاشیه همان.
 ۵. مناسک زائر ص ۲۶۲، م ۶۴۱.
 ۶. مناسک الحج؛ ص ۲۴۷.

مکان رمی

مسئله ۲۰۷ - محل رمی، جمرات سه گانه است و احکام مربوط به آن از جهت رمی از طبقه دوم و افزایش مساحت جمرات فعلی و غیر آن در رمی روز عید گذشت.

زمان رمی

مسئله ۲۰۸ - وقت رمی، از اول طلوع آفتاب تا غروب آفتاب روزی است که شب آنروز را بیتوته کرده است و رمی در شب جایز نیست و اگر کسی رمی در روز را بدون عذر ترک نماید گناه کرده است.^۱

آیه الله فیاض: وقته، يجب ایقاع رمی الجمرات فی النهار، و لا یجزی فی اللیل اختیاراً.^۲

رمی در شب برای معذورین

مسئله ۲۰۹ - در مسئله ۵۳ گذشت که جایز است زنان و معذورین رمی روز عید را شب عید انجام دهند، اما کسانی که از رمی روز یازدهم و دوازدهم معذورند وظیفه شان چیست؟ حضرت امام و آیت الله خامنه‌ای فرموده‌اند: معذورین جایز است شب قبل، یا شب بعد رمی کنند، و حتی شب یازدهم می‌توانند بعد از رمی روز عید رمی روز یازدهم را هم انجام دهند یا شب دوازدهم رمی روز یازدهم و دوازدهم را با هم انجام دهند. آیات عظام خویی، شبیری، و صافی (با اختلاف تعابیر) فرموده‌اند جایز است رمی هر روز را در شب آن روز انجام دهند - مثلاً رمی روز یازدهم را در شب یازدهم انجام دهند. آیه الله سیستانی فرموده است: زنان و بیماران که از رمی در روز معذورند نایب بگیرند تا در روز برای آنها رمی کند.

عبارت مناسکها چنین است. (البته دقت شود).

حضرت امام: اگر حج گزار از رمی در روز، عذری داشته باشد - مثل شبان و مریض و علیل و کسی که از چیزی مثل تراحم جمعیت، ترس داشته باشد - جایز است شب آن روز،

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۴۷، مسئله ۲۸۱.

۱. مناسک حضرت امام، م ۱۲۴۸ و ۱۲۴۹.

یا شب بعد از آن رمی کنند؛ و اگر از رمی روز یازدهم نیز معذورند، می‌توانند در شب یازدهم، بعد از رمی روز عید، رمی روز یازدهم را هم انجام دهند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: کسی که از انجام رمی در روز معذور است، اما شب می‌تواند رمی کند، جایز نیست که نایب بگیرد، بلکه باید خودش در شب پیش و یا شب پس از بیتوته، رمی انجام دهد، اما کسانی که از انجام رمی حتی در شب معذورند (مانند بیماران) می‌توانند نایب بگیرند، لیکن اگر هنگام نایب گرفتن، از برطرف شدن عذر خود مأیوس نبودند، احتیاط واجب آن است که در صورت برطرف شدن عذر در شب پس از بیتوته، خودشان نیز رمی را تکرار کنند.^۲

آیه الله خویی: رمی جمرات در روز انجام شود و کسیکه نتواند در روز رمی کند مانند کسی که بر جان یا مال و یا ناموس خود بترسد و پیرمرد و زن و بچه و ضعیف که بر جان خود از ازدحام می‌ترسند برای چنین کسانی جایز است رمی را شب آن روز انجام دهند و این بر نیابت مقدّم است.^۳

آیه الله سیستانی: واجب است رمی جمرات در روز باشد و از این حکم چوپانان و هر کسی که از ماندن روز در منی معذور است، به علت ترس (مثل ضرر معتدبه، یا حرج شدید در تمام وقت) یا مرض یا چیز دیگری، استثنا می‌شود، که برای آنان جایز است رمی هر روزی را در شب آن روز انجام دهند و اگر این را هم نتوانند، جایز است رمی همه روزها را در یک شب جمع کنند. و اما زنان، ضعفا، مریضها و مثل آنان که در روز به خاطر کثرت جمعیت یا چیز دیگر نمی‌توانند رمی کنند، باید برای رمی در روز نایب بگیرند.^۴

رمی روز عید در شب بعد کافی نیست مگر برای کسانی که از ماندن روز در منی معذورند.^۵

۱. مناسک م ۱۲۵۰ و ۱۲۵۱.

۲. مناسک حج ص ۱۴۰ و ص ۱۴۱، م ۳۸۴.

۳. مناسک حج ص ۲۷۴، م ۴۳۸ و مناسک حضرت امام همان.

۴. مناسک حج ص ۳۱۳، م ۴۳۳ و ملحق المناسک ص ۴۳۷، جواز الرمی لیلاً لخصوص الخائف... س ۲.

۵. مناسک حضرت امام حاشیه، م ۱۲۵۱.

آیه الله شبیری: چند گروهند که علاوه بر روز می توانند جمرات را شب قبل رمی کنند: ۱ و ۲ و ۳- بیمار و کودک و ناتوانی که رمی در روز بر آنها سخت باشد، هر چند سختی آن شدید نباشد.

۴- کسانی که رمی در روز برای آنها بسیار دشوار است. این چند گروه نیز نمی توانند در شب یا روز بعد جمرات را رمی نمایند.^۱

گروههایی که در مسأله پیشین گفته شد اگر از سنگ زدن در شب قبل نیز معذور باشند می توانند برای رمی نایب بگیرند.^۲

بانوان و کودکان رمی جمرات روزهای یازدهم و دوازدهم را تا معذور نباشند نمی توانند در شب قبل انجام دهند.^۳

آیه الله صافی: اگر کسی نتواند بواسطه عذری در روز رمی کند می تواند در شب قبل از آن روز، آنرا انجام دهد.^۴

آیه الله فیاض: و یستثنی من ذلك عدة اصناف: العبد و الخائف علی نفسه أو عرضه أو ماله، و الشيوخ، و النساء، و الصبيان، و الضعفاء الذين يخافون علی أنفسهم من الزحام، فيجوز لهم الرمی فی الليلة السابقة علی النهار فیرمون فی ليلة اليوم الحادی عشر ما يجب علیهم فی نهار ذلك اليوم من الرمی و هكذا.^۵

زنهام باید جمرات را روز رمی کنند

مسأله ۲۱۰- جایز است زنهام شب عید که از مشعر وارد منی می شوند، شب عید جمره عقبه را رمی کنند، هر چند از معذورین نباشند، اما رمی روز یازدهم و دوازدهم را باید - مثل مردان - روز انجام دهند مگر اینکه از معذورین باشند.

این مسأله مورد اتفاق اکثر مراجع عظام است. [عبارتها چنین است:]

۲. همان، ص ۲۶۰، م ۶۳۶.

۴. مناسک، ص ۱۹۴، م ۱۲۴۳.

۱. مناسک زائر، ص ۲۶۰، م ۶۳۵.

۳. همان، ص ۲۶۰، م ۶۳۸.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۴۸.

حضرت امام: برای زنهار، رمی جمره عقبه پس از وقوف به مشعر و آمدن به منی، در همان شب عید قربان، جایز است، ولی رمی یازدهم و دوازدهم، در صورتی برای آنان در شب صحیح است که از رمی در روز معذور باشند.^۱

آیه الله خامنه‌ای: زنان و سالمندان و کودکانی که از شدت ازدحام در روز بییم دارند که رمی در روز برایشان مشقت داشته باشد می‌توانند شبانه رمی کنند.^۲

آیه الله خویی: پیرمرد و زن و بچه و ضعیف که بر جان خود از ازدحام می‌ترسند جایز است رمی را شب آنروز انجام دهند.^۳

آیه الله سیستانی: جواز الرمی لیلاً لخصوص الخائف و الراعی و العبد.

السؤال ۱: عدم الاجتزاء برمی النساء و الضعفاء فی اللیلة الحادیة عشرة و الثانية عشرة فتوی أو احتیاط لزومی؟

الجواب: فتوی.

السؤال ۲: هل يجوز للمرأة والمريض ونحوهما رمی الجمار لیلة الحادی عشر و الثاني عشر؟
الجواب: إن جواز الرمی لیلاً - فیما عدا رمی جمره العقبة لیلة العید - مختص بمن كان معذوراً عن المكث بمقدار الرمی فی منی نهائراً كالخائف و الراعی و العبد، و أما النساء و الضعفاء و المرضى و نحوهم ممن لا یتیسر لهم الرمی فی النهار لكثرة الزحام أو لغيرها فعليهم الاستنابة فی ذلك و إن كان الأحوط الأولى الجمع بین الرمی لیلاً و الاستنابة فی النهار.

سؤال: آیا برای زن، بیمار و مانند آنها جایز است که شب یازدهم و دوازدهم، رمی

جمرات کنند؟

جواب: جواز رمی شبانه - به جز رمی جمره عقبه در شب عید - مختص کسانی است که از توقف در روز حتی به مقدار رمی کردن معذور باشند، مانند شخصی که می‌ترسد، چوپان و بنده، اما زنان، افراد ناتوان و کودکان و مانند آنها که به دلیل شدت ازدحام

۱. مناسک م ۱۲۵۲.

۲. مناسک، ص ۱۴۰، م ۳۸۳.

۳. ملحق المناسک، ص ۴۳۷.

نمی‌توانند در روز رمی کنند، بر آنان لازم است که برای آن نایب بگیرند، گر چه احتیاط اولی آن است که هم خودشان شبانه رمی کنند و هم برای رمی در روز نایب بگیرند.^۱

آیه الله شبیری: بانوان و کودکان، رمی جمره عقبه روز دهم را در حال اختیار هم می‌توانند شب عید انجام دهند، ولی رمی جمرات روزهای یازدهم و دوازدهم را تا معذور نباشند، نمی‌توانند در شب قبل انجام دهند.^۲

آیه الله صافی: اگر کسی نتواند بواسطه عذری در روز رمی کند، می‌تواند در شب قبل از آن روز، آن را انجام دهد.^۳ [بر مناسک حضرت امام نیز حاشیه ندارند و موافقند].

زنها در صورتی که معذور نباشند باید در روز رمی کنند و اگر به خاطر ازدحام فوق‌العاده نتوانند در روز رمی کنند جایز است در شب رمی کنند ولی نسبت به شب دهم در صورت عدم عذر هم می‌توانند شب رمی کنند.^۴

آیه الله فیاض: (از مساله قبل فهمیده می‌شود).

جواز رمی جمرات در روز یازدهم با تأخیر حلق

مسأله ۲۱۱- کسی که نتوانسته ذبح کند و حلق یا تقصیر نیز ننموده است، می‌تواند رمی روز یازدهم را انجام دهد.^۵

این مسأله مورد اتفاق همه مراجع است و در مسأله ۷۱ نیز گذشت.

عدد و شرایط رمی

مسأله ۲۱۲- عدد سنگریزه که باید به جمره بزند، برای هر یک در هر روز، باید هفت عدد باشد و کیفیت انداختن و واجبات آن همان نحو است که سابقاً در جمره عقبه گذشت. این مسأله نیز مورد اتفاق است.

۱. ترجمه همان.

۲. مناسک، ص ۱۹۴، م ۲۲۳.

۳. مناسک زائر، ص ۲۶۱، م ۶۳۸.

۴. استفتات حج (هزار مسأله) ص ۲۱۴، پاسخ سؤال ۷۰۰.

۵. مناسک حضرت امام م ۱۲۵۴.

آیه الله فیاض: الثانی: أن يكون الرمی بسبع حصیات، و لا یجزئ الأقل من ذلك، و لا ضرر فی الزیادة، كما لا یجزئ الرمی بغيرها من الأجسام.^۱

نیابت زنها و معذورین از رمی جمرات

كل من یتمكن من مباشرة الرمی من دون مشقة و حرج یتجب علیه ذلك، و لا یجوز له أن یتستنب من یرمی عنه، و اذا كان غیر متمكن لمرض أو نحوه من الموانع التي لا یرجى زوالها الى المغرب استتاب غیره، فاذا اتفق برؤه قبل زوال الشمس رمی بنفسه.^۲

نیابت زنها و معذورین از رمی جمرات

مسائل مربوط به نیابت در رمی و موارد استتبابه و زمان رمی نایب و غیر اینها، در ضمن مسائل رمی جمره عقبه (مسأله ۵۵ و ۵۶ و ۵۷ و ۵۸) گذشت.

ترک سهوی رمی جمرات و زمان قضای آن

مسأله ۲۱۳- اگر کسی رمی جمرات را در روز یازدهم و دوازدهم عمداً یا سهواً انجام ندهد، حش باطل نمی‌شود، ولی واجب است قضای آنرا بجا آورد.

حضرت امام: در صورت فراموشی رمی یک روز، قضای آن در روز بعد واجب است؛ و اگر دو روز را فراموش نماید، باید در روز بعد، هر دو را قضا کند؛ و در صورت ترک عمدی نیز، وظیفه همین است.

— اگر حج گزار رمی جمرات سه گانه را فراموش کند و از منی به مکه بیاید: اگر در ایام تشریق یادش آمد، باید برگردد و بجا آورد؛ و اگر متمکن نیست، باید نایب بگیرد؛ و اگر بعد از ایام تشریق یادش بیاید، یا عمداً تا بعد از ایام تشریق به تأخیر بیندازد، بنا بر احتیاط واجب خودش یا نایبش از مکه برگردد و بجا آورد و در سال دیگر هم، ایام فوت شده را، خودش یا نایبش قضا کند.^۳

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۱۳.

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۴۹، مسأله ۲۸۳.

۳. مناسک، م ۱۲۶۸، و م ۱۲۶۹.

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: کسی که رمی را در منی فراموش نموده و پس از کوچ به مکه یادش آمد، واجب است به منی برگشته و رمی نماید. و چنانچه فراموش شده رمی دو روز یا سه روز باشد، احتیاط این است که بین وظیفه هر روز و روز دیگر یک ساعت فاصله بگذارد و چنانچه پس از خروج از مکه یادش آمد که رمی نکرده، واجب نیست به منی برگردد بلکه بنا بر احتیاط در سال بعد خودش یا نایبش آن را قضا نماید.^۱

آیه الله سیستانی: - کسی که رمی جمرات را به علت فراموشی یا ندانستن حکم شرعی ترک کند و در مکه یادش بیاید یا حکمش را بداند واجب است به منی برگردد و رمی نماید و اگر رمی دو روز ترک شده باشد یا سه روز بنا بر احتیاط باید آنچه زودتر فوت شده زودتر قضا نماید، و بین قضای رمی روزی و روز دیگری بعد از آن با مقداری وقت فاصله بیاندازد و چنانچه پس از بیرون رفتن از مکه یادش بیاید یا وجوب آن را یاد گیرد، واجب نیست جهت تدارک آن برگردد، و احوط و اولی این است که خودش شخصاً آن را در سال آینده قضا نماید، در صورتی که به حج برود، و یا توسط نایبش، در صورتی که به حج نرود.^۲

آیه الله شبیری: رمی جمرات از مناسک واجب حج است، ولی کسی که رمی جمرات را ترک کرد حج او باطل نمی‌شود، هر چند بدون عذر رمی را ترک کرده باشد.^۳

اگر کسی به خاطر غفلت یا ندانستن مسأله، جمرات یا بعضی از آنها را سنگ نزنند، مسأله سه صورت دارد اول: در روزهای تشریق (۱۱ و ۱۲ و ۱۳ ذی حجه) یادش بیاید، در این صورت باید آن را قضا کند، هر چند از منا کوچ کرده باشد و اگر نمی‌تواند نایب می‌گیرد.

۲. مناسک ص ۳۱۵، م ۴۳۷، و ص ۳۱۴، م ۴۳۵.

۱. مناسک امام، حاشیه م ۱۲۶۹.

۳. مناسک زائر ص ۲۶۲، م ۶۴۳.

دوّم: بعد از روزهای تشریق در مکه یادش بیاید، در این صورت بنا بر احتیاط تا آخر ذی حجه رمی را قضا کند و در سال دیگر نیز در همان روزها، رمی کند. و اگر خودش نمی‌تواند برای رمی نایب می‌گیرد.

سوم: پس از بیرون رفتن از مکه یادش بیاید، در این صورت قضای آن لازم نیست، ولی احتیاط مستحب در آن است که سال بعد در همان روزها، خودش و اگر نمی‌تواند نایبش رمی را قضا کند.^۱

آیه الله صافی: اگر کسی رمی جمرات سه گانه را سهواً یا عمدتاً اگر چه جاهل باشد ترک کرد، و به مکه یا خارج مکه هم رفته، باید تا ایام تشریق نگذشته برگردد به منی، و رمی را بجا آورد، و اگر متمکن از رجوع نیست نایب بگیرد و اگر تا ایام تشریق خودش یا نایبش بجا نیآورد، باید در سال بعد خودش یا نایبش رمی را قضا نماید در ایام تشریق.^۲

آیه الله فیاض: و اذا نسی الرمی فی الیوم الحادی عشر، قضاہ فی الیوم الثانی عشر، و اذا نساہ فی الیوم الثانی عشر قضاہ فی الیوم التالی، و اذا نسی الرمی فی اکثر من یوم، و تذکر ذلک قبل مضی الیوم الثالث عشر قضاہ.

و قد تسأل: ان الحاج اذا رجع من منی الی مکه ثمّ تذکر أنه نسی الرمی، فهل یجب علیه العود الی منی لقضاء الرمی؟ و الجواب: یجب اذا کان ذلک قبل انتهاء ایام التشریق، و هی الیوم الحادی عشر و الثانی عشر و الثالث عشر، و أما اذا کان بعد انتهائها فیجب ذلک علی الأحوط،

و یفصل بین القضاء و الأداء بأن یقدم القضاء علی الأداء بساعة، و اذا نساہ و لم یذکره إلا بعد خروجه من مکه و انتهاء ایام التشریق سقط وجوبه، و یقضیه علی الأحوط الأولى فی السنة القادمة، إما بالمباشرة او بالاستنابة.^۳

۲. مناسک، ص ۱۹۳، م ۲۲۰.

۱. همان ص ۲۶۳، م ۶۴۵.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۴۹.

لزوم مقدّم نمودن قضا بر ادا و فاصله انداختن بین آنها و قضا نمودن در سال بعد

مسأله ۲۱۴ - در موردی که باید رمی روز قبل قضا شود، حضرت امام و آیات عظام خامنه‌ای، شبیری، صافی، فتوا داده‌اند به وجوب مقدّم نمودن قضا بر ادا ولی فاصله انداختن بین قضا و ادا را لازم ندانسته‌اند، جز آیه‌الله شبیری و فیاض که فاصله انداختن به مقدار یک ساعت را واجب دانسته است.

آیات عظام خویی، و سیستانی، از هر دو جهت - مقدم نمودن قضا بر ادا و فاصله انداختن بین آن دو - احتیاط کرده‌اند.

حضرت امام: مقدّم نمودن قضا بر ادا، واجب است؛ پس اگر در روز یازدهم بخواهد قضای روز عید را بجا بیاورد، باید اول قضای عید و بعد رمی روز یازدهم را که ادا است، بجا آورد؛ و همچنین باید قضای روز جلو را، بر قضای روز بعد، مقدم بدارد؛ پس اگر در روز سیزدهم مثلاً بخواهد قضای روز عید و روز یازدهم و روز دوازدهم را بجا آورد، باید به ترتیب، از قضای روز عید شروع و به روز سیزدهم، که ادا است، ختم کند. و اگر تا بعد از خروج از مکه، یادش نیامد، احتیاط واجب آن است که در سال دیگر، خودش یا نایبش آن را قضا کند.^۱

آیه‌الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه‌الله خویی: احتیاط این است که بین ادای همان روز و قضای روز قبل فاصله گذاشته، و قضای روز قبل را پیش از ادای همان روز بجا آورد و قضای روز قبل طرف صبح و ادای همان روز هنگام زوال باشد.

و چنانچه فراموش شده رمی دو روز یا سه روز باشد، احتیاط این است که بین وظیفه هر روز و روز دیگر یک ساعت فاصله بگذارد، و چنانچه پس از خروج از مکه یادش آمد که رمی نکرده، واجب نیست به منی برگردد بلکه بنابر احتیاط در سال بعد خود یا نایبش آن

را قضا نماید.^۱

آیه الله سیستانی: احتیاط این است که بین ادا و قضا مختصری فاصله بیاندازد و این که قضا را بر ادا مقدم بدارد و احوط و اولی این است که قضا در اول روز و ادا هنگام ظهر باشد.^۲

و چنانچه پس از بیرون رفتن از مکه یادش بیاید یا وجوب آن را یاد گیرد، واجب نیست جهت تدارک آن برگردد، و احوط و اولی این است که خودش شخصاً آن را در سال آینده قضا نماید، در صورتی که به حج برود، و یا توسط نائیش، در صورتی که به حج نرود.^۳

آیه الله شبیری: کسی که می خواهد در روزی که رمی جمرات بر او واجب است، رمی قضایی به جا آورد، باید اول قضا را به جا آورد و یک ساعت (یک دوازدهم روز) فاصله بیندازد و سپس جمرات همان روز را رمی نماید؛ بلی اگر به خاطر فراموشی یا ندانستن مسأله، این امر را رعایت نکرد، اشکال ندارد.^۴

آیه الله صافی: اگر رمی یک روز را فراموش کرد و روز دیگر یادش آمد، باید اول قضای رمی روز گذشته را انجام دهد، و بعد رمی واجب آن روز را بجا آورد.^۵

اگر کسی رمی جمرات سه گانه را سهواً یا عمداً اگر چه جاهل باشد ترک کرد، باید اگر به مکه یا خارج مکه هم رفته تا ایام تشریق نگذشته برگردد به منی، و رمی را بجا آورد، و اگر متمکن از رجوع نیست نایب بگیرد و اگر تا ایام تشریق خودش یا نایبش بجا نیاورد، باید در سال بعد خودش یا نایبش رمی را قضا نماید در ایام تشریق.^۶

آیه الله فیاض: و یفصل بین القضاء و الأداء بأن یقدم القضاء علی الأداء بساعة، و اذا نساء و لم یذکره إلا بعد خروجه من مکة و انتهاء ایام التشریق سقط وجوبه، و یقضیه علی الأحوط الأولى فی السنة القادمة، إما بالمباشرة او بالاستنابة.^۷

۱. مناسک، ص ۲۷۴، م ۴۳۹ و ۴۴۰.
 ۲. مناسک الحج، ص ۲۸۶، م ۳۳۴، ملحق ۲.
 ۳. مناسک، ص ۳۱۳، م ۴۳۴، و ص ۳۱۴، م ۴۳۵.
 ۴. مناسک زائر، ص ۲۶۳، م ۶۴۶.
 ۵. مناسک، ص ۱۹۴، م ۲۲۴، و ص ۱۹۳، م ۲۲۰.
 ۶. مناسک، ص ۱۹۴، م ۲۲۴، و ص ۱۹۳، م ۲۲۰.
 ۷. مناسک الحج؛ ص ۲۴۹.

اگر معلوم شود رمی روز عید غلط انجام شده

مسئله ۲۱۵- حضرت امام: اگر رمی جمره عقبه را در روز عید غلط انجام داده و در روز یازدهم و دوازدهم بعد از رمی آن روز متوجه شود یا روز سیزدهم متوجه شود، بعد از قضای جمره عقبه، لازم نیست رمی روز یازدهم و دوازدهم را نیز تکرار کند.^۱ این مسئله مورد اتفاق است.

اگر بفهمد رمی به ترتیب انجام نشده

مسئله ۲۱۶- حضرت امام: اگر در روز بعد بفهمد که رمی جمرات را در روز قبل به خلاف ترتیب انجام داده باید به طوری که ترتیب حاصل شود قضا کند و بعد وظیفه این روز را بجا آورد.^۲

آیه الله خامنه‌ای: حاشیه ندارد.

آیه الله سیستانی: لازم است روز بعد قضای آن را انجام دهد.^۳

آیه الله صافی: حاشیه اش مثل امام است.^۴

آیه الله فیاض: و نضیف هنا أنه يجب الترتیب بین الجمرات الثلاث فی الرمی، ابتداءً من الجمره الأولى و انتهاءً بجمرة العقبة، فلو خالف و رمی الوسطی قبل الأولى، أو العقبة قبل الوسطی، و جب الرجوع الی السابقة، و أعاد رمی اللاحقة، بدون فرق بین أن یكون عالماً أو جاهلاً أو ناسياً.^۵

قضای رمی باید در روز باشد

مسئله ۲۱۷- کسی که رمی در روز را ترک کرده، آیا می‌تواند شب رمی کند، یا باید روز بعد قضای آن را بجا آورد؟

۱. به مناسک حضرت امام م ۱۲۷۲ مراجعه شود. ۲. همان، م ۱۲۷۴.

۳. حاشیه همان. ۴. همان.

۵. مناسک الحج؛ ص ۲۴۷.

آیه الله سیستانی: لازم است روز بعد قضای آنرا انجام دهد.^۱
 آیه الله صافی: باید روز بعد قضای آنرا قبل از رمی آنروز انجام دهد.^۲

مسائل شک در رمی

در مسأله ۶۶ ضمن بیان مسائل رمی جمره عقبه، مسائل شک در رمی گذشت ولی نظر بر اینکه در مناسک حضرت امام در پایان مسائل رمی جمرات مجدداً برخی مسائل شک در رمی آمده است و از سویی در عصر حاضر شک در رمی جمرات کم اتفاق می افتد لذا در اینجا به همان مسائلی که در مناسک حضرت امام آمده به ضمیمه حواشی موجود بر آن اکتفا می کنیم و آنها چنین است.

شک در رمی روز گذشته

مسأله ۲۱۸ - حضرت امام: اگر بعد از گذشتن روزی که باید رمی کرده، در انجام رمی آن روز شک کند اعتنا نکند.^۳
 مراجعی که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسأله حاشیه ندارند.

شک در رمی جمره قبلی بعد از شروع به بعدی

مسأله ۲۱۹ - حضرت امام: هنگام رمی جمره عقبه، اگر شک کند که اولی یا دومی، یا هر دو را رمی کرده یا نه، و یا آن را صحیح انجام داده یا نه، اعتنا نکند.^۴
 این مسأله نیز مورد اتفاق است.

شک در عدد قبلی پیش از رمی بعدی

مسأله ۲۲۰ - حضرت امام: اگر قبل از آن که مشغول رمی جمره بعدی شود، در عدد قبلی

۱. حاشیه همان.

۲. همان.

۳. مناسک م ۱۲۷۸.

۴. همان، م ۱۲۷۹، و م ۱۲۸۰.

شک کند که آیا هفت بوده یا کمتر، باید آنچه احتمال نقصان آن را می دهد، بیاورد تا یقین کند که هفت عدد کامل شده است، و این حکم - بنابر احتیاط واجب - جاری است هر چند از عمل منصرف شده و به کارهای دیگر مشغول شده باشد.^۱

آیه الله خویی: بلکه بنابر اظهر.

آیه الله سیستانی: اگر شک بعد از انصراف و صدق فراغ باشد عرفاً به آن اعتنا نکند.

مؤلف: سایر مراجع عظام در این مسأله حاشیه ندارند ولی نظیر همین مسأله در احکام شک در رمی جمره عقبه (مسأله ۶۶) گذشت و در آن جا علاوه بر عبارت مناسک حضرت امام عبارات سایر مراجع معظّم نیز آمد و ملاک در هر دو مورد یکی است لذا از تکرار آنها صرف نظر شد و در صورت نیاز به آنجا مراجعه شود.

رها کردن رمی و از سر گرفتن آن

مسأله ۲۲۱ - حضرت امام: اگر کسی هنگام رمی، در عدد رمی شک کند و آن مقداری را که زده رها کند و دوباره از اوّل شروع نماید، اشکال ندارد هر چند رها نمی شود.^۲
این مسأله مورد اتفاق است.

شک در عدد رمی جمره قبل

مسأله ۲۲۲ - حضرت امام: اگر بعد از مشغول شدن به رمی جمره بعدی، در عدد قبلی شک کند، پس اگر به زدن چهار سنگ از قبلی علم داشته باشد و در بقیه شک کند، بنابر احتیاط واجب، بقیه را اگر چه بعد از رمی جمره بعدی، اتیان کند، و اگر در کمتر از چهار، شک داشته باشد، تا مقدار چهار اعتنا نکند و سه سنگ دیگر را بزند.^۳

آیه الله خامنه ای: [حاشیه ندارند].

آیات عظام خویی، سیستانی، صافی: در هیچیک از فروض مسأله به شک خود اعتنا نکند.^۴

۱. مناسک م ۱۲۸۱. ۲. مناسک م ۱۲۸۲. ۳. مناسک، م ۱۲۸۳. ۴. همان، حاشیه همان مسأله.

آیه الله شبیری: (شک پس از خروج از محلّ جمرات) هر گاه پس از آن که خود را از رمی جمرات فارغ شده یافت در تعداد سنگ زدن‌ها یا شرایط آن‌ها شک کند، چنانچه احتمال بدهد هنگام رمی جمره به رعایت شرایط آنها توجه داشته، اعتنا به شکش نمی‌کند. (شک بعد از وقت) هر گاه پس از گذشتن روز رمی، در انجام رمی جمرات یا تعداد سنگ‌ها یا شرایط آن شک کند، اعتنا به شکش نمی‌کند.^۱

یقین به عدم رمی یک جمره

مسئله ۲۲۳ - حضرت امام: اگر بعد از گذشتن روز، یقین کند که یکی از سه جمره را در آن روز رمی نکرده، اکتفا به قضای رمی جمره عقبه، ظاهراً جایز است، و احتیاط آن است که هر سه را قضا کند.^۲

آیه الله صافی: (در آخر مسأله، «و احتیاط آن است که...») این احتیاط ترک نشود.^۳ سایر مراجع بر این مسأله حاشیه ندارند.

علم اجمالی به نقص در یکی از جمرات

مسئله ۲۲۴ - حضرت امام: اگر بعد از رمی هر سه جمره، یقین پیدا کند که یک یا دو یا سه سنگ از یکی از سه جمره ناقص شده، باید هر مقدار را که احتمال نقصان داده، به هر یک از سه جمره بزند.^۴

مراجع عظام بر این مسأله حاشیه ندارند.

یقین به کمتر زدن سنگ‌ها

مسئله ۲۲۵ - حضرت امام: اگر بعد از انداختن سنگ به هر سه، یقین کند که به یکی از آنها کمتر از چهار رمی کرده، جواز اکتفا به کسری جمره آخری، بعید نیست؛ و احتیاط آن است

۱. مناسک زائر، ص ۲۶۴، م ۶۴۷ و ۶۴۸.

۲. مناسک م ۱۲۸۴.

۳. همان، م ۱۲۸۵.

۴. همان، حاشیه همان مسأله.

که جمرة آخری را از سر بگیرد؛ و احتیاط بالاتر آن است که هر سه را از سر بگیرد.^۱
آیه الله سیستانی: اگر بعد از غروب آفتاب شک کند جایز است اکتفا به کسری جمرة
 آخری و اگر قبل از آن باشد باید کسری همه را به ترتیب جبران کند.
آیه الله صافی: در این صورت باید رمی هر سه جمرة را به ترتیب از سر بگیرد.

علم اجمالی به عدم رمی یک روز کامل

مسأله ۲۲۶ - حضرت امام: اگر بعد از گذشتن وقت هر سه روز، یقین کند که رمی یک روز
 را ترک کرده و نداند کدام روز است، باید هر سه روز را با مراعات ترتیب، قضا کند؛ گرچه
 اکتفا به قضای روز آخر، احتمالاً جایز است.^۲
آیه الله خامنه‌ای: [حاشیه ندارند].

آیه الله خویی، آیه الله سیستانی: قضای رمی جمرة عقبه کافی است.
آیه الله صافی: احوط آن است که رمی سه جمرة را به ترتیب به قصد مافی الذمه انجام
 دهد. اگر چه در صورتی که شک بعد از روز دوازدهم باشد بیش از قضای رمی جمرة عقبه
 واجب نیست.^۳

مستحبات منی

- ۱- مستحب است حاجی روز یازدهم و دوازدهم و سیزدهم را در منی بماند و حتی به
 جهت طواف مستحب از منی بیرون نرود.
- ۲- تکبیر گفتن در منی بعد از پانزده نماز و در غیر منی بعد از ده نماز که اول آنها نماز
 ظهر روز عید است، مستحب می‌باشد و بهتر در کیفیت تکبیر آن است که بگوید:
**«اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ، اللَّهُ أَكْبَرُ وَ لِلَّهِ الْحَمْدُ، اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا
 هَدَانَا، اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا رَزَقَنَا مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ، وَ الْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا أَوْلَانَا».**^۴

۱. مناسک، م ۱۲۸۶.
 ۲. مناسک، م ۱۲۸۷.
 ۳. آداب حج، م ۹۷۱.
 ۴. مناسک حضرت امام، م ۱۲۸۹.

مسائل کوچ از منی

زمان کوچ

مسئله ۲۲۷ - حضرت امام: کسانی که برای آنها کوچ در روز دوازدهم، جایز است، باید بعد از ظهر کوچ کنند و قبل از ظهر، جایز نیست، و کسانی که در روز سیزدهم کوچ می‌کنند، کوچ در هر وقتی برای آنها جایز است.^۱

مراجع بر این مسئله حاشیه ندارند جز آیه‌الله سیستانی که فرموده است: ولی در مواردی جایز است قبل از ظهر خارج شوند که در دو مسئله بعد [در همین کتاب] خواهد آمد.

آیه الله فیاض: الثالث عشر. ثم ان النفر فی الیوم الثانی عشر لا بد أن یكون بعد الزوال، و أما فی الیوم الثالث عشر فیجوز قبل الزوال.^۲

لزوم یا عدم لزوم بازگشت به منی برای کوچ

مسئله ۲۲۸ - در مسئله قبل گذشت که بازگشت از منی باید بعد از ظهر روز دوازدهم باشد، حال اگر کسی قبل از ظهر از منی خارج شده، آیا باید برای نفر بعد از ظهر، به منی برگردد؟

حضرت امام و آیات عظام خامنه‌ای، فرموده‌اند: بازگشت به منی واجب نیست ولی سایر آیات عظام یا فتوا به وجوب بازگشت داده، یا احتیاط کرده‌اند. [عبارتها چنین است:]

حضرت امام: اگر حاجی صبح دوازدهم به مکه بیاید، برای نفر بعد از ظهر، واجب نیست به منی برگردد اگر چه رفتن او به مکه قبل از ظهر، جایز نیست.^۳

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام در این مسئله حاشیه ندارند].

آیه الله خویی: اگر می‌تواند قبل از ظهر به منی بیاید تا بعد از ظهر برگردد واجب است و گرنه بر او چیزی نیست.^۴

۲. تعالیک مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۶۲۹.

۱. مناسک، م ۱۲۳۵.

۴. همان حاشیه همان.

۳. مناسک، م ۱۲۳۷.

آیه الله سیستانی: اگر حاج بعد از رمی و قبل از ظهر از منی خارج شد و در آن چیزی بجای گذاشت که مستلزم بازگشتش بود، بر او لازم است که به منی برگردد حتی بنا بر احتیاط باید برگردد اگر چه چیزی که مستلزم بازگشتن باشد در منی نداشته باشد این احتیاط ترک نشود و لازم نیست برگشتن به منی قبل از ظهر باشد بلکه جایز است بعد از ظهر نیز برگردد.^۱ و اگر عمداً از منی خارج شد و برای نفر برنگشت، گناه کرده ولی کفاره ندارد.^۲ بلی اگر از بیتوته معذورند و از رمی روز دوازدهم نیز معذورند و نایب گرفتند، بازگشت واجب نیست.^۳

آیه الله شبیری: حاجی می تواند صبح روز دوازدهم بدون برداشتن اثاثیه خود، به طور موقت از منی بیرون رود، در این صورت باید به منی بازگردد و لازم نیست بازگشتن قبل از ظهر باشد، بلکه اگر بعد از ظهر دوازدهم نیز بازگشته، سپس کوچ نماید اشکال ندارد.^۴

آیه الله صافی: اگر حاج قبل از ظهر نفر کرد ضرری به حج او نمی رسد هر چند عمداً باشد و لکن معصیت کرده و لازم است در صورت امکان قبل از ظهر به منی برگردد و در صورت جهل و نسیان چیزی بر او نیست.^۵

زنها هم باید بعد از ظهر کوچ کنند هر چند با عذر در شب رمی کنند

مسأله ۲۲۹ - وظیفه همه حجج است که تا ظهر نشده، از منی کوچ نکنند و در این حکم زنها نیز حکم مردان را دارند، بر این اساس اگر زن یا مرد با عذر از رمی در روز، شب دوازدهم رمی کرد، جایز نیست قبل از ظهر از منی کوچ کند مگر از ماندن معذور باشد.

حضرت امام: در کوچ کردن بعد از ظهر در روز دوازدهم، زنها هم حکم مردان را دارند. بنابراین، اگر زنها با عذر از رمی در روز، شب دوازدهم رمی کردند، نمی توانند قبل از ظهر از منی کوچ کنند مگر از ماندن تا بعد از ظهر، معذور باشند.^۶

۱. ملحق مناسک، ص ۴۲۰، الخروج من منی ثم العود الیه للنفر بعد الزوال س ۲ (ترجمه و تلخیص شد).

۲. مناسک الحج، ص ۲۷۸.

۳. همان، ص ۲۷۸، س ۹.

۴. مناسک زائر، ص ۲۶۵، م ۶۵۰.

۵. استفتاآت حج، ص ۲۵۶، پاسخ پرسش ۸۵۸.

۶. مناسک، م ۱۲۳۶.

این مسأله مورد اتفاق است و مراجع عظامی که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسأله حاشیه ندارند جز آیه الله سیستانی که فرموده است: زنان نمی توانند به جز رمی جمره عقبه در شب عید رمی جمرات را در شب انجام دهند بلکه در روز اگر می توانند خودشان انجام دهند و اگر نمی توانند نایب بگیرند و در هر صورت نباید قبل از ظهر از منی کوچ کنند مگر این که کوچ کردن بعد از ظهر بر آنها حرجی باشد که در این صورت اگر بیتوته شب سیزدهم برای آنها ممکن باشد و حرجی نباشد باید بمانند و اگر میسر نیست، نفر پیش از ظهر جایز است.^۱

نیز از آیه الله سیستانی سؤال شده: روز دوازدهم ذیحجه در منی به شدت ازدحام وجود دارد چه برای رمی و چه برای کوچ از آن پس از ظهر، حال تکلیف بیماران و زنان و کسانی که به هر جهت ضعیف و ناتوان هستند نسبت به رمی و کوچ بعد از ظهر روز دوازدهم چیست؟
جواب: اگر بر اثر شدت ازدحام این افراد خودشان نتوانند رمی کنند، می توانند برای آن نایب بگیرند و اگر ازدحام مانع کوچشان پس از ظهر روز دوازدهم شود، در صورتی که می توانند بدون سختی و حرج شب سیزدهم را در منی بمانند، باید چنین کنند [یعنی شب سیزدهم را در منی بمانند]. و اگر نه برایشان جایز است پیش از ظهر از منی کوچ کنند.^۲

آیه الله شبیری: حکم النساء بالنسبة إلى الافاضة حکم الرجال فلا تجوز لهنّ الافاضة منه قبل زوال الیوم الثانی عشر، فالمرأة التي رمت الجمار فی اللیلة الثانیة عشرة لا يجوز لها ان تنفر، بل يجب علیها أن تؤخر النفر الی زوال الیوم الثانی عشر.^۳

سؤال از آیه الله صافی: آیا زنها می توانند شب دوازدهم ذی الحجه رمی جمرات نمایند، و همان شب به مکه بروند، و دیگر به منی برنگردند، یا باید مانند مردان تا ظهر در منی بمانند؟
جواب: باید مانند مردان تا ظهر روز دوازدهم در منی بمانند، مگر از ماندن تا ظهر معذور باشند.^۴

۱. همان، حاشیه همان مسأله.

۲. ملحق مناسک الحج، ص ۴۱۹.

۳. مناسک الحج، (عربی) ص ۳۱۹، م ۹۲۹.

۴. استفتاآت حج (هزار مسأله)، ص ۲۵۶، پرسش و پاسخ ۸۵۷.

کوچ قبل از ظهر کفاره ندارد هر چند بدون عذر باشد

مسأله ۲۳۰- افرادی که بدون عذر یا به خاطر ندانستن مسأله یا بواسطه پافشاری مسئول کاروان و مانند اینها، قبل از ظهر از منی کوچ کنند کفاره بر آنان نیست هر چند در صورت عمد مرتکب گناه شده و باید استغفار کنند. این مسأله مورد اتفاق است.^۱

بازگشت به منی برای کوچ

باید قبل از ظهر باشد یا بعد از ظهر هم جایز است؟

مسأله ۲۳۱- افرادی که بعد از نیمه شب به مکه رفته‌اند باید برای رمی روز دوازدهم و کوچ بعد از ظهر، به منی بازگردند، حال آیا لازم است قبل از ظهر برگردند؟
حضرت امام: وقوف در روز دوازدهم واجب نیست و آنچه واجب است کوچ نکردن قبل از زوال است؛ پس خدمه کاروان و همراهان معذورین از رمی در روز که با آنها به مکه می‌روند، می‌توانند بعد از نصف شب از منی خارج شوند و روز دوازدهم - ولو بعد از ظهر - برای رمی، به منی بازگردند؛ و اگر قبل از ظهر آمدند، بعد از ظهر کوچ نمایند؛ و در هر صورت رمی شب، برای آنها کافی نیست.^۲

کسی که شب دوازدهم، بعد از نصف شب، از منی خارج و به مکه می‌رود، لازم نیست قبل از ظهر به منی بیاید، هر چند اگر قبل از ظهر بیاید نمی‌تواند قبل از ظهر کوچ کند.^۳
آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند و در مناسک خودشان صفحه ۱۶۴ در ضمن پاسخ سؤال ۵۲ به آن اشاره دارد].
آیه الله خویی: اگر می‌تواند قبل از ظهر به منی بیاید تا بعد از ظهر برگردد واجب است وگرنه بر او چیزی نیست.^۴

۱. به مناسک حضرت امام م ۱۲۳۹ مراجعه شود. ۲. مناسک م ۱۲۴۰.

۳. همان، م ۱۲۴۱.

۴. مناسک حضرت امام حاشیه م ۱۲۳۷ به نقل از (استفتاآت، ص ۲۶۰، س ۷۸۰).

آیه الله سیستانی: لازم نیست بازگشت به منی قبل از ظهر باشد، بعد از ظهر هم جایز است.^۱
آیه الله شبیری: کسی که پیش از ظهر روز دوازدهم - ولو عصباناً - از منی کوچ کرد واجب نیست به منی برگردد ولی کسی که اثاثیه اش را در منی باقی گذاشته و از منی خارج شده است باید برگردد تا بعد از ظهر کوچ کند و لازم نیست بازگشتش به منی قبل از ظهر باشد بلکه اگر بعد از ظهر هم برگردد مانعی ندارد.^۲
آیه الله صافی: لازم است در صورت امکان، قبل از ظهر به منی برگردد و در صورت جهل و نسیان چیزی بر او نیست.^۳

مستحبات مکه مکرمه

- ۱- تلاوت قرآن و ختم آن در مکه معظمه - در مسجدالحرام یا جای دیگر شهر مکه - .
- ۲- بسیار دعا کردن و ذکر خدا را بر زبان جاری نمودن.
- ۳- تصمیم بر آمدن مجدد به حج و زیارت خانه خدا که این تصمیم موجب طول عمر است.
- ۴- بسیار طواف کردن خصوصاً به نیابت از پدر و مادر، سفارش کنندگان، خویشاوندان و همه آشنایان.
- ۵- در حطیم - بین درب کعبه و حجرالأسود - نماز خواندن و توبه و استغفار کردن [در روایت است که حطیم - یعنی بین درب کعبه و حجرالاسود - شریفترین مکانهای روی زمین است].
- ۶- از آب زمزم نوشیدن.
- ۷- به کعبه معظمه نگاه کردن.
- ۸- دعاهاى هنگام ورود به مسجدالحرام و هنگام نوشیدن آب زمزم و غیر اینها که در کتب ادعیه آمده در صورت امکان خوانده شود.

۱. ملحق المناسک، ص ۴۲۰. [ترجمه شد].

۲. مناسک الحج (عربی)، ص ۳۱۹، م ۹۲۸ (ترجمه شد).

۳. استفتاآت حج و عمره (هزار مسأله)، ص ۲۵۶، پاسخ س ۸۵۸.

طواف وداع و دعا هنگام بازگشت به وطن

کسی که می‌خواهد از مکه برود مستحب است طواف وداع نماید و دو رکعت نماز طواف بخواند و صلوات بفرستد و بگوید:

«اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ، وَنَبِيِّكَ وَأَمِينِكَ، وَحَبِيبِكَ وَنَجِيِّكَ، وَخَيْرَتِكَ مِنْ خَلْقِكَ، اللَّهُمَّ كَمَا بَلَغَ رِسَالَاتِكَ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِكَ، وَصَدَعَ بِأَمْرِكَ، وَأُذِيَ فِيكَ وَفِي جَنِّكَ حَتَّى آتَيْتَهُ الْيَقِينَ، اللَّهُمَّ أَقْلِبْنِي مُنْجِحاً مُفْلِحاً مُسْتَجَاباً لِي، بِأَفْضَلِ مَا يَرْجِعُ بِهِ أَحَدٌ مِنْ وَفْدِكَ مِنَ الْمَغْفِرَةِ وَالْبَرَكَاتِ وَالرِّضْوَانِ وَالْعَافِيَةِ».

سپس بگوید:

«أَيُّونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ، إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ رَاغِبُونَ، إِلَى رَبِّنَا رَاغِبُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ كَثِيراً وَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ».

و هنگام خروج از مسجد الحرام سجده طولانی بکند و از خدا بخواهد که توفیق بازگشت به مکه معظمه را به او بدهد.

مسائل مصدود و محصور

مصدود به کسی گفته می‌شود که به واسطه دشمن و مانند او - مثل بسته بودن راه یا فراهم نشدن وسیله نقلیه یا جلوگیری حکومت و مانند اینها - نتواند اعمال عمره یا حج را انجام دهد.

محصور به کسی گفته می‌شود که به واسطه بیماری و مانند آن - مثل شکستگی یا تصادف یا مجروح شدن - نتواند اعمال را انجام دهد.

کسی که محرم شود واجب است حج یا عمره را تمام کند

مسئله ۲۳۲ - حضرت امام: شخصی که محرم به احرام عمره یا احرام حج شود، واجب است تمام اعمال عمره و حج را انجام دهد.
این مسئله مورد اتفاق است.^۱

آیه الله فیاض: بنا بر احتیاط جایز نیست مکلف از عمره تمتع مستحب در اثنای آن دست بردارد به این ترتیب، که پس از احرام بستن برای عمره از میقات و پیش از ورود به حرم، احرام را بهم زده و به وطن خویش برگردد. البته بعد از ورود در حرم با احرام، جایز نیست احرام را بهم بزند، بلکه واجب است عمره را به اتمام برساند. و اگر در این صورت معصیت نموده و عمره را نیمه کاره گذاشته و به وطنش برگردد، احرامش باطل و لغو می شود و شخص گناهکار است.^۲

قد تسأل: هل يجوز رفع اليد عن عمرة التمتع المستحبة أثناءها، كما إذا أحرم لها من أحد المواقيت ثم يلغى الإحرام قبل دخوله في الحرم و يرجع إلى بلده؟ والجواب: انه لا يجوز على الأحوط، نعم لا يجوز له ذلك بعد دخوله في الحرم محرماً، فانه يجب عليه حينئذ اتمام العمرة، و أما إذا عصى و لم يتم عمرته و رجع إلى بلده، فهل يظل محرماً أو يلغى احرامه؟ و الجواب: يلغى احرامه بانتهاء وقت العمرة، و لا شيء عليه ما عدا الإثم.^۳

آیا احرام خود به خود و بدون انجام اعمال باطل می شود؟

مسئله ۲۳۳ - اگر کسی محرم به عمره مفرده شود بدون انجام اعمال آن - ولو با استنابه - از احرام خارج نمی شود.

این حکم نسبت به عمره مفرده مورد اتفاق است، مگر آیه الله فیاض که فرموده است: اگر در انجام اعمال کوتاهی کند تا ماه بگذرد احرامش باطل می شود.^۴

۱. به مناسک حضرت امام، م ۱۲۹۳، مراجعه شود. ۲. مناسک حج، ص ۷۵، مسئله ۲۰۰.

۳. مناسک الحج؛ ص ۸۶. ۴. مناسک ایشان، مسئله ۲۰۲.

اما اگر کسی محرم به احرام عمره تمتع یا حج شود و در اثر جهل به مسائل، طواف یا سعی را باطل انجام دهد، یا عمداً آنها را ترک کند - چه عالم به حکم باشد و چه جاهل - و آنها را در وقتش تدارک نکند، عمره و حج باطل می‌شود ولی آیا احرام نیز باطل می‌شود و شخص قهراً از احرام خارج است یا لازم است با اعمال عمره مفرده از احرام خارج شود؟

حضرت امام و اکثر مراجع فرموده‌اند، احرام باطل نمی‌شود، و آیات عظام خویی، سیستانی فرموده‌اند: در بعضی موارد احرام نیز باطل و شخص بدون انجام اعمال از احرام خارج است.^۱
[عبارت مناسک چنین است:]

حضرت امام: شخصی که به احرام عمره یا حج محرم شد واجب است عمره و حج را تمام کند وگرنه در احرام باقی می‌ماند.^۲

مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسأله حاشیه ندارند جز آیات عظام خویی و سیستانی که فرموده‌اند احرام در بعضی موارد بدون انجام اعمال باطل می‌شود. نیز **حضرت امام فرموده است: طواف از ارکان عمره است، و کسی که آن را تا وقتی که وقت آن فوت شود، ترک کند، عمره او - چه عالم به حکم و چه جاهل باشد - باطل است. چنین کسی، احوط آن است که حج افراد بجا آورد، و پس از آن، عمره بجا آورده و حج را در سال بعد، اعاده کند.^۳**

آیه الله سیستانی: إذا ترک الطواف فی عمره التمتع عمداً مع العلم بالحکم، أو مع الجهل به، ولم يتمکن من تدارکه وإتمام أعمال العمرة قبل زوال الشمس من يوم عرفه، بطلت عمرته، ولو كان جاهلاً وجبت علیه كفارة بدنة أيضاً على الأحوط وجوباً كما تقدم ذلك كله في أول الطواف.

۱. این مسأله اگرچه مربوط به مسائل محصور و مصدود نیست ولی نظر بر این که در مناسک حضرت امام ضمن مسائل محصور و مصدود به آن اشاره شده، ما نیز آن را بطور خلاصه آوردیم و در صورت نیاز باید به مناسکها یا به بخش اول همین کتاب - جلد اول - مراجعه شود.

۲. مناسک، م ۵۵۱ و ۵۵۲.

۳. مناسک، م ۱۲۹۳.

وإذا ترك الطواف في الحج متعمداً - سواء كان عالماً بالحكم أم جاهلاً به - ولم يمكنه التدارك بطل حجّه، وإذا كان ذلك من جهة الجهل بالحكم لزمته كفارة بدنة أيضاً.^١
السؤال ١: ما حكم من علم ببطلان طوافه - جهلاً منه ببعض أركانه - فى كل من الحالات التالية:

أ- بعد الفراغ من أعمال عمرة التمتع مع سعة الوقت؟

الجواب: يعيد طوافه وصلاته وسعيه ثم يقصر.

ب - بعد الفراغ من أعمال عمرة التمتع مع ضيق الوقت؟

الجواب: إذا ضاق الوقت بحيث لا يمكنه إعادة الأعمال قبل زوال الشمس من يوم عرفه بطلت عمرته وعليه كفارة بدنة على الأحوط وجوباً.

ج - عند الوقوف بعرفات؟

الجواب: تمتعه محكومة بالبطلان وعليه كفارة بدنة على الأحوط وجوباً.

د - بعد الفراغ من أعمال الحج مع فرض كون الطواف للحج؟

الجواب: يعيده ويعيد صلاته وسعيه قبل إنقضاء شهر ذى الحجة.

هـ - بعد العود إلى وطنه فيما إذا كان الطواف للحج؟

الجواب: يبطل حجّه وعليه كفارة بدنة إلا مع التدارك قبل انقضاء الشهر وهل يجزى فيه الإستنابة إذا تعذر عليه الرجوع بنفسه؟ الأقرب ذلك.

ز - بعد العود إلى وطنه فيما إذا كان الطواف للعمرة المفردة مع إمكان الرجوع وعدمه؟

الجواب: إن أمكنه الرجوع رجع وأعاد النسك وإلا ففى الاجتزاء بالإستنابة فيه إشكال وإن كان الاقرب كفايتها.

السؤال ٢: ذكرت فى جواب السؤال السابق (ان من علم عند وقوفه بعرفات ببطلان

طواف عمرته جهلاً منه ببعض أركانه تكون تمتعه محكومة بالبطلان) فهل معنى ذلك ببطلان

حجّه بتمامه أو خصوص عمرة تمتعه؟

الجواب: حج تمتعه باطل فان اراد الاتيان بحج الافراد ووسعه الوقت لذلك فليذهب إلى بعض المواقيت ويحرم له ولكن ذلك لا يجزيه عن حج التمتع ان كان فرضاً عليه.^۱

مواردی که احرام باطل می شود

مورد اول: ترک طواف یا باطل انجام دادن آن

آیه الله خویی: اگر حج گزار بعد از انجام اعمال عمره و حج بفهمد وضویش باطل بوده، اگر زمان تدارک گذشته مانند اینکه وضوی طواف عمره باطل بوده حجش باطل است، احرام او هم باطل است و اگر زمان تدارک باقی باشد مانند اینکه طواف حج باطل بوده و هنوز ماه ذی الحجه تمام نشده طواف و اعمال مترتبه را اعاده می کند و اگر متمکن از مباشرت نیست برای آن اعمال نایب می گیرد و نباید اعاده غیر از طواف نساء از ماه ذی الحجه بگذرد.^۲

نیز فرموده است: مستحب است محرم هنگامی که می خواهد احرام ببندد، بر پروردگار خود شرط کند که هر جا نتواند اعمال را ادامه دهد از احرام بیرونش بیاورد، هر چند بیرون آمدن از احرام متوقف بر او نیست، زیرا هر جا که نتواند و عذر یا مانعی پیدا کرد خود به خود از احرام بیرون خواهد آمد، چه این شرط را کرده باشد چه نکرده باشد.^۳

آیه الله سیستانی: [در همین مسأله فرموده است:] ولی در فرض جهل به حکم حج او باطل است و بنا بر احتیاط واجب باید یک شتر کفاره بدهد و از احرام خارج شده است.^۴ نیز فرموده است: طواف عمره تمتع اگر عمداً ترک شود حج فاسد می شود خواه دانا و عالم به حکم باشد یا جاهل ... و بنا بر اظهر در صورتی که عمره باطل شود احرام هم باطل می شود...^۵

همچنین فرموده است: کودک نابالغی با اذن پدر محرم شد و طواف را نیمه کاره به

۱. مناسک الحج، ص ۱۹۴.

۲. مناسک حضرت امام حاشیه م ۵۸۹.

۳. مناسک، ص ۲۸۴، م ۴۵۹.

۴. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۵۸۹.

۵. مناسک، ص ۲۰۷-طواف- (عبارت تلخیص شد)

تصور اینکه همین مقدار کافی است رها کرد و سعی را نیز از طبقه دوم انجام داد، باید طواف و نماز و سعی را اعاده کند و بعد تقصیر نماید و اگر وقت عمره تمتع گذشته، احرامش باطل شده و چیزی بر او نیست.^۱

نیز فرموده است: اگر طفل غیر ممیز را ولیش محرم کند به عمره مفرده ولی اعمال را مطابق وظیفه‌ای که در مناسک ذکر شده انجام ندهد به احرام باقی می ماند تا اعمال عمره مفرده را درست انجام دهد.^۲

آیه الله فیاض: إذا ترک الطواف فی عمره التمتع عمدا مع العلم بالحکم أو مع الجهل به و لم يتمكن من التدارک قبل الوقوف بعرفات بطلت عمرته و علیه إعادة الحج من قابل و قد مرّ أن الأظهر بطلان إحرامه أيضا لكن الأحوط أن يعدل إلى حج الافراد و يتمه بقصد الأعم من الحج و العمرة المفردة و إذا ترک الطواف فی الحج متعمدا و لم يمكنه التدارک بطل حججه و لزمته الاعادة من قابل و إذا کان ذلك من جهة الجهل بالحکم لزمته كفارة بدنة أيضا.^۳

الثالثة: ان یترک طواف الحج، فان کان ذلك عن عمد و علم بالحکم و لم یتدارک حتی انتهى الوقت بانتهاء شهر ذی الحجة، بطل حججه و احرامه معاً، و إن کان عن جهل بالوجوب و لم یتدارک الی أن یتتبی الوقت بطل حججه و احرامه أيضاً، و علی تارک الطواف جهلاً كفارة بدنة.^۴

مورد دوم: دیوانه یا بی هوش شدن در اثنای اعمال

آیه الله خویی: [در همین فرض فرموده است:] بنا بر اظهر احرام او نیز باطل می شود.^۵

آیه الله سیستانی: [در همین فرض فرموده است:] اگر احتمال بهبودی و درک و قوفین در او نیست نیازی به نیابت نیست و حج و احرام او باطل است.^۶

۱. مناسک الحج وملحقاتها، م ۸، ملحق سؤال ۲ و مناسک محشی، م ۷۵۹.

۲. مناسک الحج و ملحقاتها، ص ۱۳، ملحق ۴، مسأله ۸.

۳. تعالیک مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۳۵۱، مسأله ۳۲۱.

۴. مناسک الحج؛ ص ۱۷۱. ۵. مناسک امام، حاشیه م ۷۵۹.

۶. همان.

اگر سعی در عمره باطل باشد.

آیه الله سیستانی: فرع ۱: چنانچه در عمره تمتع سعی را در طبقه دوم انجام داده است و یا در ویلچر بوده و خواب رفته و در وقت آن متوجه نشده عمره باطل است و احرام حج نیز باطل است و اگر در حج چنین شده است و تا آخر ذی الحجه تدارک نکرد حج باطل و احرام نیز باطل می شود.

فرع ۲: اگر در عمره مفرده چنین شده و بدون تدارک آن محرم به عمره تمتع شده است و تا هشتم ذی الحجه در مکه مانده است عمره مفرده او - از باب خطا در تطبیق - منقلب به عمره تمتع شده و حشش صحیح است.

السؤال ۱: إذا كانت المرأة تستعمل صبغ الاظافر الحاجب عن وصول الماء إلى الظفر فحجت كذلك جهلاً منها بان وجود الصبغ يمنع من صحة وضوئها فماذا يلزمها؟
الجواب: يبطل حجها وعليها كفارة بدنة على الاحوط.

السؤال ۲: إذا كان طواف حجه باطلاً ولم يعلم بذلك إلا بعد سنوات فما هو حكمه؟
الجواب: حجّه محكوم بالبطلان.^۱

السؤال ۶: إذا تبين بعد الحجّ بطلان طوافه لبطلان وضوئه لوجود حاجب كان يجهل بوجوده فما هو حكمه؟

الجواب: يلزمه تدارك الطواف إلى آخر ذی الحجّة فإن فاتته التدارك بطل حجّه ولكن لا تلزمه كفارة بدنة فانها مختصة بمن ترك الطواف عن جهل بالحكم.^۲

السؤال ۷: من أدى اعمال حج التمتع ورجع إلى وطنه وتيقن بانه كان على حال الجنابة في اوقات ادائه للمناسك فما هو تكليفه؟

الجواب: إذا كان ناسياً للجنابة فحجه صحيح ولكن عليه قضاء الطواف وصلاته وإذا لم يكن متمكناً من الرجوع فله الاستنابة فيهما، وإذا كان جاهلاً بجنابته فحجه باطل وعليه - إن كان جاهلاً بالحكم لا الموضوع - كفارة بدنة ايضاً على الاحوط وجوباً.

السؤال ۸: شخص وجب علیه غسل مس المیت فنیسیه وحج كذلك فما هو حکمه؟
الجواب: حکمه حکم ناسی غسل الجنابة و سیأتی فی جواب السؤال التالی.
السؤال ۹: إذا نسی الشخص جنابته فأتی بأعمال العمرة والحج وهو جنب فما هو حکمه؟

الجواب: طوافه وصلاته للنسکین باطلة و حکمه حکم ناسی الطواف فان تیسر له القضاء بنفسه قضاها وإلا استتاب.^۱

السؤال ۲: إذا لم يتمکن من مباشرة السعی فاستعان بغيره لیسعی به فحمله علی متنه أو علی عربة وسعی به وقد غلبه النوم أثناء السعی فهل یصحّ سعیه؟
الجواب: الظاهر بطلانه.^۲

السؤال ۲: إذا علم ببطلان سعیه فی عمره التمتع بعد الزوال من يوم عرفه للاخلاق ببعض اركانه جهلا منه بالحکم فهل بإمكانه الاتیان بالسعی و التقصیر و طواف النساء و صلوته لتقع عمره مفردة بدلا عن عمره التمتع؟
الجواب: لا مجال لذلك بل يكشف ذلك عن بطلان احرامه.^۳

وظيفة کسی که بعد از احرام از ورود به مکه منع شود

مسألة ۲۳۴ - حضرت امام: اگر کسی بعد از احرام عمره، توسط دشمن یا دیگری - از قبیل عمال دولت و... - از رفتن به مکه منع شود و راه دیگری برای رفتن نباشد، یا اگر باشد، مؤونه آن رانداشته باشد، می تواند در همان محل که منع شده، یک شتر، یا یک گاو، یا یک گوسفند قربانی کند و از احرام خارج شود. این قربانی بنابر احتیاط واجب، به نیت تحلیل و به احتیاط واجب، قدری از مو یا ناخن خود را بگیرد؛ و در این صورت همه چیز حتی زن، بر او حلال می شود.^۴

۲. مناسک الحج، ص ۲۰۹.

۴. مناسک، م ۱۲۹۴.

۱. مناسک الحج، ص ۱۶۰.

۳. مناسک الحج، ص ۲۱۳.

آیه الله خامنه‌ای: [متعرض احکام محصور و مصدود نشده‌اند].

آیه الله خویی: مصدود از عمره در جای خود قربانی کرده و از احرام خارج می‌شود. و احتیاط این است که حلق یا تقصیر را به آن ضمیمه نماید بلکه احتیاط این است که حلق را اختیار نماید در صورتی که قربانی را با خود آورده باشد در عمره مفرده.^۱

آیه الله سیستانی: مصدود کسی است که پس از بستن احرام، دشمن و مانند آن مانع از رسیدن او به اماکن مقدسه جهت انجام مناسک حج یا عمره می‌شود.^۲

مصدود در عمره مفرده اگر قربانی به همراه خود آورده باشد جایز است با کشتن قربانی در همان جایی که جلو او گرفته شده، از احرام بیرون رود و اگر قربانی به همراه نیاورده باشد و بخواهد از احرام بیرون رود باید گاو و یا گوسفند یا شتر را تهیه و آن را قربانی کند، و بنا بر احتیاط بدون آن از احرام بیرون نمی‌رود. و احتیاط واجب آن است که تراشیدن سر یا کوتاه کردن آن را ضمیمه قربانی در هر دو صورت گذشته نماید.

و اما مصدود در عمره تمتع، اگر مصدود از حج نیز باشد حکمش همان است که گذشت، و اگر نباشد، مانند اینکه شخصی را از رسیدن به خانه خدا قبل از وقوفین فقط منع کنند بعید نیست تکلیف چنین شخصی مبدل به حج افراد شود.^۳

آیه الله شبیری: کسی که احرام عمره تمتع بسته، ولی نمی‌تواند اعمال آن را انجام دهد و قبل از غروب روز نهم خود را به عرفات برساند، اگر هنگام احرام شرط تحلل کرده است یعنی از خداوند متعال خواسته که اگر مانعی پیش آمد همان جا از احرام بیرون آید - به مجرد صد یا حصر از احرام بیرون آید.^۴

کسی که از حج تمتع مصدود شده اگر شرط تحلل نکرده باشد، باید در همان محل صد یا در مکه یا منا یا بین آنها، یک شتر یا گاو یا گوسفند قربانی کند و با تراشیدن سر یا گرفتن از موی سر، از احرام بیرون آید و همه محرمات احرام بر او حلال می‌شود.

۱. مناسک، ص ۲۷۶، م ۴۴۴.

۲. مناسک، ص ۳۱۶، م ۴۳۸.

۳. مناسک زائر، ص ۲۶۹، م ۶۵۲ و ص ۲۷۰، م ۳۵۳ و ۶۵۴.

۴. مناسک، ص ۳۱۶، م ۴۳۹.

و اگر نمی‌تواند قربانی کند باید صبر کند تا وقت حج بگذرد و با عمره مفرده و اگر نمی‌تواند با حلق یا تقصیر از احرام خارج شود.^۱

آیه الله صافی: کسی را که در عمره از ورود به مکه منع کنند - مصدود - در همان مکانی که از او جلوگیری شده می‌بایست قربانی کرده، از احرام بیرون آید و احتیاط آن است که شخص مصدود علاوه بر قربانی حلق نیز بنماید...

احتیاط آن است که هنگام ذبح یا نحر قربانی قبل از تقصیر نیت تحلیل از احرام کند.^۲
آیه الله فیاض: المصدود هو الممنوع عن الحج أو العمرة بعد تلبسه باحرامهما.
 المصدود عن العمرة یذبح فی مکانه و یتحلل به و الأحوط ضم التقصیر أو الحلق الیه.^۳

وظیفه محرم که پس از ورود به مکه مصدود شود

مسئله ۲۳۵ - حضرت امام: اگر به احرام عمره، وارد مکه شود و دشمن یا کسی دیگر، او را از بجا آوردن اعمال عمره منع کنند، حکم مسئله قبل را دارد؛ بلکه اگر او را از طواف یا سعی نیز منع کنند، بعید نیست همین حکم را داشته باشد.^۴

بدهکاری که به خاطر بدهی یا به ظلم حبس شده نیز، حکم مسئله قبل را دارد.^۵
آیه الله خویی: مصدود از عمره در جای خود قربانی کرده و از احرام خارج می‌شود و احتیاط این است که حلق یا تقصیر را به آن ضمیمه نماید بلکه احتیاط این است که حلق را اختیار نماید در صورتی که قربانی را با خود آورده باشد در عمره مفرده.^۶

آیه الله سیستانی: [عبارت کامل ایشان در مسئله قبل گذشت و در آنجا فرموده بودند:] «مصدود کسی است که پس از بستن احرام، دشمن و مانند آن مانع از رسیدن او به اماکن مقدسه جهت انجام مناسک حج یا عمره می‌شود.»^۷

۱. همان، ص ۲۷۰، م ۳۵۳.

۲. مناسک محشی، حاشیه م ۱۲۹۴.

۳. تعالیک میسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۶۴۹، مسألة ۴۳۸ و ۴۳۹.

۴. مناسک م ۱۲۹۵.

۵. همان، م ۱۲۹۶.

۶. مناسک، ص ۲۷۶، م ۴۴۴.

۷. مناسک، ص ۳۱۶، م ۴۳۸.

و در خصوص محرم که پس از ورود به مکه مصدود شود در مناسک متعرض نشده‌اند. بلی ایشان در پاسخ پرسش از وظیفه محرم به عمره مفرده‌ای که بعد از رسیدن به مکه مصدود شده، فرموده است: «احکام مصدود بر او جاری است».

السؤال: من أحرم للعمرة المفردة و وصل مكة المكرمة إلا أنه اعتقل و سفر إلى بلده فوراً قبل الشروع في الطواف فهل له أن يستتيب في أعمال عمرته أم يجري عليه حكم المصدود؟
الجواب: لا يبعد جريان حكم المصدود عليه.^۱

آیه الله شبیری: [عبارت ایشان در مسأله قبل گذشت و متعرض مصدود در عمره مفرده نشده‌اند و فرقی هم بین مصدود قبل یا بعد از ورود به مکه نگذاشته‌اند].^۲

آیه الله صافی: [متعرض مصدود پس از ورود به مکه نشده‌اند و عبارت ایشان در مسأله قبل گذشت، ضمناً بر مناسک حضرت امام در این مسأله حاشیه ندارند].

آیه الله فیاض: تفصیل نداده و از مسأله بالا استفاده می شود که با ذبح از احرام خارج می شود.

مصدود از حج و وظیفه مصدود، صور صد و میزان در تحقق آن

میزان تحقق مصدودیت

مسأله ۲۳۶ - چنانچه شخص عمره تمتع را انجام داد و محرم به احرام حج شد:

۱- اگر بر اثر بازداشت یا زندان یا هر عامل دیگر، از انجام همه اعمال حج ممنوع شد در این صورت حجتش باطل است و برای خروج از احرام باید در محل بازداشت - در مکه یا منی یا بین آنها - قربانی کند و با حلق و تقصیر از احرام خارج شود و همه محرمات احرام بر او حلال می‌شود، حتی زن.

این صورت مورد اتفاق است.

۱. ملحق المناسک، ص ۴۴۶ - المحصور والمصدود - س ۱.

۲. به مناسک زائر، ص ۲۶۹، و ص ۲۷۰، م ۶۵۲ تا ۶۵۴ مراجعه شود.

۲- اگر تنها از بیتوته و رمی روز یازدهم و دوازدهم ممنوع گردد در این صورت حجش صحیح است و برای رمی روز یازدهم و دوازدهم نایب می‌گیرد و اگر استنابه ممکن نشد سال بعد خودش یا نایبش آنها را قضا می‌کند.

این صورت نیز اتّفاقی است.

۳- اگر تنها از وقوفین ممنوع شود.

۴- یا تنها از اعمال روز عید ممنوع شود.

۵- یا تنها از طواف و سعی ممنوع شود.

در این سه صورت اختلاف وجود دارد، بلکه معرکه آراء است، لذا عبارت مناسکها را بازگو می‌کنیم تا در صورت نیاز، به آنها مراجعه و هر کس نظر مرجع تقلید خود را بدست آورد.

حضرت امام: مصدود بودن در حج به یکی از صور ذیل متحقق می‌شود:

عدم امکان درک هیچ یک از وقوف اختیاری و اضطراری عرفه و مشعر؛

نرسیدن به چیزی که به فوت آن، حج فوت می‌شود، هر چند از روی علم و عمد نباشد؛

منع از منی و مکه بعد از وقوفین و با عدم امکان استنابه؛

منع از اعمال منی یا اعمال مکه، با عدم امکان استنابه؛

ولی اگر بعد از اتمام اعمال مکه، او را از بازگشت به منی برای انجام بیتوته و اعمال ایام

تشریق منع نمودند، مصدود بودن، تحقق پیدا نمی‌کند و حج او صحیح است و باید برای

انجام اعمال در این سال؛ و اگر نشد، سال دیگر نایب بگیرد.^۱

آیه الله خویی: مصدود از حج، چنانچه از موقف عرفات و مشعر یا خصوص موقف

مشعر مصدود باشد، وظیفه اش قربانی در محلّ صدّ و بیرون آمدن از احرام است و احتیاط

این است که علاوه بر قربانی، حلق یا تقصیر نیز بنماید و چنانچه مصدود از طواف و سعی

بعد از موقفین و اعمال منی (قبل یا بعد از آن) باشد در این صورت اگر نتواند نایب بگیرد،

وظیفه‌اش قربانی در محلّ صدّ است و اگر بتواند برای طواف و سعی نایب بگیرد، احوط این است که هر دو وظیفه را انجام دهد؛ یعنی هم قربانی کند و هم نایب بگیرد (گرچه اظهار جواز اکتفا به قربانی است در صورتی که جلوگیری از دخول در مکه باشد و جواز اکتفا به نایب گرفتن است اگر جلوگیری بعد از آن باشد و چنانچه فقط از اعمال منی جلوگیری شده باشد نه از رفتن به مکه، در این صورت چنانچه بتواند برای رمی و قربانی نایب بگیرد صحیح است و خود حلق یا تقصیر نموده و از احرام خارج شده، سپس بقیه مناسک و اعمال را بجا آورد و چنانچه نتواند نایب بگیرد، در این صورت ظاهراً وظیفه‌اش این است که پول قربانی را نزد کسی بگذارد که بجای او قربانی کند و در جای خود حلق یا تقصیر نموده و برای بجا آوردن اعمال مکه به مکه رفته و پس از انجام اعمال آنجا، تمام چیزهایی که به احرام بر او حرام شده بود، حلال خواهد شد حتی زن و حاجتی به چیز دیگر ندارد و حجش صحیح است و بایستی در سال بعد بنا بر احتیاط رمی را اعاده نماید.

کسی که تمام اعمال حج را بجا آورده و در مکه است و از رفتن به منی جهت بیتوته و رمی جمرات منع و جلوگیری شود، حجش تمام است و برای رمی در صورت امکان همان سال نایب می‌گیرد، و در صورت عدم امکان برای سال بعد نایب بگیرد بنا بر احتیاط، و حکم مصدود بر چنین شخصی جاری نیست.^۱

آیه الله سیستانی: مصدود در حج تمتّع اگر از رسیدن به وقوفین یا مشعر به تنهایی منع شده باشد احتیاط این است که طواف و سعی نماید و سر خود را بترشد و گوسفندی را قربانی کند و سپس از احرام بیرون رود. و اگر از طواف و سعی منع شده باشد و نگذارند به جایگاه طواف و سعی برود، در این صورت اگر نتواند نایب بگیرد و بخواهد از احرام بیرون رود، احتیاط این است که قربانی کرده و پس از آن حلق یا تقصیر نماید و اگر بتواند نایب بگیرد بعید نیست که نایب گرفتن کفایت کند، بنابراین برای طواف و سعی نایب می‌گیرد و نماز طواف را خود پس از طواف نایب بجا می‌آورد و اگر از رسیدنش به منی جهت بجا

آوردن اعمال آنجا جلوگیری شود در این صورت اگر بتواند نایب بگیرد باید نایب جهت رمی و قربانی کردن بگیرد، و پس از آن سر خود را بترشد یا کوتاه کند و موی خود را در صورت امکان نیز به منی بفرستد، و باقی مناسک را بجا آورد و اگر نتواند نایب بگیرد، واجب نیست قربانی کند، ولی بجای آن روزه بگیرد، همچنان که واجب نیست رمی کند - اگر چه احتیاط این است که خودش شخصاً رمی را در سال آینده بجا آورد، در صورتی که به حج برود و یا توسط نایبش، در صورتی که به حج نرود - سپس باقی مناسک حج را، از سر تراشیدن یا کوتاه کردن و اعمال مکه بجا آورد، و پس از آن همه محرمات احرام بر او حلال می شوند حتی زنها، و نیاز به هیچ چیز دیگری نیست.^۱

در صورتی که از بازگشت شخص به منی جهت شب ماندن و رمی جمرات جلوگیری شود ضرری به صحّت حج شخص نمی رساند، و حکم مصدود بر او جاری نمی شود و بنا بر احوط و اولی برای رمی در همان سال در صورت امکان نایب بگیرد، و در صورت ناتوانی از نایب گرفتن، در سال آینده خودش شخصاً قضای آن را بجا آورد، در صورتی که به حج برود، و یا نایب قضای آن را بجا آورد، در صورتی که به حج نرود.^۲

آیه الله شبیری: حاجی در حج تمتع در موارد زیر مصدود می گردد:

۱- کسی که احرام حج تمتع بسته و از وقوف در مشعر باز بماند.

۲- کسی که از رمی جمره عقبه روز عید باز بماند.

۳- کسی که از طواف حج یا سعی باز بماند.^۳

مصدود اگر هنگام احرام شرط تحلل کرده است - یعنی از خداوند متعال خواسته که اگر مانعی پیش آمد همانجا از احرام بیرون آید - به مجرد صدّ از احرام بیرون می آید.^۴ کسی که از حج تمتع مصدود شده اگر شرط تحلل نکرده باشد، باید در همان محلّ صدّ یا در مکه یا منی یا بین آنها، یک شتر یا گاو و یا گوسفند قربانی کند و با تراشیدن سر یا

۱. مناسک، ص ۳۱۷، م ۴۴۰.

۲. همان، ص ۳۱۹، م ۴۴۲.

۳. مناسک زائر، ص ۲۶۹، م ۶۵۲.

۴. همان، ص ۲۷۰، م ۶۵۳.

گرفتن از موی سر، از احرام بیرون آید و همهٔ محرمات احرام بر او حلال می‌شود. و اگر نمی‌تواند قربانی کند باید صبر کند تا وقت حج بگذرد و با عمرهٔ مفرده و اگر نمی‌تواند با حلق یا تقصیر از احرام خارج شود.^۱

آیه الله صافی: اگر بعد از وقوفین او را از مناسک سه گانهٔ منی - رمی، قربانی و حلق یا تقصیر - منع کنند، پس اگر همچنین از داخل شدن مکه و ادای مناسک آن در طول ذی حجه هم منع شده باشد، در این صورت حکم مصدود را دارد و اگر منع تنها از رجوع به منی است، پس اگر تمکن از نایب گرفتن دارد، شخصی را برای خود نایب می‌گیرد تا رمی و قربانی را انجام دهد و پس از آن خودش حلق می‌کند و بعد از حلق از احرام خارج می‌شود و بقیه اعمال حج را بجا می‌آورد و اگر نمی‌تواند ناب بگیرد بنا بر احتیاط هدی را قربانی می‌کند و بر احرام باقی می‌ماند تا این که با عمرهٔ مفرده مُحَلَّ شُود و در صورتی که بعد از انجام اعمال مکه او را از برگشتن به منی برای بیتوته و رمی ایام تشریق منع کردند مصدود بودن تحقق پیدا نمی‌کند و حج او صحیح است و باید نایب بگیرد برای رمی جمرات در همان سال و اگر امکان نداشت در سال دیگر و در شبهایی که باید در منی بیتوته کند در مکه مشغول عبادت شود، و اگر این کار هم ممکن نشد، بنا بر احتیاط برای ترک بیتوته در منی کفاره بدهد.^۲

آیه الله فیاض: المصدود عن الحج إن كان مصدوداً عن الوقوف بالموقفین، فعليه أن يذبح هدياً في محل الصد، فإذا ذبحه تحلل من كل شيء قد حرم عليه حتى النساء، والأحوط ضم الحلق أو التقصير إليه أيضاً، وإن كان مصدوداً عن الطواف والسعي فحسب، فإن لم يستمر صده إلى آخر ذی الحجة، بأن خلی سبيله بعد أيام التشریق، أو فی العشرة الأخيرة، قام بنفسه بالطواف والسعی، فإذا طاف و سعى صح حجه، و لا شيء عليه، و لا يكون حينئذ من المصدود، و ان استمر صده إلى آخر ذی الحجة، فعليه أن يستناب من يطوف عنه، و يصلی ركعتيه، و يسعی، ثم يطوف عنه طواف النساء، و يصلی ركعتيه، فإذا صنع النائب ذلك صح

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۳۰۰.

۱. همان، ص ۲۷۰، م ۶۵۴.

حجه، و لا تجرى عليه أحكام المصدود أيضاً، وإن لم يكن متمكناً من الاستنابة أيضاً، فحينئذ يكون مصدوداً، ووظيفته أن يذبح الهدى في مكانه، و يضم اليه الحلق أو التقصير أيضاً على الأحوط، و يتحلل بذلك، و عليه الحج في العام القادم إذا لم تكن استطاعته وليدة تلك السنة، أو كانت و لكن تبقى بعد رجوعه من سفره، نعم إذا لم تبق بعد الرجوع، و لم تتجدد له بعد ذلك، سقط عنه الوجوب. و إن كان مصدوداً عن مناسك منى خاصة، لم تجز عليه أحكام المصدود، فانه في هذه الحالة إن كان متمكناً من الاستنابة فيستتيب للرمل و الذبح في منى، ثم يحلق أو يقصر في مكانه، و يرسل شعره إليها، و بذلك يتحلل، ثم يأتي ببقية المناسك، و إن لم يكن متمكناً من الاستنابة جاز له أن يذبح هديه في مكانه، ثم يحلق أو يقصر، فان من لم يتمكن من الذبح في منى لا بالمباشرة و لا بالاستنابة، جاز له أن يذبح في خارج منى كمكة أو غيرها، و أما وجوب الرمي فهو مشروط بالتمكن و مع العجز عنه حتى بالاستنابة فلا وجوب. و بعد ذلك يذهب بنفسه الى مكة فيطوف حول البيت طواف الحج، و يصلى ركعتيه، فيسعى بين الصفا و المروة، ثم يرجع الى البيت فيطوف طواف النساء، و يصلى ركعتيه، فاذا صنع ذلك فقد فرغ عن الحج، و يحل له كل شيء قد حرم عليه حتى النساء. و الحاصل: ان المصدود عن اعمال منى ليس مصدوداً عن الحج لكي يكون مشمولاً للآية الشريفة و الروايات.^۱

من تعذر عليه اكمال حجه لمانع غير الصد و الحصر يبطل و لا شيء عليه.^۲

یادآوری: مراجع عظام - جز آیه الله صافی - متعرض کفاره ترک بیتوته نشده اند.

وظيفة مصدود در فرض امید رفع مانع

مسئله ۲۳۷ - حضرت امام: اگر مصدود امید برطرف شدن مانع را داشته باشد، بلکه گمان

آن را هم داشته باشد، می تواند به دستوری که گفته شد، از احرام خارج شود.^۳

۲. همان، مسألة ۲۹۰.

۱. مناسك الحج؛ ص ۲۵۲، مسألة ۲۸۷.

۳. مناسك م ۱۳۰۲.

آیه الله سیستانی: اگر امید به برطرف شدن مانع را داشته باشد احتیاط آن است که صبر کند.^۱

وظیفهٔ مصدود نسبت به حج در سال بعد

مسئله ۲۳۸ - حضرت امام: کسی که از آمدن به مکه یا از اتمام اعمال، یا از بجا آوردن اعمالی که به ترک آنها - حتی به غیر عمد - حج باطل می شود، مصدود شود و به دستوری که گفته شد از احرام خارج گردد، اگر حج بر او مستقر بوده، یا نبوده و برای حجة الاسلام در سال بعد مستطیع باشد، باید سال بعد به حج برود و اعمالی که انجام داده از حجة الاسلام کفایت نمی کند.^۲ [این مسئله مورد اتفاق است.]

آیه الله فیاض: لا یسقط الحج عن المصدود بالهدی، و علیه الحج من قابل، إلا اذا كانت استطاعته ولیدة تلك السنة، و لم تبق بعد الرجوع من سفره، فحینئذ سقط الوجوب عنه ما لم تتجدد الاستطاعة له بعد ذلك.^۳

مصدودی که پس از رفع صد به وظیفه عمل نکرده است

مسئله ۲۳۹ - پرسش از مراجع عظام: شخصی بعد از احرام عمره تمتع و قبل از اعمال، دستگیر و زندانی شده و پس از گذشت ایام تشریق، آزاد شده و در زمان صد، به خاطر جهل یا عدم امکان، به وظیفهٔ مصدود عمل نکرده، وظیفهٔ او برای خروج از احرام چیست، و در صورتی که نتواند عمرهٔ مفرده انجام دهد تکلیفش چیست؟^۴ [پاسخ‌ها:]

آیه الله سیستانی: به احتیاط واجب از احرام خارج نمی شود مگر این که هدی تهیه و ذبح یا نحر کند و به احتیاط واجب حلق یا تقصیر نیز لازم است و اگر متمکن از هدی نباشد ده روز روزه بگیرد.^۵

۱. همان.

۲. مناسک م ۱۳۰۱.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۵۲، مسئله ۲۸۸.

۴. مناسک حضرت امام، م ۱۳۰۳.

۵. همان.

آیه الله صافی: شخص مذکور اگر قدرت بر اعمال مفرده دارد باید با اعمال عمره مفرده از احرام خارج شود و اگر از انجام عمره مفرده نیز ممنوع است به وظیفه مصدود عمل کند.^۱

وظیفه مصدود در حج استحبابی

مسئله ۲۴۰ - حضرت امام: کسی که به نیت حج استحبابی به نیت معصومین علیهم السلام یا غیر ایشان، برای عمره تمتع محرم شده، مریض شود، یا دشمن او را منع کند و نمی تواند اعمال را تمام کند و نایب هم نمی تواند بگیرد، حکم محصور و مصدود را دارد.^۲

مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسئله حاشیه ندارند جز آیه الله صافی که فرموده اند: [در فرض مسئله] اگر مریض شده یا دشمن او را منع کرده و نمی تواند اعمال عمره را تمام کند نایب بگیرد، و اگر قدرت انجام اعمال حج را ندارد واجب نیست محرم به احرام حج گردد.^۳

مسائل محصور (بیمار)

همان گونه که قبلاً بیان شد، محصور به کسی گفته می شود که در اثر بیماری، یا تصادف، یا شکستگی عضو و دیگر حوادث، نتواند اعمال را انجام دهد.

وظیفه محصور در عمره مفرده یا عمره تمتع

مسئله ۲۴۱ - محصور در عمره مفرده، برای خروج از احرام باید قربانی بفرستد به مکه و پس از ذبح قربانی، تقصیر کند و محرّمات احرام بر او حلال می شود جز زن، و زن بر او حلال نمی شود تا آنکه بعد از بهبودی عمره مفرده [ولو با استتبابه] بجا آورد.

۱. همان.

۲. مناسک، م ۱۳۰۴.

۳. همان، حاشیه همان مسئله، به نقل از آداب و احکام حج، ص ۳۸۵، م ۹۹۶.

محصور در عمره تمتع حکمش حکم محصور در عمره مفرده است، جز اینکه نسبت به حلال شدن زن، مورد اختلاف است، آیه الله خویی، فرموده‌اند: محصور در عمره تمتع، پس از فرستادن قربانی و ذبح آن، همه محرمات احرام، حتی زن، حلال می‌شود، ولی سایر مراجع که متعرض شده‌اند، فرموده‌اند: محصور در عمره تمتع مثل محصور در عمره مفرده است و زن بر او حلال نمی‌شود مگر با انجام عمره مفرده یا حج.

عبارت مناسک چنین است :

حضرت امام: اگر کسی به جهت مریضی، نتواند بعد از احرام عمره به مکه برود، اگر بخواهد محلّ شود، باید هدی کند، و به احتیاط واجب هدی یا پول آن را به وسیله شخص امینی به مکه بفرستد و با او قرارداد کند که در چه روز و چه ساعتی، آن را در مکه ذبح کند و وقتی که روز و ساعت موعود رسید، تقصیر کند؛ پس از آن، محرمات احرام - غیر از زن - بر او حلال می‌شود؛ و احتیاط آن است که نایب در ذبح، قصد تحلیل منوبّ عنه کند.^۱

محصور اگر حج واجب بر عهده او باشد، بعد از عمل به وظیفه محصور، زن بر او حلال نمی‌شود مگر آنکه خودش به مکه بازگردد و اعمال حج را بجا بیاورد و طواف نساء را انجام دهد، ولی اگر بازگشت ممکن نباشد، کفایت عمل نایب برای تحلیل زن بر او بعید نیست. اگر محصور، حج استحبابی بجا می‌آورد، کفایت طواف نایب از او، بعید نیست، هر چند احتیاط آن است که در صورت امکان خودش برود.^۲ [عبارت تحریرالوسیله، در رابطه با مسأله مزبور چنین است:]

مسأله - من أحرم للعمرة و لم يتمكن بواسطة المرض من الوصول إلى مكة، لو أراد التحلل لابد من الهدى، والأحوط إرسال الهدى أو ثمنه بوسيلة أمين إلى مكة، و يواعده أن يذبحه، أو ينحره في يوم معين و ساعة معينة، فمع بلوغ الميعاد يقصر فيتحلل من كل شيء إلا النساء، والأحوط أن يقصد النائب عند الذبح تحلل المنوب عنه.^۳

۱. مناسک م ۱۳۰۵.

۲. همان، م ۱۳۰۷.

۳. تحریرالوسیله، القول فی الصد والحصر، م ۹ و ۱۱.

مسأله - لو كان عليه حجّ واجب فحصر بمرض، لم يتحلّل من النساء إلا أن يأتي بأعمال الحجّ و طواف النساء في القابل، ولو عجز عن ذلك لا يبعد كفاية الإستنابة و يتحلّل بعد عمل النائب، ولو كان حجه مستحباً لا يبعد كفاية الإستنابة لطواف النساء في التحلّل عنها، والأحوط إتيانه بنفسه.^۱

یادآوری: عبارت حضرت امام در رابطه با محصور در عمره و در باره فرستادن قربانی و حلال شدن زن همین عبارات بود که از مناسک و تحریر آوردیم و فرقی بین حصر در عمره مفرده و عمره تمتع نگذاشته‌اند.

آیه الله خویی: وظیفه کسی که در عمره مفرده محصور شده این است که یک قربانی بفرستد و با دوستان خود وقت بگذارد که در آن وقت معین قربانی نمایند و خود در آن وقت معین از احرام خارج می‌شود. و برای چنین شخصی بخصوص جایز است در جای خود قربانی نموده و از احرام بیرون بیاید. و بر چنین شخصی بعد از این کار، تمام محرّمات احرام حلال می‌شود بجز زن، و زن بر او حلال نمی‌شود مگر بعد از آن که خوب شود و عمره مفرده را به جا آورد. و کسی که در عمره تمتع محصور شده حکمش حکم سابق است با این فرق که زن هم بر این شخص حلال می‌شود.^۲

آیه الله سیستانی: اگر کسی در عمره تمتع یا عمره مفرده محصور شود، و بخواهد از احرام بیرون بیاید، باید قربانی یا قیمت آن را با همسفرانش به مکه بفرستد، و با آنها قرارداد کند که در روز مشخصی آن را در مکه قربانی کنند، و آنگاه که آن وقت برسد سر خود را بترشد یا کوتاه کند و از احرام بیرون رود.

و در صورتی که نتواند قربانی و یا قیمت آن را بفرستد به علت پیدا نکردن کسی که با او بفرستد، جایز است در جای خود قربانی کند و از احرام بیرون رود.

و اگر در حج محصور باشد حکم همان است که گذشت، ولی قربانی باید در روز عید در منی کشته شود و بیرون آمدن محصور از احرام در موارد ذکر شده، موجب حلال شدن

۱. همان.

۲. مناسک، ص ۲۸۱، م ۴۵۳.

محرّمات احرام می شود، مگر زنها که حلال نمی شوند تا پس از اینکه طواف و سعی بین صفا و مروه را در حج و یا عمره بجا آورد.^۱

السؤال - ورد في المناسک أن المحصور لا يتحلل من النساء إلا بعد الإتيان بالطواف والسعي بين الصفا والمروة في حج أو عمرة والسؤال أنه ما هو حكمه لو لم يتمكن من الذهاب بنفسه هل تبقى النساء محرمة عليه إلى الأبد؟

الجواب - إذا لم يتمكن من الإتيان بالحج أو العمرة بنفسه فلا يبعد الاكتفاء بعمل النائب عنه في أحدهما في حلية النساء له.^۲

آية الله فياض: المحصور رجلاً كان أم امرأة، هو الممنوع عن الحج أو العمرة المفردة بمرض أو نحوه بعد تلبسه بالإحرام، فإن كان محصوراً في عمرة مفردة تخير بين أن يرسل الهدى الى محله، و هو مكة، فاذا بلغ الهدى محله حلق أو قصر في مكانه، و بين أن يذبح أو ينحر في مكانه، ثم يحلق أو يقصر فيه، فاذا فعل ذلك أحل من كل شيء قد حرم عليه، ما عدا النساء، و أما النساء فلا تحل له إلا بالآتيان بعمرة مفردة أخرى، و إن كان محصوراً في الحج، فحكمه ما تقدم في العمرة المفردة، غير أن النساء لا تحل للمحصور في العمرة المفردة، إلا بالآتيان بعمرة مفردة أخرى، و لكنها تحل للمحصور في الحج بالذبح و الحلق أو التقصير، و لا تتوقف حليتها على الآتيان بعمرة مفردة بعد الحصر. و أما المحصور في عمرة التمتع فقط دون الحج، فلا تترتب عليه أحكامه، بل تنقلب وظيفته حينئذ من التمتع إلى الافراد، كما تقدم في المصدود.^۳

وظيفة محصور (بیمار) در عمرة مفردة كه به مكه رسیده یا در مكه محصور شده است

فرع: اگر کسی بیمار شود، یا تصادف کند و او را به میقات ببرند و به عمرة مفردة محرم شود، یا کسی پس از محرم شدن و در بین راه بیمار شود، یا تصادف کند و او را با همان

۲. ملحق المناسک، احکام المحصور، ص ۴۵۰، س ۳.

۱. مناسک، ص ۳۲۱، م ۴۴۶.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۵۴، مسألة ۲۹۴.

حال به مکه معظمه ببرند، احرام او صحیح است، پس اگر بتواند اعمال را هر چند با کمک دیگران انجام دهد، و اگر مقدور نیست یا مشقت دارد نایب بگیرد و خودش حلق یا تقصیر کند و پس از آن نایبش طواف نساء و نماز آن را بجا آورد، و او از احرام خارج می شود.

فرع: اگر محرم به احرام عمره مفرده، بعد از رسیدن به مکه معظمه، بیمار شود یا تصادف کند، به نحوی که نتواند اعمال را هر چند با کمک گرفتن انجام دهد، نایب بگیرد و خودش حلق یا تقصیر کند (مثل فرع قبل) و از احرام خارج شود.

فرع: اگر کسی در عمره مفرده، در بین راه بیمار شود، یا تصادف کند و قبل از رسیدن به مکه او را به وطن بازگردانند، حکم مصدود را دارد و با قربانی و حلق، یا تقصیر از احرام خارج می شود. [به شرحی که در مسأله ۲۳۵ گذشت].

فرع: چنانچه فروع قبل در عمره تمتع رخ دهد، وظیفه همان است که نسبت به محصور در عمره مفرده بیان شد با این تفاوت که در عمره تمتع طواف نساء لازم نیست، همچنین در عمره تمتع، برای خروج از احرام تقصیر کنند، نه حلق.^۱

آیه الله فیاض: اذا احصر عن مناسک منی أو احصر من الطواف و السعی بعد الوقوفین فالحکم فیه کما تقدم فی المصدود، نعم، اذا کان الحصر من الطواف و السعی بعد دخول مکه فلا اشکال و لا خلاف فی ان وظیفته الاستنابة.^۲

وظیفه کسی که بعد از عمره تمتع و قبل از حج محصور شده و عدم کفایت عمره از حج

مسأله ۲۴۲ - چنانچه کسی بعد از عمره تمتع و قبل از محرم شدن به احرام حج محصور شود آیا عمره تمتع کفایت از حج واجب می کند و آیا این عمره، مفرده می شود؟ در اینکه عمره تمتع انجام شده کفایت از حج نمی کند، خلاقی وجود ندارد لذا اگر حج واجب بوده یا استطاعت تا سال بعد باقی بود واجب است حج را انجام دهد و اما وظیفه او فعلاً چیست؟

۱. در صورت نیاز به فروع مربوطه دیگر، به ملحق مناسک الحج آیه الله سیستانی، ص ۴۴۶ مراجعه شود.

۲. تعالیک مبسوطة علی مناسک الحج؛ ص ۶۸۰، مسأله ۴۵۰.

حضرت امام: اگر حصر، بعد از عمره تمتع و خروج از احرام نیز حاصل شود، انجام آن عمره، کفایت از حج نمی‌کند، و چنانچه سال اول استطاعت باشد، حج واجب نشده است.^۱

آیه الله خویی: [متعرض نشده‌اند، ولی بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله سیستانی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند جز اینکه فرموده‌اند:] «به احتیاط واجب عمره خود را عمره مفرده قرار دهد و طواف نساء انجام دهد و از احرام خارج شود.»^۲

آیه الله صافی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

وظیفه محصور در احرام حج و وظیفه او برای حلال شدن زن

مسئله ۲۴۳ - چنانچه کسی بعد از محرم شدن به احرام حج، به خاطر بیماری نتواند به عرفات و مشعر برود، وظیفه‌اش چیست و، برای خروج از احرام و حلال شدن امور زناشویی، چه وظیفه‌ای دارد؟

حضرت امام: اگر حج گزار بعد از احرام حج، نتواند به خاطر مریضی، به عرفات و مشعر برود، باید بنا بر احتیاط واجب هدی یا پول آن را به منی بفرستد و جهت ذبح در روز عید قرار بگذارد و بعد از ذبح، تقصیر کند؛ در این صورت، همه محرمات احرام - غیر از زن - بر او حلال می‌شود.^۳

محصور اگر حج واجب بر عهده او باشد، بعد از عمل به وظیفه محصور، زن بر او حلال نمی‌شود مگر آن که خودش به مکه بازگردد و اعمال حج را بجا بیاورد و طواف نساء را انجام دهد؛ ولی اگر بازگشت ممکن نباشد، کفایت عمل نایب برای تحلیل زن بر او، بعید نیست.

اگر محصور، حج استحبابی بجا می‌آورد، کفایت طواف نایب از او، بعید نیست هر چند احتیاط آن است که در صورت امکان، خودش برود.^۴

۱. مناسک م ۱۳۰۸.

۲. همان.

۳. مناسک م ۱۳۰۶.

۴. مناسک م ۱۳۰۷.

[یادآوری: عین عبارت تحریر الوسیله در رابطه با محصور در حج و حلال شدن زن بر او

چنین است:]

مسأله - لو أحرم بالحج ولم يتمكن بواسطة المرض عن الوصول إلى عرفات والمشعر وأراد التحلل يجب عليه الهدى، والأحوط بعثه أو بعث ثمنه إلى منى للذبح وواعد أن يذبح يوم العيد بمنى، فإذا ذبح يتحلل من كل شيء إلا النساء.^۱
لو كان عليه حج واجب فحصر بمرض، لم يتحلل من النساء إلا أن يأتي بأعمال الحج و طواف النساء في القابل، ولو عجز عن ذلك لا يبعد كفاية الإستنابة و يتحلل بعد عمل النائب، ولو كان حجه مستحباً لا يبعد كفاية الإستنابة لطواف النساء في التحلل عنها، والأحوط إتيانه بنفسه.^۲

آية الله خویی: کسی که محصور در حج شده، باز حکمش حکم سابق است، [حکمش حکم محصور در عمره تمتع است که در مسأله قبل گذشت]، و احتیاط این است که با زن نزدیکی نکند تا آنکه طواف و حج و سعی و طواف نساء را در حج یا عمره بجا آورد، آن وقت زن بر او حلال می شود.^۳

آية الله سيستانی: اگر کسی در حج محصور شود و بخواهد از احرام بیرون بیاید باید قربانی یا قیمت آن را برای همسفرانش بفروشد و با آنها قرارداد کند که در روز عید در منی قربانی کنند و آنگاه که روز عید و وقت قرارداد قربانی کردن رسید سر خود را بترشد یا کوتاه کند و از احرام بیرون رود - باید قربانی محصور در حج در روز عید در منی کشته شود - و بیرون آمدن محصور از احرام در این مورد نیز موجب حلال شدن محرمات احرام می شود، مگر زنها که حلال نمی شوند تا پس از اینکه طواف و سعی بین صفا و مروه را در حج و یا عمره به جا آورد.^۴

آية الله صافی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

۱. تحریر الوسیله، احکام الحج، القول فی الصد والحصر، م ۱۰ و م ۱۱.

۲. همان.

۳. مناسک، ص ۲۸۱، م ۴۵۳.

۴. مناسک، ص ۳۲۱، م ۴۴۶.

آیه الله فیاض: و أما النساء فلا تحل له إلا بالأتیان بعمرة مفردة أخرى، و إن كان محصوراً في الحج، فحكمه ما تقدم في العمرة المفردة، غير أن النساء لا تحل للمحصور في العمرة المفردة، إلا بالأتیان بعمرة مفردة أخرى، ولكنها تحل للمحصور في الحج بالذبح و الحلق أو التقصير، و لا تتوقف حليتها على الأتيان بعمرة مفردة بعد الحصر. و أما المحصور في عمرة التمتع فقط دون الحج، فلا تترتب عليه أحكامه، بل تنقلب وظيفته حينئذ من التمتع إلى الافراد، كما تقدم في المصدود.^۱

وظيفة کسی که بعد از درک و قوفین محصور شود

مسأله ۲۴۴- اگر کسی بعد از درک و قوفین محصور شود وظیفه او برای بقیه اعمال چیست، و آیا حش صحیح است؟

آیه الله خویی: اگر محصور از اعمال و واجبات منی شد و یا محصور از طواف و سعی بعد از درک و قوفین شد، وظیفه او همان است که در مسأله ۴۴۵ گذشت. [مسأله ۴۴۵ مناسک ایشان در همین کتاب ضمن مسأله ۲۴۵ گذشت] که فرموده است: برای اعمال استنابه کند - به آنجا مراجعه شود - [بلی اگر حصر از طواف و سعی بعد از دخول مکه شد، پس هیچ اشکالی نیست در این که وظیفه اش نایب گرفتن است].^۲

آیه الله سیستانی: اگر محصور از طواف و سعی شد، مثل اینکه مرضی یا مانند آن مانع از رسیدنش به جایگاه طواف و سعی شد، جایز است نایب جهت انجام طواف و سعی بگیرد، و نماز طواف را خود شخصاً پس از طواف نایب بجا آورد. و اگر محصور از رفتن به منی و انجام مناسک آن شد، باید جهت رمی و قربانی کردن نایب بگیرد، و پس از انجام آنها توسط نایب، سر خود را بترشد یا کوتاه کند، و در صورت امکان موی خود را به منی بفرستد، و باقی مناسک حج را بجا آورد تا اینکه حش به اتمام برسد.^۳

۲. مناسک، ص ۲۸۳، م ۴۵۵.

۱. مناسک الحج؛ ص ۲۵۴.

۳. مناسک، ص ۳۲۳، م ۴۴۹.

آیه الله صافی: سؤال : شخصی بعد از آنکه برای حج محرم شده، دچار سکتة قلبی می شود، به گونه ای که هر نوع حرکت برای او ضرر دارد، وظیفه او چیست؟

جواب : اگر نمی تواند وقوفین را درک کند، حکم محصور را پیدا می کند، و چنانچه وقوفین را درک کرده، نسبت به بقیه اعمال نایب بگیرد.^۱

آیه الله فیاض: اذا احصر الحاج عن مناسک منی فقط لم تجز علیه احکام المحصور، فان المكلف اذا عجز عن الذبح فی منی مباشرة استناب، فان عجز عن الاستنابة أيضا جاز له الذبح خارج منی کمکة أو غیرها. و أما الحلق أو التقصیر، فمع العجز عنه فی منی سقط وجوبه فیها، فيجوز حينئذ الحلق أو التقصیر فی خارج منی و ارسال الشعر اليها. و أما الرمی فان تمكن منه و لو بالاستنابة و جب و إلا سقط وجوبه عنه، و لا يجب قضاؤه فی السنة القادمة أيضا، و إن كان أولى و أجدر.^۲

و إن كان مصدوداً عن الطواف و السعی فحسب، فان لم يستمر صده الى آخر ذی الحجة، بأن خلی سبيله بعد أيام التشريق، أو فی العشرة الأخيرة، قام بنفسه بالطواف و السعی، فاذا طاف و سعی صح حجه، و لا شیء علیه، و لا يكون حينئذ من المصدود، و ان استمر صده الى آخر ذی الحجة، فعليه أن يستناب من يطوف عنه، و یصلی رکعتیه، و یسعی، ثم يطوف عنه طواف النساء، و یصلی رکعتیه، فاذا صنع النائب ذلك صح حجه، و لا تجزی علیه احکام المصدود أيضا، و إن لم یکن متمکناً من الاستنابة أيضا، فحينئذ يكون مصدوداً.^۳

وظيفة کسی که بر اثر تصادف یا شکستگی اعضاء

نتواند به مکه یا عرفات برود

مسأله ۲۴۵- قبلاً بیان شد که محصور به کسی گفته می شود که بر اثر بیماری نتواند به مکه یا به عرفات و مشعر برود، حال اگر کسی بیمار نیست ولی بعد از احرام بر اثر تصادف، یا زمین

۱. استفتاءات حج، ص ۲۷۷، پرسش و پاسخ ۹۱۲. ۲. مناسک الحج؛ ص ۲۵۶، مسأله ۲۹۶.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۵۱.

خوردن و شکستگی اعضاء بدن یا بر اثر ضعف شدید، نتواند به مکه یا به عرفات و مشعر برود، آیا به وظیفه محصور عمل کند یا با عمره مفرده از احرام خارج شود؟

حضرت امام: اگر محرم دچار تصادف شود، با شرایط معتبره در حصر، حکم حصر بر آن مترتب می شود.^۱

کسانی که مریض نیستند ولی به علت دیگر، بعد از احرام نتوانستند به مکه بروند - مثل کسی که پا یا کمرش شکسته یا به واسطه خونریزی، ضعف بر او مستولی شده - بعید نیست حکم مریض را داشته باشند، ولی مسأله مشکل است؛ بنابراین، احتیاط آن است که تا وقتی که خوب شوند در احرام باقی بمانند؛ پس اگر حج فوت شده، عمره مفرده بجا بیاورند و از احرام خارج شوند و اگر حج بر آنها واجب بوده - با وجود شرایط - حج بجا آورند.^۲

[حواشی موجود بر این دو مسأله چنین است:]

آیه الله خویی: کسی که نتواند حج خود را ادامه دهد، از جهت پیش آمد مانعی غیر از صد و حصر، احتیاط این است که در جای خود قربانی نموده و از احرام خارج شود.

آیه الله سیستانی: دو مورد مذکور [کسی که پا یا کمرش شکسته یا بواسطه خونریزی ضعف بر او مستولی شده] مصداق محصورند ولی اگر مانع دیگری غیر از حصر و صد باشد تفصیلی دارند، به مناسک مسأله ۴۵۳ و ۴۴۹ مراجعه شود.^۳

یادآوری: مسأله ۴۵۳ و ۴۴۹ مناسک آیه الله سیستانی را در پاورقی آوردیم.^۴

۱. مناسک م ۱۳۰۹.

۲. همان، م ۱۳۱۶.

۳. همان، حاشیه م ۱۳۱۶.

۴. مسأله ۴۵۳: اگر محرم نتوانست به حرکت خود به طرف اماکن مقدسه جهت انجام مناسک عمره یا حج، به علتی غیر از مصدود و محصور شدن، ادامه دهد، پس اگر احرام عمره مفرده بسته است، جایز است در جای خود قربانی کند، و بنا بر احتیاط سر تراشیدن یا کوتاه کردن را به آن ضمیمه کند، و از احرام خود بیرون رود. و همچنین است اگر احرام عمره تمتع بسته است و نتواند حج را نیز درک کند، وگرنه ظاهر این است که عمره اش منقلب به حج افراد می شود.

آیه الله صافی: در موارد مشکوک به حصر، علاوه بر انجام وظیفه محصور، با عمره مفرده از احرام خارج شود.^۱

اگر مصدوم را در میقات محرم کنند احرامش صحیح است؟

مسئله ۲۴۶ - حضرت امام: اگر کسی در مدینه مصدوم شود و او را در مسجد شجره محرم کنند، احرام او صحیح است، و اگر می تواند عمره و حج را ولو با استنابه در طواف و سعی انجام دهد، حج او صحیح است، و اگر نمی تواند، احوط آن است که وظیفه محصور را انجام دهد و با احرام مزبور، عمره مفرده هم انجام دهد.^۲

آیات عظامی که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسئله حاشیه ندارند جز آیه الله سیستانی که فرموده است: [شخص مزبور اگر نمی تواند عمره و حج را ولو با استنابه در طواف و سعی انجام دهد] حکم محصور را دارد.^۳ (که در مسئله ۲۵۰ تا ۲۵۳ بیان شد).

آیه الله شبیری متعرض نشده اند.

→ و اگر احرام حج بسته است و نتواند به وقوفین یا وقوف در مشعر به تنهایی برسد، باید با عمره مفرده از احرام بیرون رود.

و اگر نتواند به جایگاه طواف و سعی جهت انجام آنها برسد، و یا نتواند به منی جهت انجام مناسک آنجا برود، حکم این دو صورت همان است که در مسئله ۴۴۹ گذشت. و آن چنین است:

اگر محصور از طواف و سعی شد، مثل اینکه مرضی یا مانند آن مانع از رسیدنش به جایگاه طواف و سعی شد، جایز است نایب جهت انجام طواف و سعی بگیرد، و نماز طواف را خود شخصاً پس از طواف نایب بجا آورد. و اگر محصور از رفتن به منی و انجام مناسک آن شد، باید جهت رمی و قربانی کردن نایب بگیرد، و پس از انجام آنها توسط نایب، سر خود را بتراند یا کوتاه کند، و در صورت امکان موی خود را به منی بفرستد، و باقی مناسک حج را بجا آورد تا اینکه حجش به اتمام برسد.

۱. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۳۱۶.

۲. مناسک محشی، م ۱۳۱۰.

۳. حاشیه همان.

اگر محرم به خاطر سگته و مانند آن نتواند اعمال را انجام دهد

مسئله ۲۴۷ - حضرت امام: اگر محرم - به خاطر سگته و امثال آن - نتواند اعمال را انجام دهد، اگر نمی تواند وقفین را درک کند، حکم محصور را پیدا می کند؛ و چنانچه وقفین را درک کرده، نسبت به بقیه اعمال، بین امکان استنابه و عدم آن، تفصیل است که گذشت.^۱

مراجع عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند بر این مسئله حاشیه ندارند، جز **آیه الله صافی** که فرموده اند: «چنانچه شخص مزبور وقفین را درک کرده نسبت به بقیه اعمال نایب بگیرد».^۲

مؤلف: همان گونه که در مسئله ۴۲ گذشت اگر شخص مزبور وقفین را درک کند و بقیه اعمال را ولو با استنابه انجام دهد حج او صحیح است و الا حکم محصور را دارد. ضمناً عبارت برخی از مراجع در باره خصوص کسی که بعد از احرام سگته کرده در مسئله ۲۵۶ گذشت.

محصور شدن به چه چیز حاصل می شود؟ (میزان تحقق حصر)

مسئله ۲۴۸ - در مسئله ۲۴۵ میزان و ملاک تحقق مصدودیت و مصدود بودن، گذشت، و همان ملاک و میزان برای محصور بودن نیز می باشد، بنابر این اگر تنها از بیتوته و رمی روز یازدهم و دوازدهم محصور گردد، حش صحیح است و برای رمی روز یازدهم و دوازدهم نایب می گیرد و اگر نایب گرفتن ممکن نشد سال بعد خودش یا نایب آنها را قضا می کند و اگر تنها از اعمال روز عید محصور شود برای آنها نیز نایب می گیرد و حش صحیح است و اگر از طواف و سعی محصور شود باز نایب می گیرد که تا آخر ذی حجه آنها را انجام دهد و حج صحیح است و اگر از همه اعمال یا از خصوص وقفین محصور شود حش باطل است و باید

۱. مناسک، م ۱۳۱۱.

۲. همان، حاشیه همان مسئله، به نقل از آداب و احکام حج، م ۹۹۷.

به احکام محصور عمل کند، و عیناً آنچه را که در مسأله ۲۵۰ از قول مراجع عظام راجع به مصدود گذشت، در این مسأله نیز جاری است. [عبارت مناسک:]

حضرت امام: تحقق محصور بودن، مثل تحقق مصدود بودن است که گذشت.^۱ آیات عظام حاشیه ندارند و موافقند، و نظر آنان در باره اقسام و احکام محصور در مسائل قبل همین کتاب گذشت.

آیه الله فیاض: با توجه به مساله ۲۹۶ مناسک و ۴۵۰ تعالیق معلوم می شود در عمره کسی که نتواند وارد مکه شود و در حج کسی که نتواند وقوفین رادرک کند محصور است.

وظیفه محصوری که بعد از فرستادن قربانی حالش خوب شود

مسأله ۲۴۹ - اگر محصور - بیمار - بعد از فرستادن قربانی یا پول آن، حالش خوب شود بطوری که بتواند به مکه یا به عرفات و مشعر برود وظیفه اش چیست؟

حضرت امام: اگر مریض بعد از آنکه هدی یا پولش را فرستاد حالش خوب شد به طوری که توانایی رفتن به مکه را داشت، باید برود. پس اگر مُحْرَم به احرام عمره تمتع است و به وقت رسید، اعمال عمره و حج را بجا می آورد و اگر وقت تنگ شد به طوری که اگر بخواهد عمره بجا بیاورد و قوف به عرفات فوت می شود، باید برود به عرفات و حج افراد بجا بیاورد و احتیاط آن است که قصد عدول کند و بعد از آن عمره مفرده بجا آورد و کافی از حَجَّة الاسلام است.

و اگر وقتی رسید به مکه که حج فوت شده؛ یعنی به وقت اختیاری مشعر نمی رسد، عمره او مبدل می شود به عمره مفرده و باید آن را بجا آورد و از احرام خارج شود و احتیاط آن است که قصد عدول به عمره مفرده کند و حج واجب را با وجود شرایط در سال دیگر بجا آورد.^۲

آیه الله خویی: هرگاه محصور شد و قربانی خود را فرستاد و بعد از آن مرضش سبکتر

۱. مناسک م ۱۳۱۳.

۲. مناسک م ۱۳۱۴.

شد، چنانچه گمان کند یا احتمال دهد که حج را درک خواهد نمود، واجب است خود را برساند؛ و چنانچه هر دو موقف یا فقط موقف مشعر را درک نمود، حج را درک نموده و در غیر این صورت اگر قربانی اش کشته نشده، حجّ او بدل به عمره مفرده می شود و اگر کشته شده باشد از احرام بیرون آمده است و تمام محرّمات بر او حلال شده مگر زن، و بر او واجب است که طواف حج و نماز و سعی و طواف نساء و نمازش را بجا آورد تا زن نیز بر او حلال شود بنا بر احتیاط.^۱

آیه الله فیاض: إذا أحصر فی الحج و أرسل هدیة الی محله و هو منی، و بعد ذلك خف مرضه و استعاد صحته، و حیئنذ فإن اعتقد انه اذا واصل سفره الی مکه أدرك الموقفین أو أحدهما و جب علیه ذلك، و الالتحاق بالناس فی الموقفین أو أحدهما، فاذا صنع ذلك صح حجه افراداً، و الأحوط أن یأتی بعمره مفرده بعده أيضاً، و إن احتمل ذلك بدون الوثوق و الاطمئنان، فالأحوط و جوباً أن یواصل سفره برجا ادراك الموقف، فان أدرك کفی، و لا شیء علیه غیر اعمال منی و ما بعدها من طواف الحج و صلاته و سعی بین الصفا و المروة، ثم طواف النساء و صلاته، فاذا اکمل ذلك فقد تم حجه، و إن لم یدرک الموقف فلذلك صورتان: الأولى: إن کان عدم إدراکه مستنداً الی مرضه، ففي هذه الصورة تترتب علیه احکام المحصور، علی أساس أن مرضه هو الموجب لفوات الحج عنه، و عندئذ فان کان قد ذبح هدیة فی منی فعلیه أن یحلق أو یقصر فی مکانه، فاذا فعل ذلك حل له کل شیء قد حرم علیه حتی النساء، و إن لم یذبح هدیة فعلیه أن یقوم بذبحه، فاذا ذبح ثم حلق أو قصر أحل من کل شیء حتی من النساء. الثانية: ان کان عدم ادراکه مستنداً الی تقصيره و تسامحه فی السیر و التعطیل و الإهمال فیہ بدون مبرر و موجب، و لو واصل سفره اعتیادياً لکان مدرکاً للحج، ففي هذه الصورة لا تترتب علیه احکام المحصور، باعتبار أن فوات الحج غیر مستند الی مرضه، و الأحوط الأولى فیها أن یأتی بعمره مفرده، و علیه الحج من قابل.^۲

۱. مناسک، ص ۲۸۲، م ۴۵۴.

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۵۵، مسألة ۲۹۵.

وظیفهٔ مصدود، در صورت رفع صد

مسئله ۲۵۰ - حضرت امام: مصدود، در حکمی که - در مسألهٔ قبل برای محصور - ذکر شد با محصور یکسان است.^۱ [یعنی اگر کسی محرم به عمره شود و او را از رفتن به مکه منع کنند، یا او را پس از ورود به مکه از انجام اعمال باز دارند، و یا از وقوفین و سایر اعمال منع کنند ولی قبل از فوت وقت مانع برطرف شود و شخص توان رفتن به مکه و انجام اعمال را پیدا کند، وظیفهٔ اش همان است که در مسألهٔ قبل - برای محصور - بیان شد.]

آیات عظام که بر مناسک حضرت امام حاشیه دارند، بر این مسأله حاشیه ندارند جز دو نفر: **آیه الله سیستانی:** [که فرموده است] مصدود باید همان جا قربانی کند و موردی برای جریان این حکم ندارد.^۲

زمان و عده ذبح قربانی محصور

مسئله ۲۵۱ - حضرت امام: زمان مواعده برای ذبح، در احرام حج - بنا بر احتیاط واجب - روز دهم است، و باید برای بعد از آن تا ایام تشریق قرار نگذارند؛ و زمان مواعده ذبح در احرام عمره تمتع - بنا بر احتیاط - قبل از خروج حجاج به عرفات باشد.^۳

آیه الله خامنه‌ای: [متعرض نشده‌اند].

آیه الله خویی: [متعرض این فرع نشده‌اند].

آیه الله سیستانی: اگر کسی در عمره تمتع یا عمره مفرده محصور شود و بخواهد از احرام بیرون بیاید باید قربانی یا قیمت آن را با همسفرانش به مکه بفرستد و با آنها قرارداد کند که در روز مشخصی آن را در مکه قربانی کنند، و آنگاه که آن وقت برسد سر خود را بتراشد یا کوتاه کند و از احرام بیرون رود و در صورتی که نتواند قربانی و یا قیمت آن را بفرستد به علت پیدا نکردن کسی که با او بفرستد، جایز است در جای خود قربانی کند و از احرام بیرون رود.

۱. مناسک م ۱۳۱۵.

۲. همان، حاشیهٔ همان مسأله.

۳. مناسک، م ۱۳۱۷.

و اگر در حج محصور باشد حکم همان است که گذشت، ولی قربانی باید در روز عید در منی کشته شود.^۱

آیه الله شبیری: [متعرض نشده اند].

آیه الله صافی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیه الله فیاض: فان كان محصوراً في عمرة مفردة تخير بين أن يرسل الهدى الى محله، و هو مكة، فاذا بلغ الهدى محله حلق أو قصر في مكانه^۲
اذا أحصر في الحج و أرسل هديه الى محله و هو منى،^۳ (احتمالاً زمان روز عید باشد).

وظیفه محصور اگر معلوم شود قربانی او ذبح نشده است

مسأله ۲۵۲- آیه الله خویی: [در خصوص محصور در حج: هرگاه محصور شد و قربانی خود را فرستاد... اگر قربانیش کشته نشده حج او بدل به عمره مفرده می شود...^۴
آیه الله سیستانی: [در خصوص محصور در حج: کسی که احرام حج بسته مریض شود و قربانی را بفرستد تا... پس اگر از طرف او قربانی نکرده باشند حجش منقلب به عمره مفرده می شود.^۵

السؤال: إذا تبين للمحصور أن من بعثه ليذبح عنه في مكة لم يأت به فهل تقصيره السابق مجزئ و موجب لخروجه عن الإحرام و على تقدير عدمه فهل يلزمه الاجتناب عن محرّمات الإحرام إلى أن يبعث رجلاً آخر أو إلى الزمان الذي يتواعد معه ليذبح عنه؟
الجواب: لا يجزيه و لكن يكفي أن يتجنب عن المحرمات من حين إرسال الشخص الآخر إلى الزمان الذي يتواعد معه في الذبح عنه و إن كان الأحوط أن يجتنب عنها من حين تبين الحال إلى ذلك الزمان.^۶

۱. مناسک الحج؛ ص ۴۴۶.

۲. مناسک الحج؛ ص ۲۵۴، مسأله ۲۹۵.

۳. مناسک الحج؛ ص ۲۸۲، م ۴۵۴.

۴. مناسک، ص ۳۲۳، م ۴۴۸.

۵. ملحق المناسک، ص ۴۴۹، احکام المحصور، س ۲.

مسائل متفرقه

سعی در مسعای جدید

مسأله ۲۵۳ - حضرت امام علیه السلام: اگر فرضاً طبقه زیرزمین احداث شد و کوه صفا و مروه ریشه‌دار بود و سعی بین آن دو واقع شد، علی الظاهر صحیح است و احوط سعی از طبقه روی زمین است.^۱

پرسش و پاسخ از آیات عظام:

آیات عظام: جوادی، خامنه‌ای، و شبیری: سعی در مسعای جدید مجزی است. آیه‌الله سبحانی: صفا جزئی از کوه ابوقبیس چنانچه مروه جزئی از کوه قعیقان است. با در نظر گرفتن قرائن موجود در قسمت مروه و شواهد تاریخی و شهادت گروهی از معمرین مورد وثوق مکه و مدینه، مسعی گسترده‌تر از وضع فعلی بوده است. بنابراین سعی در مسعای جدید سعی بین صفا و مروه است هر چند ادامه این دو کوه در این بخش به خاطر ایجاد راه و عوامل دیگر از بین رفته است.

و ما شواهد تاریخی و علائم مفید اطمینان بر وسیع بودن مسعی را در رساله مستقلى نوشته‌ایم و در آخر جزء پنجم از کتاب حج چاپ شده است. علاقمندان برای آگاهی از مدارک وسیع بودن مسعی می‌توانند به آن رساله مراجعه کنند.

آیه‌الله سیستانی: اگر از فتاوی‌ای بعضی از فقها و شهادت اهل خبره مورد وثوق که معارض نداشته باشد، برای سعی کننده ثابت شود که کوه صفا و مروه امتداد داشته و مسعای جدید بین آن دو قرار دارد، سعی در آن مجزی است، هر چند در صورت تمکن و عدم محذور احتیاط آن است که در مسعای اصلی و از راه متعارف سعی کنند. ولی چنانچه برای سعی کننده ثابت نشود، پس در صورتی که بتواند در مسعای اصلی سعی کند، احتیاط واجب آن است که در مسعای اصلی سعی کند، اما اگر جلوگیری کنند، از قسمت اصلی صفانیت سعی

۱. مناسک محشی، چاپ تابستان ۱۳۸۲، م ۸۳۶ و چاپ زمستان ۱۳۸۶، م ۸۴۹.

کند و با انحراف به سمت راست وارد مسعای جدید شود و پس از رسیدن به مروه شوط را تکمیل کند و بقیه شوطها را به همین گونه انجام دهد و این که در هنگام رفتن به مروه صورت و جلوی بدنش مواجه با مروه نبوده است، ضرر ندارد^۱.

فرع: سعی در طبقه زیر زمین مسعای اصلی (قدیم) جایز است، اما زیر زمین مسعای جدید، حکم مسعای جدید همکف را دارد و آن چه در بالا گفته شد در اینجا نیز جریان دارد.^۲ سعی در طبقه فوقانی اگر محرز نیست که بین صفا و مروه است، مجزی نیست.

فرع: اگر کسی در طبقه دوم سعی کرده به خیال این که صحیح است، حکمش، حکم ترک سعی جهلاً بوده و باطل است و تا سعی و اعمال بعد را - هر چند با استنابه - انجام ندهد از احرام خارج نمی شود و در این صورت احتیاط این است که طواف و نماز آن را - هر چند با استنابه - اعاده کند.^۳

آیه الله صافی: به نظر حقیر مکلف باید وقوع سعی را بین صفا و مروه احراز نماید و اعتماد بر قول اهل خبره مورد وثوق که مستند به حس باشد کافی است.

مؤلف: سعی در مسعای جدید (طبقه همکف و طبقه زیرین) مجزی و صحیح است، هر چند احتیاط آن است که در صورت تمکن و عدم محذور عرفی، در مسعای اصلی سعی کنند.

اینجانب در سال ۱۳۵۰ ه. ش مشرف شدم و امتداد کوه صفا و مروه را مشاهده کردم و هنوز به خاطر دارم، همچنین هنگام بازسازی مسعای جدید نیز ریشه کوه مروه را از نزدیک ملاحظه کردم و به یکی از مسئولین که همراهم بود گفتم، «اگر ممانعت نمی کنند عکس این قسمت را بگیرید که بعداً مورد نیاز است». پس از آن شنیدم برخی افراد شبهه کرده و احیاناً شک و تردید به وجود می آورند، لذا با استناد به روایات اهل بیت علیهم السلام و با بررسی کتب تاریخی مکه معظمه و چگونگی مسجدالحرام و کوه صفا و مروه، جزوه ای نوشتم و ثابت

۱. مناسک الحج و ملحقاتها، ص ۲۱۲، ملحق ۵، مسأله ۳۳۹.

۲. همان، ملحق ۳ مسأله ۳۴۹ و ملحق ۴ شرایط طواف.

۳. مستفاد از مناسک الحج و ملحقاتها، ص ۲۱۴، ملحق ۳ و ۴ احکام السعی.

کردم که آن دو کوه امتداد داشته و یقیناً مسعای جدید بین دو کوه صفا و مروه قرار دارد. و بدیهی است که کوه دامنه دارد و مثل میخ و کله‌قند نیست. علاوه بر این در مدینه منوره با آقای عَمْرِي رضی الله عنه و برخی از سالمندان حجاز صحبت کردم و بالاتفاق شهادت دادند که کوه صفا و مروه بیش از آن مقدار امتداد داشته و هیچ شک و تردیدی نداشتند. مضافاً بر این که برخی سالمندان و فقهای بزرگوار که چندین سال قبل مشرف شده و خود امتداد آن دو کوه را دیده بودند شهادت به این موضوع داده و مقاله علمی نیز نوشتند. از همه اینها گذشته هم اکنون که طبقه زیر زمین باز شده است هر کس می‌تواند از نزدیک وجود و امتداد کوه صفا و مروه را در مقابل مسعای جدید ملاحظه کند و ببیند که مسعای جدید بین دو کوه واقع شده است.

وضو با آب‌های مخصوص شرب

مسأله ۲۵۴- وضو با آب‌هایی که در مسجد الحرام برای خوردن قرار داده‌اند؟

آیه الله خوئی: إن كان الماء لمالك سبّله للشرب فقط فلا يصح الوضوء به و كذا ماء زمزم إن فرض لمالك شخصي قَصْر استعماله في جهة خاصة غير الوضوء.^۱
آیه الله سیستانی: السؤال: هل يجوز الوضوء بالمياه المبردة المخصصة للشرب في مكة والمدينة؟

الجواب: إذا كانت مخصصة للشرب لم يجز الوضوء بها.

السؤال: ما حكم من توضأ منها سابقاً جهلاً منه بالحكم؟

الجواب: يصح وضوؤه على الأظهر.^۲

آیه الله شبیری: جایز نیست.^۳

آیه الله صافی: با توجه به این که نوعاً حجاج از آب‌ها برمی‌دارند و به مصارف مختلف

۱. صراط النجاة، ج ۱، ص ۴۶۸، سؤال ۱۶۱۹.

۲. مناسک الحج و ملحقاتها، خاتمة الملحق فی احکام المتفرقة، فروع فی الوضوء فی الحج، سؤال ۱ و ۲.

۳. آراء المراجع، ج ۲، ص ۱۴۳ (کتبی).

مثل شستن سر و صورت و ریختن به بدن می‌رسانند و مسؤولین منع نمی‌کنند، از سیره موجود استفاده جواز می‌شود.^۱

آیه الله فیاض: سؤال: ماء السبیل فی الحرم المکی و المسجد النبوی هل یجوز الوضوء منه حیث أنه مجعول للشرب و مبرد و مثله الماء فی زمزم نفسها؟

الجواب: الماء الموجود فی الحرم المکی و المسجد النبوی الشریف و غیرهما من الأماكن المقدسة إن كان ملكاً لأحد و هو جعله للشرب خاصة لم یجز الوضوء به و لا غیره من الاستعمالات غیر الشرب، و إن لم یکن ملكاً لأحد و كان باقیاً علی إیاحتة جاز الوضوء به ... و هل یجوز الوضوء به مع الشک؟ الجواب: لا بأس.^۲

سؤال: هل یجوز الوضوء من ماء زمزم الموجود فی سرداب الحرم المکی و كذلك الموجود فی مطارات المیاء للشرب الموجودة فی الحرم المکی؟

الجواب: نعم، یجوز الوضوء من ماء زمزم الموجود سرداب الحرم المکی، و أما الماء الموجود فی مطارات المیاء للشرب فی الحرم المکی فإن كان ملكاً لأحد و جعله للشرب خاصة لم یجز الوضوء به و إلا جاز، و أما مع الشک فالظاهر الجواز كما مر، و بذلك یتظهر حکم المسائل الآتية و الله العالم.^۳

نیابت معذورین

مسأله ۲۵۵ - حضرت امام: کسی که از انجام بعضی از اعمال واجب حج معذور است نمی‌توان او را برای حج اجیر کرد، و حتی اگر چنین شخصی، حج تبرعی انجام دهد، اکتفا کردن به آن اشکال دارد.^۴

و در تحریر الوسیله فرموده است: یشترط فی النائب أمور.

السابع: أن لا یكون معذوراً فی ترک بعض الأعمال و الاکتفاء بتبرعه أيضاً مشکل.^۵

۱. همان.

۲. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۵۴.

۳. المسائل المستحدثة؛ ص ۱۵۴.

۴. مناسک، م ۱۱۷.

۵. تحریر الوسیله، کتاب الحج، القول فی النيابة، م ۱.

آیه الله سیستانی: سؤال : آیا کسانی که قادر به خواندن نماز به طور صحیح نیستند می توانند تبرعاً حج استحبابی، و یا عمره مفرده استحبابی از جانب دیگری بجا آورند؟
جواب : بلی می توانند و صحیح است.^۱

(پرسش و پاسخهای متعدّد، در باره نیابت معذورین، از آیه الله سیستانی در پاورقی آورده شد.)^۲

۱. استفتات حج و عمره، ص ۶۲، س ۱۱۸ (پاسخ کتبی دفتر).

۲. السؤال : هل يجوز أن يستأجر لأداء حجة الاسلام شخص يعلم مسبقاً عجزه عن أداء العمل الاختياري بأحد الأنحاء التالية:

أ- إذا كان معذوراً عن الوقوف الاختياري بعرفة أو المزدلفة فيأتي بالوقوف الاضطراري؟
الجواب : لا يجتزئ بنيايته على الأحوط.

ب- إذا كان معذوراً عن إدراك الوقوف الاختياري في تمام الوقت فيقف بمقدار الركن؟
الجواب : لا يبعد جواز نيايته.

ج- إذا كان معذوراً عن مباشرة طواف عمرة التمتع أو الحج وسعيهما فيستنيب فيها؟
الجواب : لا يجتزئ بنيايته على الإحوط.

د- إذا كان في تلبيته لحن و لا يمكنه أداؤها على النهج الصحيح ولو بالتلقين: فيلبي هو ويستنيب غيره أيضاً ليلبي عنه؟

الجواب : الأحوط عدم الاجتزاء بنيايته.

هـ- إذا كان في قراءته لحن لا يتمكن معه من أداء صلاة الطواف على النهج المعتبر شرعاً فيصلبي هو ويستنيب غيره أيضاً في أدائها؟

الجواب : الأحوط عدم الاجتزاء بنيايته.

و- إذا كان معذوراً عن مباشرة رمي جمرة العقبة يوم العيد فيستنيب فيه غيره؟

الجواب : الأحوط عدم الاجتزاء بنيايته.

ز- إذا كان معذوراً عن المبيت بمنى؟

الجواب : تجوز نيايته على الأظهر.

ح- إذا كان معذوراً عن مباشرة رمي الجمار في اليوم الحادي عشر والثاني عشر فيستنيب به غيره؟
الجواب : لا يبعد صحة نيايته.

ط- إذا كان معذوراً من ارتكاب بعض محرمات الإحرام كالنظليل وستر الرأس ونحوهما؟
الجواب : تجوز نيايته.

السؤال : إذا كانت الحجة في مفروض السؤال السابق حجة استحبابية فهل يصح الاستيجار لها؟
الجواب : يصح إذا كان عمل الأجير صحيحاً في حق نفسه و لكن يلزمه إعلام المستأجر بالحال.

آية الله شبيري: کسی که - مثلاً از قرائت صحیح نماز معذور است، می تواند از طرف دیگری حج مستحب به جا آورد.^۱

آية الله صافی: سؤال - آیا معذورین می توانند از ائمه اطهار و انبیاء و یا علماء ماضین و یا

→ السؤال: إذا كان الشخص ناقص العضو فهل تجوز استنابته في حجة الإسلام أو غيرها؟
الجواب: تجوز استنابته إذا كان نقص عضوه لا يوجب خللاً في أداء العمل الاختياري وإلا جرى عليه ما تقدم من جواب السؤالين.

السؤال: هل تجوز نيابة أقطع الرجل أو اليد في الحج من حيث النقص في وضوئه وسجوده؟
الجواب: لا نقصان في وضوئه، نعم صلاته ناقصة من حيث عدم السجود فيها ببعض المساجد، ومن هنا يشكل الاجتزاء بعمله في تفرغ ذمة المنوب عنه.
السؤال: من لا يستطيع القراءة الصحيحة ولكنه يحسن منها مقدار معتدلاً به بل ربما يكون في حرف أو حرفين هل يجوز أن يكون نائباً؟

الجواب: إذا كانت قراءته مجزية في حق نفسه جاز أن يكون نائباً في الحج المستحب والعمرة المندوبة ولكن إذا أراد الغير استنابته لذلك فلا بد من إعلامه بالحال. وأما الاجتزاء بعمله النيابي المشتمل على اللحن في القراءة وإن كان قليلاً في الحج والعمرة الواجبين فمحل إشكال.
السؤال: من يرافق النساء والمرضى ليلة العيد ويكتفي بالوقوف في المزدلفة معهم لعدم استغنائهم عن مرافقته أصلاً هل يجوز أن يكون نائباً في الحج عن الغير؟
الجواب: لا يبعد الاجتزاء بنيابته.

السؤال: هل تجوز استنابة من يعلم مسبقاً عجزه عن الذبح في منى لمنع السلطان ذلك منعاً باتاً؟
الجواب: يجوز فإن تمكن من الذبح في وادي محسر فهو وإلا اجتزأ بالذبح في أي موضع من مواضع الحرم المكي والأفضل اختيار مكة.

السؤال: هل يجوز استنابة ذي الجبيرة لأداء الحج الواجب؟
الجواب: يجوز.

السؤال: هل يجتزأ باستنابة دائم الحدث لأداء الحج الواجب؟
الجواب: لا يبعد ذلك بناءً على ما هو المختار من عدم انتقاض طهارته ما لم يصدر منه غير ما ابتلى به من سائر الأحداث أو نفس الحدث المبتلى به غير مستند إلى مرضه.

السؤال: هل تجوز نيابة المضطر إلى تقديم أعمال مكة على الوقوفين في الحج؟
الجواب: لا مانع منه.

السؤال: هل تجوز استنابة من يجوز له تقديم أعمال مكة على الوقوفين؟
الجواب: لا مانع منه. (ملحق المناسك، ص ٦٣ تا ص ٧٠).

پدر و مادر تبرّعاً حج بجا آورند؟

جواب: اگر تبرع از حج استحبابی باشد، صحت آن بعید نیست.^۱

آیه الله فیاض: الأظهر عدم الاكتفاء، فاذا بادر المعذور و تبرع بأداء الحج عن غيره فلا يكتفى به، لما تقدم من أن سقوط الواجب عن ذمة شخص بفعل غيره بما أنه يكون على خلاف القاعدة فيحتاج الى دليل، و القدر المتيقن منه ما اذا لم يكن النائب معذورا في بعض واجبات الحج، و الأفتضى القاعدة عدم الكفاية، بدون فرق في ذلك بين التبرع و الإجارة.^۲

قصر و اتمام نماز در حرمین شریفین

مسأله ۲۵۶ - در این مسأله پنج قول وجود دارد:

۱- حضرت امام: مسافر در تمام مسجدالحرام و مسجدالنبی مخیر است.

۲- آیه الله خویی: در مکه و مدینه قدیم مخیر است.

۳- آیات عظام: خامنه‌ای، سیستانی، صافی: در تمام دو شهر مکه و مدینه مخیر است.

۴- آیه الله شبیری: مسافر باید نماز را در همه جا شکسته بخواند.

[عبارتها چنین است:]

حضرت امام: تخییر بین قصر و اتمام، در مکه و مدینه اختصاص به مسجدالحرام و مسجدالنبی دارد ولی به مسجد اصلی اختصاص ندارد، هر چند احتیاط در اقتصار بر مسجد اصلی است.^۳

آیات عظام: خامنه‌ای، سیستانی، صافی: می تواند در تمامی دو شهر مکه و مدینه نماز را تمام بخواند و اختصاص به مسجدالحرام و مسجدالنبی ندارد.^۴

آیه الله خویی: السؤال: هل أن التخییر بین التمام و التقصیر یجری حتی فی مکه الجدیة و

۱. استفتاآت حج (هزار مسأله)، ص ۵۲، س ۱۳۲.

۲. تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی، ج ۸، ص ۳۵۴.

۳. همان، حاشیه همان مسأله، به نقل از استفتاآت، س ۱۲۹.

۴. مناسک، م ۱۳۳۶.

کذلك المدينة المنورة الجديدة مع إتساع مساحتهما و إمتداد عمرانهما، أم أن ذلك خاص بالمدينة المنورة و مكة المكرمة القديمتين، وإذا كان ذلك خاصا بالقديمة فقط فما هي حدود مكة القديمة و كذا المدينة؟

الجواب : يخص القديمتين، أما حدود المدينة القديمة فيراجع في تعيينها إلى أهل خبرة المحل، و أما حدود مكة القديمة فبين عقبة المدنيين و ذي طوى.^۱
آية الله شبيري: در شهرهای مکه و مدینه... تا قصد اقامه نکرده، ظاهراً مانند سایر شهرها باید نماز را شکسته بخواند.^۲

آية الله فياض: در حاشیه «الأقوى كون المسافر مخيراً بين القصر و التمام فى الأماكن الأربعة»، دارند بل الثلاثة و هى مكة و المدينة و الكوفة دون كربلاء، حيث لم يرد فيه الأمر بالإتمام بعنوان كربلاء.^۳

نافله در سفر و در اماکن تخيير

مسأله ۲۵۷- نافله ظهر و عصر را در سفر نباید خواند، و نافله مغرب و شب و صبح در سفر ساقط نیست و همچنان مستحب است آنها را بخوانند. نافله عشا چنانچه به قصد رجاء و امید ثواب خوانده شود مانعی ندارد.^۴
 در آنچه ذکر شد فرقی میان اماکن تخيير و غير آن نیست، بنابراین در مکه و مدینه مسافر نباید نافله ظهر و عصر را بخواند، هر چند نماز خود را تمام اختيار کند.

نماز با عامه اقتدا است يا فقط شرکت است؟

مسأله ۲۵۸- مؤمنين در مساجد مکه و مدینه اقتدا کنند و احکام جماعت مترتب است يا نماز خود را - ولو به نحو حديث نفس - بخوانند و احکام جماعت را مترتب نکنند؟

۱. صراط النجاة، ج ۱، ص ۲۶۶، س ۹۴۰ و «المستند» ج ۲۰، ص ۴۱۸.

۲. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، م ۱۳۵۶. ۳. تعالیک مبسوطه على العروة الوثقى؛ ج ۴، ص ۴۸۰.

۴. توضیح المسائل مراجع، مسأله ۷۶۷.

در اینکه شیعیان می‌توانند در جماعت عامه شرکت کنند، اختلاف وجود ندارد، اما آیا به آنها اقتدا کنند و یا همخوانی داشته باشند؟

حضرت امام: در وقتی که در «مسجد الحرام» یا «مسجد النبی» نماز جماعت منعقد شد، مؤمنین نباید از آنجا خارج شوند. و باید از جماعت تخلف نکنند و با سایر مسلمین به جماعت نماز بخوانند.^۱

آیات عظام خویی، و سیستانی: بلی نماز مجزی است در صورتی که قرائت حمد و سوره را برای خود آهسته قرائت کند و اگر نمی‌شود به نحو حدیث نفس بخواند و در نماز جمعه بعد از فراغ از آن با آنها، نماز ظهر را اعاده کند.^۲

آیه الله سیستانی اضافه فرموده‌اند: «لاضیر فی نیة الإقتداء بالإمام منهم ولكن من دون ترتیب أحكام الجماعة»^۳ (نیت اقتدا به آنها مانعی ندارد ولی احکام جماعت بر آن مترتب نمی‌شود).

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله شبیری: مناسب است در نماز جماعت اهل سنت شرکت کنند ولی بنابر احتیاط نماز را دوباره بخوانند.^۴

آیه الله صافی: نماز با عامه در حال ضرورت بی‌اشکال است و در غیر حال ضرورت شرکت در جماعات آنان اگر موجب تألیف قلوب آنها و دفع اتهام به شیعه باشد خوب است و اعاده آن لازم نیست اگرچه موافق با احتیاط است و خروج از مسجد در هنگام اقامه جماعات و یا ایستادن و شرکت نکردن شایسته نیست، بلی اگر ضرورتی ایجاب کند مانع ندارد.^۵

مؤلف: شرکت در نماز جماعت آنها رجحان دارد ولی باید به وظیفه فرادا عمل کنند،

۱. مناسک محشی، م ۱۳۱۳.

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۳۱۸.

۳. ملحق المناسک، ص ۴۵۴.

۴. آراء المراجع، ج ۲، ص ۲۹۶.

۵. مناسک محشی، حاشیه م ۱۳۱۸ (به نقل از آداب و احکام حج).

ففي صحيحة حفص بن البختري عن ابي عبد الله عليه السلام قال: «يُحْسَبُ لَكَ إِذَا دَخَلْتَ مَعَهُمْ - وَإِنْ كُنْتَ لَا تَقْتَدِي بِهِمْ - مِثْلَ مَا يُحْسَبُ لَكَ إِذَا كُنْتَ مَعَ مَنْ تَقْتَدِي بِهِ».^۱
* در این رابطه مراجعه شود به «الرسائل العشرة» تأليف امام خميني عليه السلام، ص ۶۴.

نماز جماعت در مسجدالحرام به نحو استداره

مسأله ۲۵۹ - در مسجدالحرام، نماز جماعت به صورت دایره‌ای برگزار می‌شود و اکثر مأمومین محاذی، یا جلو، یا روبروی امام جماعت قرار می‌گیرند، با چنین وضعی حکم نماز کسانی که پشت سر امام قرار نمی‌گیرند چیست؟
طبق نظر آیات عظامی که فرموده‌اند مأمومین به وظیفه فرادا عمل کنند - به طوری که در مسأله قبل گذشت - رعایت هیچ یک از شرایط جماعت لازم نیست و مقلدین آنان در هر سمت که بایستند و نماز خود را همراه آنان بخوانند، بی اشکال و صحیح است، اما آیات عظامی که قائل به اقتدا و صحت جماعت هستند، عبارات متفاوتی دارند.
حضرت امام: نماز به نحو استداره در مسجدالحرام، نیاز به اعاده ندارد.^۲
آیه الله خامنه‌ای: نماز کسانی که پشت سر یا دو طرف امام ایستاده‌اند صحیح است لکن نماز افرادی که روبروی امام قرار دارند صحیح نیست.^۳
آیه الله خویی: جایز نیست، ولی به هر حال چون اقتدا صوری است باید قرائت را ولو آهسته و یا اگر نمی‌شود به نحو حدیث نفس بخواند و این نماز مجزی است.^۴
آیه الله سیستانی: در هر صورت باید قرائت را خود - ولو به نحو حدیث نفس - بخواند.^۵
آیه الله شبیری: مناسب است در نماز جماعت آنها شرکت کنند ولی بنا بر احتیاط نماز را دوباره بخوانند.^۶

۱. وسائل الشیعة، ج ۸، ص ۲۹۹، کتاب الصلاة، ابواب صلاة الجماعة، ب ۵، ح ۳.

۲. مناسک محشی، م ۱۳۱۹.

۳. همان.

۴. همان.

۵. مناسک محشی، م ۱۳۱۹.

۶. آراء المراجع ج ۲، ص ۲۹۶.

آیه الله صافی: نماز به نحو استداره مانعی ندارد ولی بنا بر احتیاط باید به حسب دایره مقدم بر امام نباشد و همچنین بنا بر احتیاط با مراعات قید قبلی نزدیکتر از امام به کعبه هم نباشد.^۱

آیه الله فیاض: در حاشیه عروه: هو عدم مشروعیة الجماعة علی نحو الاستدارة، و الدلیل الخاص علی المشروعیة غیر موجود. و دعوی جریان السیرة من المسلمین علیها فی زمان المعصومین علیهم السّلام و وصولها إلینا ... مجازفة، و علی تقدیر ثبوتها فهی ثابتة بین ابناء العامة دون الخاصة، و دعوی الامضاء ... لا أساس لها، بل الصحیحة تدل علی الردع.^۲

عدم اتصال صفوف

مسأله ۲۶۰ - پرسش: در نماز جماعت مسجد الحرام که امام جماعت مقابل در کعبه، یا کنار مقام ابراهیم به نماز می ایستد، و چند صف دور کعبه تشکیل شده و بقیه داخل شبستانها هستند و اتصال صفوف برقرار نیست؛ آیا شیعیان باید اتصال صفوف را مراعات کنند و یا همان مقداری که آنان نماز را صحیح می دانند، کافی است، مخصوصاً این که امکان اتصال نماز بانوان، وجود ندارد؟

پاسخ ها:

آیه الله خامنه ای: همانطور که آنها نماز را صحیح می دانند کفایت می کند. والله العالم.
آیه الله سیستانی: به همان نحو که آنها نماز می خوانند می تواند نماز بخواند ولی باید قرائتش را آهسته و اگر نمی شود مخفیانه بخواند.
آیه الله صافی: با فرض عدم وجود تقیّه، نماز خود را اعاده نماید، والله العالم.

۱. مناسک محشی، م ۱۳۱۹. (اصل مسأله در کتاب شریف العروة الوثقی، شرایط الجماعة، م ۲۵ مطرح است.)

۲. تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی، ج ۳، ص ۴۹۷.

نماز جماعت در پشت بام مسجدالحرام و مسجدالنبی ﷺ

مسأله ۲۶۱- پرسش: پشت بام مسجدالنبی ﷺ که دیوار اطراف پشت بام، بیش از قامت انسان بلند است و هیچ طرف صفهای جماعت مسجد پیدا نیست، آیا اقتدا با این وضع صحیح است؟

پاسخها:

آیه الله سیستانی: جایز است ولی باید برای خود آهسته بخواند و اگر آهسته هم ممکن نباشد در دل خود بخواند.

آیه الله صافی: در صورتی که خود اهل سنت با همین وضع اقتدا می کنند شیعیان نیز شرکت کنند و اعاده نماز لازم است مگر شرایط تقیه محقق باشد.

نماز مغرب در حرمین شریفین از جهت وقت

مسأله ۲۶۲- اهل تسنن می گویند، آفتاب که غروب کرد، وقت نماز مغرب داخل شده و می توان مشغول نماز شد - و اینکه مقداری تأخیر می اندازند، بمنظور جمع شدن مردم است - . با چنین وضعی آیا مؤمنین می توانند با آنها مشغول نماز شوند؟ و آیا می توانند بعد از نماز مغرب، بلافاصله نماز عشا را بخوانند؟

حضرت امام: کسانی که هنگام نماز مغرب در مسجدین هستند، جایز است بعد از اتمام نماز جماعت ولو بلافاصله، نماز عشا را بخوانند؛ ولی جهت اقامه نماز مغرب، اگر وقت داخل نشده، باید صبر کنند.^۱

آیه الله سیستانی: اگر قبل از دخول وقت نماز با آنها بخواند مجزی نیست.^۲ اگر انسان شک در غروب آفتاب داشته باشد و احتمال بدهد پشت کوهها یا ساختمانها یا درختان مخفی شده باشد، باید قبل از این که سرخی طرف مشرق - که بعد از غروب آفتاب پیدا می شود - از بالای سر انسان بگذرد، نماز مغرب را بجا نیاورد، و اگر شک هم

۲. مناسک حضرت امام، حاشیه مسأله ۱۳۲۱.

۱. مناسک محشی، م ۱۳۲۱.

نداشته باشد، بنابراین احتیاط واجب باید تا وقت مذکور صبر کند.^۱

افطار تقيّه‌ای

مسأله ۲۶۳- اگر کسی هنگام اذان اهل سنت، از جهت تقيّه با آنان افطار کند، روزه‌اش صحیح است یا باطل؟

حضرت امام فرموده‌اند روزه صحیح است.

آیات عظام خامنه‌ای، خویی، سیستانی، شبیری، صافی، و فیاض، فرموده‌اند: روزه باطل است و قضای آن واجب ولی کفاره واجب نیست.

[عبارتها چنین است:]

حضرت امام: لو أفطر قبل ذهاب الحمرة تقيّة صحّ صومه على الأقوى.^۲

سؤال از آیه الله خامنه‌ای: آیا تبعیت از اهل سنت در وقت افطار روزه در مراسم عمومی و مجالس رسمی و غیر آن، جایز است؟ اگر مکلف تشخیص دهد که این متابعت از موارد تقيّه نیست و دلیلی برای التزام به آن وجود ندارد، وظیفه‌اش چیست؟

جواب: تبعیت از دیگران در افطار روزه بدون احراز دخول وقت افطار، جایز نیست، و اگر از موارد تقيّه باشد افطار جایز است، ولی روزه آن روز قضا دارد، و جایز نیست به طور اختیاری افطار نماید مگر بعد از آنکه داخل شدن شب و پایان یافتن روز را با یقین حسی و یا با حجت شرعی احراز نماید.^۳

آیه الله خویی: اذا افطر مكرها بطل صومه، وكذا اذا كان لتقية سواء كانت التقية في ترك الصوم، كما اذا افطر في عيدهم تقية، ام كانت في أداء الصوم، كالأفطار قبل الغروب، والارتماس في نهار الصوم فانه يجب الإفطار - حينئذ - ولكن يجب القضاء.^۴

۱. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۴۰۷، م ۷۳۵.

۲. تحریر الوسيلة، کتاب الصوم، القول فيما يجب الإمساك عنه، م ۱۸ و العروة الوثقى، کتاب الصوم، فصل: المفطرات المذكورة... - حاشیة م ۲.

۳. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، ص ۹۷۹، س ۷۹۵.

۴. منهاج الصالحين، ج ۱، ص ۲۶۹، م ۱۰۰۵.

آیه الله سیستانی: إذا أكره الصائم على الأكل أو الشرب أو الجماع فافطر به بطل صومه، وكذا إذا كان لتقية سواء كانت التقية في ترك الصوم - كما إذا افطر في عيدهم تقية - أم كانت في أداء الصوم كالافطار قبل الغروب، فإنه يجب الإفطار حينئذٍ ولكن يجب القضاء.^۱

آیه الله شبیری: [و هفتم از جاهایی که فقط قضای روزه واجب است] آن که افطار کردن به جهتی، چون اکراه یا اضطرار یا تقیه ... باشد.^۲

آیه الله صافی: [و دهم]: آن که روزه دار از جهت اکراه یا اضطرار یا تقیه افطار کند که در این صورت لازم است قضا نماید و کفاره ندارد.^۳

آیه الله فیاض: اطلاقات أدلة التقية مثل قوله عليه السلام: «التقية ديني و دين آبائي» و قوله عليه السلام: «من لا تقية له لا دين له» و نحو ذلك فهو لا يدل على الصحة، فان الظاهر منها ان المصلحة انما هي في نفس التقية^۴

اگر شرایط نماز رعایت نشود باید اعاده شود

مسأله ۲۶۴ - حضرت امام: اگر انجام نماز در مسجدین، به کیفیتی باشد که معلوم نیست موافق نظر اهل سنت باشد مانند سجده بر پشت نمازگزاران صفِ جلو و عدم رعایت اتصال و مانند آن، باید اعاده شود.^۵

مؤلف: مراجع بر این مسأله حاشیه ندارند.

نماز جماعت در هتل

مسأله ۲۶۵ - باید توجه داشت که نماز در مسجد الحرام معادل یک میلیون نماز است که در غیر مسجد الحرام خوانده شود، و نماز در مسجد النبی معادل ده هزار نماز است که در سایر

۱. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۳۲۶، م ۱۰۰۵.

۲. توضیح المسائل مراجع، چاپ پانزدهم، ص ۹۴۱، حاشیه م ۱۶۸۸.

۳. همان.

۴. تعالیک مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۵، ص ۱۱۰.

۵. مناسک، م ۱۳۲۳.

مساجد خوانده شود، جز مسجد الحرام.^۱ و باید توجه داشت که نماز در مسجد الحرام و مسجد النبی هر چند فرادا خوانده شود افضل است از نماز جماعت در غیر آن دو مسجد، و روایتی که در فضیلت نماز جماعت نقل شده - مبنی بر اینکه اگر در نماز جماعت بیشتر از ده نفر باشند... جن و انس نمی‌توانند ثواب یک رکعت آن را بنویسند - از جهت سند مخدوش است. بلی در غیر مکه و مدینه رجاء مانعی ندارد، و در هر حال نماز در مسجد النبی و مسجد الحرام - هر چند فرادا - خوانده شود، افضل است از نماز جماعتی که در هتل یا سایر مساجد خوانده شود، علاوه بر این گاهی مفسده هم دارد.

حضرت امام: در مکه و مدینه نباید در هتل، نماز را به جماعت بخوانند.^۲

آیه الله سیستانی: اگر خلاف تقیه نباشد اشکال ندارد ولی شرکت در جماعت مسلمین بهتر است.

آیه الله صافی: در صورتی که مفسده داشته باشد نباید در هتل بخوانند.^۳

وظیفه در نماز جماعتی که آیه سجده بخوانند

مسأله ۲۶۶ - هنگامی که امام جماعت اهل سنت، در نماز سوره سجده دار می‌خواند و نمازگزاران در اثنای قرائت، به سجده می‌روند و برمی‌خیزند. اولاً: تکلیف چیست؟ ثانیاً: اگر کسی عمداً یا جهلاً یا سهواً سجده را ترک کرد، نمازش چه حکمی دارد؟ و اگر ندانسته به رکوع رفت و سپس به سجده و دوباره به قیام برگشت تکلیف چیست؟

پاسخ‌ها:

آیه الله خامنه‌ای: باید تبعیت کنند، بلی اگر خلاف تقیه نباشد می‌توانند تبعیت نکنند و در هر صورت تبعیت مضر نیست، و اگر خلاف تقیه عمل نکرده باشد نمازش صحیح است، گرچه رعایت احتیاط خوب است.

۱. وسائل الشیعه، ابواب احکام المساجد، باب ۵۷؛ و العروة الوثقی، فصل «فی الامکنه المکروهه، مسأله ۴».

۲. مناسک محشی، م ۱۳۲۴. ۳. همان، حاشیه همان مسأله.

آیه الله سیستانی: تکلیف این است که اگر امام سجده کرد او هم سجده کند و پس از اتمام احتیاطاً اعاده کند و اگر امام سجده نکرد او با ایماء و اشاره سجده کند و نماز صحیح است و اگر عمداً یا جهلاً یا سهواً سجده نکرد نماز صحیح است و اگر به رکوع رفت نماز بنابر احتیاط واجب باطل است.

آیه الله صافی: اگر شرکت در نماز عنوان تقیه داشته باشد و ترک موافقت با آنان در سجده مخالف تقیه باشد، در سجده با آنها موافقت کند و نماز او صحیح است و در غیر مورد تقیه در صورت استماع آیه، سجده نماید و بعد هم نماز را اعاده کند.

مؤلف: کسانی که می دانند و متوجه می شوند سوره سجده دار می خوانند - چون معمولاً در رکعت اول نماز صبح روز جمعه سوره سجده دار می خوانند - از ابتدا وارد نماز نشوند و پس از انجام سجده مشغول نماز شوند، یا همراه آنها بروند سجده ولی پیشانی را بر زمین نگذارند و به قصد ایما و اشاره سجده کنند، و اگر متوجه نشدند و سجده انجام دادند نماز را اعاده کنند و اگر رکوع زیاد کردند نماز باطل است، و می توانند بلافاصله به نیت نماز تکبیرة الاحرام بگویند و الاً بعداً نماز را اعاده نمایند.

جواز اقتدا در نماز قضا

مسأله ۲۶۷ - آیا جواز اقتدا به آنان اختصاص به نماز اداء دارد، یا نماز قضا را نیز می توان اقتدا کرد؟

آیه الله خامنه ای: قدر متیقن جواز اقتداء در نماز اداء است و صحّت اقتداء در نماز قضاء محلّ اشکال بل منع است.

آیه الله سیستانی: می تواند نماز قضا را نیز بخواند ولی به هر حال باید قرائت خود را بخواند و حکم جماعت را ندارد.

آیه الله صافی: مختص به نماز اداء است .

سجده بر سنگ فرشها صحیح است

مسأله ۲۶۸ - حضرت امام: سجده بر تمام اقسام سنگها - مرمر، سنگهای سیاه معدنی، سنگ گچ و آهک، قبل از آن که پخته شود - جایز است؛ و سجده بر سنگ فرشهای مسجد الحرام و مسجد رسول الله ﷺ، که از این قبیل است، اشکال ندارد.^۱ **آیه الله خامنه‌ای:** بلکه به گچ و آهک پخته و آجر و کوزه گلی و مانند آن هم می‌شود سجده کرد.

آیه الله سیستانی: بلکه بعد از پخته شدن نیز جایز است.^۲

[سایر مراجع حاشیه ندارند.]

سجده بر فرش در سایر مساجد مکه و مدینه

مسأله ۲۶۹ - حضرت امام: اگر کسی در مساجد مکه معظمه و مدینه منوره هنگام نماز جماعت و بعد از آن که نمازگزاران هنوز در مسجد هستند، وارد شد، لازم نیست برای رعایت مایصح السجود به جای دیگر برود.^۳ **آیه الله فیاض:** لا بأس بالسجود علی غیر الأرض و نحوها مثل، الفراش فی حال التقیة، و لا یجب التخلّص منها بالذهاب إلی مکان آخر یمکن أن یصلی فیهِ من دون تقیة.^۴ **مؤلف:** نظر سایر مراجع عظام از مسأله ۲۸۳ (سجده روی فرش در نماز جماعت) و مسأله ۲۸۴ (سجده بر فرش در نماز فرادا) به دست می‌آید. به آن دو مسأله مراجعه شود.

سجده بر فرش در نماز تحیت و مستحبی

مسأله ۲۷۰ - اگر کسی بخواهد در مساجد مکه یا مدینه - مثل مسجد الحرام، مسجد النبی، مسجد قبا، مساجد سبعة، مسجد شجره ... - نماز تحیت، یا نماز مستحبی بخواند، آیا می‌تواند

۱. مناسک محشی، م ۱۳۲۷.

۲. همان.

۳. مناسک محشی، م ۱۳۳۳.

۴. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۶۸، مسأله ۶۶۱.

بر فرش سجده کند و صحیح است؟

آیه الله خامنه‌ای: چنانچه حفظ وحدت ایجاب کند جایز است.^۱
 آیه الله سیستانی: نماز نافله را می‌تواند رجاء در روضه مقدسه بخواند.^۲

سجده بر حصیری که با نخ مخلوط است

مسئله ۲۷۱ - حصیرهایی که مورد استفاده واقع می‌شود، اگر عرفاً روی حصیر سجده می‌شود، مانع ندارد ولو چیزی مانند نخ با آن مخلوط باشد.^۳
 این فرع مورد اتفاق است.

سجده بر تسبیح

مسئله ۲۷۲ - سجده بر تسبیح گلی و چوبی و سنگی - در صورتی که دانه‌های آن بهم پیوسته و کنار هم باشد و آنچه پیشانی بر آن واقع می‌شود به مقدار درهم باشد - اشکال ندارد و نماز صحیح است.^۴
 آیه الله فیاض: و لا يعتبر أن يكون مقدار المسمى مجتمعاً، بل يكفي وإن كان متفرقاً، فيجوز السجود على السبحة.^۵

نباید به شک در طهارت سنگ فرشها اعتنا کرد

مسئله ۲۷۳ - حضرت امام: هنگام شستشوی مسجد الحرام، علم به سرایت پیدا نمی‌شود؛

۱. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۰۷۲.
 ۲. ملحق المناسک، ص ۴۵۷.
 ۳. مناسک حضرت امام، م ۱۳۳۴.
 ۴. «يجوز السجود على السبحة الغير المطبوخة اذا كان مجموع ما وقعت عليه الجبهة بقدر الدرهم» (العروة الوثقى، فصل فی السجود، م ۱).
 یادآوری: مراجع و فقهای عظام که بر العروة الوثقی حاشیه دارند بر این عبارت حاشیه ندارند و سجده بر تسبیح را صحیح دانسته‌اند. به «العروة» ج ۲، چاپ جامعه مدرسین، ص ۵۵۷، فصل فی السجود، مراجعه شود.
 ۵. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۶۴.

و با فرض شک، سجده بر سنگهای آن مانعی ندارد و نباید به شک اعتنا شود.^۱
مراجع بر این مسأله حاشیه ندارند.

سجده روی فرش در نماز جماعت

مسأله ۲۷۴ - در جواز و صحت سجده روی فرشها اختلاف است.

حضرت امام: در مسجدالنبی ﷺ، سجده روی فرشهای مسجد مانع ندارد؛ و گذاردن مهر، جایز نیست، و لازم نیست در جایی که سنگ است نماز بخوانند؛ و لازم نیست حصیر یا مانند آن، همراه خود ببرند، هر چند همراه داشتن آن، اگر به گونه‌ای باشد که متعارف سایر مسلمین است و موجب وهن نشود، اشکال ندارد.^۲

آیه الله خامنه‌ای: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

آیه الله خویی: اگر در آن مکان، تمکن از سجود بر آنچه سجود بر آن جایز است ندارد، سجده صحیح است.^۳

آیه الله سیستانی: اگر تقیه اقتضا کند و در همانجا ما یصح السجود علیه نباشد، سجده صحیح است و لازم نیست از آنجا منتقل شود به جای دیگر.^۴

آیه الله شبیری: جایی که انسان می‌تواند تقیه کند تا می‌تواند نباید بر فرش و مانند آن سجده نماید، بلکه اگر بتواند بر حصیر یا چیزی که سجده بر آن صحیح می‌باشد طوری سجده کند که به زحمت نیفتد، نباید بر فرش و مانند آن سجده کند، بلکه اگر لازم باشد باید برای نماز به جای دیگر برود بلکه اگر در صورت ناچاری هم بر فرش و مانند آن سجده نماید، باید نماز را دوباره بخواند.^۵

آیه الله صافی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند و موافقند].

۱. مناسک محشی، م ۱۳۲۸.

۲. مناسک م ۱۳۲۹.

۳. همان.

۴. مناسک حضرت امام، حاشیه م ۱۳۲۹.

۵. توضیح المسائل مراجع، چاپ پانزدهم، ج ۱، ص ۵۸۳، حاشیه م ۱۰۷۲.

آیه الله فیاض: إذا لم يتمکن من السجود علی ما یصحّ السجود علیه لتقیّة، جاز له السجود علی کلّ ما تقتضیه التقیّة.^۱

سجده بر فرش در نماز فرادا

مسأله ۲۷۵ - حضرت امام: در مسجد النبی ﷺ بعد از اتمام نماز جماعت، می توان روی فرشهای مسجد سجده نمود؛ و لازم نیست نمازگزار بجای دیگر که سنگ فرش است برود.^۲

آیه الله خامنه ای: در فرض مذکور اگر با فریضه تقیه منافات ندارد باید بر سنگ فرش سجده کند.^۳

آیه الله خویی: با وجود سنگ فرش در مسجد باید به آنجا برود.^۴

آیه الله سیستانی: با وجود سنگ فرش در مسجد باید به آنجا برود، بلی نماز مستحب را می تواند رجاء در روضه مقدسه بخواند.^۵

آیه الله شبیری: [نظر ایشان در مسأله قبل گذشت، به آنجا مراجعه شود.]

آیه الله صافی: اگر فرادا می خواند و ضرورتی نباشد نباید به فرش سجده کند و اگر به جماعت می خواند سجده بر فرش در مواردی که به خاطر تقیه ضرورت داشته باشد، مانع ندارد و حکم لزوم اعاده و عدم آن (در مسأله ۲۶۷ گذشت).^۶

آیه الله فیاض: إذا لم يتمکن من السجود علی ما یصحّ السجود علیه لتقیّة، جاز له السجود علی کلّ ما تقتضیه التقیّة.^۷

یادآوری: حضرت امام نیز در توضیح المسائل فرموده است: «جایی که انسان باید تقیه کند می تواند بر فرش و مانند آن سجده نماید و لازم نیست برای نماز به جای دیگر برود.»^۸

۱. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۲۴، مسأله ۵۵۵.

۲. مناسک محشی، م ۱۳۳۰.

۳ و ۲ و ۳. مناسک محشی، م ۱۳۳۰.

۴. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۲۴، مسأله ۵۵۵.

۵. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، م ۱۰۷۲.

سجده بر لباس پنبه‌ای

مسئله ۲۷۶ - در صورتی که لباس نمازگزار از پنبه یا کتان باشد، در جایی که بر فرض تقیّه، سجده بر فرش صحیح است، چنانچه بتواند بدون محذور بر لباس خود سجده کند، آیا سجده بر فرش که از پشم یا مواد لاستیکی است، مجزی است یا نه؟

آیه الله خامنه‌ای: لباس، تقدّم بر فرش ندارد اگر چه از کتان یا پنبه باشد.

آیه الله سیستانی: در فرض مذکور مجزی است.

آیه الله صافی: در فرض سؤال، باید بر لباس خود سجده کند.

آیه الله فیاض: و أمّا إذا لم يتمكّن لفقْد ما یصحّ السجود علیه، أو لمانع من حرّ أو برد، فالأظهر وجوب السجود علی ثوبه، فإن لم یمكن، فعلى أيّ شیء آخر ممّا لا یصحّ السجود علیه حال الاختیار.^۱

سجده بر پشت دست در چه موقعی صحیح است؟

مسئله ۲۷۷ - باید بر زمین و چیزهای غیر خوراکی که از زمین می‌روید، مانند چوب و برگ درخت سجده کرد، و سجده بر پشت دست در برخی موارد صحیح است.

حضرت امام: اگر چیزی که سجده بر آن صحیح است ندارد. یا اگر دارد بواسطه سرما یا گرمای زیاد و مانند اینها نمی‌تواند بر آن سجده کند، باید به لباسش اگر از کتان یا پنبه است، سجده کند و اگر از چیز دیگر است بر همان چیز سجده کند و اگر آن هم نیست باید بر پشت دست و چنانچه آن هم ممکن نباشد به چیز معدنی مانند انگشتر عقیق سجده نماید.^۲

سایر مراجع عظام نیز عباراتی مشابه عبارت حضرت امام دارند.^۳

آیه الله فیاض: در حاشیه عروه: فی التخصیص إشکال بل منع، و الأظهر جواز السجود فی هذا الحال علی غیرهما ممّا لا یصحّ السجود علیه فی حال الاختیار، باعتبار أنه لا دلیل

۱. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۲۴.

۲. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، م ۱۰۸۴.

۳. به همان، چاپ پانزدهم، ج ۱، ص ۵۸۷، حاشیه ۱۰۸۴ مراجعه شود.

علیه، و مقتضی القاعدة حينئذ عدم الفرق بينهما و بين غيرهما مما لا يصح السجود عليه.^۱
 (۲) تقدّم في المسألة (۲۳) أن الترتيب معتبر بين سجوده على ثوبه من القطن أو الكتّان أو نحوه و سجوده على غيره من أقسام ما لا يصحّ السجود عليه، و لا دليل على اعتبار الترتيب بين المعادن و ظهر الكفّ و بين غيرهما، فإنّ الجميع على نسبة واحدة.^۲

سجده بر پشت دست جهلاً

مسأله ۲۷۸ - از مسأله قبل معلوم شد که سجده بر پشت دست صحیح نیست مگر در جایی که چیزی که سجده بر آن صحیح است وجود نداشته باشد، بنابراین در مسجد النبی و مسجد الحرام که سنگ فرش وجود دارد، سجده بر پشت دست صحیح نیست، حال اگر کسی جاهل به مسأله بوده و بر پشت دست سجده کرده است وظیفه‌اش چیست؟

حضرت امام: اگر نمازگزار در مسجد الحرام یا مسجد النبی - زادهما الله شرفاً - بر پشت دست سجده کرده است، نماز او صحیح نیست، مگر جاهل قاصر باشد.^۳

آیات عظام خامنه‌ای، سیستانی: [بر مناسک حضرت امام حاشیه ندارند].

آیات عظام خوبی، صافی: جاهل قاصر مستثنی نشده است.^۴ [یعنی نمازها باطل است و فرقی بین جاهل قاصر و مقصّر نیست].

آیه الله فیاض: إذا سجد المصلی علی ما لا یصحّ السجود علیه، کالنایلون - مثلاً - معتقداً بأنّه ممّا یصحّ السجود علیه کالقرطاس أو غیره، و بعد أن یرفع رأسه من السجدة الاولى أو الثانية انتبه إلى واقع الحال، و فی هذه الحالة له أن یقطع الصلاة و یستأنفها من جدید، و له أن یتّمّها مراعیاً أن یکون محلّ سجوده فی ما یأتی به بعد ذلك من سجّادات ممّا یصحّ أن یسجد علیه ثمّ یعيد الصلاة، و هذا هو الأحوط استحباباً.^۵

۱. تعالیک مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۳، ص ۱۲۹.

۲. تعالیک مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۳، ص ۱۳۱.

۳. مناسک محشی، م ۱۳۳۲. همان.

۵. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۲۵، مسأله ۵۵۹.

وظیفه کسی که از سجده معمولی عاجز است

مسئله ۲۷۹- کسی که قادر بر سجده معمولی نیست، و در مسجد الحرام و مسجد النبی نماز می‌خواند - با توجه به این که نمی‌تواند سجده کند، وظیفه‌اش چیست؟
آیه الله خامنه‌ای: اگر چیزی که روی آن سجده کند وجود ندارد، باید اشاره نماید.
آیه الله سیستانی: در غیر این مورد نیز گذاشتن مهر بر پیشانی لزومی ندارد، بلکه کافی است برای سجده ایماء کند.

آیه الله صافی: در صورت ضرورت به اشاره سجده کند و الا شرکت نکند.

آیه الله فیاض: إذا عجز عن السجود التام، انحنى بالمقدار الممكن و رفع المسجد إلى جبهته و وضعها عليه و وضع سائر المساجد في محالها، و إن لم يمكن الانحناء أصلاً، أو أمكن بمقدار لا يصدق معه السجود عرفاً، و جب عليه الجمع احتياطاً بين الصلاة مع الإيماء برأسه إن أمكن، و إلا فبالعينين و بين الصلاة، برفع ما يصح عليه السجود إلى جبهته، و إن لم يمكن ذلك، فالأولى أن يشير إلى السجود باليد أو نحوها و ينويه بقلبه.^۱

مسائل نماز و روزه مسافر

اقامه با قصد ده روز کامل محقق می‌شود

مسئله ۲۸۰- مسافر اگر علم داشته باشد - ظن کافی نیست - یا تصمیم بگیرد که ده روز کامل در جایی بماند، اقامه محقق می‌شود و نماز تمام و روزه او صحیح است.
 ده روز کامل - طبق فتوای اکثر مراجع - از اذان صبح روز اول تا غروب آفتاب روز دهم است، ولی طبق فتوای آیه الله خویی، ده روز کامل از طلوع آفتاب تا غروب آفتاب روز دهم است.^۲

۱. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۲۶۸، مسألة ۶۵۹.

۲. به نظر مشهور، روز از طلوع فجر تا غروب آفتاب است، به نظر آیه الله خویی، روز از طلوع آفتاب تا غروب است.

بنابراین زائرین محترم اگر قبل از اذان صبح وارد شهر مدینه شوند و بدانند، یا - اگر اختیار با خودشان است - تصمیم بگیرند تا غروب روز دهم در مدینه بمانند، (ده روز و نه شب) نمازشان تمام و روزه صحیح است، ولی به نظر آیه الله خویی، اگر قبل از طلوع آفتاب وارد شوند و تا غروب روز دهم بمانند نماز تمام و روزه صحیح است.

همچنین اگر مثلاً ساعت هشت صبح وارد شوند و نیت کنند باید بدانند تا روز یازدهم ساعت هشت صبح بمانند - ده روز تلفیقی - در این صورت نیز نماز و روزه تمام و صحیح است.^۱
آیه الله فیاض: الثانی من قواطع السفر: العزم علی إقامة عشرة أيام متوالیات ... و لا یکفی الظن بالبقاء فضلاً عن الشک، و اللیالی المتوسطة داخلة بخلاف اللیلة الاولى و الأخيرة، فیکفی عشرة أيام و تسع لیلال، و یکفی تلفیق الیوم المنکسر من یوم آخر علی الأصح.^۲

قصد خروج در اثنای ده روز

مسأله ۲۸۱ - مسافری که می خواهد ده روز در محلی بماند، در صورتی نمازش تمام و

۱. عبارت توضیح المسائل مراجع چنین است:

حضرت امام: مسافری که می خواهد ده روز در محلی بماند، لازم نیست قصد ماندن شب اول یا شب یازدهم را داشته باشد و همین که قصد کند از اذان صبح روز اول تا غروب روز دهم بماند باید نماز را تمام بخواند و همچنین اگر مثلاً قصدش این باشد که از ظهر روز اول تا ظهر روز یازدهم بماند، باید نماز را تمام بخواند.

۱- خویی: از طلوع آفتاب روز اول ...

سیستانی: از طلوع فجر روز اول ...

۲- صافی: و احتیاط مستحب آن است که در این صورت، نماز را هم شکسته و هم تمام بخواند.

زنجانی: مسأله - مسافری که می خواهد ده روز در محلی بماند اگر ده شبانه روز کامل (= ۲۴ ساعت) در جایی بماند بی اشکال نمازش تمام است؛ و اگر قصدش این باشد که ده روز کامل و نه شب بین آن را در جایی بماند، در این صورت نیز باید نمازش را تمام بخواند، بلکه اگر قصدش این باشد که ده روز تلفیقی کامل در جایی بماند (مثلاً تصمیم دارد از ساعت ده روز اول ماه تا ساعت ده روز یازدهم ماه در محلی اقامت کند) باید نماز را تمام بخواند و در صورتی که تصمیم دارد ده روز تلفیقی ناقص در جایی بماند؛ مثلاً تصمیم بگیرد دو ساعت به غروب روز اول ماه تا ظهر روز یازدهم ماه در محلی اقامت کند، بنابراین احتیاط واجب باید نمازش را هم شکسته و هم تمام بخواند و در غیر این چهار صورت نماز مسافر شکسته است.

۲. تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی، ج ۴، ص ۴۲۷.

روزه‌اش صحیح است که در ابتدا قصد خروج از آن محل را نداشته باشد، اما اگر قصد خروج تا کمتر از چهار فرسخ دارد - مثلاً در مکه بخواند زیارت دوره برود، یا در مدینه بخواند به مسجد شجره برود - آیا در این صورت نیز نمازش تمام است؟
مسأله محل خلاف است و خلاصه اقوال چنین است.
حضرت امام: نیت خروج یک مرتبه، در صورتی که بیش از دو ساعت نباشد، مضرّ نیست.

آیه الله خویی: نیت خروج یک یا دو ساعت، مضرّ نیست.
آیه الله خامنه‌ای: قصد خروج به مدت چند ساعت، یک بار یا چندبار مانعی ندارد.
آیه الله سیستانی: قصد خروج نصف روز هم مضرّ نیست.
آیه الله زنجانی (شیبیری): خروج از محل اقامت و اطراف آن که جزء محل محسوب است، مانعی ندارد.

آیه الله صافی: اگر قصد خروج از محل اقامت را دارد، نماز شکسته است.
آیه الله فیاض: تقدم ان المعيار في صدق المقيم عشرة أيام في بلد هو أن يكون مبيته و مأواه و محط رحله فيه و لا يضر خروجه عنه إلى بلد آخر دون المسافة، كما إذا قصد الإقامة في النجف و خرج إلى الكوفة ساعتين أو أكثر، فإن هذا الخروج لا يضر ما دام يصدق عليه أن مبيته و مسكنه في النجف، بل لا يبعد أن لا يضر ذلك إذا كان تمام النهار في الكوفة و رجع إلى النجف قبل الغروب حيث يصدق أن محل اقامته الذي هو مأواه و محل مبيته في النجف في الفندق الفلاني أو البيت الفلاني.^۱

[عبارت رساله‌ها، وابتدا عبارت توضیح المسائل مراجع را می‌آورم:]

حضرت امام: مسافری که می‌خواهد ده روز در محلی بماند، اگر از اول قصد داشته باشد که در بین ده روز به اطراف آنجا برود چنانچه جایی که می‌خواهد برود خطه سور بلد

۱. تعالیک مبسوطة علی العروة الوثقی، ج ۴، ص ۴۲۹.

اقامت یا از بساتین و مزارع و باغات اطراف آن باشد به مقداری که رفتن به آنجا منافی با صدق اقامت در بلد نباشد باید در تمام ده روز نماز را تمام بخواند. ولی چنانچه بخواند تا کمتر از چهار فرسخ برود، چنانچه در نیت او باشد که در بین ده روز فقط یک مرتبه برود و بیش از دو ساعت رفتن و برگشتن را طول ندهد، در همه ده روز باید نمازش را تمام بخواند.

آیه الله خویی: مسافری که می خواهد ده روز در محلی بماند اگر از اول قصد داشته باشد که در بین ده روز به اطراف آنجا - که به قدر حدّ ترخص یا بیشتر دور باشد - برود اگر مدت رفتن و آمدنش مثلاً به اندازه یک یا دو ساعت است که در نظر عرف با اقامت ده روز منافات ندارد، نماز را تمام بخواند و اگر مدت از این بیشتر باشد احتیاطاً بین شکسته و تمام جمع نماید، و اگر تمام یا بیشتر روز باشد نمازش شکسته است.

آیه الله سیستانی: مسافری که می خواهد ده روز در محلی بماند اگر از اول قصد داشته باشد که در بین ده روز به اطراف آنجا که عرفاً جایی دیگر به حساب می آید و فاصله آن از چهار فرسخ کمتر است برود، اگر مدت رفتن و آمدنش به اندازه ای باشد که در نظر عرف با اقامت ده روز منافات ندارد، نماز را تمام بخواند و چنانچه منافات داشته باشد نماز را شکسته بجا آورد. مثلاً اگر از اول قصد داشته باشد که تمام یک روز یا تمام یک شب از آنجا خارج شود با قصد اقامت منافات دارد و باید نمازش را شکسته بجا آورد ولی چنانچه قصدش این باشد که مثلاً در نصف روز خارج شده و سپس برگردد، هر چند برگشتنش بعد از رسیدن شب باشد، باید نماز را تمام بجا آورد؛ مگر در صورتی که این طور خارج شدن او به مقداری تکرار شود که عرفاً بگویند در دو جا یا بیشتر اقامت دارد.

آیه الله صافی: **مسأله -** مسافری که می خواهد ده روز در محلی بماند، باید از اول، قصد ماندن ده روز در آن محلّ یا توابع آن مانند باغها و بساتین را داشته باشد و اگر از اول قصد بیرون رفتن از آن محلّ و توابع آن را داشته، هر چند به حدّ ترخص نرسد باید شکسته بخواند.

آیه الله شبیری: **مسأله -** مسافری که می خواهد ده روز در محلی بماند اگر از اول قصد

داشته باشد در بین ده روز از آن محل و اطراف آن که عرفاً جزء محل به حساب می‌آید؛ مانند باغات اطراف شهر، خارج شود، چنانچه خوابگاهش در این محل باشد کافی است و لازم نیست تصمیم داشته باشد در روز یا اوایل شب به محل برگردد و اگر بخواهد هر روز نیز به خارج محل برود مانعی ندارد.^۱

آیه الله خامنه‌ای: سؤال - آیا هنگام قصد اقامت، جایز است نیت خروج از محل اقامت به محل دیگری را که کمتر از چهار فرسخ با آن فاصله دارد بنماییم؟
جواب: قصد خروج از محل اقامت به اندازه کمتر از مسافت شرعی اگر به صدق اقامت ده روز ضرر نزند مثل بیرون رفتن از آنجا به مدت چند ساعت از روز یا شب برای یک بار یا چندبار به شرطی که مجموع ساعات خروج از یک سوم روز یا شب بیشتر نشود، در این صورت، قصد خروج به قصد اقامت لطمه نمی‌زند.^۲

نیت خروج قبل از غروب روز دهم

مسئله ۲۸۲ - در مسأله قبل گذشت که طبق نظر اکثر مراجع عظام، اگر مسافر از اول قصد خروج یک تا دو ساعت در اثنای ده روز داشته باشد - چون خروج به قصد سفر نیست - مضرّ به قصد عشره نیست، اما اگر از اول قصدش این باشد که روز دهم، یک تا دو ساعت قبل از غروب به قصد سفر از محل اقامت خارج شود - و مثلاً از مدینه به مقصد مسجد شجره و از آنجا به مکه خارج شود - در این صورت قصد عشره محقق نمی‌شود، و این حکم در مکه و سایر جاها نیز جاری است - لذا باید بدانند و از اول تصمیم بگیرند که قبل از غروب روز دهم، از محل اقامت خارج نشوند، بلی چنانچه بعد از خواندن یک نماز چهاررکعتی، برنامه سفر تغییر کرد و قرار شد زودتر بروند، در این صورت ضرر ندارد و تا در آن محل هستند حکم مسافر را ندارند.

۱. توضیح المسائل مراجع، چاپ پانزدهم، ج ۱، ص ۷۱۸، تا ص ۷۲۰، م ۱۳۳۸.

۲. همان، ص ۷۴۰، س ۶۶۵.

قصد عشره در مکه و کشف خلاف

مسأله ۲۸۳ - حضرت امام: اگر کسی به تصور این که از آغاز ورودش به مکه تا روز ترویبه، ده روز است - قصد عشره کرده و نماز را تمام خوانده، بعد خلاف آن ثابت گردیده: اگر واقع ده روز را قصد کرده - مثل این که یقین داشته که ماه، سی روز و روز ترویبه مثلاً سه شنبه است، بعداً معلوم شود ماه بیست و نه روز و روز ترویبه، دوشنبه است - باید نماز را تمام بخواند؛

و اگر واقع آن را قصد نکرده و فقط خیال می کند که ده روز می ماند - مثل این که می داند ماه بیست و نه روز و ترویبه دوشنبه است ولی در حساب اشتباه و خیال کرده تا آن روز، ده روز است در حالی که واقعاً نیست - باید بعد از کشف خلاف، نمازها را علی الأحوط جمع بخواند و آنچه تمام خوانده را نیز شکسته قضا نماید.^۱

[حواشی موجود بر این مسأله به نحوی که در مناسک حضرت امام آمده چنین است:]
آیه الله خامنه ای: در مکه و مدینه در کمتر از ده روز هم بین قصر و اتمام مخیر است.
آیه الله خویی: فتوای ایشان در این مسأله در دست نیست ولی آنچه نماز تمام خوانده و وقت آن گذشته قضا ندارد و قبلاً گذشت که در مکه قدیمه شخص مخیر بین قصر و تمام است.

آیه الله سیستانی: به هر حال نماز تمام در همه شهر مکه صحیح است.
آیه الله صافی: مسافر مخیر است نماز خود را در تمام شهر مکه مکرمه و مدینه منوره به صورت تمام یا شکسته بخواند، بنابراین احتیاط آن است که پس از کشف خلاف نمازهای خود را تمام بخواند.

آیه الله فیاض: يتخير المسافر بين القصر و التمام في الأماكن الأربعة الشريفة و هي: حرم الله و هو مكة المكرمة و حرم رسول الله صلى الله عليه و آله و هو المدينة المنورة و حرم أمير المؤمنين عليه السلام و هو الكوفة، و من هنا لا يبعد كفاية التمام في بلد الكوفة مطلقاً و

۱. مناسک محشی، چاپ درالحدیث، زمستان ۱۳۸۶، ص ۶۱۱، م ۱۳۳۷.

إن كان الأحوط الاقتصار على المسجد و حرم الحسين عليه السّلام، و التمام أفضل و التقصر أحوط استحباباً، و في تحديد الحرم الشريف إشكال و الظاهر جواز الإتمام في تمام الروضة المقدّسة دون الرواق و الصحن.^۱

نعم، إذا كان جاهلاً بالمسألة و صلّى تماماً صحّت و لا شيء عليه، و إن لم يكن جاهلاً بها و مع ذلك صلّى تماماً ذاهلاً و غافلاً، فعندئذ إن انكشف له الحال في الوقت و جبت عليه إعادتها، و إلا فلا قضاء عليه.^۲

قصد عشره و رفتن به عرفات

مسأله ۲۸۴ - در عصر حاضر بین مکه و عرفات مسافت شرعی نیست، لذا کسانی که اواخر ذی قعدة وارد مکه شده و قصد ده روز کرده‌اند و پس از اقامت ده روز کامل، به عرفات می‌روند، در عرفات و منی و در مکه پس از بازگشت، همچنان نمازشان تمام است و تا سفر شرعی جدید آغاز نکرده‌اند باید نماز را تمام بخوانند.

حضرت امام: کسانی که در مکه قصد عشره نموده‌اند و به عرفات، مشعر و منی می‌روند و به مکه بازمی‌گردند، اگر مسافت شرعی محقق نشود، نمازشان تمام است.^۳

آیه‌الله خویی: در فرض مذکور در مکه معظمه بدون قصد عشره هم ادای نماز به نحو تمام صحیح و مجزی است و با قصد عشره متعیّن می‌شود، و با خارج شدن به عرفات حکم سفر برایش تجدید می‌شود که باید در آن ایام نماز رباعی را شکسته بخواند (با احراز مسافت شرعی) در عرفات و منی و چون به مکه برمی‌گردد باز مخیر بین قصر و تمام است، در خود مکه مکرمه، البته نه در محله‌های دور فعلی آن، که شک در لحوق آن به مکه باشد.^۴

آیه‌الله سیستانی: اگر مجموع مسافت از مکه به عرفات و از آنجا به مشعر و منی تا مکه ۴۴ کیلومتر یا بیشتر باشد نماز شکسته است و اگر کمتر باشد نماز تمام است و در این

۱. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۳۸۳، مسأله ۹۶۹. ۲. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۳۸۰.

۳. همان.

۴. مناسک محشی، م ۱۳۳۸.

صورت اگر از عرفات قصد بازگشت به وطن را داشته باشد و آمدنش به مکه نه از این جهت باشد که محل اقامت او است بلکه از این جهت که در راه واقع است نمازش در مشعر و منی شکسته است و در مکه مخیر است.^۱

آیه الله فیاض: و أما إذا بات فيه ليلة أو أكثر، فحينئذ إن كان خروجه عن محل الإقامة بعد عشرة أيام فيه لم يقدح المبيت هناك، وإن كان خروجه منه في أثناء العشرة كان المبيت هناك هادماً لإقامته.^۲

نماز در عرفات و مشعر و منی

مسأله ۲۸۵- هر چند از مسائل قبل بدست آمد که وظیفه کسانی که در مکه قصد ده روز کرده‌اند و پس از آن به عرفات می‌روند نمازشان تمام است، ولی در مناسک پرسش و پاسخ برخی مراجع عظام در همان رابطه آمده است که عیناً می‌آوریم و آن چنین است:

سؤال- فاصله بین مکه و عرفات که قبلاً چهار فرسخ بوده، امروزه با توجه به توسعه مکه و اتصال شهر به منا، کمتر از مسافت شرعی است؛ در این صورت، کسی که قصد اقامه ده روز در مکه را نموده و سپس به عرفات و مشعر و منا می‌رود و چهارشب یا بیشتر در آنجا بیتوته می‌کند نماز او در عرفات و مشعر و منا و پس از مراجعت به مکه قصر است یا تمام؟

پاسخ آیه الله خامنه‌ای: اگر پس از استقرار حکم اقامت عشره در مکه مکرمه به عرفات و مشعر و منا می‌رود، با فرض این که رفت و برگشت از عرفات و مشعر و منا هشت فرسخ شرعی نیست نمازش در عرفات و منا تمام است.

آیه الله سیستانی: اگر مسافت مکه تا عرفات و از آنجا تا مشعر و از آنجا تا منا و تا مکه (۴۴ کیلومتر) باشد نمازش را در این اماکن قصر می‌خواند و الا لازم است نمازش را تمام بخواند، بله اگر کمتر از (۴۴) کیلومتر باشد اگر برگشتن او به مکه عبوری باشد نه این که برگشتن به محل اقامت است، پس حکم او در مشعر و منا قصر است ولی در مکه مخیر است بین قصر و اتمام.

۲. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۳۸۰.

۱. همان.

آیه الله صافی: در فرض مذکور نماز شخص مذکور در عرفات و مشعر و منا تمام است، همچنین پس از مراجعت به مکه، در مکه هم تمام است.

نماز در هواپیما

مسئله ۲۸۶ - هنگامی که زائران بیت الله الحرام یا سایرین، وقت نماز در هواپیما هستند، در صورتی که شرایط نماز - مثل قیام و قبله و رکوع و سجود - مراعات شود، آیا در صورت علم یا احتمال رسیدن در وقت نماز به مقصد و امکان خواندن آن، نماز در هواپیما کفایت می‌کند یا باید تأخیر بیندازند؛ و در صورتی که نماز را در آن حال خواندند و در وقت نماز پیاده شدند، آیا اعاده آن لازم است یا نه؟

جواب: آیه الله خامنه‌ای: با تمکن از استقرار و استقبال قبله، نماز صحیح و مجزی است، بلکه جهت درک فضیلت اول وقت افضل است.

آیه الله سیستانی: در فرض مذکور نماز در هواپیما کافی است.

آیه الله صافی: در صورت علم باید تأخیر نماید و در صورت احتمال، احوط خواندن و چنانچه قبل از گذشتن وقت به مقصد رسید اعاده است.

آیه الله فیاض: و نماز خواندن در هواپیما و کشتی و قطار در صورتی که آرامش بدن حفظ شود مانعی ندارد، و الا اگر وقت وسیع است باید نماز را تا زمان ایستادن به تأخیر اندازد و اگر وقت تنگ است، واجب است که در حال سواره با رعایت استقبال قبله به حسب امکان نماز را بخواند.^۱

روزه اول ماه رمضان طبق اعلام آنها

مسئله ۲۸۷ - سؤال: اگر از سوی حاکم عامه اول ماه رمضان اعلام شود، برای کسانی که در آن بلاد هستند و تقیه‌ای هم در تبعیت نیست و برای خود فرد هم یقین به اول ماه نیست، آیا تبعیت لازم است؟

۱. رساله توضیح المسائل، ص ۱۴۰.

جواب: آیه الله سیستانی: تبعیت در این صورت جایز نیست.
آیه الله صافی: در فرض سؤال، تبعیت واجب نیست ولی به قصد شعبان روزه گرفتن مستحب است.

مؤلف: مؤمنین نباید تظاهر به روزه خواری کنند، نباید در دید آنان چیزی بخورند، ولی برای گرفتن روزه به نیت ماه رمضان تقیه‌ای وجود ندارد، و در نهایت می‌توانند به نیت آخر ماه شعبان یا روزه قضایی روزه بگیرند و عمل خلاف تقیه هم مرتکب نمی‌شوند.

استحباب سه روز روزه در مدینه اختصاص به مسافر دارد؟

مسئله ۲۸۸ - آیا استحباب سه روز روزه مستحبی در مدینه منوره برای برآمدن حاجت، اختصاص به مسافر دارد، یا برای اهالی مدینه و کسی که قصد عشره دارد نیز، مستحب است؟
جواب: آیه الله خامنه‌ای: اختصاص به مسافر ندارد، و ذکر مسافر جهت استثناء از صوم در حال مسافر بودن است.

آیه الله سیستانی: برای همه مستحب است.
آیه الله صافی: بعید نیست اختصاص به مسافر نداشته باشد.

استحباب سه روز روزه چهارشنبه و پنجشنبه و جمعه است

مسئله ۲۸۹ - حضرت امام^۱ و آیات عظام خویی، سیستانی، و شبیری، فرموده‌اند: احتیاط واجب این است که آن سه روز روزه‌های چهارشنبه و پنجشنبه و جمعه باشد.^۲
 نظر آیات عظام خامنه‌ای، صافی بدست نیامد.
آیه الله فیاض: الثانی: أن لا یكون مسافراً، و یستثنی من ذلك صیام الأيام الثلاثة فی

۱. العروة الوثقی، کتاب الصوم، فصل فی شرایط صحّة الصوم، ...الخامس ان لا یكون مسافراً... الأ ثلاثة ایام للحاجة والتعیّن علی الأحوط لو لم یکن أقوى اتیانها فی الاربعاء والخمیس والجمعة. الامام الخمینی. (متن با حاشیه حضرت امام تلفیق شد).

۲. توضیح المسائل مراجع، چاپ پانزدهم، ج ۱، ص ۹۵۳-۱۷۱۸.

المدينة المنورة لقضاء الحاجة، و هي يوم الأربعاء والخميس والجمعة.^۱
یادآوری: گرفتن روزه مستحبی به غیر کیفیت مذکور، ولو به عنوان رجاء، در این مورد، بی مورد است - چون یک طرف قضیه حرمت است - بلی اگر کسی یک یا دو روز روزه گرفت و پس از آن منصرف شد، یا بیماری و امثال آن پیش آمد، یا در اثنای روز منصرف شد و افطار کرد، چیزی بر او نیست.

همچنین این سه روز روزه را نمی توان به نیت روزه قضایی یا به نیابت غیر گرفت. همچنین اگر مسافر در ماه مبارک رمضان در مدینه بود، صحیح نیست این سه روز روزه را بگیرد، چون در ماه رمضان، غیر از روزه ماه رمضان، روزه دیگری مشروع و صحیح نیست.^۲

نذر روزه در سفر و اعتكاف

مسألة ۲۹۰- آیا مسافر می تواند در سفر نذر کند که در همان سفر روزه بگیرد - مثلاً در مکه نذر کند سه روز روزه بگیرد و اعتكاف نماید؟
آیه الله خامنه ای: می توانند برای روزه نذر کنند و در این صورت اعتكاف مانع ندارد.
آیه الله سیستانی: اگر نذر کنند که در سفر روزه بگیرند اشکال ندارد.^۳
آیه الله شبیری: لازم نیست قبل از رفتن به مسافرت نذر کند بلکه می تواند بعد از سفر نذر کند که در همان سفر روزه بگیرد.^۴
آیه الله صافی: صحت نذر روزه بعد از ورود به مکه مکرمه مورد اشکال است.

جواز خروج معتكف برای انجام سعی

مسألة ۲۹۱- سؤال : شخصی قصد اعتكاف در مسجد الحرام را دارد، آیا می تواند قبل از اذان صبح در تنعیم محرم شود و بقیه اعمال خود را در حال اعتكاف انجام دهد، با توجه به

۱. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۴۳۲. ۲. العروة الوثقی، کتاب الصوم، فصل فی النیة، م ۶.

۳. مناسک محشی، م ۱۳۴۴.

۴. توضیح المسائل مراجع، چاپ پانزدهم، ج ۱، ص ۹۵۲، م ۱۷۱۷.

این که محل سعی جزو مسجد نیست؟

آیه الله خامنه‌ای: می‌تواند محرم شود و خروج از مسجد برای انجام سعی مانع ندارد.
آیه الله سیستانی: می‌تواند ولی لازم است اعمال را تا زمانی تأخیر بیاندازد که سعی او پس از پایان اعتکاف باشد، ولی چنانچه صبر کردن تا آن موقع سخت باشد می‌تواند از عنوان حاجت ضروری استفاده نماید و از مسجد جهت انجام سعی خارج شود.
آیه الله صافی: احرام او صحیح است و خروج از مسجد برای سعی مضرّ به اعتکاف نیست و اگر احتیاط نماید و اعمال عمره را بعد از اعتکاف بجا آورد اولی است.
آیه الله فیاض: يجوز للمعتكف الخروج من المسجد لإقامة الشهادة (۱) أو لحضور الجماعة (۲) أو لتشيع الجنازة و إن لم يتعين عليه هذه الامور، وكذا في سائر الضرورات العرفية أو الشرعية الواجبة أو الراجحة (۳) سواء كانت متعلقة بامور الدنيا أو الآخرة مما يرجع مصلحته إلى نفسه أو غيره، و لا يجوز الخروج اختياراً بدون أمثال هذه المذكورات. حاشیه دارند: فیه ان مجرد رجحان الخروج لا یکنفی فی جوازه ما لم یصدق علیه عنوان الحاجة بدرجة تكون بنظر العرف مما لا بد منه، و بذلك یظهر حال ما ذكره الماتن قدّس سرّه فی المسألة^۱.

مسائل خمس مربوط به حج و عمره

انجام حج بدون پرداخت خمس و بدون داشتن سال خمسی

مسئله ۲۹۲ - کسی که سال خمسی نداشته و خمس هزینه سفر حج خود را نپرداخته و با همان پول غیر مخمس لباس احرام خریده و پول قربانی داده است، فعلاً وظیفه اش چیست؟
حضرت امام: کسی که سال خمسی ندارد، اگر به حج مشرف شود و با پول خود، لباس احرام و قربانی خریداری نماید، اگر آن پول، از درآمد کسب و حقوق است و معلوم

۱. تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی، ج ۵، ص ۲۷۳، [۲۵۸۹] مسألة ۳۰.

نیست که ریج بین سال است، بدون تخمیس، حکم غصب را دارد و طواف و قربانی، صحیح نیست.^۱

آیه الله خامنه‌ای: حاشیه ندارد.

آیه الله خویی: بنابر احتیاط واجب اگر ساترش متعلق خمس باشد، ولی اگر همانطور که متعارف است به ذمه خریده، حجش اشکال ندارد.

آیه الله سیستانی: در فرضی که خمس واجب باشد اگر همانطور که متعارف است به ذمه خریداری کرده باشد اشکال ندارد.^۲

آیه الله شبیری: پوشیدن لباسی که خمس آن داده نشده است، جایز نیست و اگر طواف کننده چنین لباسی پوشید، بنابر احتیاط مؤکد استحبابی به این طواف اکتفا نکند.^۳

آیه الله صافی: ولیکن اگر همانطور که متعارف است به ذمه خریداری کرده باشد، حجش صحیح است.

اگر لباس احرام و قربانی با پول مخمس باشد حج صحیح است

مسأله ۲۹۳- آنچه در صحت حج شرط است، این است که لباس احرام و قربانی با عین پول متعلق خمس خریده نشود، و اما عدم پرداخت خمس اموال، و حتی مخارج سفر حج و عمره، در صحت اعمال دخالت ندارد، هر چند در قبولی دخالت دارد.

حضرت امام: اگر شخصی بدون این که خمس مال خود را بپردازد، به حج برود، اگر لباس احرام و قربانی او با پول غیر مخمس نباشد، عمل او اشکال ندارد.^۴

آیه الله فیاض: قد تسأل ان صحة الطواف هل هی مشروطة باباحة الساتر فلو كان مغصوباً او متعلقاً لحق شرعی كالخمس او الزكاة بطل، و كذلك ثوبی الإحرام؟ و الجواب: ان ذلك و إن كان معروفاً بین الأصحاب، و لكنه لا یخلو عن اشکال، بل منع، و الأظهر عدم بطلان

۱. مناسک، م ۱۳۴۶.

۲. همان، حاشیه همان.

۳. مناسک زائر، ص ۱۳۸، م ۳۴۷.

۴. مناسک، م ۱۳۴۷.

الطواف بلبس الساتر المغصوب او المتعلق للحق الشرعی، و إن اعتبر آثماً، فان الحرام و هو الساتر و إن كان قیداً للواجب، و هو الطواف حول البيت إلا أنه خارج عنه، و ليس متعلقاً للوجوب النفسی، لأنه تعلق بالطواف المقيّد به لا المركب منه، و علیه فاذا فرض انه مغصوب و متعلق للحرمة لم يكن متحداً مع الواجب فی الخارج و مصداقاً له لكي يمنع من انطباقه على الفرد المأتى به و يحكم بالفساد.^۱

مؤلف: نظر سایر مراجع عظام از مسأله قبل معلوم می شود.

حسابرسی مال و صحت حج

مسأله ۲۹۴- آیا برای صحت اعمال عمره و حج - برای کسی که حسابرسی خمس ندارد - پرداخت خمس لباس احرام و لباسی که در طواف و نماز طواف می پوشد، کفایت می کند، یا باید حسابرسی تمام اموال صورت گیرد؟

آیه الله خامنه ای: در فرض سؤال پرداخت خمس برای اموال مذکور و همچنین برای پولی که برای قربانی می پردازد کفایت می کند.

آیه الله سیستانی: حسابرسی بقیه اموال در صحت حج دخالت ندارد، ولی اگر به مقدار بدهکاری خمس و مصارف حج نداشته باشد، حج او حجة الاسلام نیست.

آیه الله صافی: چنین تخمینی صحیح نیست؛ واللّه العالم.

آیه الله فیاض: الخمس بجميع أقسامه و إن كان متعلقاً بالعين بنحو المشاع، إلا أن المالك مخیر بین دفع الخمس من نفس العين و دفعه بقیمته من النقدين، و لا يجوز له الدفع من غیرهما إلا بإذن الحاكم الشرعی، و لا يجوز له التصرف فی العين بعد انتهاء السنة قبل أدائه، بل الأظهر عدم التصرف فی بعضها أيضاً و إن كان مقدار الخمس باقياً فی البقية، و إذا ضمنه فی ذمته بإذن الحاكم الشرعی صح، و يسقط الحق من العين، فيجوز التصرف فيها.^۲

۲. منهاج الصالحين؛ ج ۲، ص ۸۳، مسألة ۱۷۲.

۱. مناسک الحج؛ ص ۳۰.

احرام و طواف در لباس غیر مخمس

مسأله ۲۹۵ - حضرت امام: اگر شخصی با پول خمس نداده، لباس احرام بخرد و با آن محرم شده، و طواف و نماز به جا آورد، اگر از روی علم و عمد نبوده، اصل عمره و حج او صحیح است؛ ولی در صورتی که جاهل مقصر باشد، باید طواف و نماز را اعاده کند.^۱

آیه الله صافی: اگر با عین پول خمس نداده لباس احرام بخرد اشکال دارد.^۲

یادآوری: نظر سایر مراجع از مسأله ۳۰۲ و ۳۰۳ بدست می آید.

اگر دهنده پول حج اهل خمس نباشد

مسأله ۲۹۶ - حضرت امام: کسی که پولی به او داده اند که حج به جا آورد، اگر یقین به وجود خمس در آن ندارد، حج او اشکال ندارد ولو این که دهنده پول، اهل خمس نبوده و گیرنده در ظرف چند سال آن را پس انداز کرده باشد؛ ولی اگر یقین به وجود خمس در مال باشد، لازم است حداقل احرام و قربانی را از غیر آن مال، تهیه نماید.^۳

آیات عظام خوبی، سیستانی: چنانچه پولهای جمع شده تا سال تشریف به حج را تخمیس نماید به وظیفه عمل شده و حج اشکالی ندارد.^۴

مسأله ۲۹۷ - حضرت امام: لباس احرامی که معلوم نیست از درآمد است، یا وجوهات شرعی، تخمیس آن لازم نیست، هر چند احتیاط مطلوب است.^۵

آیه الله خوبی: اگر سال بر آن گذشته باشد، لازم است خمس آن را بدهد.

آیه الله سیستانی: بنابر احتیاط واجب باید با حاکم شرع به نسبت احتمال مصالحه کند.^۶

۱. مناسک همان، م ۱۳۴۹.

۲. همان: به نقل از (آداب و احکام حج، م ۵۴۲).

۳. مناسک محشی، مسأله ۱۳۵۰.

۴. مناسک محشی، مسأله ۱۳۵۰.

۵. همان، م ۱۳۵۱.

۶. همان، م ۱۳۵۱.

طواف با همراه داشتن پول خمس نداده

مسأله ۲۹۸ - حضرت امام: اگر حاجی در حال طواف، پول خمس نداده همراه داشته باشد، طوافش اشکال پیدا نمی‌کند.^۱

آیت‌الله صافی: در صورتی که طواف موجب حرکت اضافی نشود. (مجمع المسائل، ج ۱، ص ۴۷۲، مسأله ۲۱).

خرید لباس احرام با پولی که معلوم نیست متعلق خمس است یا نه

مسأله ۲۹۹ - حضرت امام: اگر با پولی که معلوم نیست متعلق خمس است یا نه، لباس احرام بخرد، لازم نیست خمس بدهد و طواف صحیح است هر چند احتیاط مطلوب است.^۲

آیت‌الله خویی: صور مسأله مختلف است و احتیاط به مصالحه با حاکم شرع ترک نشود. (مستفاد از منهاج الصالحین، کتاب الخمس، ص ۳۴۳).

آیت‌الله سیستانی: اگر احتمال می‌دهد خمس به آن متعلق باشد به احتیاط واجب باید با حاکم شرع به نسبت احتمال مصالحه کند ولی طواف با فرض خرید به نحو کلی فی الذمه صحیح است.^۳

تذکر: اگر معلوم نیست پول متعلق خمس است یا نه - مثلاً نمی‌داند ارث است یا درآمد - لازم نیست خمس آنرا بدهد، اما اگر معلوم است که از درآمد است ولی شک دارد سال بر آن گذشته یا نه، احوط مصالحه است.

تهیه قربانی از غیر مخمس

مسأله ۳۰۰ - حضرت امام: اگر قربانی از وجه غیر مخمس باشد، کفایت نمی‌کند.^۴

آیت‌الله خویی: چون متعارف خرید به ثمن کلی است، قربانی صحیح است.

۲. مناسک محشی، م ۱۳۵۳.

۱. همان، م ۱۳۵۲.

۴. مناسک محشی، م ۱۳۵۴.

۳. مناسک محشی، حاشیه م ۱۳۵۳.

آیت‌الله سیستانی: چون متعارف خرید به ثمن کلی است، قربانی صحیح است ولی ذمه‌اش به اندازه خمس مشغول است.

آیه الله فیاض: لأن الهدی إذا كان بعینه متعلقاً للحق الشرعی من الخمس أو الزکاة کان المكلف حیثئذ تارکاً له متعمداً، و علیه فیبطل طوافه، فبالنتیجة حجّه. و إن اشتری الهدی بثمن کان متعلقاً للحق الشرعی، فان اشتره بشخص ثمن متعلق له لا بثمن فی الذمة کان تارکاً للهدی أيضاً، و إن اشتره فی الذمة و أدى ثمنه من ذلك المال المتعلق للخمس أو الزکاة صح، و لكن يعتبر المشتري آثماً و ضامناً للحق الشرعی الذي أتلفه.^۱

خمس سپرده‌های حج و عمره

مسئله ۳۰۱ - آیا به سپرده‌های حج و عمره و سود آنها، خمس تعلق می‌گیرد؟

آیت‌الله خامنه‌ای: در فرض مرقوم، اگر در همان سال خمسی سپرده گذاری به حج می‌رود، خمس ندارد، ولی اگر نوبت حج او پس از آن سال خمسی است، به مبلغ مذکور و سود آن خمس تعلق می‌گیرد.^۲

آیت‌الله سیستانی: به اصل پول خمس تعلق می‌گیرد و سود آن خمس ندارد، مگر این که پول را بر اساس معامله صحیح (مثل مضاربه یا جعاله و نحو آن، به حسب موازین فقهی) به بانک داده باشند و احتمال عمل به آن را بدهند، که در این صورت سود آن هم، هر مقدار که سال بر آن گذشته است خمس دارد.^۳

بلی اگر حج مستقر شده و راه دیگری برای رفتن به حج در سال ثبت نام نداشته باشند، و مال دیگری نداشته باشند که از آن خمس پول سپرده را پرداخت کنند، و اگر از خود پول سپرده خمس آن را بدهند، بقیه‌اش برای حج کفاف نمی‌دهد، در این صورت به پول سپرده و سود آن خمس تعلق نمی‌گیرد؛ «نعم مع استقرار حجة الاسلام فی ذمته و عدم تمکنه من

۱. تعالیک مبسوطه علی مناسک الحج؛ ص ۲۴.

۲. مناسک محشی، م ۱۳۵۵.

۳. مناسک محشی، م ۱۳۵۵.

ادائه لاحقاً الا مع ابقاء الربح بتمامه لمؤنتها لایجب علیه اخراج خمسہ ویجوز له ابقائه لیصرف فی تکالیفها»^۱.

آیت الله صافی: در فرض سؤال، اصل پول خمس ندارد ولی سود آن، اگر با آن پول معاملات شرعی، با رعایت شرایطش انجام شود و پرداخت سود، طبق قرارداد باید در موقع تحویل اصل پول پرداخت شود، سود مذکور از منافع سال وصول است که اگر در همان سال صرف مؤونه شود خمس ندارد و اگر باقی بماند آن هم خمس دارد.^۲

تذکر: چنانچه به سپرده، یک سال گذشته و بخواهد خمس آن را از درآمد سالش بدهد باید به مقدار یک چهارم ($\frac{1}{4}$) آن مبلغ، بابت خمس بدهد. مثلاً اگر یک میلیون تومان سپرده است، باید دو بیست و پنجاه هزار تومان پردازد.

سودهای بانکی

مسأله ۳۰۲ - سودی که از طرف سازمان حج و زیارت به سپرده‌های مردم تعلق می‌گیرد، چه حکمی دارد؟

آیت الله خامنه‌ای: عملیات بانکی به صورت قرارداد کتبی به نحو فوق‌الاشاره بی‌اشکال است، و سود حاصله از معامله‌ی مضاربه‌ای برای سپرده‌گذار حلال است، و اصل سپرده اگر از درآمد کسب غیر مخمس بوده خمس دارد؛ و سود حاصله اگر پیش از سال عزیمت به سفر حج قابل وصول نبوده، جزء درآمد سال وصول محسوب است، که اگر در همان سال به حساب هزینه سفر حج محسوب شود خمس ندارد.

آیت الله سیستانی: اگر واقعاً مضاربه‌ای صورت بگیرد و رعایت شرایط آن بشود، هر چند عقد کتبی باشد، اشکال ندارد و سود حاصله حلال است، ولی باید سهم هر کدام از عامل و مالک به عنوان درصدی از «سود» تعیین شود نه درصدی از «سرمایه».

آیت الله صافی: اگر صاحب پول، پول را به بانک بدهد و بانک را وکیل کند که پول را در

۱. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۳۷۰، م ۱۲۲۷. ۲. مناسک محشی، م ۱۳۵۵.

تجارت شرعی به کار گیرد و سود تجارت را به نحوی که توافق می‌کند تقسیم کنند مانع ندارد، ولی اگر پول را به عنوان قرض به شرط سود در بانک بگذارد ربا و حرام است و اگر به عنوان مثلاً مضاربه بگذارد که ۱۷٪ اصل پول به او داده شود، مضاربه باطل است.

حج بدون تقلید

مسأله ۳۰۳ - حضرت امام: شخصی که مقلد هیچ یک از فقها نبوده و حج و عبادت‌های دیگر را بدون تقلید انجام داده، اگر اعمالش مطابق فتوای کسی که باید از او تقلید کند، باشد صحیح است.^۱

آیت‌الله خویی: اگر مکلف مدتی اعمال خود را بدون تقلید انجام دهد، سپس از مجتهدی تقلید نماید، در صورتی که آن مجتهد به صحّت اعمال گذشته حکم نماید، آن اعمال صحیح است و الاً محکوم به بطلان است.^۲

آیت‌الله سیستانی: اگر مطابق فتوای کسی که الان باید از او تقلید کند باشد صحیح است، در غیر این صورت نیز گاهی صحیح است، مانند این که جاهل قاصر باشد و اخلال به چیزی شده باشد که با جهل قصوری ضرر ندارد.^۳

آیت‌الله شبیری: اگر مکلف مدتی اعمال خود را بدون تقلید انجام دهد، سپس از مجتهدی تقلید نماید، در صورتی که این مجتهد اعمال گذشته را صحیح بداند، آن اعمال صحیح است و الاً محکوم به بطلان است.^۴

آیت‌الله صافی: اگر اعمالش مطابق واقع باشد و عبادات را به قصد قربت بجا آورده باشد صحیح است و راه به دست آوردن مطابق شدن آن با واقع این است که یا علم پیدا کند که مطابق با واقع بوده یا آن که مطابق فتوای مجتهدی که فعلاً وظیفه‌اش تقلید از او است واقع

۱. مناسک محشی، م ۱۳۵۸.

۲. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، حاشیه م ۱۴.

۳. مناسک محشی، م ۱۳۵۸.

۴. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، حاشیه م ۱۴.

شده است.^۱

آیه الله فیاض: نعم، لو انكشف له أنّ عمله مطابق للواقع بالتمام أو موافق لفتوى من يجب عليه تقليده فعلاً، أو للاحتياط كفاه ولا شيء عليه.^۲

رجوع قهری احتیاط واجب بعد از عمل و حتی بدون نیت رجوع

مسأله ۳۰۴- اگر اعلم در مسأله‌ای احتیاط واجب کرده است، آیا لازم است مقلد جهت رجوع به فالاعلم بداند مرجعش احتیاط واجب کرده و نیت رجوع کند، یا همین که در مقام انجام وظیفه شرعی بوده و عملش طبق فتوای فالاعلم است کافی است؟ به عبارت دیگر، اگر اعلم مثلاً در احرام از مکه قدیم احتیاط واجب کرده است، ولی فالاعلم چنین احتیاطی نداشته، و مقلد اعلم از مکه جدید محرم شده و بعد از اعمال حج فهمیده است که اعلم چنین احتیاطی داشته، آیا عملش صحیح است یا خیر؟ و اکنون چه وظیفه‌ای دارد؟

آیت الله خامنه‌ای: اگر عمل او در هنگام صدور از وی مطابق با فتوای کسی بوده که می‌توانست شرعاً از او تقلید کند، صحیح و مجزی است.

آیت الله سیستانی: اگر مطابقت با فتوای کسی که می‌تواند از او تقلید کند داشته باشد، الآن می‌تواند به او رجوع کند.

آیت الله صافی: در فرض سؤال، بعد از خاتمه اعمال نیت کند که آنچه انجام داده‌ام بر طبق نظر فالاعلم باشد اشکال ندارد البته مشروط به این که هنگام احرام از مکه جدید قصد قربت از او متمسّی شده باشد.

آیه الله فیاض: نعم، لو انكشف له أنّ عمله مطابق للواقع بالتمام أو موافق لفتوى من يجب عليه تقليده فعلاً، أو للاحتياط كفاه ولا شيء عليه.^۳

تذکر: دانستن احتیاط اعلم لازم نیست، رجوع و نیت، رجوع به فالاعلم نیز لازم نیست، همچنین گفتن و ارجاع دادن واجب نیست مگر اینکه سؤال کند، و چنانچه بعد از عمل

۱. توضیح المسائل، مسأله ۱۴، احکام تقلید و مناسک محشی، م ۱۳۵۸.

۲. منهاج الصالحین؛ ج ۱، ص ۷.

۳. منهاج الصالحین؛ ج ۱، ص ۷.

متوجه احتیاط اعلم شود، برای - تحصیل مؤمن و - تصحیح عمل، رجوع به فالاعلم کند، و اعاده لازم نیست، هر چند اگر زمان و مکان عمل به احتیاط اعلم نگذشته است و بخواهد طبق احتیاط او عمل کند، می تواند آن را اعاده نماید.

بقاء بر تقلید میّت

مسأله ۳۰۵ - حضرت امام: تقلید میّت ابتداءً جایز نیست، ولی بقاء بر تقلید میّت اشکال ندارد و باید بقا بر تقلید میت به فتوای مجتهد زنده باشد؛ و کسی که در بعضی از مسائل به فتوای مجتهدی عمل کرده، بعد از مردن آن مجتهد، می تواند در همه مسائل از او تقلید کند.^۱

آیت الله خامنه ای: نظر شریف جنابعالی راجع به بقاء بر تقلید از میّت در مسأله ای که مکلف در حال حیات مرجع به آن عمل کرده و یا نکرده، چیست؟

جواب: بقاء بر تقلید میّت در همه مسائل حتی در مسائلی که تا کنون مکلف به آنها عمل نکرده است، جایز و مجزی است.

سؤال: حکم بقاء بر تقلید میّت اگر اعلم باشد، چیست؟

جواب: بقاء بر تقلید میّت در هر صورت جایز است. ولی سزاوار است که احتیاط در بقاء بر تقلید میّت اعلم ترک نشود.^۲

آیت الله خویی: اگر مجتهدی که انسان از او تقلید می کند از دنیا برود، در صورتی که فتوای او در نظر مقلد بوده و فراموش نکرده باشد، حکم بعد از فوت او حکم زنده بودنش است؛ و اگر فتوای او را یاد نگرفته، یا فراموش کرده، لازم است به مجتهد زنده رجوع کند.^۳

آیت الله سیستانی: اگر مجتهدی که انسان از او تقلید می کند از دنیا برود، حکم بعد از فوت او حکم زنده بودنش است. بنابراین، اگر او اعلم از مجتهد زنده باشد باید - با علم به

۱. توضیح المسائل، م ۹.

۲. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، احکام تقلید، س ۴۱ و س ۳۵.

۳. توضیح المسائل مراجع، م ۹.

اختلاف در مسائل محل ابتلا ولو اجمالاً - بر تقلید او باقی بماند و چنانچه مجتهد زنده اعلم از او باشد، باید به مجتهد زنده رجوع کند. و اگر اعلییتی در میان آنها معلوم نشود یا مساوی باشند مخیر است عمل خود را با فتوای هر کدام تطبیق نماید مگر در موارد علم اجمالی یا قیام حجت اجمالی بر تکلیف مانند موارد اختلاف در قصر و تمام که بنا بر احتیاط واجب باید رعایت هر دو فتوا را بنماید و مراد از تقلید در صدر این مسأله صرف التزام به متابعت از فتوای مجتهد معین است نه عمل کردن به دستور او.^۱

آیت الله شبیری: اگر انسان مجتهدی را در زمانی که می توانسته از او تقلید کند - یعنی در هنگامی که ممیز بوده و خوب و بد را می فهمیده (هر چند بالغ نشده) - درک کند، می تواند پس از مرگ آن مجتهد از او تقلید کند، خواه در زمان زنده بودن مجتهد از او تقلید کرده باشد یا از او تقلید نکرده باشد، در غیر این صورت، بنا بر احتیاط عمل کردن به فتوای مجتهدی که از دنیا رفته جایز نیست. و چنانچه مجتهدی که انسان از او تقلید می کند از دنیا برود پس از وفات، حکم زنده بودن را دارد، بنا بر این اگر مجتهدی که از دنیا رفته اعلم باشد یا در صورت تساوی به فتوای او عمل کرده باشد، لازم است بر فتوای او باقی بماند و اگر مجتهد زنده اعلم شده باشد، باید به او مراجعه شود و اگر به فتوای مجتهد متوفی که با مجتهد زنده مساوی است عمل نکرده باشد، از هر یک از آنها که بخواهد می تواند تقلید کند.

و اگر مجتهد پیش از عمل کردن به فتوای او از دنیا برود و انسان به فتوای مجتهد مساوی دیگر عمل کند دیگر نمی تواند به فتوای مجتهدی که از دنیا رفته عمل نماید.^۲

آیت الله صافی: بلکه جواز بقا بر تقلید او در سایر مسائل نیز بعید نیست، ولی اگر مجتهد میّتی که از او تقلید می کرده، اعلم از حی باشد، بقا بر تقلید او، بنا بر احتیاط، واجب است؛ چنانکه اگر مجتهد حیّ، از میّت اعلم باشد عدول به حیّ واجب است.^۳

۲. توضیح المسائل مراجع، ج ۱، حاشیه م ۹.

۱. توضیح المسائل مراجع، م ۹.

۳. توضیح المسائل مراجع، م ۹.

آیه الله فیاض: إذا قلّد مجتهداً فمات، فإن كان أعلم من الحيّ وجب البقاء على تقليده مطلقاً، أي من دون أدنى فرق بين ما تعلّمه من أقوال المرجع وما لم يتعلّمه، وما عمل به وما لم يعمل، وإن كان الحيّ أعلم وجب العدول إليه، مع العلم بالمنخالفه بينهما، ولو إجمالاً، وإن تساوى في العلم أو لم يحرز الأعلّم منهما جاز له البقاء ما لم يعلم بمخالفة فتوى الحيّ لفتوى الميّت، وإلّا وجب الأخذ بأحوط القولين.^۱

عدول از مرجع حیّ به مرجع حیّ دیگر

مسأله ۳۰۶- حضرت امام: يجوز العدول بعد تحقق التقليد من الحيّ الى الحيّ المساوی و يجب العدول اذا كان الثاني أعلم على الأحوط.^۲

آیه الله خامنه‌ای: عدول از مرجع تقلید زنده به مجتهد دیگر، جایز نیست علی‌الأحوط، مگر در صورتی که مرجع دوم اعلم از مرجع اول و فتوای او در مسأله‌ای مخالف فتوای مجتهد اول باشد.^۳

آیه الله خویی: لا يجوز العدول من الحيّ، الى الحيّ، إلا اذا صار الثاني اعلم.^۴
 آیه الله سیستانی: شخصی که به فتوای مجتهد عمل کرده، جایز نیست به مجتهد دیگر عدول کند، مگر اینکه مجتهد دیگر از مجتهد اول اعلم شده باشد، بلی چنانچه انسان به فتوای مجتهد عمل نکرده است می‌تواند رجوع کند به مجتهد مساوی و از او تقلید نماید.^۵
 آیه الله شبیری: اگر انسان به فتوای مجتهدی عمل کرد، نمی‌تواند از مجتهد دیگر تقلید کند، مگر مجتهد دیگر اعلم از مجتهد اول شده باشد که لازم است به فتوای مجتهد دیگر عدول کند.^۶

۱. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۸، مسألة ۸.

۲. تحرير الوسيلة، في فروع التقليد، م ۴.

۳. توضیح المسائل مراجع، احکام تقلید، جواب پرسش ۴۵.

۴. منهاج الصالحین، ج ۱، فی التقليد، م ۱۴.

۵. منهاج الصالحین، ج ۱، ص ۵، م ۴ و ص ۸، م ۱۴.

۶. توضیح المسائل، م ۹.

آیه الله صافی: الأحوط ترك العدول من حیّ الى حیّ فيما تعلّمه من المسائل و ان لم يعمل بها إلا اذا كان الثانی اعلم.^۱

آیه الله فیاض: لا يجوز العدول عن الحیّ إلى الحیّ إلا إذا كان الثانی أعلم.^۲

وظیفه نایب در تقلید

مسأله ۳۰۷ - حضرت امام: نایب باید اعمال حج را طبق فتوای مرجع خود انجام دهد و میزان، وظیفه خود اوست؛ ولی اگر به کیفیت خاصی، اجیر شده، باید طوری عمل کند که مراعات وظیفه خودش و کیفیت ذکر شده، بشود.^۳

آیت الله خویی: چنانچه منوبّ عنه حیّ باشد، باید طبق تقلید منوبّ عنه عمل کند و چنانچه منوبّ عنه مرده باشد، اگر وصیت کرده، باید به تقلید منوبّ عنه عمل کند. در غیر این دو صورت، مراعات تقلید منوبّ عنه لازم نیست.^۴

آیت الله سیستانی: باید طبق تقلید خودش عمل کند ولی اگر اجیر شده باشد که طبق نظر منوبّ عنه یا مستأجر عمل کند، چه به صراحت ذکر شده باشد و چه اطلاق منصرف به آن باشد، باید به همان نحو عمل کند، مگر در صورت یقین به فساد عمل.^۵

آیه الله فیاض: الوکیل فی عمل عن الغیر کاجراء عقد أو إیقاع أو إعطاء خمس أو زکاة أو کفارة أو نحو ذلك يجب أن يعمل بمقتضى تقلید الموکّل لا تقلید نفسه إذا كانا مختلفین، و كذلك الوصی فی مثل ما لو كان وصیا فی استئجار الصلاة عنه يجب أن يكون علی وفق فتوی مجتهد المیت.^۶

سایر مراجع حاشیه ندارند.

۱. هدایة العباد، م ۴.

۲. تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی، ج ۱، ص ۱۴، مسأله ۱۱.

۳. مناسک محشی، م ۱۳۶۱. ۴. حاشیه همان.

۵. حاشیه همان.

۶. تعالیق مبسوطه علی العروة الوثقی، ج ۱، ص ۲۷، مسأله ۵۴.

مسأله ۳۰۸ - حضرت امام: اجیر و مستاجر، لازم نیست سؤال کنند مقلد چه کسی هستند؛ و اجیر مطابق تقلید خودش، عمل می‌کند.^۱

آیت‌الله خویی: اگر اجیر بتواند اعمال را به نحوی انجام دهد که بدانند مطابق تقلید منوبّ عنه واقع می‌شود، و در صورتی که عمل طبق فتوای مقلد منوبّ عنه به نظر نایب باطل باشد، باید عمل به احتیاط کند.^۲

سایر مراجع حاشیه ندارند.

لقطه حرم

مسأله ۳۰۹ - حضرت امام: اگر در حرم چیزی پیدا کرد، برداشتن آن کراهت شدید دارد، بلکه احتیاط، در برداشتن است.

اگر لقطه حرم از یک درهم (۱۲/۶ نخود نقره سکه‌دار)^۳ کمتر باشد، در صورت برداشتن، می‌تواند با قصد تملک، آن را مصرف کند و ضامن نیست؛ و چنانچه تملک نکرد و تفریط نکرد، ضامن نیست؛ ولی اگر بدون تملک آن را نگاه داشت ولی کوتاهی و تفریط کرد، ضامن است؛ و اگر قصد تملک کرد و صاحبش قبل از تلف شدن پیدا شد، باید آن را - بنا بر احتیاط واجب - به صاحبش رد کند.

و اگر لقطه‌ای را که در حرم برداشت، یک درهم یا بیشتر ارزش داشت، باید یک سال تعریف و از صاحبش جستجو کند، اگر او را نیافت، بعد از یک سال، بین دو امر، مخیر است:

اول، حفظ برای صاحبش که در این صورت، اگر در نگاهداری کوتاهی نکرد، در صورت تلف، ضامن نیست؛

دوم، صدقه دادن برای صاحبش؛ ولی اگر صاحبش پیدا شد و راضی به صدقه نشد، باید عوضش را به او بدهد و تملک آن جایز نیست؛ و اگر تملک کند، مالک نمی‌شود و ضامن است.

۱. مناسک محشی، م ۱۳۶۲.

۲. حاشیه همان.

۳. قیمت یک درهم نقره نوسان دارد و در هر زمان تابع قیمت روز است که باید سؤال کرد.

اگر شخصی در مکه یا مدینه پولی - اعم از پول ایرانی یا غیر ایرانی - پیدا کند، با یأس از پیدا شدن صاحبش - علی الأحوط - از طرف او به فقیر صدقه بدهد.^۱
آیه الله سیستانی: برداشتن لقطه حرم کراهت شدید دارد، و چنانچه کسی آنرا بردارد دو صورت دارد:

۱- اگر نشانه‌ای ندارد که به واسطه آن صاحبش معلوم شود، می‌تواند آنرا برای خود بردارد، چه قیمت آن کمتر از یک درهم باشد یا نباشد. ولی احتیاط مستحب است که آن را از طرف صاحبش به فقرا صدقه دهد، و از این قبیل است پولی که علامت ندارد و برای آن خصوصیتی نباشد که بتوان به واسطه آن صاحبش را شناسایی کرد.

۲- اگر نشانه‌ای دارد که ممکن است به واسطه آن صاحبش معلوم شود، در این صورت اگر قیمت آن کمتر از یک درهم است، تعریف آن واجب نیست و احتیاط واجب آن است که آنرا از طرف صاحبش صدقه دهند، و چنانچه قیمت آن به قدر درهم یا بیشتر است، تا یکسال تمام تعریف کنند و پس از آن اگر صاحبش شناخته نشد، به احتیاط واجب آنرا از طرف صاحبش صدقه دهند.

آری، اگر معلوم است که به واسطه اعلان، صاحب آن پیدا نمی‌شود می‌تواند در روز اول آنرا از طرف صاحبش صدقه دهند.^۲

آیه الله فیاض: (ایشان فرقی بین لقطه حرم و غیر حرم نگذاشته است.)

اللقطة بالمعنى الأخص عبارة عن المال الضائع غير الحيوان، و له مالک محترم بالفعل و مجهول عینا و وصفا، و لها أحكام خاصة، منها: أن علی الملتقط أن يقوم بتعريفها سنة كاملة شريطة توفر امور:

الأول: أن لا يكون جازما بعدم جدواه لليأس عن وجدان صاحبها.

الثاني: أن تكون ذات علامة مميزة.

۱. مناسک محشی، م ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸.

۲. مناسک الحج، مسأله ۲۸۲، و توضیح المسائل مراجع، ج ۲، مسأله ۲۵۶۴ و مسأله ۲۵۷۴.

الثالث: أن لا يكون فيه تعريض النفس للخطر، فإذا توفرت هذه الامور وجب عليه تعريفها طول السنة، ولا فرق في ذلك بين أن تكون قيمتها أقل من الدرهم أو أكثر، ومنها: أن الملتقط إذا لم يجد صاحبها بعد التعريف سنة كاملة يكون مخيرا بين التصدق بها مع الضمان وبين جعلها في عرض ماله، ويجرى عليها ما يجرى على ماله حتى يجيء لها طالب، وإلا فعليه أن يوصى بها في وصيته، ومنها: جواز تملكها على المشهور إذا لم تكن ذات علامة مميزة قابلة للتعريف، ولكنه لا يخلو عن إشكال بل منع. نعم، إذا وجد حيوانا في البرارى أو الجبال أو الفلوات الخالية من السكان و كان ممّا لا يقوى على حفظ نفسه والامتناع من السباع، جاز له أن يأخذه بقصد التملك كالشاة ونحوها.^١

مجهول المالك

مسألة ٣١٠ - حضرت امام: اگر کسی که ده رأس گوسفند خریداری نموده بعداً بفهمد که پول ٩ رأس را پرداخت نموده است، به صحت ذبح ضرر نمی زند و پول باقیمانده را با یأس از شناسایی صاحبش، از طرف او به فقیر صدقه دهد.^٢
آیت الله خوئی: باید فقیر مؤمن باشد.

آیت الله سیستانی: و به احتیاط واجب باید به اذن حاکم شرع باشد.

آیه الله فیاض: و إلا جرى عليه حکم مجهول المالك، فيفحص عن المالك، فإن يئس منه، ففي جواز أخذه وفاء عما أخذه إشكال بل منع، والأظهر التصدق به وإن كان الأحوط الاولى أخذه وفاء، ثم التصدق به عن صاحبه.^٣
 ان جهل المكلف بالمالك أو عدم امکان الوصول إليه لا قيمة له إلا بلحاظ انه في هذه الحالة لا يتمكن من احراز رضائه بالتصرف في ماله في جهة من الجهات، فلذلك يترتب عليه حکم مجهول المالك و هو التصدق به من قبله، و أما إذا كان المكلف محرزاً رضاه

١. منهاج الصالحين؛ ج ٢، ص ٥٢، مسألة ١٠٩. ٢. مناسك محشى، م ١٣٦٦.

٣. منهاج الصالحين؛ ج ٢، ص ٣١٧.

بالتصرف فی ماله فی جهة خاصة فلا موضوع للتصدق باعتبار ان جواز التصرف فی مال الغير مرتبط برضائه به و طيب نفسه وجودا و عدما، فان احرز جاز، و الا فلا سواء أعرف المالك أم لم يعرفه، تمكن من الوصول إليه أم لا.^۱

برداشتن سنگ از مشاعر

مسأله ۳۱۱ - حضرت امام: با فرض امکان، برداشتن سنگ و ریگ از صفا و مروه جایز نیست ولی از مشعر مانع ندارد.^۲

آیت الله سیستانی: شکستن سنگ‌های صفا و مروه جایز نیست ولی برداشتن آنچه از آنجا جدا شده مانعی ندارد.^۳

مسأله ۳۱۲ - آوردن خاک، ریگ و سنگ از عرفات، مشعر الحرام، منا، صفا، مروه یا منطقه حرم چه حکمی دارد؟ و چنانچه عمداً یا جهلاً آورده باشد، برگرداندن آن واجب است یا نه؟
آیت الله سیستانی: اشکال ندارد و برگرداندن واجب نیست.
آیت الله صافی: بنابر احتیاط از آوردن خاک و ریگ حرم خودداری شود و اگر آورده، در صورت تمکن به حرم برگرداند، والله العالم.

عدم جواز برداشتن قرآن از مسجدین

مسأله ۳۱۳ - حضرت امام: برداشتن قرآن مسجدین بدون اجازه از متصدی ذیربط، جایز نیست؛ و اگر کسی برداشته، باید برگرداند.^۴
[بر این مسأله حاشیه‌ای وجود ندارد.]

۱. تعالیک مبسوطة علی العروة الوثقی؛ ج ۷، ص ۱۹۶.

۲. مناسک محشی، م ۱۳۶۸ و حاشیه همان.

۳. مناسک محشی، م ۱۳۶۸ و حاشیه همان.

۴. مناسک محشی، م ۱۳۷۱ تا ۱۳۷۳.

چند قاعده و مسأله

شک در عمل سابق

مسأله ۳۱۴ - حضرت امام: اگر در هر یک از اعمال عمره و حج، بعد از ورود به عمل بعد، شک کند، به شک اعتنا نکند؛ چه شک در اصل اتیان باشد یا شک در صحت آن.^۱
[بر این مسأله حاشیه‌ای وجود ندارد.]
آیه الله فیاض: إذا شك في جزء منها و هو في المحل أتى به، وإن كان بعد تجاوز المحل مضي.^۲

ذوی الأعدار صبر کنند یا مبادرت جایز است؟

مسأله ۳۱۵ - حضرت امام: لو كان له عذر عن المائبة يتيمم بدلاً عن الوضوء أو الغسل، والأحوط مع رجاء ارتفاع العذر الصبر إلى ضيق الوقت.^۳
[و در مناسک در باب طواف فرموده‌اند:]
افراد ناتوان و ضعیف که در مواقع ازدحام نمی‌توانند بین مقام و بیت طواف کنند، اگر می‌توانند - ولو در وقت خلوت - در مطاف طواف کنند، باید در حد، طواف نمایند؛ وگرنه طواف در خارج حد، با رعایت الاقرب فالاقرب، مانع ندارد و لازم نیست در احرام بمانند تا وقت ضیق شود.
[نیز فرموده‌اند:]

در صورت امکان - ولو با انتخاب وقت خلوت - باید طواف در حد ذکر شده انجام شود و دورتر، کفایت نمی‌کند؛ و در صورت عدم امکان ولو در وقت خلوت، طواف در خارج حد، با مراعات الاقرب، مانع ندارد.^۴

۱. مناسک محشی، م ۱۳۷۳. ۲. منهاج الصالحین؛ ج ۱، ص ۳۸۵، مسأله ۹۷۸.

۳. تحریر الوسيلة، کتاب الحج، القول فی واجبات الطواف، م ۲.

۴. مناسک محشی، م ۶۶۱ و ۶۶۲.

سؤال : آیا بدار برای معذورین از طهارتِ مائیه و نیز دیگر معذورین جایز است یا نه؟ و بر فرض جواز اگر قبل از انقضاء وقت عذرش برطرف شد، اعاده لازم است یا نه؟

پاسخ‌ها :

آیت‌الله خامنه‌ای: اگر امیدی به رفع عذر دارد احتیاط کند.

بعد از دخول وقت عمل مشروط به طهارت، بدار جایز است حتی با رجاء ارتفاع عذر در اثنای وقت اگر چه احوط در صورت اخیر ترک بدار است، و در هر صورت اگر عمل را انجام داد و بعداً اتفاقاً عذر در اثنای وقت برطرف شد، اعاده واجب نیست، ولی با علم به ارتفاع عذر در اثنای وقت بدار صحیح نیست و باید تا ضیق وقت منتظر بماند.^۱

آیت‌الله سیستانی: بدار در صورت یأس جایز است و اعاده لازم نیست هر چند در وقت، عذر برطرف شود.^۲

آیت‌الله صافی: در فرض سؤال اگر امید زوال عذر در آخر وقت را داشته باشند احتیاط در تأخیر است. والله العالم.^۳

آیه الله فیاض: يجب لذوی الأعذار تأخیر القضاء إلى زمان رفع العذر، فیما إذا علم بارتفاع العذر بعد ذلك، و يجوز البدار إذا علم بعدم ارتفاعه إلى آخر العمر، بل إذا احتمل بقاء العذر و عدم ارتفاعه أيضا، لكن إذا قضی ثم ارتفع العذر، وجبت الإعادة فیما إذا كان الخلل الواقع منه فی صلاته مما لا يعذر فيه الجاهل، و لا تجب الإعادة إذا كان الخلل ممّا يعذر فيه الجاهل.^۴

۱ و ۲ و ۳. مناسک محشی، چاپ دارالحدیث، زمستان ۱۳۸۶، ص ۲۸۳، م ۶۰۲/۲.

۴. منهاج الصالحین؛ ج ۱، ص ۳۰۱، مسألة ۷۴۸.

۵. منهاج الصالحین؛ ج ۲، ص: ۱۵۰، مسألة ۵۱۲.

مؤلف: محل بیان جواز یا عدم جواز بدار در کتاب «العروة الوثقی» به این قرار است.

۱- الطهارة: فصل، فی احکام الجبائر، مسألة ۳۲.

۲- الطهارة: فصل، فی حکم دائم الحدث، مسألة ۶.

۳- الطهارة: فصل، فی احکام التیمم، مسألة ۳ و مسألة ۶.

۴- الصلاة، صلاة القضاء، مسألة ۳۴.

وسواس و احتیاط

مسئله ۳۱۶ - حضرت امام: در اعمال حج و سایر اعمال، نباید به وسوسه اعتنا شود، ولی انجام عمل احتیاطی بدون وسوسه مانع ندارد.^۱

* آیت الله خوئی: لیکن در طواف و سعی، تکرار در اعمال در برخی از صور موجب بطلان است، اگر چه بدون وسوسه هم باشد.^۲

آیت الله سیستانی: انسان وسواسی که در آب کشیدن شیء نجس، مانند افراد معمولی یقین پیدا نمی کند، اگر همان طور که افراد معمولی شیء نجس را آب می کشند، رفتار نماید کافی است و احتیاط زیاد از حد در مسئله نجس و پاکی از نظر شرع کار پسندیده ای نیست و فرد - چه وسواسی و چه غیر وسواسی - لازم نیست بررسی کند....

برای درمان بیماری وسواس، راه نجات، جزبی اعتنایی به وسوسه و ترتیب اثر ندادن بر آن برای مدت طولانی نیست....

انسان وسواسی باید بداند که وسوسه از القائنات شیطان است و در روایات معصومین علیهم السلام آن را پیروی و اطاعت از شیطان معرفی نموده اند و رهایی از آن نیازمند تصمیم جدی و اراده محکم و استوار و توفیق پروردگار و دعا و توسل به ائمه معصومین صلوات الله علیهم است.^۳

آیه الله فیاض: الوسواسی الذی لا یحصل له القطع بالغسل یرجع إلی المتعارف.^۴

مؤلف: ابتدا فرق بین وسواسی و کثیرالشک:

وسواسی کسی است که بیش از متعارف شک می کند و شکش عقلایی نیست، به گونه ای که عرف او را تقبیح می کند.

۱. مناسک حضرت امام، م ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۵. ۲. همان.

۳. توضیح المسائل جامع، ص ۹۸ (با تلخیص)

۴. تعالیک مبسوطه علی العروة الوثقی، ج ۱، ص ۲۴۸، [۵۰۹] مسألة ۱۹.

کثیرالشک کسی است که شکش متعارف و عقلایی است و با مقایسه با حال افرادی که مانند او هستند بیشتر شک می‌کند.^۱

و همان نحو که کثیرالشک شرعاً نباید به شکش اعتنا کند، و سواسی نیز نباید به شکش اعتنا کند، بلکه بعضی از فقها فرموده اند: «حرام است انسان خود را در معرض و سواس قرار دهد، چون در معرض و سواس قرار دادن، اطاعت از شیطان است و اطاعت از شیطان مبعوض خداوند سبحان است.

در صحیح‌ه عبدالله بن سنان آمده است که گوید:

در خدمت امام صادق علیه السلام از مردی نام بردم که در وضو و نمازش مبتلای به و سواس بود، و گفتم: او مرد عاقلی است. حضرت فرمود: چگونه عاقلی است که از شیطان اطاعت می‌کند. عرض کردم: چگونه از شیطان اطاعت می‌کند؟! فرمود: از خودش سؤال کن و بپرس که این حالت و سواس از کجا است؟ خواهد گفت: این حالت از شیطان است.

«عن عبدالله بن سنان قال: ذَكَرْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام رَجُلًا مُبْتَلًا بِالْوُضُوءِ وَالصَّلَاةِ، وَقُلْتُ هُوَ رَجُلٌ عَاقِلٌ. فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: وَ أَيْ عَقْلٌ لَهُ وَ هُوَ يُطِيعُ الشَّيْطَانَ. فَقُلْتُ لَهُ: وَ كَيْفَ يُطِيعُ الشَّيْطَانَ؟ فَقَالَ: سَلُهُ. هَذَا الَّذِي يَأْتِيهِ مِنْ أَيْ شَيْءٍ هُوَ؟ فَإِنَّهُ يَقُولُ لَكَ: مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ.»^۲

نیز در صحیح‌ه زراره است که آن حضرت فرمود:

«شیطان خبیث را به خود عادت ندهید که اگر عادتش دادید او را به طمع می‌اندازید، چون آن خبیث به آنچه عادت داده شد، معتاد می‌شود و تنها هدف و خواسته‌اش این است که فرمانش را ببرند و از او اطاعت کنند. پس اگر فرمانش را نبردید و اطاعتش نکردید، مجدداً به سراغ شما نخواهد آمد. «لا تَعُوذُوا الْخَبِيثَ مِنْ أَنْفُسِكُمْ... فَتَطْمَعُوهُ، فَانِ الشَّيْطَانَ خَبِيثٌ مَعْتَادٌ لَمَّا عُوذُوا...»^۳ انما یرید الخبیث ان یتطاع، فاذا عصی لم یعد الی احدکم.»^۳

۱. به توضیح المسائل، مسائل کثیرالشک مراجعه شود.

۲. وسائل الشیعه، ج ۱، باب ۱۰، ابواب مقدمه العبادات، ح ۱.

۳. وسائل، ج ۵، باب ۱۶، من ابواب الخلل فی الصلاة، ح ۲ و مهذب الاحکام، ج ۱، ص ۴۲۶، (با تلخیص).

بر این اساس، مسلمان عاقل از وسوسه‌های شیطان پیروی نمی‌کند و به نام دین و دین‌داری مرتکب فعل حرام - یعنی وسواس‌گری که مبعوض خداوند متعال است - نمی‌شود و برای نجات از این بیماری لازم است دائماً این سوره مبارکه را زمزمه کند:

﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ * قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ * مَلِكِ النَّاسِ * إِلَهِ النَّاسِ * مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ * الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ * مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ﴾

اجر مؤمنی که در سفر حج و زیارت فوت کند

خداوند سبحان فرموده: ﴿وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِراً إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً﴾^۱

کسی که به سوی خدا و پیامبرش از منزل خود خارج شود و سپس مرگ او فرارسد به طور حتم پاداشش با خدا است و خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.

و امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس در حال احرام بمیرد، روز قیامت در حالی که می‌گوید: «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» محشور می‌شود. «مَنْ مَاتَ مُحْرَماً بَعَثَهُ اللَّهُ مُلَبَّياً»^۲.

و همان حضرت فرمود: «هر کس در مکه یا مدینه بمیرد، از ترس و وحشت بزرگ روز قیامت در امان است: «مَنْ مَاتَ فِي أَحَدِ الْحَرَمَيْنِ أَمِنَ مِنَ الْفَزَعِ الْأَكْبَرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۳.

و نیز فرمود: کسی که در یکی از دو حرم مکه و مدینه بمیرد، خدا او را با کسانی که در روز قیامت در امان هستند مبعوث می‌کند: «مَنْ مَاتَ فِي أَحَدِ الْحَرَمَيْنِ بَعَثَهُ اللَّهُ مِنَ الْأَمِينِينَ»^۴.

همچنین فرمود: کسی که در حال احرام بمیرد، روز قیامت لبیک‌گویان در حالی که گنااهش بخشیده شده، محشور می‌شود: «مَنْ مَاتَ مُحْرَماً بُعِثَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَبَّياً بِالْحَجِّ»

۲. من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۱۳۹.

۱. سوره النساء، آیه ۱۰۰.

۴. همان، ج ۲، ص ۲۲۹.

۳. همان، ج ۱، ص ۱۳۹.

مَغْفُوراً لَهُ»^۱.

و فرمود: کسی که بین دو حرم (در راه مکه و مدینه) بمیرد، پرونده اعمال او گشوده نمی‌شود: «وَمَنْ مَاتَ بَيْنَ الْحَرَمَيْنِ لَمْ يُنْشَرْ لَهُ دِيْوَانٌ»^۲.

و از پیامبر ﷺ است که فرمود: هر کس در سفر حج و یا عمره بمیرد، متعرض او نمی‌شوند و مورد حساب قرار نمی‌گیرد و به او گفته می‌شود: «وارد بهشت شو»: «مَنْ مَاتَ حَاجًّا أَوْ مُعْتَمِرًا لَمْ يُعْرَضْ وَلَمْ يُحَاسَبْ وَقِيلَ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ»^۳.

و همان حضرت ﷺ در مورد کسی که در حال احرام شتر او را به زمین زده و مرده بود، فرمودند: به او کافور نزنید و او روز قیامت در حالی که می‌گوید «لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ» محشور می‌شود: «فِي مُحْرَمٍ وَقَصَتْ بِهِ نَاقَتَهُ فَمَاتَ: لَا تُقَرَّبُوهُ كَافُورًا فَإِنَّهُ يُحْشَرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُلَيَّبًا»^۴.

و نیز امام صادق عليه السلام فرمود: «کسی که در راه مدینه و مکه بمیرد، خدا او را با کسانی که در روز قیامت در امان هستند مبعوث می‌کند»: «مَنْ مَاتَ بَيْنَ الْحَرَمَيْنِ بَعَثَهُ اللَّهُ فِي الْآمِنِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۵.

و همان حضرت فرمودند:

هر کس در راه رفتن به مکه یا بازگشت از مکه بمیرد از ترس و وحشت بزرگ روز قیامت در امان خواهد بود: «مَنْ مَاتَ فِي طَرِيقِ مَكَّةَ ذَاهِبًا أَوْ جَائِئًا مِنْ مَنَ الْفَرَعِ الْأَكْبَرِ - يَوْمَ الْقِيَامَةِ»^۶.

و نیز پیامبر ﷺ فرمود:

هر کس به قصد حج به مکه برود و برای زیارت من به مدینه نیاید، روز قیامت مورد بی مهری من قرار خواهد گرفت و کسی که مرا زیارت کند شفاعت من برای او حتمی است و

۱. همان.

۲. همان.

۳. عوالی اللئالی، ج ۱، ص ۹۶.

۴. همان، ج ۴، ص ۶.

۵. المحاسن (للبرقی)، ج ۱، ص ۷۰.

۶. الکافی (ط - الاسلامیة)، ج ۴، ص ۲۶۳.

کسی که من از او شفاعت کنم حتماً به بهشت می‌رود. سپس فرمود: کسی که در مکه یا مدینه بمیرد، متعرض او نمی‌شوند و پای میز محاکمه برده نمی‌شود. و کسی که در حال مهاجرت به سوی خدا بمیرد، روز قیامت با اصحاب بدر محشور می‌شود.

«مَنْ أَتَى مَكَّةَ حَاجًّا وَلَمْ يَزُرْنِي إِلَى الْمَدِينَةِ جَفَوْتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَمَنْ أَتَانِي زَائِرًا وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي وَمَنْ وَجَبَتْ لَهُ شَفَاعَتِي وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةَ وَمَنْ مَاتَ فِي أَحَدِ الْحَرَمَيْنِ - مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ لَمْ يُعْرَضْ وَلَمْ يُحَاسَبْ وَمَنْ مَاتَ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ حُسْرَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَعَ أَصْحَابِ بَدْرٍ»^۱.

کیفیت انتقال جنازه و حکم آن

طبق قوانین بین المللی برای انتقال اجساد از یک کشور به کشور دیگر، باید فرایند مومیایی کردن روی آنها صورت گیرد تا ظاهر جسد حفظ و از فساد آن جلوگیری شود. مومیایی: بعد از کالبدشکافی جسد و تخلیه محتویات روده و معده که زودتر فاسد می‌شوند و با تزریق مواد شیمیایی به جسد انجام می‌شود.

بنابراین برای انتقال جنازه به کشور دیگر نیاز به کالبد شکافی و خارج کردن امعاء و احشاء است و این عمل شرعاً حرام و موجب دیه می‌شود.^۲ و چنانچه برای انتقال جنازه وصیت شده باشد، غیرنافذ و عمل به آن جایز نیست.

فضیلت دفن در حرمین شریفین

گذشته از مطلب فوق، دفن در مشاهد مشرفه، خصوصاً در مکه مکرمه و مدینه منوره فضیلتی دارد که انسان عاقل هرگز آن را از دست نمی‌دهد.

۱. همان، ص ۵۴۸.

۲. المیت کالجنین ففی قطع رأسه أو ما فیہ اجتباح نفسه لو کان حیا عشر الدیة ولو کان خطا و فی قطع جوارحه بحسابه من دیتة و هی لا تورث و تصرف فی وجوه القرب له. (تکمله منهاج الصالحین، ج ۲، ص ۴۲۱، مسأله ۳۹۷).

هارون بن خارجه گفت: شنیدم امام صادق علیه السلام فرمود کسی که در حرم دفن شود از ترس و وحشت روز قیامت در امان است. به آن حضرت گفتم: چه از نیکوکاران باشد چه از بدکاران؟! فرمود: بلی، فرقی نمی‌کند.

«مَنْ دُفِنَ فِي الْحَرَمِ أَمِنَ مِنَ الْفَرَعِ الْأَكْبَرِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قُلْتُ مِنْ بَرِّ النَّاسِ وَفَاجِرِهِمْ. قَالَ نَعَمْ مِنْ بَرِّ النَّاسِ وَفَاجِرِهِمْ»^۱.

نیز از حضرت حجت عجل الله تعالی فرجه سؤال شد چنانچه کسی در عرفات فوت کند، جنازه او در همان عرفات دفن شود یا به حرم منتقل و در حرم دفن شود، کدام افضل است؟

حضرت مرقوم فرمودند: به حرم منتقل و در حرم دفن شود، که آن افضل است.
عَلِيُّ بْنُ سُلَيْمَانَ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَيْهِ أَسْأَلُهُ عَنِ الْمَيِّتِ يَمُوتُ بِعَرَفَاتٍ يُدْفَنُ بِعَرَفَاتٍ أَوْ يُنْقَلُ إِلَى الْحَرَمِ فَأَيُّهُمَا أَفْضَلُ فَكَتَبَ يُحْمَلُ إِلَى الْحَرَمِ وَ يُدْفَنُ فَهُوَ أَفْضَلُ^۲.

و از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که فرمود: «کسی که در مقبره ما (بقیع) مدفون گردد، از شفاعت من برخوردار خواهد شد»^۳.

و نقل شده که یکی از روزها آن حضرت به بقیع آمد و فرمود: «در آخرت از این قبرستان هفتاد هزار نفر برانگیخته شده و بدون حساب به بهشت می‌روند. در حالی که صورتهای آنان مانند ماه شب چهارده می‌درخشد»^۴.

نیز از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که فرمود: «خداوند متعال روز قیامت امر می‌کند که اطراف قبرستان حجون و قبرستان بقیع را که در مکه و مدینه است بگیرند و آنها را یکجا در بهشت قرار دهند».

«إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَأْمُرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَنْ يَأْخُذُوا بِأَطْرَافِ الْحَجُّونِ^۵ وَالْبَقِيعِ - وَهُمَا مَقْبَرَتَانِ

۱. المحاسن (للبرقي)، ج ۱، ص ۷۲ و الكافي (ط - الإسلامية)، ج ۴، ص ۲۵۸.

۲. الكافي (ط - الإسلامية)، ج ۴، ص ۵۴۳.

۳. سمهودی در کتاب «وفا الوفاء».

۴. مصدر سابق.

۵. الْحَجُّونُ، كَبُوتُونَ: جَبَلٌ بِمُعَلَّةٍ مَكَّةَ، وَ مُعَلَّةٌ: مَقْبَرَةٌ بِهَا دُفِنَتْ خَدِيجَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا. (سفينة البحار، ج ۲، ص ۱۰۷)

بِمَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ - فَيُطْرَحَانِ فِي الْجَنَّةِ»^۱.

وظیفه روحانیون در بیان امیر مؤمنان علی علیه السلام

قال امیرالمؤمنین علی علیه السلام: «مَنْ نَصَبَ نَفْسَهُ لِلنَّاسِ إِمَامًا فَلْيَبْدَأْ بِتَعْلِيمِ نَفْسِهِ قَبْلَ تَعْلِيمِ غَيْرِهِ، وَلْيَكُنْ تَأْدِيبُهُ بِسِيرَتِهِ قَبْلَ تَأْدِيبِهِ بِلِسَانِهِ؛ وَ مُعَلِّمٌ نَفْسِهِ وَ مُؤَدِّبُهَا أَحَقُّ بِالْإِجْلَالِ مِنْ مُعَلِّمِ النَّاسِ وَ مُؤَدِّبِهِمْ»^۲.

هرکس می خواهد پیشوای مردم شود، باید پیش از ادب کردن دیگران، به ادب کردن خود پردازد. و ادب کردن دیگران با کردار است نه با گفتار. کسی که آموزگار و ادب کننده خویش است سزاوارتر به تعظیم است از آن که آموزگار و ادب کننده مردم است.

و همان حضرت فرمود: «أَلَيْسَ الْخَيْرُ أَنْ يَكْثُرَ مَالُكَ وَ وَلَدُكَ وَ لَكِنَّ الْخَيْرَ أَنْ يَكْثُرَ عِلْمُكَ وَ عَمَلُكَ وَ يَعْظُمَ حِلْمُكَ»^۳.

خیر این نیست که مال و فرزندان زیاد باشد، بلکه خیر آن است که علم و عملت زیاد و حلمت نیز عظیم باشد.

وَ آخِرُ دَعْوَانَا أَنْ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّاهِرِينَ.

حوزه مقدسه علمیه قم

تجدید و اصلاحات: شوال ۱۴۴۱ - مهرماه ۱۳۹۸

۱. مستدرک الوسائل، ج ۲، ص ۳۰۸.

۲. نهج البلاغه، کلمات قصار، شماره ۷۳.

۳. سفینه البحار، ج ۲، ص ۷۴۸.

فهرست مطالب

۹	..... اعمال بین عمره تمتع و حج
۹	..... خروج از مکه بعد از عمره تمتع و قبل از حج
۱۱	..... خروج از مکه بعد از عمره تمتع و رجوع در ماه بعد و بطلان یا عدم بطلان عمره
۱۵	..... احرام از ادنی الحل برای عمره تمتع
۱۸	..... میزان برای احرام جدید شروع در اعمال است یا پایان؟
۱۹	..... رفتن به غار حرا و اطراف مکه، یا خارج حرم
۲۱	..... خروج اجباری، یا قهری و یا جهلاً
۲۴	..... خروج خدمه کاروانها به عرفات
۲۶	..... احرام برای عمره تمتع با احتمال خروج از مکه
۲۷	..... تراشیدن، یا ماشین کردن سر و صورت - بین عمره تمتع و حج تمتع -
۲۸	..... طواف مستحبی بعد از احرام حج و پیش از رفتن به عرفات
۲۹	..... انجام عمره مفرده بین عمره تمتع و حج تمتع
۳۱	..... انجام عمره مفرده قبل از عمره تمتع
۳۲	..... انجام عمره مفرده قبل از عمره تمتع ولو با کمتر از فاصله یک ماه، و بعد از عمره تمتع
۳۳	..... مقصود از فاصله نوشدن ماه قمری است یا ۳۰ روز؟
۳۳	..... فاصله بین دو عمره
۳۵	..... کسی که عمره مفرده انجام داده است، آیا می تواند در فاصله کمتر از ۳۰ روز برای دیگری عمره مفرده انجام دهد؟
۳۶	..... خروج از مکه بعد از عمره مفرده و بازگشت در ماه بعد
۳۸	..... مسائل حج
۳۸	..... زمان احرام حج
۴۰	..... آخرین زمان بستن احرام حج
۴۱	..... محل احرام حج تمتع
۴۳	..... میقات حج افراد
۴۶	..... حج افراد و اعمال آن
۴۷	..... طریق احتیاط کسی که شک دارد وظیفه اش تمتع است یا افراد
۴۸	..... ترک احرام حج از روی جهل یا فراموشی

۵۲	مسائل وقوف در عرفات
۵۲	ثبوت هلال نزد قاضی عامه
۵۶	زمان وقوف اختیاری و اضطراری عرفات
۶۰	جایز نیست پیش از غروب از عرفات خارج شوند
۶۳	مقدار رکنی وقوف در عرفات
۶۴	مسائل وقوف در مشعرالحرام
۶۴	آیا واجب است شب عید در مشعر بمانند؟
۶۶	وقوف اختیاری و رکنی مشعرالحرام
۶۸	زمان نیت وقوف واجب (وقوف بین الطلوعین)
۶۹	وقوف در حال خواب یا بیهوشی
۷۰	برای وقوف در مشعرالحرام دو نیت لازم است؟
۷۱	وقوف رکنی مشعرالحرام و زمان آن
۷۳	کوچ شبانه از مشعر، برای زنان، بیماران و همراهان
۷۵	کوچ از مشعر برای زنان و معذورین قبل یا بعد از نصف شب؟
۷۶	تشخیص عذر و معذور بودن با خود شخص است
۷۷	لزوم یا عدم لزوم بازگشت به مشعر بر خدمه و همراهان معذورین
۷۸	نیابت خدمه و افرادی که همراه زنان و بیماران به منی می روند
۸۳	قصد وقوف در حال عبور
۸۵	خروج از مشعر پیش از طلوع فجر
۸۷	اوقات وقوف های اختیاری و اضطراری عرفات و مشعر
۸۹	درک وقوف های اختیاری و اضطراری و صور آن
۸۹	درک هر دو موقف در وقت اختیاری
۸۹	عدم درک هیچ یک از وقوفها
۹۱	درک اختیاری عرفات با اضطراری نهاری مشعر
۹۳	درک اختیاری مشعر با اضطراری عرفات
۹۳	درک اختیاری عرفه با اضطراری شب مشعر
۹۵	درک اضطراری شب مشعر و اضطراری عرفه
۹۶	درک اضطراری عرفه و اضطراری یومی مشعر
۹۸	درک اختیاری عرفه به تنهایی

- ۹۹ ..... درک اضطراری عرفه به تنهایی
- ۱۰۰ ..... درک اختیاری مشعر به تنهایی
- ۱۰۱ ..... درک اضطراری روز مشعر به تنهایی
- ۱۰۲ ..... درک اضطراری لیلی مشعر به تنهایی
- ۱۰۳ ..... وقوف در غیر مشعر و عبور از آن
- ۱۰۶ ..... بی هوش شدن بعد از درک اختیاری عرفه
- ۱۰۷ ..... استحباب برداشتن ریگهای رمی از مشعر الحرام
- ۱۰۷ ..... استحباب کوچ از مشعر پیش از طلوع آفتاب
- ۱۱۰ ..... مسائل منی
- ۱۱۰ ..... لزوم ترتیب بین اعمال منی، و حکم عدم رعایت آن
- ۱۱۲ ..... محل رمی بر ستونهای جدید
- ۱۱۴ ..... اگر قسمتی از ستون جمره عقبه خارج از منی باشد؟
- ۱۱۴ ..... رمی جمره عقبه از چهار طرف؟
- ۱۱۷ ..... رمی از طبقه‌های فوقانی
- ۱۱۸ ..... زمان رمی
- ۱۱۹ ..... جواز رمی در شب عید قربان برای معذورین
- ۱۲۰ ..... وظیفه همراهان معذورین نسبت به رمی جمره عقبه
- ۱۲۲ ..... وظیفه کسانی که از رمی روز معذورند
- ۱۲۳ ..... نایب در خصوص رمی، باید روز رمی کند ولو زن و برای زن باشد
- ۱۲۴ ..... عدم صحت استنابه با تمکن از رمی بعد از ظهر
- ۱۲۵ ..... کسی که از رمی در روز معذور است نایب بگیرد یا شب رمی کند؟
- ۱۲۷ ..... ترک عمدی رمی در روز عید
- ۱۲۸ ..... انجام اعمال مکه در صورت ترک رمی روز عید
- ۱۳۱ ..... قضای رمی انجام نشده و کیفیت آن
- ۱۳۳ ..... اموری که در رمی جمره معتبر است
- ۱۳۳ ..... ریگ‌ها باید به ستونها اصابت کند
- ۱۳۴ ..... شرایط سنگ رمی
- ۱۳۷ ..... برداشتن ریگ‌های رمی از کوه‌های مکه
- ۱۳۷ ..... شک در شرایط سنگ ریزه‌های رمی

۱۳۹	در صورت شک در صحت رمی وظیفه چیست؟
۱۴۱	موارد استنابه برای رمی
۱۴۸	رمی به نیابت از معذور بدون استنابه او
۱۴۸	❦ قربانی
۱۴۸	دومین واجب از واجبات منی قربانی است.
۱۴۹	زمان ذبح و حکم ترتیب بین رمی و ذبح
۱۵۰	در صورت تأخیر قربانی حلق یا تقصیر کند یا صبر کند؟
۱۵۳	رمی روز یازدهم در صورت تأخیر قربانی
۱۵۳	ذبح در شب
۱۵۴	مکان ذبح قربانی و عدم کفایت در وطن
۱۵۷	ترک قربانی در منا و پیامد آن
۱۵۹	نوع قربانی
۱۵۹	شرکت در قربانی
۱۵۹	شرایط قربانی
۱۵۹	سن قربانی اگر شتر باشد
۱۵۹	سن قربانی اگر گاو یا بز باشد
۱۶۰	سن قربانی اگر گوسفند (میش) باشد
۱۶۱	قربانی بیمار و صورت کشف خلاف
۱۶۲	قربانی نباید لاغر باشد
۱۶۳	اگر بعد از ذبح کشف شد که قربانی لاغر است
۱۶۴	قربانی پیر نباشد
۱۶۵	قربانی ناقص کافی نیست
۱۶۶	قربانی نباید اخته و یا در اصل خلقت بی بیضه باشد
۱۶۸	ذبح قربانی حیوانی که بیضه اش را کوبیده اند
۱۶۸	ذبح قربانی گوسفند تخم تابیده شده
۱۶۹	قربانی که به طور مادر زاد گوش، یا شاخ، یا دم ندارد
۱۷۱	قربانی که گوشش شکافته یا سوراخ باشد مانعی ندارد
۱۷۱	اگر شاخ خارج حیوان شکسته یا بریده شده، مانعی ندارد
۱۷۲	اگر قربانی سالم یافت نشود ناقص کافی است

- ۱۷۴ ..... لزوم تحصیل اطمینان در صورت احتمال نقص
- ۱۷۶ ..... موارد کشف خلاف یا احتمال خلاف
- ۱۷۶ ..... موارد کفایت قربانی انجام شده
- ۱۷۷ ..... موارد عدم کفایت قربانی انجام شده
- ۱۷۸ ..... ذبح قربانی عبادت است و باید با نیت قربت و بدون ریا باشد
- ۱۷۹ ..... ❁ مسائل نیابت در قربانی
- ۱۷۹ ..... نایب نیت ذبح کند یا خود حاج؟
- ۱۸۱ ..... آیا ذابح باید شیعه باشد؟
- ۱۸۲ ..... اگر قربانی به دست غیر شیعه ذبح شد وظیفه چیست؟ و فروع مترتب بر آن
- ۱۸۴ ..... ذبح برای غیر بدون اذن او
- ۱۸۵ ..... نایب نمی تواند نیابت را به دیگری واگذار کند
- ۱۸۵ ..... نایب در حج، می تواند برای قربانی نایب بگیرد اما کدام یک نیت کنند؟
- ۱۸۶ ..... ذبح قربانی دیگران قبل از ذبح خود
- ۱۸۶ ..... اگر نایب عمداً شرایط ذبح را رعایت نکرد ضامن است
- ۱۸۶ ..... ضامن نایب اگر جهلاً یا سهواً شرایط ذبح را رعایت نکرد
- ۱۸۷ ..... شک در صحت عمل نایب
- ۱۸۸ ..... اگر نایب ذبح را فراموش کرد حج صحیح است ولی...
- ۱۸۹ ..... اگر قربانی، سهواً قبل از رمی نایب در رمی انجام شود
- ۱۹۰ ..... شک نایب در انجام قربانی
- ۱۹۱ ..... ذبح با کارد استیل
- ۱۹۲ ..... جدا کردن سر قربانی در حالی که هنوز زنده است
- ۱۹۳ ..... ❁ مصرف گوشت قربانی
- ۱۹۸ ..... رو به قبله بودن در حال ذبح کافی است
- ۱۹۸ ..... خرید قربانی با پول خمس نداده
- ۱۹۹ ..... خرید تعدادی گوسفند برای جمعی از حجاج و ذبح برای آنان
- ۲۰۰ ..... اگر در قربانگاه لباس یا بدن محرم نجس شود
- ۲۰۱ ..... کسی که پول دارد ولی قربانی پیدا نمی کند
- ۲۰۳ ..... اگر حاج پول قربانی را ندارد باید روزه بگیرد
- ۲۰۵ ..... کیفیت و شرایط روزه بدل قربانی

- ۲۰۹ ..... مستحبات قربانی
- ۲۰۹ ..... حلق یا تقصیر
- ۲۰۹ ..... حلق و تقصیر عبادت است
- ۲۱۰ ..... کندن مو کفایت نمی‌کند
- ۲۱۰ ..... در تقصیر کوتاه کردن مو از غیر سر و صورت کافی نیست
- ۲۱۱ ..... گرفتن ناخن در تقصیر
- ۲۱۲ ..... در تقصیر تراشیدن ریش کفایت نمی‌کند
- ۲۱۲ ..... در تقصیر مقدار کمی از مو، و با هر وسیله‌ای کفایت می‌کند
- ۲۱۳ ..... تراشیدن سر در سفر اول حج
- ۲۱۴ ..... وجوب حلق در اولین حج احتیاطی و قابل رجوع به غیر است
- ۲۱۴ ..... کفایت تقصیر برای نایبی که سال دوم حج او است
- ۲۱۵ ..... در صورت اختیار حلق، باید تمام سر را بتراشد
- ۲۱۵ ..... اگر سر حاج مو نداشت وظیفه چیست؟
- ۲۱۶ ..... وظیفه کسی که مخیر است و سر و صورتش مو ندارد
- ۲۱۷ ..... عدم جواز ماشین کردن سر قبل از حلق
- ۲۱۸ ..... تراشیدن سر با ماشین بجای تیغ
- ۲۱۹ ..... تراشیدن سر با علم به زخمی شدن آن
- ۲۲۱ ..... تأخیر حلق به امید زوال عذر
- ۲۲۲ ..... محرمی که خودش حلق یا تقصیر نکرده، نباید دیگری را حلق یا تقصیر کند
- ۲۲۴ ..... زنها باید تقصیر کنند
- ۲۲۴ ..... وظیفه خنثی
- ۲۲۵ ..... کوتاه کردن مو در اثنای حلق جایز نیست
- ۲۶۳ ..... مکان حلق و تقصیر
- ۲۲۶ ..... واجب است حلق و تقصیر در منی باشد
- ۲۲۶ ..... اگر در غیر منی قربانی و حلق کرد، آیا بدون اعاده آنها احرام مجدد صحیح است؟
- ۲۲۸ ..... اگر حلق و تقصیر در غیر منی واقع و اعمال مکه را بجا آورده آیا باید آنها را اعاده کند؟
- ۲۲۹ ..... وظیفه کسی که در حج سال قبل و امسال در غیر منی حلق کرده است
- ۲۳۰ ..... جواز تأخیر حلق یا تقصیر از روز عید یا عدم جواز

- ۲۳۱ ..... حلق و تقصیر در شب
- ۲۳۲ ..... تأخیر حلق و تقصیر در صورت تأخیر قربانی و ترتیب بین آنها
- ۲۳۲ ..... حلق و تقصیر در صورت تأخیر رمی
- ۲۳۴ ..... اگر بعد از حلق و اعمال مکه معلوم شود وکیل در ذبیح، ذبیح نکرده است
- ۲۳۵ ..... با حلق و تقصیر محرمات احرام حلال می شود جز زن و بوی خوش
- ۲۳۶ ..... خروج از مکه بعد از اعمال منی و قبل از تمام شدن اعمال حج
- ۲۳۶ ..... ﴿ اعمال پنجگانه مکه معظمه
- ۲۳۷ ..... کیفیت اعمال مکه
- ۲۳۷ ..... زمان اعمال مکه در حال اختیار
- ۲۳۷ ..... استحباب انجام اعمال مکه در روز عید
- ۲۳۸ ..... جواز رفتن به مکه برای اعمال با علم به اینکه اول شب به منی نمی رسد
- ۲۳۹ ..... عدم جواز تقدیم اعمال مکه بر وقوفین
- ۲۳۹ ..... موارد تقدیم اعمال مکه بر وقوفین
- ۲۴۰ ..... مورد اول: خوف حیض
- ۲۴۱ ..... مورد دوم و سوم: افراد سالمند و بیمار
- ۲۴۳ ..... مورد چهارم: افرادی که علم دارند تا آخر ماه قدرت بر اعمال ندارند
- ۲۴۵ ..... وظیفه حاج در صورت کشف خلاف
- ۲۴۸ ..... تقدیم اعمال مکه جایز است یا واجب؟
- ۲۴۹ ..... آیا مجرد ترس از ازدحام مجوز تقدیم اعمال است؟
- ۲۵۰ ..... زمان تقدیم اعمال
- ۲۵۱ ..... جواز تقدیم اعمال برای نایب در حج
- ۲۵۱ ..... تشخیص عذر یا خود مکلف است
- ۲۵۱ ..... تقدیم اعمال باید بعد از بستن احرام باشد
- ۲۵۲ ..... اگر قبل و بعد تفاوت ندارد تقدیم اعمال جایز نیست
- ۲۵۲ ..... در موارد تقدیم اعمال، آیا لازم است همه را مقدم نمایند؟
- ۲۵۴ ..... ﴿ مسائل طواف نساء
- ۲۵۴ ..... وجوب طواف نساء
- ۲۵۵ ..... طواف نساء اختصاص به مرد ندارد
- ۲۵۶ ..... طفل غیر ممیز را باید طواف نساء بدهند؟

۲۵۷	.....	قبل از طواف نساء و نماز آن هر نوع التذاذ جنسی حرام است؟
۲۵۹	.....	نیت نایب در طواف نساء
۲۶۰	.....	ترک طواف نساء توسط نایب
۲۶۰	.....	انجام طواف نساء در عمره تمتع رجاء
۲۶۱	.....	زمان قضای طواف نساء
۲۶۲	.....	آیا یک طواف نساء برای چند عمره کفایت می‌کند؟
۲۶۳	.....	ترک طواف نساء تا برگشت از مکه
۲۶۴	.....	خطا در تلفظ طواف نساء
۲۶۴	.....	شک در انجام طواف نساء
۲۶۶	.....	وظیفه شخصی که طواف نساء را انجام نداده و ازدواج کرده است
۲۶۷	.....	احرام مجدد قبل از طواف نساء
۲۶۹	.....	آمیزش در اثنای طواف نساء حج
۲۷۰	.....	تقدیم طواف نساء بر تقصیر سهواً
۲۷۱	.....	اگر زن یا شوهر مؤمن نباشد و طواف نساء بجا نیآورد
۲۷۲	.....	نسیان طواف واجب و مقاربت و کفاره آن
۲۷۳	.....	ترک طواف عمره تمتع یا طواف حج از روی جهل
۲۷۵	.....	طواف زن حائض در نقاء متخلل
۲۷۷	.....	اگر نماز طواف باطل واقع شده وظیفه چیست؟
۲۷۷	.....	مسائل بیتوته در منی
۲۷۹	.....	وقت بیتوته در منی نیمه اول شب است یا نیمه دوم؟
۲۸۰	.....	نصف شب تا طلوع فجر حساب شود یا تا طلوع آفتاب؟
۲۸۲	.....	بیتوته در منی عبادت است و باید با قصد قربت باشد
۲۸۲	.....	اگر نیت بیتوته نکرد کفاره ندارد
۲۸۲	.....	کفاره ترک بیتوته
۲۸۴	.....	بیتوته شب سیزدهم
۲۸۶	.....	بازگشت به منی بعد از غروب شب سیزدهم
۲۸۶	.....	بازگشت به منی قبل از غروب و فرار رسیدن شب
۲۸۷	.....	چند دسته از بیتوته در منی معافند ولی برخی از آنان باید کفاره بدهند
۲۹۱	.....	مقدار اشتغال به عبادت در مکه بجای بیتوته در منی

- ۲۹۵ ..... عبادت در غیر مکه کافی نیست
- ۲۹۷ ..... بیتوته در زمینهای متصل به منی اشتباهاً و کفاره ترک بیتوته
- ۲۹۹ ..... بیتوته در غیر منی با اعتقاد به منی بودن و وظیفه راهنما
- ۲۹۹ ..... حدود منی (برای بیتوته و نفر)
- ۳۰۱ ..... المبیت بوادی محسر مع ضیق منی
- ۳۰۲ ..... محل ذبح کفاره ترک بیتوته
- ۳۰۲ ..... رمی جمرات سه گانه در روز یازدهم و دوازدهم
- ۳۰۳ ..... ترک رمی جمرات و لزوم قضای رمی
- ۳۰۴ ..... رمی روز سیزدهم
- ۳۰۵ ..... ترتیب در رمی جمرات
- ۳۰۶ ..... اگر ترتیب رعایت نشد باید اعاده شود
- ۳۰۶ ..... ترتیب در رمی جمرات بعد از اتمام چهار
- ۳۰۸ ..... مکان رمی
- ۳۰۸ ..... زمان رمی
- ۳۰۸ ..... رمی در شب برای معذورین
- ۳۱۰ ..... زنها هم باید جمرات را روز رمی کنند
- ۳۱۲ ..... جواز رمی جمرات در روز یازدهم با تأخیر حلق
- ۳۱۲ ..... عدد و شرایط رمی
- ۳۱۳ ..... نیابت زنها و معذورین از رمی جمرات
- ۳۱۳ ..... ترک سهوی رمی جمرات و زمان قضای آن
- ۳۱۶ ..... لزوم مقدم نمودن قضا بر ادا و فاصله انداختن بین آنها و قضا نمودن در سال بعد
- ۳۱۸ ..... اگر معلوم شود رمی روز عید غلط انجام شده
- ۳۱۸ ..... اگر بفهمد رمی به ترتیب انجام نشده
- ۳۱۸ ..... قضای رمی باید در روز باشد
- ۳۱۹ ..... مسائل شک در رمی
- ۳۱۹ ..... شک در رمی روز گذشته
- ۳۱۹ ..... شک در رمی جمره قبلی بعد از شروع به بعدی
- ۳۱۹ ..... شک در عدد قبلی پیش از رمی بعدی
- ۳۲۰ ..... رها کردن رمی و از سر گرفتن آن
- ۳۲۰ ..... شک در عدد رمی جمره قبل

۳۲۱	یقین به عدم رمی یک جمره
۳۲۱	علم اجمالی به نقص در یکی از جمرات
۳۲۱	یقین به کمتر زدن سنگ‌ها
۳۲۲	علم اجمالی به عدم رمی یک روز کامل
۳۲۲	مستحبات منی
۳۲۳	مسائل کوچ از منی
۳۲۳	زمان کوچ
۳۲۳	لزوم یا عدم لزوم بازگشت به منی برای کوچ
۳۲۴	زن‌ها هم باید بعد از ظهر کوچ کنند هر چند با عذر در شب رمی کنند
۳۲۶	کوچ قبل از ظهر کفاره ندارد هر چند بدون عذر باشد
۳۲۶	بازگشت به منی برای کوچ باید قبل از ظهر باشد یا بعد از ظهر هم جایز است؟
۳۲۷	مستحبات مکه مکرمه
۳۲۸	طواف وداع و دعا هنگام بازگشت به وطن
۳۲۸	مسائل مصدود و محصور
۳۲۹	کسی که محرم شود واجب است حج یا عمره را تمام کند
۳۲۹	آیا احرام خود به خود و بدون انجام اعمال باطل می‌شود؟
۳۳۲	مواردی که احرام باطل می‌شود
۳۳۲	مورد اول: ترک طواف یا باطل انجام دادن آن
۳۳۳	مورد دوم: دیوانه یا بی‌هوش شدن در اثنای اعمال
۳۳۴	اگر سعی در عمره باطل باشد
۳۳۵	وظیفه کسی که بعد از احرام از ورود به مکه منع شود
۳۳۷	وظیفه محرم که پس از ورود به مکه مصدود شود
۳۳۸	مصدود از حج و وظیفه مصدود، صور صد و میزان در تحقق آن
۳۳۸	میزان تحقق مصدودیت
۳۴۳	وظیفه مصدود در فرض امید رفع مانع
۳۴۴	وظیفه مصدود نسبت به حج در سال بعد
۳۴۴	مصدودی که پس از رفع صد به وظیفه عمل نکرده است
۳۴۵	وظیفه مصدود در حج استحبابی

- ۳۴۵ ..... مسائل محصور (بیمار) ..... ❁
- ۳۴۵ ..... وظیفه محصور در عمره مفرده یا عمره تمتع
- ۳۴۸ ..... وظیفه محصور (بیمار) در عمره مفرده که به مکه رسیده یا در مکه محصور شده است
- ۳۴۹ ..... وظیفه کسی که بعد از عمره تمتع و قبل از حج محصور شده و عدم کفایت عمره از حج
- ۳۵۰ ..... وظیفه محصور در احرام حج و وظیفه او برای حلال شدن زن
- ۳۵۲ ..... وظیفه کسی که بعد از درک و قوفین محصور شود
- ۳۵۳ ..... وظیفه کسی که بر اثر تصادف یا شکستگی اعضاء نتواند به مکه یا عرفات برود
- ۳۵۵ ..... اگر مصدوم را در میقات محرم کنند احرامش صحیح است؟
- ۳۵۶ ..... اگر محرم به خاطر سکنه و مانند آن نتواند اعمال را انجام دهد
- ۳۵۶ ..... محصور شدن به چه چیز حاصل می شود؟ (میزان تحقق حصر)
- ۳۵۷ ..... وظیفه محصوری که بعد از فرستادن قربانی حالش خوب شود
- ۳۵۹ ..... وظیفه مصدود، در صورت رفع صد
- ۳۵۹ ..... زمان و عده ذبح قربانی محصور
- ۳۶۰ ..... وظیفه محصور اگر معلوم شود قربانی او ذبح نشده است
- ۳۶۱ ..... مسائل متفرقه ..... ❁
- ۳۶۱ ..... سعی در مسعای جدید
- ۳۶۳ ..... وضو با آب های مخصوص شرب
- ۳۶۴ ..... نیابت معذورین
- ۳۶۷ ..... قصر و اتمام نماز در حرمین شریفین
- ۳۶۸ ..... نافلة در سفر و در اماکن تخییر
- ۳۶۸ ..... نماز با عامه اقتدا است یا فقط شرکت است؟
- ۳۷۰ ..... نماز جماعت در مسجد الحرام به نحو استداره
- ۳۷۱ ..... عدم اتصال صفوف
- ۳۷۲ ..... نماز جماعت در پشت بام مسجد الحرام و مسجد النبی ﷺ
- ۳۷۲ ..... نماز مغرب در حرمین شریفین از جهت وقت
- ۳۷۳ ..... افطار تقیه ای
- ۳۷۴ ..... اگر شرایط نماز رعایت نشود باید اعاده شود

۳۷۴	..... نماز جماعت در هتل
۳۷۵	..... وظیفه در نماز جماعتی که آیه سجده بخوانند
۳۷۶	..... جواز اقتدا در نماز قضا
۳۷۷	..... سجده بر سنگ فرشها صحیح است
۳۷۷	..... سجده بر فرش در سایر مساجد مکه و مدینه
۳۷۷	..... سجده بر فرش در نماز تحیت و مستحبی
۳۷۸	..... سجده بر حصیری که با نخ مخلوط است
۳۷۸	..... سجده بر تسبیح
۳۷۸	..... نباید به شک در طهارت سنگ فرشها اعتنا کرد
۳۷۹	..... سجده روی فرش در نماز جماعت
۳۸۰	..... سجده بر فرش در نماز فرادا
۳۸۱	..... سجده بر لباس پنبه‌ای
۳۸۱	..... سجده بر پشت دست در چه موقعی صحیح است؟
۳۸۲	..... سجده بر پشت دست جهلاً
۳۸۳	..... وظیفه کسی که از سجده معمولی عاجز است
۳۸۳	..... مسائلی نماز و روزه مسافر
۳۸۳	..... اقامه با قصد ده روز کامل محقق می‌شود
۳۸۴	..... قصد خروج در اثنای ده روز
۳۸۷	..... نیت خروج قبل از غروب روز دهم
۳۸۸	..... قصد عشره در مکه و کشف خلاف
۳۸۹	..... قصد عشره و رفتن به عرفات
۳۹۰	..... نماز در عرفات و مشعر و منی
۳۹۱	..... نماز در هواپیما
۳۹۱	..... روزه اول ماه رمضان طبق اعلام آنها
۳۹۲	..... استحباب سه روز روزه در مدینه اختصاص به مسافر دارد؟
۳۹۲	..... استحباب سه روز روزه چهارشنبه و پنجشنبه و جمعه است
۳۹۳	..... نذر روزه در سفر و اعتکاف
۳۹۳	..... جواز خروج معتکف برای انجام سعی

- مسائل خمس مربوط به حج و عمره ۳۹۴
- انجام حج بدون پرداخت خمس و بدون داشتن سال خمسی ۳۹۴
- اگر لباس احرام و قربانی با پول مخمس باشد حج صحیح است ۳۹۵
- حسابرسی مال و صحت حج ۳۹۶
- احرام و طواف در لباس غیر مخمس ۳۹۷
- اگر دهنده پول حج اهل خمس نباشد ۳۹۷
- طواف با همراه داشتن پول خمس نداده ۳۹۸
- خرید لباس احرام با پولی که معلوم نیست متعلق خمس است یا نه ۳۹۸
- تهیه قربانی از غیر مخمس ۳۹۸
- خمس سپرده‌های حج و عمره ۳۹۹
- سودهای بانکی ۴۰۰
- حج بدون تقلید ۴۰۱
- رجوع قهری احتیاط واجب بعد از عمل و حتی بدون نیت رجوع ۴۰۲
- بقاء بر تقلید میت ۴۰۳
- عدول از مرجع حیّ به مرجع حیّ دیگر ۴۰۵
- وظیفه نایب در تقلید ۴۰۶
- لقطه حرم ۴۰۷
- مجهول المالك ۴۰۹
- برداشتن سنگ از مشاعر ۴۱۰
- عدم جواز برداشتن قرآن از مسجدین ۴۱۰
- چند قاعده و مسأله ۴۱۱
- شک در عمل سابق ۴۱۱
- ذوی الأعدار صبر کنند یا مبادرت جایز است؟ ۴۱۱
- وسواس و احتیاط ۴۱۳
- ابتدا فرق بین وسواسی و کثیرالشک ۴۱۳
- اجر مؤمنی که در سفر حج و زیارت فوت کند ۴۱۵
- کیفیت انتقال جنازه و حکم آن ۴۱۷
- فضیلت دفن در حرمین شریفین ۴۱۷
- وظیفه روحانیون در بیان امیر مؤمنان علی علیه السلام ۴۱۹

